

KSH Könyvtár

KSH Könyvtár

565979

565979

PANTHEON-KIADÁS

A MEGCSONKITOTT MAGYARORSZÁG

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
LÉVAY-DIJÁVAL KITÜNTETVE

IRTA:
BUDAY LÁSZLÓ

565979

KSH Könyvtár
és Dokumentációs Szolgálat

0000000821319

BUDAPEST, 1921
A PANTHEON IRODALMI INTÉZET RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

Minden jog — a fordítás jogá is —
fenntartva.

Copyright by Pantheon Publishing
Co. Ltd in Budapest 1921.

Globus, Budapest, Aradi-utca 8.

ELŐSZÓ.

Ez a könyv nem megnyugvást jelent, sőt bizik abban, hogy a földrajzi tényezők örök törvényei, a gazdasági erők vonzása nem marad gyöngébb fél a békeokmány papirosával szemben.

Azt a helyzetet azonban, amibe kerültünk Magyarország megcsonkitása folytán, ismernünk kell, hogy a közeljövő kisebb számvetéseit megtehessük, s az ujabb fejlődés nagy körvonalait fölrajzolhassuk.

Szétszórtan több adat jelent már meg a megcsonkitott Magyarország állapotáról és elszakított részeiben való veszteségeiről. A szerző azonban ugy érezte, hogy nem végez fölösleges munkát, ha összefoglaló áttekintést nyújt ezeknek a veszteségeknek minden irányú mértékéről, azok számára, akik az eddig látott mozaikdarabokból nem tudják kiegészíteni az egész képet, vagy azok számára, akik az egyébként hozzáférhető adatok nagy tömegével nem akarnak bajlodni.

Hogy a szomorú adatok felsorolását nem végezhette a krónikás rideg és közömbös hangján, az fájó veszteségeinknél könnyen érthető.

Munkakörben nem hallgathatta el a szerző gazdasági és társadalmi politikai észrevételeit sem, aminőket a megcsonkitott Magyarország nehéz helyzete kiválthat minden, az ország sorsáért aggódó emberből. Egy ne-

gyedszázadon át a gazdasági élet megfigyelésére egyik legalkalmasabb közintézményünk kebelében, sőt a leg-válságosabb években annak élén állván, ugy véli, hogy hosszu időn át gyűjtött, s az utolsó években föltorlódott tapasztalatainak közlésére szabad keresnie a nyilvános-ságot.

A napi politika kérdéseit azonban, mert azok esen-dők és könnyen változók, nem érinti ez a könyv, annál kevésbé a külső politika kérdéseit, amelyek ma Európa-szerte ködösek és homálybaveszők.

Budapest, 1921 március 1.

I. A FÖLD.

Fölfakadtak ujra a nemes magyar nemzet sebei, keserghetünk Rákóczival, mikor Magyarország s a békészerződés által lekapcsolt részei között a politikai összefüggés erős pántját mesterségesen meglazitani meglátjuk.

A zsákmány, amit a szomszédos új országok el akarnak ragadni, nagy, ha területében mérjük meg, igen fájdalmas, ha közigazdasági jelentőségében tekintjük, de szinte kétségbeéjtőnek látszik, ha értékes népet nézzük, amely hozzánk tartozik, mi ő hozzá, a válast egyik fél sem kivánja, sőt az mindenkiért végtelen kárára válik.

És kétségbeéjtő, önérzetünket megpirító mód az, ahogy a vesztett háború mérlege ránk zárul.

A karzat mámoros tapsa, a páholyok önfeledt rózsái a győztes toreádot illetik, aki a bikát halálra sebezte, de már a nemes vad testén falánk kis ragadozók osztoznak.

Az utolsó elszánt küzdelemben az entente nagyhatalmai végül erőfeszítéssel kicsikarták a győzelmet. De nem azok diadalmaskodnak most elszakadt véreink fölött, akik legyőztek.

Mi vagyunk csak, leterített nemes vad, kiszolgáltatva azoknak, akik soha le nem győztek volna és Gulliverként megköözve vagyunk kénytelenek nézni, hogy a törpék hogyan szaladgálnak rajtunk, s emelgetik kiváncsi szemérmétlenséggel könnyben uszó szempillánkat.

A földterületet, amelyet a békéakta elvesz tőlünk, minden járt az új birtoklók szerint részletezve, könnyebb áttekintés okáért a népesség számával egybevetve, az alábbi táblázat mutatja meg:

Terület	Terület km ² -ben	Népesség	Népsűrűség km ² -kint
I. Cseh megszállás	62.937	3,575.685	56·7
% -ban	22·2	19·6	
II. Román megszállás	102.787	5,265.444	51·2
% -ban	36·4	28·7	
III. Détszláv megszállás	20.956	1,499.213	71·5
% -ban	7·4	8·2	
IV. Osztrák követelés	5.055	392.431	77·6
% -ban	1·8	2·2	
V. Fiume	21	49.806	2371·7
% -ban	0·0	0·3	
VI. Összes követelés	191.756	10,782.579	56·2
% -ban	67·8	59·0	
VII. A megcsontkitott Magyarország	91.114	7,481.954	82·1
% -ban	32·2	41·0	
VIII. Magyarország összesen	282.870	18,264.533	64·6

Magyarország ezek szerint csupán 91.114 négyzet-kilométernyi területet mondhatna magáénak, eddigi birtokának (a 42.541 négyzetkilométer területével, 2.621.954 lakosával már 1918 október 29-én elszakadt Horvát-Szlavonországokat ezúttal nem is említve) nem egészen egyharmadát, 32.2%-ot.

Az új szomszédság közül maga a román királyság 102.787 négyzetkilométert óhajt lefoglalni, eddigi területünk 36.4%-át, amely a balkán háború előtti Románia területének 78.2%-át teszi. Ez az ország, amely a balkáni harkokban ugy, mint a világháborúban feszült figyelemmel leste, hogy merre billen a kocka, a hidegvérű szerencsejátékos nagy nyereségét sőpri be: régi területéhez 126% új földet szerzett. (E hódításnak a részletei: Magyarországból 78.2, Oroszországból 33.9, Ausztriából 7.9, Bulgáriából 6.3%-ot szerzett régi földjéhez.)

De a cseh köztársaság követelése sem sokkal ki-sebb, mint amennyit Magyarországnak önálló állami

élete folytatására visszahagynak: ezen a címen veszendőbe menne 62.937 km² területünk, 22.2%-a a régi Magyarországnak.

Ma hasztalanazzal érvelni, hogy az így keletkezett új Magyarországnak csak politikai határai vannak, földrajziak és ethnikaik pedig nincsenek: elég tudnunk, hogy a Kárpátok erős falai ott fog emelkedni a cseh állam közepén, az északkeleti Felvidék vizei pedig a román királyság territorialis jogait nem ismerve, a magyar róna felé lejtenek.

Népességünk ből közel 11 milliót vesztenénk, összes lélekszámunk 59%-át, ha az 1910. évi népszámlálás adatait vesszük mértékül.

Akkor különben, amikor a földdel, a nekünk megmaradt területtel foglalkozunk, a népességgel egyelőre csak abból a szempontból van dolgunk, hogy országunk szétválasztott részeinek különböző népsűrűségével megismerkedjünk.

A megmaradó magyar terület, mint az ország gazdasági és forgalmi életének eddig is természetes gravitációs pontja, a legsűrűbb, négyszögkilométerenkint 82.1% lakossal: olyan denzitás, amely meghaladja Franciaország, Dánia népsűrűségét, pedig a határszélen mesterségesen le vannak kapesolva róla nagyobb vonzerejű népesebb városaink, mint Pozsony, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka stb.

Nincs a megmaradt területen egyetlen vármegye vagy megyerészlet sem, amelynek népsűrűsége az 50-en alul maradna; viszont ott vannak, a környező városokat nem is emlitve, Pest vármegye 85.2, Békés 81.4, Esztergom 100.8, s Csanád megmaradt része 91.6, Aradé 73.4 népsűrűséggel.

Budapest és környéke (a fővároson kívül Ujpest, Rákospalota, Pestújhely, Rákosszentmihály, Kispest, Pestszentlőrinc, Erzsébetfalva, Csepel, Albertfalva, Budafok, Pesthidegkút, Békásmegyer, amelyek együttyéve az 1918. évi összeirás szerint 1,222.772 lelket képviselték, 1920 tavaszán pedig 1,310.007 fönyi népességet), erősen tömörült központja a Magyarország részére meghagyott 7,481.954 fönyi lakosságnak. Szombathely, Győr, Miskolc, Nyiregyháza, Debrecen, Makó, Szeged,

Hódmezővásárhely, Szentes, Baja, Pécs, Nagykanizsa alkotják a megcsontkitott Magyarország perifériáin a kiemelkedőbb városi tömörülésekét.

Minthogy az alábbiakban ismételten lesz szó a Magyarországnak meghagyott területről, valamint az egyes megszállások által lefoglalt vidékekről, nem fog ártani itt bevezetőben tüzetesbben leirni a nekünk hagyott s a veszendőnek indult részeket.

Az 1920 júnus 4-én aláírt békészerződés szerint eddig vármegyeink közül csupán 10 maradna meg sér- tetlenül a mi tulajdonunkban. Ezek: Fejér, Somogy, Tolna, Veszprém, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Pest, Borsod, Békés, Hajdu.

Városaink közül pedig a föntemlítetteken kívül, amelyek legnagyobbrészt új határainkon, vagy ahhoz közel feküsznek, még Székesfehérvárt, Kecskemetet, Zalaegerszeget, Pápát, Veszprémet, Szekszárdot, Kaposvárt, Egert, Gyöngyöst s a jászsági és hajdusi városokat kell külön felemlítenünk.

Egyéb vármegyeink közül nagyobbrészben meg-hagyták számunkra Baranyát, amelyből 12 község hiján egy járást veszítenénk, a baranyavárit, más két járásból pedig 9 községet, azután Zalát, amelyből az értékes Muraközt akarják elvenni tölünk a csáktornyai és perlaki járásokkal, az alsólendvai járás nagy részével, s a nagykanizsai és letenyei járások egy-egy köz-ségével, majd Szabolcsot, melynek csupán tiszai járásából hajlanék el három falu, Győrt, amely tósziget—csilizközi járásából hét községet volna kénytelen áldozni, Csanádot, amelynek nagylaki járása vesznék el két falu kivételével, a battonyaiból pedig két község hasittanék ki, Csongrádot, mely tiszáninneni járásából Horgost veszítené. Komáromból csak a gesztesi és a tatai járás maradna meg, Esztergomból az esztergomi, Sopronból a csornai és kapuvári járások teljesen, a csepregi egy község kivételével, továbbá a soproni járásnak nyolc faluja, Vasból a celldömölki, sárvári és vasvári járások egészen, a körmendinek és a szombathelyinek nagyobb része, a kőszegi és szentgotthárdi járás sok községe, a muraszombatiból már csak három és a németújváriból egy. Nógrádból a nógrádi és sziráki járásokon kívül a

balassagyarmati, salgótarjáni és szécsényi járások nagyobb része megmaradna; Abauj-Tornából a gönci és szikszói járások teljesen, a tornainak nagyobb része, a cserehátinak és füzérinek kisebb fele, a kassaiból pedig már csak három község. Zemplén három járását egészben birjuk ma is: a sárospatakit, szerencsít és tokajit; a bodrogköziből és sátoraljaújhelyiből már csak 14—11 községet, a vármegye többi része idegen megszállás alatt van. Biharnak alföldi részéből a berettyóujfalusi, de recskei és sárréti járások sértetlenek, a biharkeresztesiből négy község megy veszendőbe, a nagyszalontai, székelyhidi és cséffai járásokból csak néhány falu maradt meg, az érmihályfalvaiból és szalárdiból csupán egy-egy község. Szatmárnak fehérgyarmati és mátészalkai járásai sértetlenek, a csengeriből öt község esett áldozatul, de ezeken kívül már csak a szatmárnémetii és nagykárolyi járásokból maradt hirmondónak néhány falu.

A következő vármegyékből már nem maradt teljes járásunk, csak töredékeink: Moson megyének magyaróvári és rajkai járásai nagyobbrészt továbbra is megmaradnak: Hont szobi járásából csak néhány község vész el, a vámossomkolai és ipolysági járásokból viszont csak kevés marad meg. Bács-Bodrog megyének bajai és bácsalmási járása három község hiján visszakerül. Gömörből a putnoki járás nagyobbrészt megmarad, a felediból már csak hat s a tornaaljaiból egy község. Bereg megyének mezőkaszonyi és tiszaháti járásából minden össze 25 falu esik az új határon belül. Ung megye nagykaposi járásából két község, Aradból csupán az eleki járás öt községe, Torontálból a törökkanizsai járásból hat és a nagyszentmiklósiból két község.

Az elszakításra ítélt területekről s azok népsűrűségről szintén meg kell emlékeznünk.

A cseh államnak ítélt rész 56.7 fönyi átlagos népsűrűggel bír, de ezt az idekapcsolt magyar nyelvterületek és nagyobb vonzóerejű városok intenzívebb népessége emeli ennyire. A nyugati részen, ahol veszteségeink főbb tételei: Pozsony, Komárom, Léva, Érsekujvár, Nyitra és a kis pozsonymegyei városok, továbbá Pozsony, Nyitra, Hont, Bars, Esztergom, Komárom vármegyék dunáninneni magyarsága, 84.5 a

népsűrűség. A keleti részen pedig, ahova a magyar ethnikumból Kassa, Losonc, Rozsnyó, Rimaszombat, Ungvár, Beregszász és Munkács városok, továbbá Nograd, Abauj-Torna, Bereg, Gömör, Ung, Zemplén és Ugocsa vármegyék egy része tartozik, 70 lélek jut egy négyzetkilométere.

Az inkább tótajku vidékek már sokkal kevésbé lakottak; legfeljebb a Nyitra és a középső Vág vizvidéke (ideszámítva Nagyszombat várost, a nagyszombati járást, Trencsénből a báni, Barsból az oszlányi s Nyitrából öt felső járást), emelkedik ki 73-as népsűrűségevel.

A felső Vág és a Morva vizvidékén már csak ötvenhét a népsűrűség; e területcsoportba tartoznak egyfelől Nyitra nyugati járásai és Szakolca város, továbbá Pozsonyból a malackai járás, másfelől pedig Arva, Liptó, Turóc és Trencsén vármegyék, ez utóbbi a báni járás kivételével.

A Garam vizvidékén 54.5-es népsűrűséget találunk; Selmechbánya, Kőrmöcbánya, Ujbánya városok tartoznak e csoportba, továbbá Zólyom vármegye (városaival együtt), Barsnak két járása, s Gömörből a garamvölgyi járás. A zempléni és ungi tót vidékeken (mindössze 6 közigazgatási járás) 51.8 a népsűrűség; a sárosi és szepesi térség között (ide számítjuk a rutén felsővizközi járás kivételével egész Sáros és Szepes vármegyét) 48.7-re rug, a gömöri térség területén pedig (Jolsva, Nagyrőce városok, ratkói, rimaszombati és nagyrőcei járások) csak 41.3 lélek él négyzetkilométerenként. Még alacsonyabb, 38.8-es a népsűrűség az Ipoly vizvidékén, Hont báti és korponai, Nógrád gácsi és kékkói járásainban és Korpona városban. A ruténlakta vidékeken pedig, bár ez a terület a termékeny és lakott Felső-Tisza-völgyet is magában foglalja, 37.7-re száll le a népsűrűségi szám. Ugocsának és Sárosnak egy-egy járása, Máramaros legnagyobb része, Bereg, Ung és Zemplén felső járásai alkotják ezt a cseh állam részére lefoglalt legritkább népességű vidéket.

Románia nyereségében 51.2 népsűrűség van (a régi román királyság népsűrűsége 55.6), ezt azonban ismét a magyar nyelvterületek teszik ily lakottá. Az északi

részen a Romániához kényszerített magyar vidék 71.5-es népsűrűségű, a déli részen megszállott magyar nyelvvidék népsűrűsége pedig 74.5. Az előbbihez számítjuk Nagyvárad, Szatmárnémeti, Nagykároly és Szilágysomlyó városokon kívül Biharnek 5, Szatmárnak 3, Szilágynak 2, Ugocsának egy járását. A déli magyár nyelvterületen két nagy városunkon, Aradon és Temesváron kívül a román megszállást sinyli Temes nagyobb része, Torontál négy járása, Aradnak öt, Biharnek két járása, s a Csanádból elvett terület.

A magyar ethnikum után a délkeleten lakó szász nép közt találunk a román megszállás területén legnagyobb népsűrűséget, 58-at; e vidékhez tartozik Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Medgyes, Fogaras, Vizakna, Erzsébetváros, továbbá Nagyküküllő megye, Brassónak két szász járása, Szebenből két és Kisküküllőből egy járás.

Nem sokkal kisebb, 55.3-es népsűrűséget mutat az a magyarság és oláhok lakta vegyes nyelvterület, mely az erdélyi fejedelemseg idején fénykorát élte és amely a Székelyföld és az alföldi magyarság fontos összekötő vonala. Ide tartozik a termékeny s ujabban természeti kincseit (a földgázforrásokat) előtárt Mezőség s a Szamos vizvidéke. Itt siratjuk kincses Kolozsvárt, Tordát, Nagyenyedet, Máramarosszigetet, Zilahot, Felsőbányát, Nagybányát, Biharból, Máramarosból, Besztercenaszóból, Csíkból, Kisküküllőből, Maros-Tordából egy-egy járásnyi töredék tartozik ide, de már Szatmárnak négy északkeleti járása, Szilágzból szintén négy, Torda-Aranyosból három, Alsófehérból kettő, Szolnok-Doboka egészen, ugyszintén Kolozs vármegye is, az oláh gyulai járás kivételével.

Az oláh nyelvterületnek a Maros felettí északi részén — itt Bihar, Arad, Alsó-Fehér, Hunyad, Kisküküllő és Torda-Aranyos megyék részeiről és a fentemlitett gyalui járásról van szó — 47.6 a népsűrűség, a Marostól délre eső részeken azonban, ahol Krassó-Szörény és Fogaras megyék, Hunyad, Alsófehér déli fele s Szeben oláh vidékei terülnek el, már jóval ritkább a lakosság, 41-es népsűrűséggel.

A Székelyföld népe — mostoha természeti viszonyai

ellenére is — sürübben tömörül ennél, négyzetkilométerenként 43 lakóval. Ez az összefüggő terület Udvarhely és Háromszék megyékből áll, a brassói hétfalusi járásból, Csik megyéből a tölgyesi, Maros-Tordából a régeni felső járás kivételével, s végül Kisküküllő egy járásából. A kisebb székely városokon kívül Marosvásárhely régi kultúráját, ujkeletű gazdasági föllendülését is ítteni veszteségeink között kell fájlanunk.

Mindezeknek mélyen alatta áll lakottság dolgában az egész ország leggyérebben népesült része, a máramarosi és besztercenaszói oláhság, 28.9-es népsűrűséggel. Végelemzésben látszik tehát, hogy a román megszállás alatt lévő rész 51.2-es népsűrűségét majdnem kizárálag a magyar- és németajku nép tömör településeinék köszönheti.

Jugoszlávia már jóval lakottabb területeket hódít el tőlünk, 71.5-es átlagos népsűrűséggel. A kulturált Bácskán és gazdag Bánságon kívül Vas és Zala vármegye vend vidékei különösen sürűn lakottak (85.6). A Muraközön, amely a Dráván tul közvetlenül kapcsolódik Varasd vármegyével, a volt Magyarbirodalomnak legsürübben lakott területét képezve, 122.1-es a népsűrűség. A délszláv követelés földrajzi és ethnográfiai tekintetben egyaránt nagyon heterogén területeket mar-kol össze. Külön, jellegzetes darabja a Baranyából leválasztott duna-drávai szöglet, amely a leggyérebben lakott (45.8). Bácskának alsó része, amelyben a szerb elemek is erősebb a képviselete, sürű népességű (79.6); a Ferenc-csatornától északra eső bácskai vidék azonos típusú Torontálnak a Béga-csatornán inneni felső részével; ez még mindig sürűbb lakottságu, mint Torontálnak alsó fele. A vend nyelvterület s a Muraköz a nyugati részek sürű, apró tömörülésének jellegzetes példája.

Ausztria szintén igen művelt és sürűn lakott terület után áhítzik, 77.6-es átlagos denzitással, amiből a Sopron megyéből elszakított rész 99.2 népsűrűségű, a vasmegyei 79.8, a mosonmegyei aránylag a legritkább, 43.5-es.

Az osztrák és délszláv követelésen kívül tehát az elveszített területek ott népesebbek csupán, ahol magyar

települést szakítanak ki országunkból; a megmaradó Magyarország pedig sürűbb népességű, mint bármelyik elszakított rész.

Magyarországnak ezek szerint jelentékenyen kisebb területen aránylag sürűbb népességet kell eltartania akkor, amikor mezőgazdasági termővidékeinek sok, rendkívül értékes részét is elveszíti s amikor városainak megduzzadt népessége is egy nagyon megcsonkitott radiusú kör termékeire van utalva.

Nyilván ez is egyik fő oka annak, hogy az új határokat az ethnográfiai elv teljes megcsufolásával s a földrajzi viszonyok minden figyelembevétele nélkül, látyszólag oly szeszélyesen, a valóságban oly körmönfontan állapították meg.

Földrajzi kikerekités címén az országnak szinte iskolapéldaszámába menő bámulatos egységét s a hegyek keretével, folyók és völgyek koszorújával gondosan ki-rajzolt összefüggését nem lehetett volna megholygatni, legfeljebb talán nyugaton a Morva völgyéből, északon a Dunajec mentén történhelett volna valami igazítás.

A néprajzi viszonyok címén már nagyobb területre tarthattak volna igényt az új szomszédok, de ezek a területek oly szoros földrajzi és gazdasági összefüggésben vannak a magyar ethnikum vidékeivel, hogy azoktól mereven elszakítva, semmi ideig sem maradhadtak volna fenn.

Csak egy megoldás kinálkozott tehát: minél mélyebbre behatolni a magyar nyelvterületre, hogy minél erősebb földrajzi összefüggéssel és minél gazdagabb gazdasági hátvéddel biztositsák az új zsákmányt.

A hegyvidéknek az Alföldön arató népről ugy akartak gondoskodni, hogy az Alföldből is a hegyvidékhez ragasztottak termő területeket.

Am a kövek lefelé gördülnek, a vizcseppek öntudatlanul is a központi gyűjtőmedencék felé szivárognak, természeti viszonyokkal szemben csak ideig-óráig lehet dacolni. Az így elrabolt területek ránk nézve nagyon érzékeny veszteséget jezentenek, a hódítóknak azonban még nem igérik a boldogulást, mert az összeköttetés megszakítása előbb-utóbb sorvadásra vezet, bármint

igyekeztek is tartalék tápláló medencéket szerezni a zsákmányokhoz.

Bármeddig tartson is azonban ez az állapot, a terület kérdésénél a művelési ágak szerint való megoszlást az ország jövője szempontjából különös figyelemmel kell taglalnunk.

A megmaradó és elvitatott területeknek a fontosabb művelési ágak szerint való megoszlását az alábbi adatok mutatják be:

	Szántóföld	Kert	Rét	Szövély	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület
	ezer holdakban							
Cseh megszállás	3,883	129	1,070	24	1,251	4,101	4	475
%-ban	17·4	19·5	23·5	4·4	21·7	32·4	4·1	18·8
Román megszállás	5,939	320	2,102	81	2,292	6,289	7	735
%-ban	26·6	48·3	46·2	14·8	39·9	49·8	8·0	29·2
Détszláv megszáll.	2,508	37	154	56	404	204	18	250
%-ban	11·2	5·6	3·4	10·3	7·0	1·6	20·0	10·0
Osztrák követelés	410	10	79	12	52	232	12	72
%-ban	1·9	1·6	1·8	2·1	0·9	1·9	13·9	2·9
Fiume	0·5	0·1	0·7	0·03	0·3	0·8	—	1
%-ban	0·0	0·0	0·0	0·0	0·0	0·0	—	0·1
Osszes követelés	12,741	496	3,406	173	3,999	10,827	41	1,533
%-ban	57·1	75·0	74·9	31·6	69·5	85·7	46·0	61·0
A megcsónkitott								
Magyarország	9,563	166	1,144	373	1,756	1,815	47	982
%-ban	42·9	25·0	25·1	68·4	30·5	14·3	54·0	39·0
Magyarország összesen	22,304	662	4,550	546	5,755	12,642	88	2,515

A szántóföld területe tehát körülbelül megfelel a népességi aránynak Magyarország megmaradó területén; ha ebből már ítélni merünk, a lehetőség nincs kizárvva, hogy kenyérterményekkel továbbra is megfelelően elláthassuk magunkat.

A kertterületnek a népességi arányon alul maradása nem aggasztó, mert általában alacsony számokról van szó, s mert a kertesítés tekintetében folyópartjainkon még további fejlődésre van kilátás.

Sokkal kedvezőtlenebb auspiciumokat igér azonban az, hogy réttel, legelővel aránytalanabbul rosszabbul lennének ellátva, mint sűrű népességünk azt megkivánja. Az állattenyésztés fejlesztését ez nagy problémává elezi ki, s az állati termékekből való kivitelünk, amely a háboru előtt mindig fontosabb segítségünkkel vált külföldi iparcikkekkel való szükségletünk fedezésére, erejében nagyon meg volna ingatva.

Hogy ezzel szemben az eddigi szőlőterület 68.4%-át mondhatnók továbbra is magunkénnak, az nem oly vágásztaló, mint első pillanatra látszik.

A megmaradó szőlőterületből ugyanis mintegy 200.000 kat. hold kevésbé exportképes homoki bort termel. A Hegyalja északi részét, a ménés-magyarádi, küküllő- és marosmenti, Sopron környéki borvidékeket az elszakítás fenyegeti.

Megdöbbentő az erdőben való veszteségünk; eddigi erdőterületeinknek csak 14.3%-a maradna meg, s légerőtkesebb, kitermelésre kész erdőállományunk idegen imperium alá került. Nemcsak virágzó régi fakivitelünkben, nemzeti jövedelmünknek egy jelentős tételeben szervendünk itt veszteséget, hanem az ország rekonstrukciójánál is drágán kell fizetnünk a legfontosabb építőanyagot.

A nádasok területéből 54%, minden össze 47.325 hold maradna meg magyar területen. A nádasok egy részét — ha nem tisztán tőzegtalajuk — a jövendő szántóföldjeinek tekinthetjük; az átalakítás nagy befektetéseiivel szemben azonban a nyerhető termőterület vajmi csekély. A nem-termőterület címén kimutatott közel egy millió holdból mintegy 150.000 hold esik a balatonmenti mocsaras vidékre; ennek lecsapolásával szántóterülettünk egy virágzó mezőgazdasági kultúráju vidékkel gyarapodnék.

Jellemző, hogy ha a csehek által megszállt területből Magyarországhoz visszacsatolnák azt, aminek, mint magyar ethnikumnak az önrendelkezési jog alapján vissza kellene kerülnie, ezzel a Csehországnak juttatott szántóföldnek közel felét, több mint másfél millió kataszrális holdat visszanyernénk.

A Romániához kerülő közel 6 millió hold szántóföldből a magyar nyelvterületek, s a Székelyföld címén 3 millió holdat meghaladó szántóföld juthatna vissza : a Jugoszláviának juttatott, igen értékes szántóföldből is egy millió holdat igényelhetnénk vissza a magyar nyelvterületekkel.

Az idegen imperium alá kerülő, közel 173.000 holdnyi szőlőterületnek több mint fele szintén tiszta magyar nyelvvidéken van.

Följegyzésre méltó még, hogy a székelységet nem is emlitve, amelynek egymagában egy millió holdnál nagyobb terjedelmű erdősége van, — a többi elszakadásra kényszerített magyar nyelvvidék is egy millió holdas erdőterülettel bír ; az ethnukum alapján való döntés tehát nehéz fahíányunkat alig idézte volna föl.

Ki kell még emelnünk, hogy a szántóföld kihasználása a Magyarországon maradó területen jobb, mert valamivel nagyobb a bevetett területnek az aránya, viszont azonban az elemi csapások e területet inkább látogatják (legfőképpen az Alföldnek északkeleti felében inkább megnyilvánuló kontinentális időjárás, s a Dunántúl gyakori jégverései miatt).

A fontosabb művelési ágaknak egymáshoz való arányát az alábbi adatok szemléltetik :

Terület	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Nem termő terület	Szántóra, kerre, rétre, szőlőre éső népsűrűség
	a terület %-ában								
Cseh megszállás...	35·5	1·2	9·8	0·2	11·4	37·6	0·0	4·3	121·7
Román „ —	33·4	1·8	11·8	0·5	12·9	35·4	0·0	4·2	108·4
Délszláv „ ...	69·1	1·0	4·2	1·6	11·1	5·6	0·5	6·9	94·5
Osztrák követelés	46·6	1·2	9·0	1·4	5·8	26·4	1·4	8·2	133·6
Fiume	13·7	2·7	19·9	0·9	8·4	22·3	—	32·1	6,226·0
Összes követelés	38·4	1·5	10·3	0·5	12·0	32·6	0·1	4·6	111·4
Megcsönkitott Magyarország	60·3	1·1	7·2	2·4	11·1	11·4	0·3	6·2	115·6
Magyarország összesen	45·5	1·4	9·3	1·1	11·7	25·8	0·1	5·1	113·1

A fontosabb művelési ágak közül tehát csak a legható az, amely — Nyugatmagyarország kivételével — minden más követelésnél körülbelül egyforma hánnyadal szerepel.

A szántóföldterület hatalmasan kiemelkedő arányát látjuk a délszláv követelésnél, ahol erdőnek, rétnek egyáltalán nagyon alacsony a szerepe. (Az új délszláv állam más hódításainál kárpótolja magát erdőben.)

Az erdő az összes terület egyharmadát meghaladja, s a szántóterületénél is nagyobb a cseh és a román megszállás vidékein; Nyugatmagyarországon legkedvezőbb az egyensúly az egyes művelési ágak között, s alig tér el valamivel az egész Magyarország arányaitól.

Megmaradó központi területünk nem kapja vissza szántóban azt, amit erdőben veszít s ezért végelemzésben a mezőgazdasági művelésre alkalmas területekhez viszonyítva a népesség itt rosszabbul van ellátva, mint akár a délszláv, akár a román megszállás alá került részek, s valamivel rosszabbul az egész Magyarországra vonatkozó aránynál is.

II.

A NÉP.

Mint hosszu, véres uszállyt hordozzák fonákul szabott új köntösükön a szomszéd államok azt a negyed-félmillió megtépett, hontalanná tett magyart, akit mohó megfontolatlanul magukhoz kapcsoltak.

Magyarországot igazán nem lehetett ugy megcsontkítani, hogy valamely vezérlő igazság irányelvét kiérezhessük belőle. Ha az ethnimum szempontját akarták volna alkalmazni, országunk sokkal nagyobb maradt volna; ha a földrajzi alakulást veszik figyelembe, határaink majdnem sértetlenül állanak tovább is ott, ahol a millenáris emlékművek hirdetik állami szerkezetünknek ezeréves szilárdságát.

És ha a történelmi szempontok szóhoz juthattak volna, akkor is épen marad ez az ország, mely nemzetiségeinek 46.5%-át a XVIII. században engedte be földjére, mert népének nagy része a török harkokban Európáért elvérzett. E nagylelkű vendégszeretet nélkül a hazai nemzetiségek erőviszonyai ma egészen másként alakultak volna.

De ha csupán a mai gazdasági relációkat vagy a népek hajlandóságát, hangulatát akarják respektálni, még mindig sokkalta nagyobb Magyarország kerül ki a versengésből.

Minden látszólagos igazságot össze kellett tehát keverni, s hol az ethniki érv gyöngébbnek látszott, ott a gazdasági argumentálás csalóka igazságaival kellett azt megtoldani, mindenek mellé pedig — mert a serpenyő még így is javunkra billent volna, — a nyers erőszakot is oda kellett csapni a mérlegbe, hogy előálljon a békakta megnyirbált Magyarországa, amely után közel négymillió elszakított vérünk fog sirni.

Országunk földarabolását a népesség anyanyelv szerint a következő összeállítás mutatja be:

Térület	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát	Szérb	Egyéb
	anyanyelvűek száma ezrekben							
Cseh megszállás	1,084	266	1,702	22	436	3	0.4	63
%-ban	10.9	14.0	87.4	0.7	93.9	1.4	0.1	15.6
Román megszállás	1,705	560	31	2,800	16	2	55	96
%-ban	17.1	29.4	1.6	95.0	3.5	1.1	11.9	24.1
Délszláv megszáll.	458	304	46	77	11	88	384	131
%-ban	4.6	16.1	2.4	2.6	2.3	45.2	83.1	32.7
Osztrák követelés	80	250	1	0.04	0.06	48	0.03	14
%-ban	0.8	13.1	0.1	0.0	0.0	24.6	0.0	3.5
Fiume	6	2	0.2	0.1	0.01	13	0.4	27
%-ban	0.1	0.0	0.0	0.0	0.0	6.6	0.1	6.8
Összes követelés	3,333	1,382	1,780	2,899	463	154	439	331
%-ban	33.5	72.6	91.5	98.3	99.7	78.9	95.2	82.7
A megcsónkitott								
Magyarország	6,612	521	166	49	1	41	22	70
%-ban	66.5	27.4	8.5	1.7	0.3	21.1	4.8	17.3
Magyarország összesen	9,945	1,903	1,946	2,948	464	195	461	401

Százaikos arányokban ugyanezeket a számokat a következőkben mutatjuk be, megtoldva a magyarul tudókra vonatkozó adatokkal:

Térület	Magyar	Német	Tót	Román	Ruthén	Horvát	Szérb	Egyéb	Magyarul tudók ezreben	Magyarul tud. %-ban
	anyanyelvűek %-ban									
Cseh megszállás	30.3	7.4	47.6	0.6	12.2	0.1	0.0	1.8	1,537	43.0
%-ban									13.0	
Román megszállás	32.5	10.6	0.6	53.2	0.3	0.0	1.0	1.8	2,290	43.5
%-ban									19.4	
Délszláv megszáll.	30.4	20.3	3.1	5.2	0.7	5.9	25.6	8.8	694	46.3
%-ban									5.9	
Osztrák követelés	20.3	63.6	0.2	0.0	0.0	12.2	0.0	3.7	156	39.7
%-ban									1.3	
Fiume	13.0	4.7	0.4	0.3	0.0	26.0	0.8	54.8	11	21.6
%-ban									0.1	
Összes követelés	30.9	12.8	16.5	26.9	4.3	1.4	4.1	3.1	4,688	43.5
%-ban									39.7	
A megcsónkitott										
Magyarország	88.4	7.0	2.2	0.6	0.0	0.6	0.3	0.9	7,133	95.4
%-ban									60.3	
Magyarország összesen	54.5	10.4	10.7	16.1	2.5	1.1	2.5	2.2	11,821	64.7

Hogy ez a megosztás mennyire nem alapszik előre megfontolt és átgondolt terven, hanem hogyan változott a szomszédság egyre mohóból váló étvágya szerint, és ahhoz képest, amint a forradalmaktól zaklatott magyar állam ellenálló ereje gyöngült, azt legjobban a cseh demarkációk története mutatja, amelyeknek a sorrendje a következő:

Első követelés: Az 1918 december 6-iki demarkáció területe. Összes népesség: 1,972.866, ebből magyar 220.571, azaz 11.2%.

Második követelés: Az 1918 december 23-iki demarkáció területe: Összes népesség: 2,909.160, ebből magyar 841.198, azaz 28.9%.

Harmadik követelés: Az 1919 január 23-án megszállt terület. Összes népesség: 2,979.835, ebből magyar 899.953, azaz 30.2%.

Negyedik követelés: A békesszerződés által a cseh államnak ítélt terület. Összes népesség: 3,575.685 s ebből magyar 1,084.343, azaz 30.3%.

Eleinte óvatos és bizonytalan bekalandozások a magyar nyelvterületre, aztán egyre kiméletlenebb és nyersebb előrenyomulás a magyar róna felé, oly hirtelen egymásutánban, amily gyors ütemben a Napoleonok sem tudtak hódítani.

Ime, a kiáltó példa: a cseh állam csak úgy tud kikerekedni, ha egy milliónál több magyart kebelez be. Romániának közel kétnyolc millió magyarra van szüksége, hogy ugynevezett ethnikai területét kiegészítse; több mint félmillió ember tud ezenkívül magyarul a románoknak jutó területen.

Szám szerint nem oly sok, 457.597 magyar kerülne el délszláv fennhatóság alá: de relativ többségét képezi a Jugoszláviához csatolt magyarországi területnek, 30.4%-os arányával, amellyel szemben a horvátokat, szerbeket összefoglalva, s az egyéb nyelvűeket (akiknek nagyobb része tényleg bunyevác vagy sokác, a horvátokkal és szerbekkel rokon, de azuktól mégis sokban elütő nép) mind délszlávnak számítva is, csupán 40.3%-os arányú a hódító nép. Hogy ez a sok töredék hányfelé huz,

s hogy a horvát és szerb nép egysége mily kevessé forrott össze, arról az ujabb horvát parasztlázadások tanuskodnak és Zágrábnak vissza-visszafojtott, de a Dráván mégis áthallatszó panaszai, valamint a legutóbbi délszláv választások eredményei.

Magyarságunk 33.5%-át veszítjük el, a magyarul beszélőknek 39.7%-át.

A cseh állam 30.3%-os magyarsággal terheli meg ingadozó egyensúlyát, olyannal, amely a mi megmaradó hat és negyedmilliós összefüggő magyarságnak közvetlen nyúlványa. S ehhez járul még az elszakított terület népének további 12.7%-a, amely már ismeri a magyar szó zenjét.

Románia oly karéjt szakított magának, amelyben a magyarság (vagy közvetlenül kapcsolódva alföldi nyelvterületünkhez, vagy sűrű hálózatu összekötő magyar pillérekre támaszkodva) 32.5%-os, a magyarul beszélők aránya 43.5%-os.

Jugoszlávia 30.4%-os magyarsággal s 46.3%-nyi magyarul beszélő lakossággal veszi jogara alá új szerezményét.

Még az Ausztriának hullajtott ajándék is magyar vértől foszt meg bennünket, pedig ennek a területnek a kikerekítésében vezette a győző népeket látszólag a legobjektívebb érzék az ethnikai szempontok iránt. Az Ausztriához itélt új területen 20.3%-os magyarság él, 39.7%-nyi magyarul beszélővel.

Bár minden veszteség fájó, ami ért bennünket s nemcsak virágzó magyar városainkért öltünk gyászt, hanem a hegyek közti legapróbb kis faluért is, melynek harangja Magyarország földjén hallatta szavát s bár egyformán kedves volt minden polgárunk, bár-milyen nyelven beszélt, mégis ki kell emelnünk, hogy az új nemzeti államoknak ebben a diadalmas osztozkodásában fajunkon kívül még egy kulturnépet, a németet is nagy csapás éri. Nem emlitve az Ausztriához kapcsolandó részeket, közel ötnegyedmillió németajku honfitársunk kerül cseh, román, délszláv uralom alá.

A cseheknek itélt magyar nyelvterület nyugati részén 23.6%-os tötság áll szemben 67.5%-os magyarság-

gal s 7.8%-os németséggel ; itt tehát a nép több mint háromnegyede ehhez a két kulturfajhoz tartozik. A keleti oldalon a tótság aránya még kisebb, 16.9%-os ; a magyarság itt 68.3%-ot ér el, a németek 4.2%-ot képviselnek (a kettő együttvéve tehát ismét majdnem $\frac{1}{4}$ részt) s a ruthének 9.5%-ot. A magyar nyelvkincs ismerete mind a két területen a nép négyötödében él : Nyugaton 79, keleten 80.8%-ot tesz.

A magyar nyelvterülettől legtávolabbi eső felső Vágvidéken és a Morva-völgyben nyelvünk ismerete a legcsekelyebb, 13.2%-os, s itt csupán 4.4%nyi magyar, 4.5%-nyi német él a 87.4%-os tótság körében. Az Ipoly mentén a tótság aránya 88%-ra rug ugyan, de ezen a magyar környezethez tartozó vidéken már a nép közel egyharmada, 32.1% beszéli nyelvünket. Még élénkebb a magyar nyelvismeret a zempléni és ungi tótság körében (34.1%), mig a gömöri tótok közti 41.3%-ot ér el.

A román megszállás vidékein a magyarság aránya s a nép magyar nyelvismerete között erősebb az összefüggés. Bár a hazai oláhság legtöbb helyütt keverteben él a magyarsággal, mint a tót, a magyar nyelv megtanulására kisebb forgalmi és kulturérzéke mégis kevésbé képesít ; országos átlagban az oláhságnak 1910-ben 12.7%-a beszél csak magyarul, a tótoknak pedig 21.4%-a.

Jellemző az oláhok gyönge magyar nyelvismeretére, hogy Erdélyben már 11.8%-ra száll le köztük a magyarul beszélők aránya s jellemző arra, mennyire hiába illette iskoláinkat a magyarosítás vágja, hogy a 12—14 éves, tehát a minden nap iskola hat évén már átment oláh gyermekek közül csak 18.4% beszél magyarul, az ugyanolyan korú szász gyermekek közül azonban már 49.6%. A magyarok sorában kétszerannyi tud oláhul, mint az oláhok közül magyarul.

A román megszállás területén tehát a magyar nyelvvidéket s a Szamos mentén és a Mezőségen lakó kevert népességet kivéve, csak a szászok lakta földön emelkedik magasabbra a magyarul tudók aránya. Az oláhság az első fejezetben említett marosmenti nyelvterületeit kivéve, ahol az északi részen 85, a délin

75%-os erejű, Máramaros és Beszterce-Naszód vidékén közelíti meg a kétharmadnyi többséget, a szász földön 39.3%-ot ér el, a székelyek közt csak 16.5%-ot.

A délszlávok hódításában nyelvileg a Muraköz a legtisztább, ahol a horvátok 91.7%-át teszik a népnek. A vend nyelvvidéken is 63.5%-os a vendek aránya; a többi megszállt területen a délszláv elem — a horvátokat, szerbeket s az egyéb szláv törzseket mind egybeszámítva — sem éri el sehol a népesség felét.

Az egész délszláv megszállásnál jóval nagyobb a magyarul tudók aránya, mint az összes szláv idiomákhöz tartozóké együtt, a magyarság erős relativ többségen van s a németekkel együtt az abszolut többséget is meghaladja.

A megmaradó Magyarországból így csakugyan kikapcsolódik a nemzetiségi kérdés, mert népünknek 88.4%-a magyar lesz s a lakosságnak csak 4.6%-a nem birja a magyar nyelvet. Kikapcsolódik, de vajon volt-e valaha igazán súlya és nyomatéka a nemzetiségi kérdésnek? A nem magyarájku nép zöme éppen úgy távol tartotta magát az irredentától, mint a méltányos és jólunk magyarság nem érzett semmi animozitást más nyelvű társaival szemben. Egy-két évtizednek hirtelen megnőtt idegen érzésü intelligenciája, amelynek itthon jövedelmező üzlet volt a nemzetiségi kérdésnek kiélézése, s amely kívülről biztatást kapott a körülöttünk felnövekvő kis államok étvagyában, — diplomáciai gyöngeségünk, mely nem láta meg, hogy világgazdasági ellenséges érdekek többnyelvűségünköt is egyik archimedeszi pontnak találják államszerkezetünk megbon-tására s végül a magyar nyelvű intelligenciának az a része, amely a maga uralmát a régimek a ledöntésével akarta siettetni s erre minden szövetséget jónak tartott: íme, ezek a tényezők azok, amelyek a nemzetiségi kérdést súlyos problémává dagasztották, oly nagyá, hogy később a magyarság is a vádak áradatától elkábulva, szinte megdöbbenve kérdezte magától: valóban oly rosszul bántam volna nem magyarájku népemmel, valóban annyira sujhathat-e a nacionalizmus, a magyaro-sítás vádjá?

A magyarságnak az utolsó 40 év alatt történt nagy térfoglalása olyan természetes folyamat volt, amelyben közrejátszott fajunknak nagyobb szaporasága és az, hogy a legnagyobb népességű és legkulturáltabb magyar és német lakosságu községekbe és városokba folytonos beszivárgás folyt. A magyar és német többségű községek lakossága 1869-től 1910-ig 42.7%-al növekedett, a más nyelvű községeké pedig csak 18.8%-al. S mint-hogy minél nagyobbak a községek, annál magyarabbak (az ezer fónél kisebb népességű falvakban 34.3%-os volt a magyarság, az 1000—5000 lakójuakban 44.7%-os, az 5000 fónél nagyobbakban pedig 68.4%-os), természes-tes, hogy a nagyobb tömörülések felé áramló népesség ezeknek a gazdasági, üzleti nyelvéhez simult.

Innen van az is, hogy a magyar róna vegyes-nyelvű, de a nagyközösségekben tömörült déli részén a magyarság a természetes szaporodás tekintetében első helyen van, s az oláh faj tért veszített. A Bánságban az oláhok a lakosságnak 37.4%-át teszik, de a természes-tes szaporodásból csak 16.2% jutott rájuk az utolsó békés évtizedben s 1911—1917 közt számuk egyenesen fogyott is.

S hogy sem magyarosítás nem volt, sem pedig a statisztikának szépítő művészete, mely mindmagunkat akart volna illuziókba ringatni fejlődésünk valódi mér-tékéről, mutatja az, hogy oláh egyházi sematizmu-sokból romániai írók (pl. Nicolae Mazere jassyi tanár) a csak magyarul beszélő, tehát oláhnaik semmiképpen sem vehető székelyföldi görög ritusu magyarok beszá-mításával is alig tudnak 21.000-rel több erdélyi oláht kimutatni, mint a hivatalos magyar följegyzések. Sőt ez utóbbiak a községek felében több oláht ismernek, mint amennyit a jassyi professzor vágya meg tudott találni.

Mikor a magyarságnak 80%-a nem is tud más nyelven, mint magyarul, akkor sem magyarosítás, sem statisztikai tulzás nem szerepelhetett érőviszonyaink megitélésénél.

Beható népességtörténeti tanulmányok bizonyítják, hogy a Duna—Tisza-medence asszimiláló erején s a

városok beolvásztó hatásán kívül, amelyek mind kizárolag gazdasági tényezők, sem közigazgatási presszió, sem kulturális kényszer nem működhetett közre a magyarság számbeli fölényének növekedésén, mert nyelvhatáraink száz év óta sem mozdultak előre.*)

Am ha a magyarság sokszázados együttélés alatt más ajku népeit konzerválni tudta, vajjon az új államok abban a reményben veszik-e magukra a hozzájuk csatolt magyarság terhét, hogy az ingadozó egységük, centrifugális gazdasági szerkezetük megszilárdítására fog-e vezetni?

Mindegyik új állam abban a zsákmányban, amelyet hazánk testéből el akar ragadni, mintegy harmadrésznyi magyar kisebbség terhét is viszi, legalább két-szeresét annak, mint aminő erejű nálunk a legnépesebb nemzetiség is volt.

És a politika a népek országutját sem fogja megváltoztatni. A belső vándorlásnak lassu hömpölygése nem a határsorompók szinjelzése irányában folyik, hanem a gazdasági összetartozás mélyebbre vájt medrében. Magyarországnak meghagyott részei évtizedről-évtizedre nagyobb aktivitást mutattak a lekapcsolásra ítélt végekkel való cseréjükben.

A belső áramlásnak ez a mérlege végeredményben Magyarország megcsenkitott központja javára az elszakításra ítélt részekből 1900-ban 100.833, 1910-ben pedig 125.375 főnyi nyereséget mutatott.

Lehet-e jellemzőbb példa, minthogy Nyugatmagyarországnak az a németajku csikja, mely Bécsnek, Pozsonynak szomszédságában van, szülötteiből egyre nagyobb tömegeket küldött Magyarország belső részei felé? És hogy Felvidékünk népe nem a Kárpátokon tulra sietett fajrokonai felé, hanem a völgyekben ereszkedett le, mert a magyar róna mágnese huzta?

Egyedül a román megszállás területe az (a kikötőjével, kereskedelmével, gyáraival vonzó Fiumén kivül), mely némi, bár csökkenő nyereséget mutat. Am ott van

* Kovács Alajos: Magyarország népességének fejlődése a török uralom óta.

a határon Nagyvárad, Nagykároly, Arad, Szatmár, az igazi vonzó erők. Nem Románia felé gravitál a nép, hanem a városokba, amelyeket magyarnak ismert és tart ma is.

Az egész Magyarország területéhez való viszonyításban Erdély 2768 fönyi nyereséggel zárta 1910-ben népcsere-mérlegét, de a Duna és Tisza közével szemben mégis több mint 20.000 fönyi vesztesége volt: Délkelet tehát épp ugy a központ felé törekedett, mint Észak és Nyugat.

A békéakta szerint 6,611.675 fönyi megmaradó magyarságunk mellett a legnépesebb nemzetiségünk a Bakonyban, Tolnában és Baranyában, végül Budapest környékén lakó németseg marad, mindössze 521.344 fővel. Tótjaink száma 165.886 marad, horvátok 41.026-an, románok 48.938-an, szerbek 22.235-en. A németek a lakosság 7%-át teszik, a tótok 2.2%-ot képviselnek, a többi nemzetiségi töredék minden alul marad az egy százalékon is.

A tótok Békésben 22.4, Esztergom vármegyében 12.3%-ot érnek el, de Budapesten és Pest megyében is nagyobb számmal vannak; románokat Bihar és Arad vármegyék meghagyott részeiben találni leginkább, horvátok Baranya, Somogy, Zala vármegyékben maradtak legtöbben, szerbek Baranyában, Csanádban, Budapesten és Pest megyében.

Azon vármegyék közül, amelyek teljesen határainkon belül maradtak, egy sincs legalább 70%-os magyarságon alul, sőt a legtöbb 95%-nál erősebb magyarságu. A töredék vármegyékben is abszolut többségű a magyarság, az Arad megyéből visszahagyott néhány községen kívül. Ezek fognak ezután is emlékeztetni Délvidékünk polyglott voltára: az öt községű kis Arad megyénkben négy nemzetiség van képviselve: a magyar 27.5, a német 29.1, a tót 8.4 s a román 34.6%-kal. Ezt a soknyelvű népességet azonban szintén a magyar szó tartja össze: 54.7%-uk beszél magyarul.

Az 1910. évi népszámlálás adataival szemben népeségünk ujabb számáról és nemek szerint való megoszlásáról két, a legutóbbi időkből származó, bár fo-

gyatékosabb felvétel adatait tudnók idézni: az 1918. és az 1920. évi népösszeirások eredményeit.

Mind a kettő közélelmezési célra készült s a számlálás módjával és céljával teret nyitott a gyakran tudatosan hibás főlvetélnek: egy-egy háztartásban több lakó bejelentése növelte a lehetőséget a bővebb gabonaellátásra.

Mind a két főlvetelt egyébként is ingataggá teszi a bizonytalan helyzet, amelyben végrehajtattak. Az 1918. évi a háboru idejében történt, amikor a felnőtt férfi-népesség nagyrésze az országnak határain tul harcolt s így csak a női népesség adataiból következtethettünk az időközben történt változásokra. Az 1920. évi főlvetel áttekinthetőségét az rontja, hogy az országnak termesztszerüen csak arra a részére terjedhetett ki, amely ma tényleges birtokunkban van, e területen pedig a megszállott vidékekről remélhetőleg ideiglenesen menekültek is számba kellett vennie.

A néptömörülésben való eltolódás tehát, amely a háborunak szükségszerű rossz kísérője volt, ma is tart s ezért olyan adatokból, amelyek nem az egész országra vagy annak minden fölvetelnél egyformán elhatárolt részeire vonatkoznak, nem merhetünk az általánosságra is érvényes következtéseket vonni.

Hogy a háboru a városi népességet megduzzasztotta a háborús iparüzés fokozódásánál, az igazgatás és kereskedelmi szervezetek központosításánál fogva, a falvakban viszont bizonyos depopuláció állott be, mert a falu férfi-népessége nagyobb mértékben ment hadba és pusztult el ott, a birtoktalan asszonyok pedig a városban kerestek könnyebb megélhetést, az ismert dolog. Hogy azonban a háboru befejeztével ez a folyamat megállott-e, fordult-e vissza s ha igen, milyen mértékben, arra összeirásaink alapján még nem tudunk felelni, mert egy ujabb vándorfolyamat, a megszállott területekről való menekvés, mely jórészt szintén a városba irányult, zavarólag hat ennek az elbirálására.

S minthogy a perifériákról a központok felé vonulás különben is a háboru kezdete óta fokozottabb mértékű, mindaddig, amíg az 1920. december 31-én tartott ren-

des népszámlálás a népességet minden demográfiai és társadalmi viszonylatban ujból pontosan elénk nem tárja, magában a népesség nyers számában beállott változások sem veszteségeinknek, sem az esetleges javulásnak mértékéről és igazi okáról még nem tájékoztatnak.

Mégis érdemes lesz megemlíteni, hogy az 1918. évi adatok a megmaradó Magyarország számára némi népességi gyarapodást jelentenek. E számok természetesen mindenütt nagy nőtöbbletet mutatnak; a Magyarországnak megmaradó területen azonban ez a nőtöbblet relative kisebb, mint a perifériákon, amit a háborús ipari felmentések okozhattak.

Budapest női népessége 1910-ben 50.8%-os volt s 1918-ban 58.4%-ra emelkedett a nők aránya; a főváros környékén lévő falvakban és városokban, amelyek a mi sok reménységgel kisért Nagybudapestünk kiegészítő részét képezik, 50.5%-ról 57.2%-ra emelkedett a nők aránya, majd 1920 áprilisban ismét visszaszállt 52.2%-ra.

Nagyobb iparos városainkban a nők aránya szintén ilyen eltolódásokat mutat: 1910-ben valami kevés-sel haladja meg a lakosság felét (50.3%), 1918-ban 58.7%-ig emelkedik fel, 1920-ra pedig ismét jelentékenyen alászáll (51.2%), de még mindig felette marad az 1910. évi részesedésnek. Kisebb-nagyobb eltolódásokkal a tizedekben, ugyanezt a jelenséget látjuk az agrár jellegű városokban (ahol 1910-ben többnyire a népesség felét sem érte el a nők száma), egyéb kisebb városainkban, sőt azokon a falusi vidékeken is, amelyekről 1920. évi adataink rendelkezésre állanak.

Az összes népességnak tizedfélév alatt elért növekvése Budapesten 18.9%-ot tesz. A főváros lakossága még az 1918. évi mesterséges néptömörülés idején sem érte el az 1 milliót, 1920 március közepén azonban már 50.000 lakóval felül volt a milliós népességen.

A Budapest-környékbeli városok és falvak tizedfélév alatt 39.4%-os növekedést értek el (az előző tizedben ugyanezek 80.7%-osat).

Az Ujpest és Erzsébetfalva közötti területek azon-

ban most is nagyon népesedtek s messzire kiemelkedik ebből a sorozatból is Kispest 71.7%-os fejlődésével s az 52.000-et megközelítő népességével.

Iparforgalmi városaink 11.1%-kal fejlődtek (az előző évtizedben 20.4%-kal), agrár városaink pedig 5.4%-kal, az előző évtized 8.4%-os növekvésével szemben. Az agrár városok nemelyikénél szórványosan már előfordult, hogy a férfilakosságra az egész évtized mérlege hiánnal záródott; Szarvason pl. közel 2%-kal kevesebb férfi van, mint 10 év előtt.

A háborut megelőző negyedfélév rendes fejlődése, különösen pedig a háboru ideje alatt való befelé vándorlás, amely, sajnos, utóbb ijedt meneküléssé vált, megmaradt területeink népességét növelte.

Szinte ugy látszik tehát, hogy a felettünk elzugott nagy vihar a megmaradt nyájat egymáshoz közelebb terelte. Ez a látszólagos erőgyarapodás (illetve a vérveszteségnak ez a látszólag kisebb foka) azonban nem vonhatja el figyelmünket népesedésünknek a háboru folyamán beállott s messze időkre kiható komoly jeleniségeitől.

Az 1920. évi eredmények az 1910. évi adatokkal szemben a következő figyelemreméltó eltéréseket mutatják.

Az összeirt népesség 7,972.105 főnyi, 6.7%-os gyarapodást mutatva tizedfélév alatt. A mintegy félmilliós népszaporodásból azonban nem egészen 130.000 esik a férfiakra, s több mint 370.000 a nőkre. A női népesség 10%-kal nőtt, a férfiaké 3.4%-kal. Minthogy ugyanezen a területen 1900—1910 között a népszaporodás általában 6.4%-os volt, s föltehető, hogy akkor a két nem növekvése közt nem volt lényeges eltérés, valószínű, hogy a férfiaknál mutatkozó gyöngébb fejlődés háborus népveszteségünknek a fokmérője, a nők erősebb szaporodása pedig a megriadt és a központok felé tóduló népabnormis tömörülését érzékelteti.

A népsűrűség az 1920. évi összeirás területén már 85.4-re emelkedett.

Tanulságos megnyirbált országunkat s az elszakadó területeket a népesség vallása szerint is vizsgálni.

Térület	Róm. kath.	Görög kath.	Reform.	Ág. ev.	Görög keleti	Unit.	Izraelita	Egyéb
	vallásuk száma ezrekben							
Cseh megszállás	2,113	602	228	397	2	0.2	233	0.6
%-ban	23.4	30.0	8.8	30.4	0.1	0.3	25.5	3.5
Román megszállás	1,008	1,234	719	263	1,790	69	179	5
%-ban	11.2	61.4	27.7	20.1	76.7	92.6	19.6	28.0
Délszláv megszáll.	821	13	52	122	464	0.2	24	3
%-ban	9.1	0.7	2.0	9.3	19.9	0.2	2.6	20.1
Osztrák követelés	316	0.1	6	62	0.1	0.03	8	0.01
%-ban	3.5	0.0	0.2	4.8	0.0	0.1	0.9	0.0
Fiume	45	0.5	1	0.3	1	0.02	2	0.07
%-ban	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4
Összes követelés	4,303	1,850	1,006	844	2,257	69	446	9
%-ban	47.7	92.1	38.7	64.6	96.7	93.2	48.8	52.0
A megcsönkitott								
Magyarország	4,708	158	1,597	463	77	5	466	8
%-ban	52.3	7.9	61.3	35.4	3.3	6.8	51.2	48.0
Magyarország összesen	9,011	2,008	2,603	1,307	2,334	74	912	17

Ugyanezeket a számokat százalékos megszólásukban a következő adatok szemléltetik:

Térület	Róm. kath.	Görög kath.	Ref.	Ág. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb
	vallásuk %-ban							
Cseh megszállás...	59.1	16.8	6.4	11.1	0.1	0.0	6.5	0.0
Román "	19.1	23.4	13.7	5.0	34.0	1.3	3.4	0.1
Délszláv "	54.8	0.9	3.5	8.1	30.9	0.0	1.6	0.2
Osztrák követelés	80.5	0.0	1.5	15.9	0.0	0.0	2.1	0.0
Fiume	90.7	0.9	2.3	0.6	2.0	0.0	3.4	0.1
Összes követelés	40.0	17.2	9.3	7.8	20.9	0.6	4.1	0.1
A megcsönkitott								
Magyarország	63.0	2.1	21.3	6.2	1.0	0.1	6.2	0.1
Magyarország összesen	49.3	11.0	14.3	7.1	12.8	0.4	5.0	0.1

Legszembetűnőbb, hogy a két görög felekezet jóformán eltünik határainkon, ugyszintén protestánsaink legmagyarabb töredéke, az unitárius felekezet is.

A több mint 2 milliót számláló görög ríthusu katholikusokból csak 158 ezer marad közöttünk, vesztünk azonban magyar ajku görög-katholikusokat is, különösen a Felső Tisza-völgyben, a cseh államhoz csatolt magyarság keleti részében s a Romániához kerülő magyar nyelvterület felső vidékén. A véreink megóvására nehéz küzdelemmel létesített hajdudorogi püspökség plébániáinak egyrésze idegen impérium alá kerül.

Görög-katholikusaink Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Abaujban a határainkon belül hagyott népesség 10—20%-át teszik, Hajdúban, Beregben, Borsodban 5%-on felül maradnak, a többi vármegyében egészen jelentéktelen az arányuk.

Az orthodox görög felekezet hivői közül nem egészben 78.000 lélek marad Magyarország határain belül: közel 2 millió Románia fenhatósága alá kerül, nem egészben fél millió Jugoszláviához.

Az itt maradó görög-keletiek Békés, Arad, Bihar, Csanád, Baranya vármegyéken kívül Budapesten vannak nagyobb számmal.

Közeli hetvenezer unitáriust vesztünk el, akik majdnem minden Románia jogara alatt folytatják puritán istentiszteletüket.

A többi kereszteny felekezetek közül a római katholikus egyház hivőinek közel felét (4.3 milliót) elveszítjük, s ennek dacára a megcsontkitott Magyarországban a katholikusok aránya majdnem kétharmadnyi többségre (63%) szökik föl. Az Ausztriának szánt rész majdnem tisztán katholikus ugyan, s a cseh állam, továbbá a délszláv alakulat is háromötödrészben katholikus hívőket szakít el: viszont azonban a Dunántul erős katholikus többsége s a katholicizmusnak az ország többi negmaradt részében való nagy elterjedése Magyarország katholikus voltát erősebben kidomborítják, mint eddig.

Ez a viszonylagos katholikus erőshódés, amely a Felső-Tisza vidékének s a Tiszántulnak a kivételével a

des népszámlálás a népességet minden demográfiai és társadalmi viszonylatban ujból pontosan elénk nem tárja, magában a népesség nyers számában beállott változások sem veszteségeinknek, sem az esetleges javulásnak mértékéről és igazi okáról még nem tájékoztatnak.

Mégis érdemes lesz megemlíteni, hogy az 1918. évi adatok a megmaradó Magyarország számára némi népességi gyarapodást jelentenek. E számok természetesen mindenütt nagy nőtöbbletet mutatnak; a Magyarországnak megmaradó területen azonban ez a nőtöbblet relative kisebb, mint a perifériákon, amit a háborús ipari felmentések okozhattak.

Budapest női népessége 1910-ben 50.8%-os volt s 1918-ban 58.4%-ra emelkedett a nők aránya; a főváros környékén lévő falvakban és városokban, amelyek a mi sok reménységgel kisért Nagybudapestünk kiegészítő részét képezik, 50.5%-ról 57.2%-ra emelkedett a nők arányu, majd 1920 áprilisban ismét visszaszállt 52.2%-ra.

Nagyobb iparos városainkban a nők aránya szintén ilyen eltolódásokat mutat: 1910-ben valami kevés sel haladja meg a lakosság felét (50.3%), 1918-ban 58.7%-ig emelkedik fel, 1920-ra pedig ismét jelentékenyen alászáll (51.2%), de még mindig felette marad az 1910. évi részesedésnek. Kisebb-nagyobb eltolódásokkal a tizedekben, ugyanezt a jelenséget látjuk az agrár jellegű városokban (ahol 1910-ben többnyire a népesség felét sem érte el a nők száma), egyéb kisebb városainkban, sőt azokon a falusi vidékeken is, amelyekről 1920. évi adataink rendelkezésre állanak.

Az összes népességnek tizedfélénél alatt elérte növekvése Budapesten 18.9%-ot tesz. A főváros lakossága még az 1918. évi mesterséges néptömörülés idején sem érte el az 1 milliót, 1920 március közepén azonban már 50.000 lakóval felül volt a milliós népességen.

A Budapest-környékbeli városok és falvak tizedfélénél alatt 39.4%-os növekedést értek el (az előző évtizedben ugyanezek 80.7%-osat).

Az Ujpest és Erzsébetfalva közötti területek azon-

ban most is nagyon népesedtek s messzire kiemelkedik ebből a sorozatból is Kispest 71.7%-os fejlődésével s az 52.000-et megközelítő népességével.

Iparforgalmi városaink 11.1%-kal fejlődtek (az előző évtizedben 20.4%-kal), agrár városaink pedig 5.4%-kal, az előző évtized 8.4%-os növekvésével szemben. Az agrár városok nemelyikénél szórványosan már előfordult, hogy a férfilakosságra az egész évtized mérlege hiánnal záródott; Szarvason pl. közel 2%-kal kevesebb férfi van, mint 10 év előtt.

A háborut megelőző negyedfélév rendes fejlődése, különösen pedig a háboru ideje alatt való befelé vándorlás, amely, sajnos, utóbb ijjedt meneküléssé vált, megmaradt területeink népességét növelte.

.Szinte ugy látszik tehát, hogy a felettünk elzugott nagy vihar a megmaradt nyájat egymáshoz közelebb terelte. Ez a látszólagos erőgyarapodás (illetve a vérveszteségnek ez a látszólag kisebb foka) azonban nem vonhatja el figyelmünket népesedésünknek a háboru folyamán beállott s messze időkre kiható komoly jeleniségeitől.

Az 1920. évi eredmények az 1910. évi adatokkal szemben a következő figyelemreméltó eltéréseket mutatják.

Az összeirt népesség 7,972.105 főnyi, 6.7%-os gyarapodást mutatva tizedfélév alatt. A mintegy félmilliós népszaporodásból azonban nem egészen 130.000 esik a férfiakra, s több mint 370.000 a nőkre. A női népesség 10%-kal nőtt, a férfiaké 3.4%-kal. Minthogy ugyanezen a területen 1900—1910 között a népszaporodás általában 6.4%-os volt, s föltehető, hogy akkor a két nem növekvése közt nem volt lényeges eltérés, valószínű, hogy a férfiaknál mutatkozó gyöngébb fejlődés háborus vérveszteségünknek a fokmérője, a nők erősebb szaporodása pedig a megriadt és a központok felé tóduló népabnormis tömörülését érzékelteti.

A népsűrűség az 1920. évi összeirás területén már 85.4-re emelkedett.

Tanulságos megnyirbált országunkat s az elszakadó területeket a népesség vallása szerint is vizsgálni.

T e r ü l e t	Róm. kath.	Görög kath.	Reform.	Ag. ev.	Görög keleti	Unit.	Izraelita	Egyéb
	v a l l á s u a k	s z á m a						
Cséh megszállás	2,113	602	228	397	2	0.2	233	0.6
%-ban	23.4	30.0	8.8	30.4	0.1	0.3	25.5	3.5
Román megszállás	1,008	1,234	719	263	1,790	69	179	5
%-ban	11.2	61.4	27.7	20.1	76.7	92.6	19.6	28.0
Délszláv megszáll.	821	13	52	122	464	0.2	24	3
%-ban	9.1	0.7	2.0	9.3	19.9	0.2	2.6	20.1
Osztrák követelés	316	0.1	6	62	0.1	0.03	8	0.01
%-ban	3.5	0.0	0.2	4.8	0.0	0.1	0.9	0.0
Fiume	45	0.5	1	0.3	1	0.02	2	0.07
%-ban	0.5	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.2	0.4
Összes követelés	4,303	1,850	1,006	844	2,257	69	446	9
%-ban	47.7	92.1	38.7	64.6	96.7	93.2	48.8	52.0
A megcsontkitott								
Magyarország	4,708	158	1,597	463	77	5	466	8
%-ban	52.3	7.9	61.3	35.4	3.3	6.8	51.2	48.0
Magyarország összesen	9,011	2,008	2,603	1,307	2,334	74	912	17

Ugyanezeket a számokat százalékos megoszlásukban a következő adatok szemléltetik :

T e r ü l e t	Róm. kath.	Görög kath.	Ref.	Ag. ev.	Görög kel.	Unit.	Izr.	Egyéb
	v a l l á s u a k	%-b a n						
Cséh megszállás...	59.1	16.8	6.4	11.1	0.1	0.0	6.5	0.0
Román "	19.1	23.4	13.7	5.0	34.0	1.3	3.4	0.1
Délszláv "	54.8	0.9	3.5	8.1	30.9	0.0	1.6	0.2
Osztrák követelés	80.5	0.0	1.5	15.9	0.0	0.0	2.1	0.0
Fiume	90.7	0.9	2.3	0.6	2.0	0.0	3.4	0.1
Összes követelés	40.0	17.2	9.3	7.8	20.9	0.6	4.1	0.1
A megcsontkitott								
Magyarország	63.0	2.1	21.3	6.2	9.0	0.1	6.2	0.1
Magyarország összesen	49.3	11.0	14.3	7.1	12.8	0.4	5.0	0.1

Legszembetűnőbb, hogy a két görög felekezet jóformán eltünik határainkon, ugyszintén protestánsaink legmagyarabb töredéke, az unitárius felekezet is.

A több mint 2 milliót számláló görög ríthusu katholikusokból csak 158 ezer marad közöttünk, veszítünk azonban magyar ajku görög-katholikusokat is, különösen a Felső Tisza-völgyben, a cseh államhoz csatolt magyarság keleti részében s a Romániához kerülő magyar nyelvterület felső vidékén. A véreink megóvására nehéz küzdelemmel létesített hajdudorogi püspökség plébániáinak egyrésze idegen impérium alá kerül.

Görög-katholikusaink Szabolcsban, Szatmárban, Zemplénben, Abaujban a határainkon belül hagyott népesség 10—20%-át teszik, Hajdúban, Beregben, Borsodban 5%-on felül maradnak, a többi vármegyében egészen jelentéktelen az arányuk.

Az orthodox görög felekezet hivői közül nem egészben 78.000 lélek marad Magyarország határain belül: közel 2 millió Románia fenhatósága alá kerül, nem egészben fél millió Jugoszláviához.

Az itt maradó görög-keletiek Békés, Arad, Bihar, Csanád, Baranya vármegyéken kívül Budapesten vannak nagyobb számmal.

Közel hetvenezer unitáriust veszítünk el, akik majdnem minden Románia jogara alatt folytatják puritán istentiszteletüket.

A többi keresztény felekezetek közül a római katholikus egyház hivőinek közel felét (4.3 milliót) elveszítjük, s ennek dacára a megcsontkitott Magyarországban a katholikusok aránya majdnem kétharmadnyi többségre (63%) szökik föl. Az Ausztriának szánt rész majdnem tisztán katholikus ugyan, s a cseh állam, továbbá a délszláv alakulat is háromötödrészben katholikus hivőket szakít el: viszont azonban a Dunántul erős katholikus többsége s a katholicizmusnak az ország többi megmaradt részében való nagy elterjedése Magyarország katholikus voltát erősebben kidomborítják, mint eddig.

Ez a viszonylagos katholikus erősbödés, amely a Felső-Tisza vidékének s a Tiszántulnak a kivételével a

katholikusokat mindenütt erős abszolut többségbe juttatja, főleg annak az eredménye, hogy a görög ritusú vallások képviselete annyira meggyöngült, mert nagyon emelkedett a reformátusok aránya is, dacára, hogy közzük is igen sokat veszítünk.

A reformátusok megmaradtak második legnépesebb hitfelekezetünknek, sőt arányszámuk 21.3%-ra nő a korábbi 14.3-ról, de közülök több, mint egy millió vész el a szomszédos követelések révén. Ismét a magyar ethnikai terület az, amelyen idegen uralom alá erőszakolt reformátusaink legnagyobb számmal élnek; a cseh megszállás 228.000 reformátusából 198 ezer magyar-ajku testvéreinek sorában él. Románia 719 ezer reformátusra akarja kiterjeszteni jogárát; ezek közül a magyar kisebbségű vidékek s a mezőségi és szamosmenti területek kivételével, magán a tiszta magyar nyelvterületen is 440 ezer a reformátusok száma.

A reformátusok számbeli fölénye a Tisza mentén kezdődik, de a nagyon megszabdalt Bereg vármegyén kívül csak Hajdúban érik el a népesség 76%-át.

Ágostai evangéliikus hitvallású népességünknek egharmadát tudjuk csak megtartani, 1.306.384 közül csupán 462.537-et. A megnyirbált Magyarországban vissza is esik a lutheránusok aránya 7.1%-ról 6.2-re. Sulyos veszteségünk a felvidéki ágostai lakosság, mely magyar iskoláiban századokon oszlotta szét a kultura kincseit, s az erdélyi szászság, ez a nyelvhez és szokásaihoz nyolcszáz év óta bámulatos szívóssággal ragaszkodó, dolgos, takarékos nép, melynek alighanem szomorú tapasztalatokat szerez a román uralomhoz oly gyorsan csatlakozó medgyesi gyűlés.

A határainkon belül maradt ágostai vallásuk csal Békésben élnek nagyobb, 35%-os erejű tömegben; e 10%-ot Győr, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Nograd vármegyékben haladják meg.

A katholikusok és protestánsok nagytömegű elvesztését azért is fájlalunk kell, mert a vallási türelmességek hazájából vagy makacs ujjtók jogara alá kerülnek, min Csehországban, vagy az orthodoxia lelkét ölö uralm: alá, mint Romániában és Szerbiában. A lengyel katholikusság száz évnél hosszabb elnyomatás után mos-

szabadult föl az orosz egyház alól; a magyar katholikusoknak és protestánsoknak vajon miért kell ugyanakkor hilincseket venni magukra?

A magyar hivatalos statisztika mindenkorban szokta tárgyalni — s teszi ezt most is — a zsidóságot. Zsidó honfitársainknak 51.2%-a, 466.174 marad az összezsúgorodott Magyarországon belül, s 48.8%-a, 445.053 kerül idegen imperium alá. A zsidóság a városokon kívül általában a keleti részeket lakja, s nagyobbrészt a cseh állam alá kerül (főleg az északkeleti magyar nyelvvidékeken s a ruthének lakta területeken), továbbá a román államhoz.

Minthogy azonban a harmadrésznyi kis Magyarországban a zsidóság mégis több, mint feleszámmal megmarad, arányszáma az ország népességében magasabbra szökik, s a római katholikus és református után legnépesebb felekezetünkkel válik, néhány ezer fővel az ágostai evangélikusokat is meghaladva.

A hitfelekezetnek az anyanyelvvel való összefüggéséről részletesebb számok idézése helyett elég a következőket kiemelnünk:

Legmagyarabb felekezetünk marad továbbra is a református, s azután a csekély számu unitáriusokon és a zsidókon kívül a görög katholikus vallásuk kerülnek előre, akiknek kilencetizedrésze magyar s nem egészen 6%-uk oláh. A római katholikusok közül 87.3%-os a magyarság s 9% esik a németekre. Az ágostai evangéliusoknak is jó kétharmada magyar, közel egyötöde tót s 13%-a német. A magyarságtól továbbra is legtávolabb álló marad az orthodox görög vallás, 49.7%-os oláh, 25.4%-os szerb s csak 21.2%-os magyar hívőivel. A zsidóság a magyaron kívül nagyobb tömegben (26.559) csak a németajkuak közt található.

III.

NÉPESEDÉS, KÖZEGÉSZSÉGÜGY.

Beata Hispania, beata Helvetia és boldogok vagytok ti is mind, többiek, kisebb-nagyobb országok, akik fölénnyesen ki tudtátok vonni magatokat az ötödféléves vérengzés szörnyü sodrából, s így megőrizhették magatoknak a legnagyobb hatalmat, amelyet állam nyerhet : a megujuló emberi élet hatalmát és örömét.

Mert, amit a háboru vagyonban juttatott egyik vagy másik félnek,, az a mostani dermesztő télenség és bizonytalanság idejében kárbaveszhet : oly nagy fennakadás történt a világgazdaság gépezetében, hogy minden erőnek megfeszítésével s minden kedvezményezett helyzetelfüggesztésével az emberiségnek onnan kell vennie az óriási rekonstrukcióhoz az anyagi erőket, ahonnan lehet.

De ahol az emberi élet friss sarjadása változatlanul tarthatott e szomorú időszak alatt is, onnan bizonyára erő és hatalom fog kisugározni a jövőben.

És ebben a tekintetben mindegyik állam, amely egyáltalán kardot rántott a nagy kúzdelemben, csatavesztes, bárhogy diktálja is ma a békét ; az üresen maradt bölcsök körül veszítette el a harcot, nem engedvén megszületni a jövő nemzedék munkaerőit.

A csatavesztésben vannak azenban fokozatok. Minél korábban állott segyverbe egy ország, annál hamarabb állította meg a természetes szaporodás lehetőségét. Minél alacsonyabb a születési arány, s minél magasabb a halálozási szám, annál sulyosabbá vált a veszteség. Romániáról nem tudunk pozitív számokat idézni ; de körültekintő óvatossága, amellyel két esztendőn át minden kockázat nélkül figyelő állásba helyezkedett s gyors leverése után hosszabb ideig lapult, nagyrészt

megóvhatta számára új sarjadékát. A harcoló felek közül irigykedve olvashatjuk Anglia adatait, amelyek sorában legalább a népesség fogyása ismeretlen fogalom maradt. Angliában és Walesben az utolsó hat évben a szaporodás mérlege a következő volt:

Évek	Elveszületések száma	Halálozások száma	Természetes szaporodás
1913.	882.000	505.000	377.000
1914.	879.000	517.000	362.000
1915.	814.000	562.000	252.000
1916.	785.000	508.000	277.000
1917.	668.000	499.000	169.000
1918.	663.000	612.000	51.000

Az évi természetes szaporodás leszállt ugyan 377 ezerről 51 ezerre, mert a születések évről-évre fokozatosan csökkentek, s 1918-ban már 220.000-rel volt kevesebb születés, mint az utolsó békeévbén, s mert 1918-ban a halálozásokat hirtelen felszöktette az influenza járvány, tényleges deficit azonban nem állt be a népességi mérlegben.

Franciaország ugyanezen idő alatt jóval sulyosabban szenvedett. A háborutól megkimélt 77 département népesedési adatai a következők voltak:

Évek	Elveszületések száma	Halálozások száma	Természetes szaporodás vagy fogyás (-)
1913.	605.000	588.000	17.000
1914.	594.000	647.000	- 53.000
1915.	388.000	655.000	- 267.000
1916.	315.000	608.000	- 293.000
1917.	343.000	613.000	- 270.000
1918.	399.000	789.000	- 390.000

Franciaországban tehát már 1914-ben tényleges hiányra változott a népesedési mérlegnek amugy is igen alacsony aktiv nyeresége, s e hiány évről-évre nőtt, ugy hogy az 1913. év 17.000 fónyi természetes szaporodásával szemben a következő öt év együtt véve egy és negyed milliónyi veszteséggel zárult, itt is elsősorban a születések számának nagy hanyatlása és kisebb mértékben s ingadozóan a halálozások növekvése miatt.

Egy népélet eleven organizmusáról a legjobb prognózis sem tudja pontosan megmondani, mikor távozik belőle a köranyag. Franciaország a háboru előtt éppen száz év óta sinylődött igen sulyos népesedési bajokban. Hogy ez az ujabb katasztrófa nem vezet-e talán még nagyobb elgyöngülésre, vagy pedig egy frisebb ütemű regeneráció hogyan és mikor indulhat meg, azt egyáltalán nem sejthetjük. Nekünk elég azt megállapítanunk szomoruan, hogy a mi népesedésünk folyamata egyáltalán nem volt biztosabb a háboru alatt Franciaországánál.

Az Angliáról és Franciaországról eddig említett számokban nincsenek benne a halottak rovatában a háboru közvetlen áldozatai. Általában, ha a háborunak a népesedésre vonatkozó kedvezőtlen hatását vizsgáljuk, legnagyobb és legmaradandóbb kárnak az elmaradt születéseket kell tekintenünk, amikhez képest minden egyéb, bármily sulyos veszteség is csak előzmény, s ha pillanatnyilag megdöbbentő is, ezen az egy hatáson kívül egyébként kisebb és időlegesebb jelentőségű.

A születések rohamos csökkenése Magyarországon 1915. áprilisában kezdődött, egy hónappal hamarabb, mint ahogyan a háboru kitörésének időpontjához képest várni lehetett volna. Ettől kezdve 1918. őszéig, ameddig országunk területe érintetlen volt, ameddig tehát egyöntetű figyelemmel kísérhettük az egész ország természetes népesedését, mérlegünk a következő volt:

	Házasság-kötések	Élve-születések	Halálozások		Természetes szaporodás
			ö s s z e s	s z á m a	
1906—10. átlag	162.699	648.603	444.548	204.055	
1911.	171.354	638.082	455.006	183.076	
1912.	161.105	665.093	425.124	239.969	
1913.	172.050	640.566	432.928	207.638	
1914.	136.337	648.865	439.924	208.941	
1915.	60.948	445.426	474.972	— 29.546	
1916.	62.866	314.016	391.820	— 77.804	
1917.	75.745	297.024	384.628	— 87.604	
1918.	116.768	253.626	435.618	— 181.992	

E táblázatban a háboru által okozott halálozások nincsenek benne; azok számát körülbelül 600.000-re

becsülve, a mérleg mintegy 980.000 főnyi fogyást mutat. A tulajdonképpeni passzivitás azonban — a normális szaporodáshoz viszonyítva — négy év alatt körülbelül 1.200.000 lélekre rug.

1918. novembertől kezdve az egyre terjedő idegen megszállások miatt 1919. végéig csak egy szükebb kis területre tudtuk kiterjeszteni megfigyeléseinket. E területen (jórészt a Dunántúl és Budapesten) — negyedéven-kint összefoglalva adatainkat, a fejlődés további folyamata a következő volt:

	A Dunántúl és Budapesten volt házasság- kötés	élve- születés	halálozás	természetes szaporodás	
	az 1919. év				
I. negyedében	23.452	16.219	20.071	—	3852
II. „	25.990	15.696	16.176	—	480
III. „	11.877	23.334	14.744		8590
IV. „	12.520	27.131	16.039		11.092
Összesen:	73.839	82.380	67.030		15.350

Az első hónap, amelyben a házasságok számának fellendülését érezzük, 1918. november volt. Az 1919. év első négy hónapjában a normális idők kétszeresére emelkedett a házaságkötések száma s az azóta mutatkozott visszaesés dacára is még mindig jóval magasabb maradt 1919. végéig, mint békéidőben szokott lenni. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a házasságok száma ismét csökkenőre fordul, mihelyt a házaságkötésre a háboru folyamán megérett nemzedék megköti a maga frigyeit s olyan néhány ujabb férfikorosztály kerül a házasodás idejébe, amelyet a háboru már megritkitott.

Az első hónap, amelyben a természetes szaporodás végzetes deficitje megállott, 1919. április volt; születéseinak száma azonban — visszaszámítva az ország egész területére — még az 1919. év legutolsó negyedében is mintegy 22.000-rel volt a normálison alul.

Teljes négy évig tartott tehát a születések elmaradásából eredő szomorú passzivitás.

Ezt a jelenséget érdemes tovább is vizsgálnunk és következményeiben áttekintenünk, hogy a veszedelem egész nagyságát mérlegelhessük.

Az integráns Magyarországra való számításokat tovább folytatva, az elmaradt születések száma az

1915. évben	197.000 volt,
1916. "	329.000 "
1917. "	345.000 "
1918. "	389.000 "
1919. "	231.000 "

ebben az öt évben tehát Magyarország népvesztesége e címen 1,491.000 fönyi volt.

Az 1900. népszámlálás és 1899—1901. évi halálozás alapján készült halandósági tábláink számítása szerint (amely most tulkedvezőnek mutatkozik, hiszen a csecsemő életfentartására szükséges fiziológiai, közegészségügyi és táplálkozási előfeltételek legujabban nagyon megromlottak), a 6 éves kort eléri az

1915. évben szülöttekből	297.000
1916. "	209.000
1917. "	198.000
1918. "	169.000
1919. "	275.000

vagyis az iskolázó tankötelesek számában a normális-hoz képest

1921-ben	132.000 fönyi
1922-ben	352.000 "
1923-ban	583.000 "
1924-ben	843.000 "
1925-ben	997.000 "

csökkenés fog előállni.

Ez évben következik be iskoláink legnagyobb fokú elnéptelenedése, amikor a normális idők tankötelesei-nek 40.6%-a hiányozni fog a tantermekből, városainkban nagy tanítófölösleget idézve elő. Ennek bekövetkezését előre látva, a statisztikai hivatal javaslatára a tanítóképzőkben már 1918-ban korlátozni kezdték a növendékek fölvételét.

Folytassuk azonban a számítást a 15-ik életévig, amely a produktív munkaképesség kezdő kora s párhuzamosan a 20-ik évig, amelynek már rendszerint munkában kell találnia mindenkit.

1930-ban fog beállani a produktív munkára alkalmas népesség csökkenése, amely fokonkint a következő arányokat ölti:

A 15 éves korúak számításával

1930-ban	a produktív korú népesség csökk.	123.000	fönyi lesz
1931-ben	"	328.000	"
1932-ben	"	544.000	"
1933-ban	"	787.000	"
1934-ben	"	931.000	"

ami normális időkben az egész (15—60 éves) produktív korú népességnak 9%-át teszi.

A 20 éves korúak számításával pedig:

1935-ben a csökkenés	.	.	.	118.000	fönyi
1936-ban	"	.	.	316.000	"
1937-ben	"	.	.	524.000	"
1938-ban	"	.	.	758.000	"
1939-ben	"	.	.	897.000	"

ami a 20—60 éves korú népességen 10.5%-os fogyatékot jelent.

Természetesen folytatódik a munkaképes nemzedék csökkenése később is, ha nem is ilyen ijesztő arányokban.

Már itt előre kell bocsátani, hogy ez a legnyersebb veszteségszámítás, egyelőre teljesen figyelmen kívül hagyásával azoknak a hézagoknak, amelyek a mostani produktív korú népességen előálltak, mert fiaink egy része elpusztult, egy része megrokkant, vagy más módon vált munkaképtelenné.

Nemzeti tőkéink nincsenek, jóformán egyedül a produktív embererő az, amivel értéket termelhetünk; tiz év mulva azonban ez a forrás is elzárul előttünk egy jó évötödre, ha nem többre.

Ime, a két szertelen véglet. Ma pangó gazdasági viszonyaink miatt százezrével vannak a munkásaink, akiknek nem tudunk munkát adni, ezzel a tiszviselőink, akiket nem tudunk elhelyezni, s tiz-tizenöt év mulva közel egymillió munkaerő hiányát fogjuk érezhetni. S érezni fogja ezt a hiányt természetesen a földrajzilag és gazdaságilag egységes Magyarország még akkor is, ha — ne adj Isten — politikai határai még nem mindenütt kerekednének ki régi teljességükre.

A mai állapotot — ha csak új kontinentális katasztrófa nem szakad ránk — remélhetőleg átmenetinek tekinthetjük. Ebben az országban s általában Európában, ahol annyi továbbtermelésre alkalmas érték ment tönkre, s a további léthez szükséges készletet kell felújítani, a munkahiány lehet ideig-óráig a vihar utáni első dermedtség eredménye, lehet az ellenséges szomszédok blokádjának a következménye, lehet az európai szénkriszis függvénye, de föltehetőleg csak mulóan: a termelő munka minden átmeneti akadály dacára előbb-utóbb meg fog indulni. Az az egymilliós munkaerő azonban, amely a nemzeti termelésből egy nemzedéken át hiányozni fog, effektív veszteség lesz, termelő erőnek igen érzékeny deficitje.

Minden évnek ki kell állitani a maga szellemi és fizikai munkás-ujoncait. Öt éven át hiányozni fognak ezek az ujoncaink. Ha régebben kezdetlegesebb közegészségügyi viszonyok között olykor-olykor egy-egy nagyobb járvány megdézsmálta valamelyik év gyermekprodukcióját, ezt a nemzeti munka nagy hadseregeben alig lehetett megérezni, mert az előtte vagy utána lévő év könnyen kipótolta a hiányt. De öt évvvel lejebb nyulni és 10 éveseket állitani a 15 évesek munkájába, 15 éveseket a 20 évesekébe nem lehet Csak egyetlen megoldás kinálkozhattyat: öt évvvel inkább előbbre nyulni s az 1905—14. évek szülöttjeinek esetleges fölöslegéből keresni az 1930-tól 1939-ig mutatkozó nagy munkaerőhiány pótlását.

Némely megállapítás azonban még mindig szükséges a főt mondottakhoz. Igy az, hogy az 1905—14. évek fölösleget legfeljebb a női nemből adhatnak. Ha pedig ebből a tartalékból kell meritenünk, akkor — nehogy ismétlődjék az, ami a háboru folyamán történt és annyi erőpazarlársra adott okot, hogy képzett férfi-munkaerők helyét képzetlen női munkaerők foglalták el — mintán ezuttal nem meglepetésszerűen következik be a női ujoncok igénybevétele, hanem dátumszerűen tudni fogjuk előre, mikor és mely női évfolyamokra lesz nagyobb mértékben szükségünk a termelő munkánál, ezek előkészítése és megfelelő irányú gyakorlati oktatása már a legközelebbi években megkezdődhetik s a tankötelesek

hiánya miatt átmenetileg állás nélkül maradó tanítók egy része tervszerűen alkalmazható a női népességnek intenzívebb gyakorlati oktatására s a termelő munkára való előkészítésére.

Eddig az időpontig le kellene azonban zajlania a földbirtokreformból eredő vándormozgalomnak s az új berendezkedéssel járó meddőbb éveknek, jobban el kellene terjednie a mezőgazdasági gépek és eszközök használatának s bizonyos tartalékkészleteknek kellene folygálniök a mezőgazdasági termelés fő- és mellékterményeiből.

Bár a fenti számítások, mint említettem, az egész Magyarországra vonatkoznak s pontosabb részleteket a megcsönkitott területre nem is idézhetünk, a helyzet a nekünk kijelölt szükebb Magyarországon nemcsak nem volna rózsásabb, hanem ellenkezőleg, valószínűleg még sötétebb.

Igaz ugyan, hogy a központi terület népességét a háborús torlódás és a végekről való menekülés aránylag inkább megduzzasztotta, s ez, valamint nehéz gazdasági helyzetünk átmeneti munkahányt okozott; a meg nem született új generációnak hiánya azonban itt mégis épp ugy érezhető lesz, annyival is inkább, mert népesedésünk egyéb jelenségei szintén azt jejtetik, hogy a legnagyobb erőfeszítéseket végző magyarság veszített legföbbet.

Háborus halottainkról nincsenek teljesen pozitív adataink. Mégis, ameddig a kiadott veszteséglajstromkból nyomon lehetett kísérni az egyes fajok és területek veszteségeit s ameddig magyar fiukat galiciai és bukovinai ezredkötelékekbe nem soroztak, megközeli töleg megállapíthatjuk, hogy a volt monarchia népeiből Magyarország veszített legtöbbet. Magyarország népeiből meg a magyarság. Addig, amíg Przemysl elestével magyar katonák tizezrei fogásba nem kerültek, minden magyar volt legkevesebb a foglyok és legtöbb a halottak között.

Már pedig a halottak nagy része bizonyára nem régi házassági kötelékben élt s korai pusztulásuk új életek fakadását is megakadályozta.

Az osztrák Winklernek a bécsi Kriegsstatistisches Bureau adatai nyomán végzett számításai is ezt mutatják.

Szerinte ezer lakosra Magyarországon 25 háborus halott esett, Ausztriában 23.3, Boszniaban 19.1. A Magyarbirodalomban az anyaország a vesztesebb fél, ezer lakosra 25.7 háborus halottal, míg Horvátországra csak 20.2 esik; tiszta magyar és német vidékeinken 28 ezrelékre emelkedik föl a véradó, amit fiaink fizettek.

Magyarországon a városok háborus veszteségét legkisebbnek találta (ami természetes is a városok ipari munkásainak és adminisztrativ személyzetének nagyobb arányú fölmentése folytán), továbbá a ruthén vármegyékét; viszont a 35 ezreléket is meghaladja Fejér, Sáros, Baranya, Bács, Csongrád, Zala, Vas, Csík, Udvarhely, Somogy, Arad vármegyék, tehát kettő kivételével, magyar vármegyék vesztesege s nagyobb részt olyanoké, amelyek határainkon belül maradnak, népveszteségeik tehát belső területünk mérlegét rontják.

Az összes korosztályokban Winkler Magyarország veszteségét találta legnagyobbnak; az 1890—97-es korosztályban (a háboru kezdetekor 17—24 évesek) 50—70 ezrelékre is fölment a magyarság várálódzata.

S ha a halál a magyarság között sokkal nagyobb rendet vágott, mint mások között, fől kell tennünk, hogy a rokkantak sorában szintén a magyarságé a szomoru elsőség. A rokkantság — még ha organikus részek megtámadása nélkül való is, — a fizikai jólét és egészség teljességét semmi esetre sem jelenti s nagy részt befolyással lesz — már gazdasági okokból is — a kisebb gyermeklétszámról, hosszabb, költségesebb betegeskedésre s korai halálra.

Azoknak a rokkantaknak a száma pedig, akiknek organikus megbetegedései vannak, — itt főleg a tüdővészre gondolhatunk s részben az érrendszer megbetegedéseire — még tetemesebb.

Hogy a háboru különben minden szervezetben elvégezte a maga romboló munkáját s a hadban résztvevő, vagy ilthon kétszeres munkáját végező emberek élettartama valószínűleg jóval alatta marad a békés

idők boldogabb generációinak, az statisztikailag ugyan ma még nem bizonyítható, de nagyon fenyeget az az eshetőség, hogy ez a komor jóslat be fog válni.

Már is konstatálhatjuk, hogy 1919. évi adataink szerint :

1919. évben elhaltak száma	Ebből gümőkórban elhaltak abszolut száma	%
410.000	63.000	153.7

halálozásunk 154 ezreléke esett a tuberkulózisra, míg a korábbi években, ugyanezen időszakban a tuberkulózis-halálozás az összes halottak átlag 145 ezreléke volt. Ez az arány az év első és második negyedében — amikor tudvalevőleg a tuberkulózis-halálozás általában magasabb szokott lenni — 170-re, illetve 220-ra emelkedett.

Hogy Magyarországra a tuberkulózisnak ez a növekvő veszedelme a közegészségügyi bajoknak milyen színre halmozódását jelentheti, mutatja a következő nemzetközi összeállítás:^{*)} 1911-ben tízezer lakosra Belgiumban 10.2 tüdővész haláleset jutott, Angliában 10.8, Skóthonban 11.7, Németalföldön 11.9, Olaszországban 12.2, Spanyolországban 12.5, Németországban 13.9, Svájcban 15.5, Svédországban 15.9, Irországban 17.5, Norvégiában 17.8, Franciaországban 18.6 és Magyarországon — 34.3.

A tuberkulózissal hazatért katonák a kedvezőtlen táplálkozási viszonyok között a hiányos egészségügyi ellenörzés alatt lévő családtagjaikat igen valószínűen fertőzhetik.

Ne hagyjuk figyelmen kívül azt sem, hogy a női nemben, amelyre a háborús munkának nagy és fizikailag ártalmas része jutott s amelynek gyengébb szervezetét különösen a ki nem elégitő táplálkozás is megviselte, az életbenmaradás valószínűsége szintén erősen csökken, azoknál pedig, akik megfelelő korban vannak, az anyai öröömöknek s az életerős magzat világrahozásának a lehetősége is.

^{*)} A német birodalmi egészségügyi hivatal halálozási statisztikájából.

Futólag emlékezzünk meg az 1915. évi nyárról, amely csecsemőhalandóságunkat rendkívül emelte, éppen azt az utolsó sarjadékot tizedelve meg, amely még teljes számban jutott a világra s az 1918. év második feléről, amelynek influenzajárványához közelleg 120.000 embert pusztított el (csak magában 1918 novemberében 51.000-et) s ne feledjük el, hogy ugyanez a járvány, ha enyhébb mértékben is, 1920 első hónapjaiban ismétlődött s mind a kétszer főképpen a produktív korú, tehát házas, vagy házasságra képes s a faj szaporitására alkalmas individuumokat pusztította el s végül gondolunk hadifoglyainkra, akikről még annyira nem bizonyos, mikor, mekkora számban s milyen egészségen árkeznek hazájukba s a nemzetfentartás szempontjából mit veszítettünk hat évi távollétéinkkel: — s ekkor nagy vonásokban előttünk állnak a közel jövő népszaporodására döntő tényezők, amelyek mindegyike igen komor prognosztikont mutat.*

S ahogyan a hirtelen elsülyedt hajó örvénye körül beláthatatlan sorban következnek a hullámgyűrük, ha a távolsággal arányosan fokozatosan gyöngülnek is, ugy ennek az elmult öt évnek népesedési katasztrófája meg-meg fog ismétlődni hosszu ideig minden emberöltőben, mert az elmaradt születések később elmaradó frigyeket és ismét elmaradó születéseket jelentenek, amiknek a hatása ujabb 25—30 év mulva ismét jelentkezik, mindaddig, mig a nemzet fajföntartó ereje és javuló gazdasági helyzete a hullámgyűrük lassan el nem simítja.

Népességi és szociálpolitikánknak óriási feladata lesz majd megküzdeni fennmaradásunk e két nagy ellenségevel, a halálozási arányok föltétlenül bekövetkező emelkedésével s a mostani átmenet után ujra csökkenő születési arányszámmal s gondosan meg kell figyelni a népesség formegoszlásának beteges kilegeseit.

* Mikor e sorok sajtó alá kerültek, a hadifoglyok lassú visszaszivárgása már megindult, de elbeszélésükben fájdalmasan halljuk, mekkora lehet az elpusztultak száma.

Az 1909—12. évek átlagában a népesedés folyamata Magyarországnak szétszaghatásra ítélt területein arányszámokban a következő volt:

Terület	Az 1909—12. évek átlagában					
	e z e r l é t e k r e e s e t t			a m a g y a r o k n á l		
	á l t a l á b a n	a m a g y a r o k n á l		é l v e -	h a l á l o z .	t e r m .
	születés	haláloz.	szaporo-	születés	haláloz.	szaporo-
	dás		dás			dás
Cseh megszállás...	36·9	23·7	13·2	33·7	20·5	13·2
Román " ---	35·9	25·3	10·6	36·7	23·7	13·0
Délszláv " ---	36·6	25·7	10·9	36·5	23·3	13·2
Osztrák követelés	32·2	22·2	10·0	27·3	16·0	11·3
Fiume — — — —	33·7	24·0	9·7	30·7	15·4	15·3
Összes követelés	36·2	24·7	11·5	35·5	22·4	13·1
A megcsorikitott Magyarország	35·2	23·3	11·9	35·5	23·2	12·3
Magyarország összesen " ---	35·8	24·1	11·7	35·5	22·9	12·6

A kulturált vidék jellegzetes népmozgalmi tünetei Nyugatmagyarországon mutatkoztak legélesebben. Itt szállt alá legalacsonyabbra a születési arány, itt voltak legkedvezőbbek a halandósági viszonyok, s a kettő eredméként, évi 1%-os természetes szaporodás mutatkozott. A cseh megszállás alatt levő vidékeken a térség kedvező egészségügyi viszonyai a halálzási arányt az országos átlagnál jobbá alakítják ki, az északkeleti magyarság s a rutének magas születési száma pedig a másik irányban hat oda, hogy ennek a területnek a természetes szaporodása legyen az országban a legnagyobb. A román és a délszláv megszállás alatt lévő vidékeken elég magas születési arány mellett kedvezőtlen halandósági viszonyok uralkodnak, s a szaporodás kisebbé törpül.

A hétköznapi belső területen az országos átlagnál alacsonyabb születési szám volt (városainknak s a dunántúli falvaknak egyke-rendszere

folytán), de a nagyobb kultura a háboruig fokozatosan kedvezőbbre alakította a halandósági arányt is, úgy hogy a természetes szaporodás e területen egészen kielégitő volt.

Felötlő, hogy a magyarság természetes szaporodása a megszállás alatt levő területeken is mindenütt kivétel nélkül kedvezőbb volt, mint az ott lakó egyéb népfajoké, s meg lehet állapitani azt is, hogy népünk ezt a felsőbb-séget a román megszállásnál a születések tekintetében mutatkozó kis előnyén kívül kizárolag a nagyobb kulturájából folyó kedvezőbb halandósági viszonyainak köszönhette.

Ezt a nehéz kulturmunkával szerzett elsőbbséget fenyegeti most az, hogy a háboruban teljes erőfeszítéssel küzdve, nagyobb áldozatokat hoztunk.

A népesedésnek még egy tényezője, a *vándorlás*, a multinak nagy vérvesztése volt, a jövőnek pedig nagy problémája, amellyel szemben még csak jósolni sem lehet. Elég tőke segít-e majd a még határainkon tullevő munkáskéznek, hogy itthon is tudjon boldogulni, nem nyilnak e másutt biztosabb munkakilátások, az teljesen bizonytalan.

A multban Magyarországnak az a területe, amelyre most szorítkoznunk kellene, csak északkeleti felében mutatott nagyobb kivándorló hajlamot. Az amerikai ki-vándorlók és visszavándorlók a megnyirbált Magyarország területéről a következő számokkal szerepelnek statisztikánkban :

Megnevezés	Kivándorolt Amerikába	Vissza-vándorolt Amerikából	Vissza-vándorlók a kivándorlók %-ban
	az 1905—13 évek folyamán		
Magyarország egész területén	790,068	213,542	27·0
Evi átlagban 1000 lélekre	4·8	1·3	
A követelt területeken	577,001	155,240	26·9
Evi átlagban 1000 lélekre	5·9	1·6	
Magyarország megmaradó területén	213,067	58,302	27·4
Evi átlagban 1000 lélekre	3·2	0·9	

Az 1905—13. évek folyamán nem egészen negyedmillió lélek, 213.067 ember vándorolt ki erről a demarkált területről s ezek közül 58.302 tért vissza, a kivándorlók 27.4%-a. De itt fölmerül a kérdés, hogy a tartalék daliás sereg, amelyet hat év óta várunk már, az amerikai magyarok, akiknek számát reményünk talán tulozza is, milyen mértékben térnek vissza szerencsétlen hazájukba? És hova térnek vissza, ha azt a földet, ahonnan családi otthon megalapozása reményében vándoroltak el, idegen imperium alatt találják. Az ősi röghöz tapadnak-e majd, hogy friss és konok erővel hirdessék annak magyar voltát, vagy a mi szükre vont hatarank közé kivánkoznak-e, hogy a mi törvényeink alatt éljenek?

Hazatérésük mindenképpen növeli a nemzet életképességét és ellenálló erejét; de nem állnak-e közbe majd gazdasági, külpolitikai okok, Amerikának esetleg növekvő gazdasági konjunkturája, nem nő-e meg az eddig is sok akadály, s mi, vérvesztett nép, nem várunk, várunk-e rájuk is hiába, mint másfélzer év óta Csaba királyfi hadaira?

IV.

NÉPESSÉGI ÉS SZOCIÁLPOLITIKA.

A megnyirbált Magyarország termésszetszerüleg sokkal inkább munkásállam lesz, mint az a Magyarországnak, amelyet ezredéves határai öveznek. A gazdasági függetlenség, az önálló kis exisztenciák nagy tömege kivonulna azzal a több, mint egy millió kisbirtokossal, s közel negyedmillió önálló iparossal, aki a demarkációs vonal megszabott mesgyéjén kívül esik.

Vannak, tudjuk, a végeken is hatalmas gyártelepek és bányák egy-egy vállalattól függő munkások ezreivel; vannak ott is nagybirtokok, a földnélküli cselédek és munkások egész sorozatával.

De gazdasági életünknek éppen az a centripetalis volta, amely minden termelt gazdasági értéket ugyszólvan hajt a központ, a Duna-Tisza völgye felé, hogyonnan értékben növekedve vagy konvertálva juttasson vissza a végekhez, szükségképpen maga után vonta, hogy az ország középső nagy medencéjében nagyobb legyen a koncentráció. Az a nagystilű gazdasági termelés, amely itt folyik, nagy vállalatok szolgálatába állítja s ezekkel hozza függési viszonyba az itt dolgozó népesség nagy részét, s a nagyvállalatok árnyékában aránylag kevesebb kis exisztencia tud magának önálló életet biztosítani.

A munkásság aránya, amely Magyarországon 45.7% volt, szükebb határaink közt a kereső népesség abszolut többségét meghaladva, 52.2%-ra rugna.

Jellemző az eltérés az egyes részletekben is. A mezőgazdasági cselédek aránya 7.6%-os az egész Magyarország 6.6%-os arányával szemben, de összesen 23.000 fővel nagyobb, mint a határainkon kívül eső területen, a mezőgazdasági munkások azonban 200.000-rel többen maradtak határunkon belül, itt a kereső népesség

16.0%-a, az egész országban 15.8%-a mezőgazdasági munkás. Összevetve e két szám eltolódását azokkal a népegészségügyi adatokkal, amelyekre már egy korábbi dolgozatomban utaltam,* s amelyek szerint a mezőgazdasági cselédség halandósági viszonyai sok vonatkozásban jobbak, mint az önálló kisbirtokosokéi, viszont a mezőgazdasági munkáselem halandósága igen magas, ki kell emelnünk, hogy a mezőgazdasági termelés segédszemélyzetének e két tényezője közül a több gyámolitásra szoruló gyöngébb fél maradt nagyobb tömegekben mostani szükebb határainkon belül.

A gazdasági koncentrációból folyik, hogy az ipari munkáselem aránya szintén sokkalta nagyobb a megmaradó területen (14.3%), mint az egész országban (11.2%); a kereskedeleml, közlekedés és közszerelés közül a munkáselem valamivel szintén nagyobb, a házi-cselédek sorában pedig már élesebb különbségeket látunk: a megmaradó területen a nagyobb jólét, sőt fényütés aránylag több házi cselédet is foglalkoztatott.

Annak az államnak, amely kereső népének nagyobb felét a munkáselemben találja, bizonyára nem szabad közömbösen gondolkodnia a szociálpolitika tervszerű koncepciója felől.

Pedig a munkáselemmel nincs is kimerítve azoknak a függő viszonyban élőknek a száma, akik az állami szociálpolitikai gondozásra igényt tarthatnak. A közsziszterviseleknek — nemesak a mai rendkívüli fonák helyzetben, mikor a külpolitikai események épp ugy ellenük éleződnek ki, mint a közszükségleti javak beszerzésének lehetősége, hanem minden lehető alakulás mellett — védett osztályt kell képezniök. Védezzetnek még inkább, mint a munkásosztályok némely kategórái, mert a saját érdekeik külön védelmére nem lehet gondolniok. A tiszttiselők a köz javának őrzői, érdekszövetkezéstől tehát oly értelemben, amely osztályharcig is fajulhat s a köznek az érdekeit kockáztatja, feltétlenül menteknek kell inaradniok.

Arról, hogy a tiszttiselőkérédés, amely most Ma-

*) Népünk halandósági viszonyairól. 1917.

gyarországnak nemcsak sürgető gazdasági, hanem szomorú kulturproblémája is, mily megoldást nyerhet, később lesz szó.

Itt csupán szociálpolitikánk szempontjából óhajtom a munkásokról nyújtott képet a gazdasági függésben levő másik elemnek, a tisztviselőknek számával és megoszlásával kiegészíteni.

A közszolgálati értelmiség, mely Magyarország 18 milliós népének adminisztrativ és szellemi vezetője volt, az 1910. évi népszámlálás szerint 181.788 főből állott.

A gazdasági életnek az ország közepén való koncentrációja természetesen maga után vonta, hogy a közigazgatás személyzete is ott duzzadt föl legmagasabbra, ahol az üzlet, a forgalom, a javak átalakítása és kicsérclése a legelénkebb, s ahol e sok árnyalatu, lükkető mozgalom a legközvetlenebb irányításra és szabályozásra szorul.

Vegyük hozzá, hogy a központi főhatóságok, amelyek mindenütt az ország fővárosában helyezkedtek el, személyzetük számában is 18, sőt legtöbb vonatkozásban 20 milliós népre voltak berendezkedve, s így érthetőnek kell találnunk, hogy Magyarországnak az a területe, amelyet számunkra meg akarnak hagyni, népességi arányánál sokkal gazdagabban el van látva közszolgálati alkalmazottakkal.

A csonka Magyarországon a közszolgálati és szabad foglalkozási értelmiség 48.1%-a maradna. Ez az arány nem mutat nagy kilengéset a tulajdonképpeni közigazgatás, az igazságszolgáltatás és a tanügy terén; jóval alacsonyabb azonban az egyházi személyzet részesedése (34.6%) és feltűnően kimáglik a közegészségügyi funkcionáriusok nagyobb szerepe (49%). Ez az utóbbi arány legvalószinűbben a fővárosnak magas orvoslétszámával, nagy személyzettel dolgozó kórházai-val és egyéb közegészségügyi berendezéseivel függ össze. Az egyházi személyzetnek relativ csekély számát pedig abból lehet magyarázni, hogy a Románia által követelt területen kirívóan magas az egyházi szolgálatot teljesítők aránya: a két görög irányú felekezet-

nél tudvalevőleg igen sok, kicsiny népességű paróchia van, amelyek számát egy ideig még gyarapította a könnyen megszerezhető kongruakiegészítés is. Az apró görög ritusu plébániák gyakorisága meglátszik a cseh megszállás alá jutott terület egyházi személyzetének magasabb arányán is.

A szomszéd államok mohó követelései különben olyan heterogén területeket foglalnak magukba, hogy a közszolgálati alkalmazottaknak a különböző ágak szerint való megoszlása alig igér különösebb tanulságokat. Egy részlet van csak, az osztrák követelés területe, amely nemcsak magában homogén, hanem a legtöbb viszonylatban simul a Dunántulnak szomszédos kulturált vidékeihez, iparos városaiban és intenzív mezőgazdaságot üző falvaiban egyaránt rendhez szokott, könnyen fegyelmezhető népéhez.

E területen a közszolgálati alkalmazottak száma többnyire a népességi arányhoz igazodik, s alig mutat nagyobb kilengésekkel: a kellően adminisztrált vidéki népesség typikus képét adja ez, amelyhez hasonló lehet a megmaradó Magyarország peripheriáinak adminisztrativ személyzete is, azokig a belső körökkig, ahol a fokozottabb gazdasági forgalom, majd a főváros legnagyobb koncentrációja aránylag minden több tisztviselőt vesz igénybe.

A gazdasági ágakban működő tisztviselők, — akik közül a közlekedésnél foglalkozók többnyire közszolgálati alkalmazottak — még nagyobb arányban szerepelnek a megmaradó Magyarország területén. Az ipari és kereskedelmi tisztviselők közül, akiknek zöme Budapestre és közvetlen környékére jut, a demarkálásra szánt területeken minden össze csak egy harmadrész él: még a mezőgazdaságnál alkalmazottaknak sem jut fele az elszakításra szánt területekre.

A munkásokon s a tisztviselőkön kívül a védett osztályok sorába kell tartoznia még annak, aki mint rokkant lecsuszott korábbi jólétéből és függetlenségből, s annak is, aki mint özvegy siratja az elmaradottat, meg aki árvasarba került. És ide tartozzanak azok is, akik életerőben megyengülve, betegen kerültek vissza tűzhelyeikhez. Ezek számáról ma statisztikánk nem tud

semmi bizonyosat; az 1920. évi népszámlálás van hivatalva e szomoru adatokról jobban elvonni a fátylat.

Hogy szociálpolitikai tekintetben a jövőben a magyar államnak ugyanolyan teljesítményeket kell vállalnia a munkásvédelem gyüjtőpontja alatt összefoglalt békaszakaszok szerint, aminőket a többi hadviselt államok is békészerződéseikben magukra nézve kötelezőnek ismertek el, természetes.

Amig azonban az a bonyolult szervezet, amely a békészerződésben a szociális viszonyok szabályozására terveztetik, valóban működni kezdhet, addig — az eddigi tapasztalatok szerint — igen sok idő fog elmulni, s védendő társadalmi osztályainkat éppen ezen legsúlyosabb időkben csupán a Nemzetközi Munkahivatal reménybeli döntéseivel táplálni nem lehet.

Éppen ezért természetes az is, hogy eddigi gyér munkásvédelmi és szociális intézményeink (a hatósági gyermekvédelem, a betegség és baleset elleni biztosítás, a női és gyermekmunka korlátozása, a tanszerződés szabályozása stb.) legalább is az eddigi keretekben fönntartandók, lehetőleg pedig továbbfejlesztendők, még ha átmenetileg nagyobb anyagi terhet jelentenek is.

Ám a szociálpolitika határa itt még nem következik el.

Amint hogy vannak is tervezek, jelszavak nagy bősségen, és vannak, sajnos, kielégítendő szükségletek is ijesztő tömegben. A tervezek és jelszavak azonban ezuttal, úgy látszik, nem minden mozognak a megfelelő keretekben.

Ennek az országnak hatéves gyötrödése után a szociálpolitikának egyetemes koncepciójúnak kell lennie, arra törekedve, hogy az adott pénzügyi viszonyok között a gyöngéket erősítse, akármilyen társadalmi osztályba vannak is sorozva. Olyan intézkedéseket kell tennie, amelyek a háboru által okozott károkat igyeksznek minden gondozásra szoruló népelemnél a neki megfelelő mód szerint orvosolni, nem pedig olyanokat, amelyek heterogén életfélével elemek közé a munkásvédelemnek nemely alkotását átültetik vagy ki nem próbált jelszavakat igyekszenek érvényesíteni.

Ma, mikor egy-egy ötlet megvalósítása milliárdokba kerül, a jelszavakat általában igen fukarul szabad csak hangoztatni. Az aggkori biztosítás, munkanélküliség elleni biztosítás álmai felé most csak legföljebb közeli-teni lehet, de megvalósításuk, sőt a velük való kísérletezés is nem most időszerű, mikor az állam kis hajójába minden eresztéken át tódul be a víz.

Az állam legfőbb törekvésének arra kell irányulnia, hogy néperejét védje, fejlessze, s azokat részesítse különös oltalomban, akik e támogatásra leginkább rászorulnak.

A népi erő legnagyobb veszedelmei — mint azt fontosabb kifejtettem — a mai generáció megrendült egészisége, a magas halálozási és alacsony születési arány. Nem humanitárius, hanem legfőbb gazdasági és pénzügyi érdek ezeknek a bajoknak az orvoslása. A birtokpolitika, az iparpolitika mind igen hathatós előmozdítói lehetnek ennek, de magukban csak másodrendű feladatok ezután, mig az ilyen értelemben vett szociálpolitika elsőbbségű, sui generis feladat, mert a nemzet elfecsérelt értékeit csak a nép növekvő munkaképessége hozhatja fillérenkint vissza.

A néperő gondozása terén egy elmulasztott intézkedés évtizedekig érezte káros hatásait; egy milliárdos sikeres valutaművelet kevesebbet ér a nemzet maradandó értékei tekintetében, mintha a halálozás arányát egy számmal sikerül leszoritanunk.

Nyilván, ha ebből a látszóból nézzük szociálpolitikánk föladatait, a teendőknek olyan végtelen sora nyilik meg előttünk, amely ismét az állami pénzügyek kérlelhetetlen non possumus-ába ütközik. Nem is lehet a célunk utópiákat kergetni: hiszen tudjuk, hogy a háborutól megkimélt, jólében élő nyugati és északi államokban is a jólét lajtorjája nagyon nagy mélységekből indul ki, s a legsós fokán nyomor, betegség van, s a népi erőnek gyöngülése.

Mégis akadnak eszközök a mai nehéz helyzetben is, amelyek közelebb juttatnak a regenerációhoz, mint egyéb szociálpolitikai cimeken talán kevésbé gyümölcsözően elkölnhető milliók; s az alábbiakban a nagy

céloknak a mai szerény eszközökhöz mért munkálását igyekszem vázolni.

A néperő gondozása tekintetében bizonyos mértékű időrendben — bár a legtöbb vonatkozásban egymásba fonódva — a következő feladatok tárulnak előnk:

1. A mai produktív körú napesség fenyegetett munkaképességének meghosszabbítása.

2. A meglevő uj sarjadéknak teljes kifejtésü munkaképességre nevelése.

3. Küzdelem a népbetegségek ellen.

4. A születési arányszám emelése.

Az első három csoportnál egyaránt legsürgősebb teendő a közélelmezési kérdés megoldása: az évek óta hiányosan, ujabban az 1920. év nyaráig egyenesen inségesen táplált lakosság életerejének visszaszerzése az egyszerü, de bőséges és mennyiségi ingadozásnak hosszabb ideig alá nem vetett táplálkozás által.

Vannak ugyan itt sulyos nehézségek. Termésünk 1920-ban cereáliákban távolról sem volt oly sikerült, mint azt a kedvező hirek hónapokon át hangoztatták. A termelő régóta nélkülözőt invesztícióinak megkezdéséhez maga is az exportált mezőgazdasági termékek árából várt a lehetőséget, s az állam is pénzügyi eredményeket várt a fokozott exporttól, égető pénzügyi bajainak enyhítésére. Sulyos nehézség még állatállományunk legyöngülése, amely — ha számbanileg nem is oly válságos, mint kezdetben látszott — teljesítőképességeiben ugy leromlott, hogy annak egyideig való kimelését teszi szükségessé.

Es mégis, ahogy minden beteget gyógyitanak, ugy kell ezt a nagybetege országot is gyógyitani: elsősorban kellő táplálékot adni népének. A tuberkulózis féktelen pusztitást tehet, minden keletkező járvány készsges reagens anyagot talál népünkben, ha a kellő táplálásról most s az egész következő gazdasági idényre is nem gondoskodunk.

Mezőgazdasági politikánk részéről kockázatos kísérlet volna a föltétlenül szükségesen kivül az export fokozására gondolni legalább egy, legföljebb két éven át, amig népünk kellő gabonához és hüvelyeshez nem jut, s ha nem telnek is meg a magtárak, de egyik ter-

méstől a másikig föltétlenül biztosítottnak látszik a megelhetés.

Száraz, meddő évek korábban jártak párosával is: annak a termésnek a csekély fölöslegét, amelyet 1920-ban arattak le, óvni kellett volna és bizonyos fokig visszatartani, amíg az 1921. évi gabona keresztekben nem fekszik megint.

A gazdasági élet normális keringéséhez való mielőbbi visszatérés vágya egész társadalomunkat annyira hajtotta, hogy a cerealiák forgalmának szabaddátétele — azzal a fontos kikötéssel ugyan, hogy az ellátlanok megfelelő kategóriái részére előbb biztosítják a gabonaneműt — ugyszólvan általános óhaj volt.

Bármennyire érthető is volt különösen a gazdáknak ez a törekvése, akik az utolsó években ugyszólvan pönálét fizettek azért, mert kenyérmagot termeltek: mégis, ugy érezzük, merő illuzió az, amely a régi intézményeknek ilyen incidentális visszaállításában már visszatérési remél a normális gazdasági élethez.

A néperő összetétele, fizikai egészsége még sokkal jobban föl van bolygatva, ha ez nem látszik is meg oly szembeszökően, s amig illt a régi, rendes vérkeringeshez nem lesz meg az átmenetel, addig a gazdasági életnek is folytonos döccenői lesznek.

Az ellátlanok részére való gabonagyűjtésnek eredménye nagyon siralmas volt; kivánatos lenne, ha a cerealiák szabadforgalma tekintetében a döntő szót kissé óvatosan mondanák ki s gondoskodnának arról, hogy ha nem is a korábbi teljes lekötöttséggel, de viszont nem is a gazdasági életet bénító gabonamonomáriummal a gabonaneműk még bizonyos mértékig az új termés után is a kötött forgalomban maradjanak.

Ez a kérdés, figyelemmel terméseredményeink ingatag voltára, annál is inkább megfontolandó, mert néünk egészségének főtartása most elsőrangú közbiztonsági és nemzetvédelmi érdek is.

Megtörténetik, hogy a szabadkereskedelemnek különben érthető türelmellen követelése a hüvelyeseket, burgonyát és a többi növényi tápszereket is sorra mind felszabadítani igyekszik, nyers vagy feldolgozott alakjukban kivitelükre törekszik. Aggodalommal látnók ezt,

mert a készleteiből teljesen kifosztott országnak a liszten kívül egyéb tápszerből is bőséggel kellene ellátva lennie, hogy szétoszthassa sokat nélkülözött népének.

De ha a szabadforgalom időelőtti gondolata mégis győzne, szükséges lenne legalább az, hogy az állam a maga birtokán mint fótermelő, tömegvásárlásainál pedig, mint legnagyobb fogyasztó, egyelőre árszabályozó tényezöként őrködje az elosztás fölött.

A szabadforgalomra — elvi szempontból — ha lehet, minél előbb át kell ugyan törni, de utoljára ott, ahol a kedvezőtlen kísérlet népünk életerejét veszélyeztetheti.

A zsir és cukor kérdése tartozik még a legfontosabb népélemezési cikkek közé.

Zsirban a megcsunkitott Magyarország területe nem tudja ugyan eléggé fedezni szükségletét, de az abraktakarmány termelésének fejlesztésével néhány éven át eljuthat eddig a határig.

Fehér árukban (zsir, szalonna) a Jugoszláviának ítélt magyar terület a normális forgalom helyreállításával kétségtelenül elláthat bennünket. Itt e megnyugtatáson kívül azonban a hangsulyt főleg arra kell helyeznünk, hogy a hiányzó zsirmennyisége megszerzésére föltétlenül szüksége van az ország népének.

A cukorellátás kérdésében a következő adatok lehetnek irányadók :

Az utolsó négy évi átlag szerint fejenkint 8.39 kgr. fogyasztást véve alapul, a megmaradó Magyarország évi cukorfogyasztása 627.736 métermázsa volna. Az a 14 cukorgyár, amely új határainkon belül minden esetre megmarad, 2.45 millió mm. fogyasztási és 0.78 millió mm. nyerscukrot tud produkálni, nyerscukor-egységre visszavezetve 3.41 millió métermázsát. Ehhez a cukormennyiséghoz 24.4 millió mm. répa szükséget tetik; ahhoz a mennyiséghoz azonban, amely a megcsunkitott Magyarország népességének fogyasztására kell, 4.5 millió mm. répatermés szükséges. S minthogy az 1911—15. évek átlagában megmaradó területünkön 15 millió mm. répát termeltünk, nyilvánvaló, hogy a szénvílság okozta rövid átmeneti zökkenő után cukortermelésünk ismét elláthatja a hazai fogyasztást.

Ha a növényi tápszerek s a zsir iránt való szükséglet — de igen erősen hangsulyozni kell, hogy normális, nem pedig a hat év óta redukált szükséglet — biztosítva van néünk számára oly mértékben, hogy esetleges gyöngébb esztendő még mindig nem fog visszaesést jelenteni e tápszereknek nemcsak mennyisége, hanem megvásárolhatósága tekintetében sem, akkor a hustáplákék kérdése egyelőre másodrendűvé válik.

A népélelmezést jelentékenyen javitani lehet még akkor is, ha az állattenyésztés fejlesztése érdekében a husfogyasztás növelésére egyelőre nem is vetünk nagyobb súlyt.

A nép munkaerjének fejlesztése érdekében, de mindenekfölött a népbetegségek leküzdése céljából második nagyobbstilü, s a közélelmezés kérdésénél nehezebben s időben is lassabban megoldható állami feladat a helyes lakáspolitika.

Megdöbbenvé látjuk, különösen némely sűrű népességű alföldi falvak tuberkulózis halálozásánál a fertőzéses fészkek keletkezését s ijedve gondolunk arra, hogy Budapest tulzsufolt külterületi lakásai milyen tenyésszlői lehetnek a tuberkulotikus fertőzésnek.

Magyarországon átlag az összes halálozások 14.8%-a esik a gümőkorrá. Hogy városokban magasabb az aránszám (17.0—18.8%), mint a vidéki népességen (13.3—14.4%), azt a vidéknek részben pormentesebb levegőjével, de főleg azzal magyarázhatjuk, hogy ott a népesség kevésbé van összeszufolva, a fertőzés tehát nem oly állandó és folytonos, mint a városokban. Ezért ijesztő viszont, hogy vidéki népességünkben az Alföld népe oly nagy mértékben exponálva van a tuberkulózisnak; éppen a sűrűbb lakosságú rész, ahol a nagytömegek élnek. Ime, néhány szomorú példa: A fõtemlített országos s annál enyhébb vidéki aránszámmal szemben Bácsalmáson a gümőkörben elhunytak száma 17.4%, Óbecsén 18.7, Szenttamáson 17.5, Topolyán 17.6, Kisteleken 17.6, Kunszentmártonban 22.5, Abonyban 18.1, Kalocsán 17.9, Kispesten 17.4, Endrődön 20.2, Orosházán, Tótkom-

mert a készleteiből teljesen kifosztott országnak a liszten kívül egyéb tápszerből is bőséggel kellene ellátva lennie, hogy szétoszthassa sokat nélkülöözt népének.

De ha a szabadforgalom időelötti gondolata mégis gyözne, szükséges lenne legalább az, hogy az állam a maga birtokán mint fótermelő, tömegvásárlásainál pedig, mint legnagyobb fogyasztó, egyelőre árszabályozó tényezöként örködje az elosztás fölött.

A szabadforgalomra — elvi szempontból — halhat, minél előbb át kell ugyan törni, de utoljára ott, ahol a kedvezőtlen kísérlet népünk életerejét veszélyeztetheti.

A zsir és cukor kérdése tartozik még a legfontosabb népélemezési cikkek közé.

Zsirban a megcsönkitott Magyarország területe nem tudja ugyan elégé fedezni szükségletét, de az abraktakarmány termelésének fejlesztésével néhány éven át eljuthat eddig a határig.

Fehér árukóból (zsir, szalonna) a Jugoszláviának itélt magyar terület a normális forgalom helyreállításával kétségtelenül elláthat bennünket. Itt e megnyugtatáson kívül azonban a hangsulyt főleg arra kell helyeznünk, hogy a hiányzó zsirmennyisége megszerzésére föltétlenül szüksége van az ország népének.

A cukorellátás kérdésében a következő adatok lehetnek irányadók:

Az utolsó négy évi átlag szerint fejenkint 8.39 kgr. fogyasztást véve alapul, a megmaradó Magyarország évi cukorfogyasztása 627.736 métermázsa volna. Az a 14 cukorgyár, amely új határainkon belül minden esetre megmarad, 2.45 millió mn. fogyasztási és 0.78 millió mn. nyerscukrot tud produkálni, nyerscukor egységre visszavezetve 3.41 millió métermázsát. Ehhez a cukormennyiséghoz 24.4 millió mn. répa szükséget tetik; ahhoz a mennyiséghoz azonban, amely a megcsönkitott Magyarország népességének fogyasztására kell, 4.5 millió mn. répatermés szükséges. S minthogy az 1911—15. évek átlagában megmaradó területünkön 15 millió mn. répát termeltünk, nyilvánvaló, hogy a szénválság okozta rövid átmeneti zökkenő után cukortermelésünk ismét elláthatja a hazai fogyasztást.

Ha a növényi tápszerek s a zsir iránt való szükséglet — de igen erősen hangsulyozni kell, hogy normális, nem pedig a hat év óta redukált szükséglet — biztosítva van népünk számára oly mértékben, hogy esetleges gyöngébb esztendő még mindig nem fog visszaesést jelenteni e tápszereknek nemcsak mennyisége, hanem megvásárolhatósága tekintetében sem, akkor a hustáplálék kérdése egyelőre másodrendűvé válik.

A népélelmezést jelentékenyen javitani lehet még akkor is, ha az állattenyésztés fejlesztése érdekében a husfogyasztás növelésére egyelőre nem is vetünk nagyobb súlyt.

A nép munkaerejének fejlesztése érdekében, de mindenekfölött a népbetegségek leküzdése céljából második nagyobbstilü, s a közélelmezés kérdésénél nehezebben s időben is lassabban megoldható állami feladat a helyes lakáspolitika.

Megdöbbönve látjuk, különösen némely sürü népességű alföldi falvak tuberkulózis halálozásánál a fertőzéses fészkek keletkezését s ijedve gondolunk arra, hogy Budapest tulzsufolt külterületi lakásai milyen tevényesztői lehetnek a tuberkulotikus fertőzésnek.

Magyarországon átlag az összes halálozások 14.8%-a esik a gümökorrá. Hogy városokban magasabb az arányszám (17.0—18.8%), mint a vidéki népességhen (13.3—14.4%), azt a vidéknek részben pormentesebb levegőjével, de főleg azzal magyarázhatjuk, hogy ott a népesség kevésbé van összezsufolva, a fertőzés tehát nem oly állandó és folytonos, mint a városokban. Ezért ijesztő viszont, hogy vidéki népességünkben az Alföld népe oly nagy mértékben exponálva van a tuberkulózisnak; éppen a sürübb lakosságu rész, ahol a nagytömegek élnek. Ime, néhány szomorú példa: A főtemlitett országos s annál enyhébb vidéki arányszámmal szemben Báccsalmason a gümökörben elhunytak száma 17.4%, Óbecsén 18.7, Szenttamáson 17.5, Topolyán 17.6, Kisteleken 17.6, Kunszentmártonban 22.5, Abonyban 18.1, Kalocsán 17.9, Kispesten 17.4, Endrődön 20.2, Orosházán, Tótkom-

lóson egyaránt 17, Kisvárdán 20.5, Gyulán 18.2, Battonyán, Zsombolyán 17.3%.

Ezekenél a magasra szökő számoknál minden valószínűség szerint nagy szerepe van a lakásnak, a zárt-ablaku, gyakran padlózatlan szobáju lakásnak, amely a családfő betegségét átterjeszti a családtagokra s az apákét átörökíti az utódokra.

A lakáspolitika kétségtelenül nem az egyetlen gyógyszere a tuberkulózis leküzdésének, hanem a legfontosabbak közül való. Mindenesetre nagyon költséges, de ezeket a költségeket kellően meg lehet osztani és ellensúlyozni.

Az állam rendkívül sokat áldoz ma, és még talán hosszu ideig a munkanélküliség enyhítése érdekében olyan különféle szükségmunkákra, amelyek ellenére abból az okból szükségesek, hogy a szén- és anyaghiány miatt keresetét vesztett munkásnép kenyereset találjon, a közigazdaság szempontjából igen másodrendű jelentőségűek és semmiesetre sem sürgösek (pl. kisebb fontosságú vasútvonalak folytatónagyság kiépítése stb.).

Nem nagy költségtöbblettel oda lehetne irányítani a szükségmunkákat, hogy a rájuk fordított milliók a népegészségügy és az ennek érdekében álló lakás politika céljaira szolgáljanak elsősorban. Szükségmunka lehet ebből a szempontból kislakások tömeges építése — nemcsak Budapesten, hanem vidéken is és nemcsak a lakásinség enyhítéséért, hanem a fertőzöttek különválasztása érdekében — a lakásokhoz a vizvezeték-, csatornahálózat eljuttatása, tisztító- s egyuttal fertőtlenítő anyagok (pl. mész) nagyobb tömegű előállítása s forgalombahozatala stb.

Nem kicsinyek a nehézségek, amelyek ily tervekkel járnak. Első, hogy építési anyagban igen nagy hiány van. Ám a falvakban már korábban megindult az építkezés — vályoghból —, amit milliárd-számra lehet kiverni nyáron át. Téglaiparunk teljes békéidőbeli erőkifejtéséhez mintegy 30.000 vagon szén kellene, de ez az iparág közel 19.000 munkásnak adna is kenyereset. Tetőszerkezetet, épületfát bizonyos mértégek adhatnak talán azok a lerombolandó barakkok,

amelyek lakott része teljesen inficiálva van ugyan, de tetejét a csiraölő nap sütötte mindenig.

A budapesti nagy bérházak költséges építkezése, nagytömegű vasalkatrésze természetesen rendkívül drága volna most is; az egészségügyi szempontok azonban inkább több kisebb épületet kívának, mint nagy kolosszusokat.

Bizonyos mértékű kislakásépítés folyik Budapesten most is. Ugy ezeknek a benépesítésénél, mint a további lakásépítésnél a zsufoltság megszüntetésén kívül az lehet csakis az irányadó főszempont, hogy a fertőzött családok gondosan különválasztassanak az eddig mentesektől s mindenestre külön épületekbe, de lehetőleg külön nagyobb csoportokba is telepíttessenek, ahol egészségügyi gondozásuk centralizálva, olesőbban és eredményesen történhelnék.

Négy-öt ily nagyobb teleppel ki lehetne vonni Budapest népességből a fertőzés legerősebb terjesztőit, ezzel csökkeneni a városban a további fertőzés eshetőségeit. Egészségügyileg a fertőzötteket így hasonlithatatlanul jobban lehetne gondozni s munkaerejük visszatérését — ez az a nagy szociálpolitikai és gazdasági szempont, amely az anyagi áldozatokat nemcsak javallja, hanem igen sürgőssé is teszi — nagyobb mértékben biztosítani.

Nagyobb városokban, vagy fontosabb ipari és bányatelepeken, ahol szintén van megfelelő egészségügyi szervezet, a budapestihez hasonló, csak méreteiben kisebb lakásépítés segítene a zsufoltságon és a fertőzött családok különválasztásán és további egészségügyi gondozásán.

Sokkal nehezebb azonban a küzdelem a népbetegségek ellen a falvakban, az ottani hiányos higiénikus berendezkedések s a falvak lakónak bizonyos szokásokhoz való görcsös ragaszkodása miatt, aminő az is, hogy a jobb és levegősebb szobát üresen hagyva, rosszabb szobában zsufolódnak össze.

Vajon ezzel a veszedelemmel szemben, amelynek leküzdése nemcsak igen nagy költségekkel járna (hiszen ha valamikor, ma át nem építhetjük falvainkat s a vizvezeték, csatornázás drága áldásait nem

áraszthatjuk rájuk), hanem igen sok félremagyarázásra, bizalmatlanságra, ellenkezésre vezetne, teljesen letegyük-e a fegyvert, előre is meddőnek látna a harcot?

Aligha lehet tennünk, hiszen a falu adja — ha tudja ezentul is adni — a város népét s a falvakban, mint másik fontos népegészségügyi veszedelem, a tuberkulózis mellett igen erősen előtérbé nyomul a gyermekhalálozás is.

Falvakban magát a tuberkulózis elleni küzdelmet is igen nehézzé teszi az orvosi ellátás és megfigyelés hiánya; a helyzetet pedig a háboru befejezte óta még nehezítette az, hogy rokkantjaink szerte vitték a rosszul szellőztetett, padlótlan lakásokba a tüdővész csíráit; nem lehet megvárnunk, amig olyan vidékek népe is inficiálódik, amelyek eddig kisebb mértékben voltak kitéve a bajnak.

Magával az orvosi létszámi növelésével — bár talán ma ez útköznek legkevesebb akadályba, hiszen orvosokban tultermelés van, sőt Budapesten tulzsufoltság — még vajmi keveset lendíthetünk a falusi tuberkulózis leküzdésén.

A gyermekvédelem terén eddig megkísérelt tanácsadó, pártfogó rendszer népünk makacsságán s azon az érthető (egyébként nem is kárhoztatható) faji szökásán, hogy dolgaiba beavatkozási nem enged, jóformán megbukott.

Alig lehet képzelní mást, — hiszen olyan nagyra nőtt a háboru óta a tuberkulózis veszedelme — mint hogy az oktatás kísérletezései mellé a kényszerítés fejezetéit is odaállitsuk. Közegésszségügyi törvényünk ugyis 44 éves már. Ha egyes hézagait — bár keveset — azóta újabb törvényalkotások kitöltötték is, még mindig hiányzik egy fontos részlettörvény a tuberkulózis elleni kötelező védekezésről.

Utálnunk kell arra, hogy a falvakban a fertőzött családoknak az áttelepítése sokkal nagyobb akadályokba ütközik; a falu népe hajlandó szinte bélpoklosknak tekinteni a helyükről így kimozdítottakat. A fertőtlenítés, meszelés, padlózás stb. kötelező elrendelése azonban sokkal keresztülvihetőbbnek látszik.

Intenzivebb egészségügyi felügyelet is kell, mintsem hogy azt a nagy működési területtel bíró orvos végezhetné. Azt a pedánsan hangoztatott elvet, hogy az egészségügyi felügyelet és beavatkozás csak orvos dolga lehet, áttörtük már a szülésznők s azután a gyermekfelügyelők alkalmazásával.

Ha nem engedhetjük meg magunknak azt a fényüzést, hogy orvossal ügyeltessünk minden falura, legalább feltétlenül szükséges volna az, hogy minden falunak állandó egészségügyi szemmel tartása egy vagy több intelligens, e célra külön kioktatott férfira vagy nőre, leginkább a tanítószemélyzet tagjaira bizassék. Ahol ez a szervezet már megvan, ott az illetékes orvos az egész lakosságot egyszer egészségügyileg alaposan megvizsgálja, az utasításokat ugy az egyes betegek családjának, mint az említett helyi közegnek, szükség esetén — ha fertőzött helyről való kilakoltatásról, fertőlenítésről stb. van szó — a közigazgatási hatóságnak megadja.

Egy igen veszedelmes népbetegségnek, a venerikus bajoknak meggátlását még ezektől az intézkedésektől sem várhatjuk.

Közgazdasági szempontból amily kárt okozó lett volna a volt közös hadseregnak hosszu időre kinyújtott leszerelési tervezete, másfelől olyan végzetes könnyelműség volt az 1918 novemberi pánikszerű gyors leszerelés, különösen egészségügyi szempontból és teljesen alkalmas arra, hogy a háboru folyamán a venerikus fertőzéseket bevigye a családokba.

Anyagi eszközökkel bőven rendelkező szociálpolitikának bizonyára közelebb lehetne férfie ezen baj megfelezéséhez is; mai nehéz helyzetünkben azonban alig lehet valami olyan gyors intézkedést ajánlani, amely nem tulzaklatos, vagy tulzaklatot volna.

Különben is, amilyen ártalmakat a venerikus bajok okozhattak népünkben, azt megtehették már az 1918 november óta eltelt hosszu idő alatt. Prevencióról már alig lehet szó, legfeljebb akut bajok gyógyításáról.

Annak a szomorú ténynek a konstatálása után, hogy a hirtelen leszerelés minden tervet halomra döntött, amelyet hazatérő katonáink egészségügyi megviz-

gálásához füztünk s így a venerikus bajok veszedelmét is rázuditotta népünkre, egyelőre mégis meg kell nyugodnunk abban a gondolatban, hogy népünk életerejét legalább egyéb veszedelmektől siessünk megóvni.

Rendkívül nehezen megoldható a születési arány-szám emelkedésének kérdése is.

Ismeretes, hogy a születési arány csökkenése évtizedek óta világszerte mutatkozik; Magyarországon a statisztikai hivatal megfigyelése szerint évötödönkint a nyolcvanas évek kezdete óta következőleg módosult:

Év		Az élveszülöttek összes száma	Ezer lelekre esett élveszülött
1881—85	átlag	626.488	44.6
1886—90	"	646.764	43.7
1891—95	"	648.300	41.7
1896—1900	"	642.830	39.2
1901—1905	"	637.028	37.0
1906—1910	"	648.603	36.3
1909—1912	"	653.915	35.8
1909—1912	Mágyarország mai határai között	263.286	35.2

Az 1881—85. évi 44.6%-ról tehát az 1909—12.évek átlagáig leszállott már a születési arányszám 35.8-ra, azon a szükebb Magyarországon pedig, amelyet részünkre meg akarnak hagyni, csupán 35.2 volt e négy év alatt.

Ismeretes az az összefüggés is, amely a születési arányszám hanyatlása, s másfelől a növekvő kulturfok, s ezzel kapcsolatban az emelkedő gazdasági igények közt van.

Talán a gazdasági kényszer, minden esetre azonban a társadalmi szokások hatása alatt kialakult olyan tömegpszichológiai jelenséggel van tehát dolgunk, amely évtizedek során lassan, de határozottan formálódott ki s már-már szinte törvényszerűség erejével. A küzdelem ellene annál nehezebb, mert az, akit a népi erőnek ez a leromlása legközelebb rölröl érint, az egy-kétgyermekes család, nemesak nem érzi bajnak, betegségnél ezt az állapotot, hanem talán bőlc meghontolásnak minősíti.

A küzdelemről azonban mégsem szabad a priori lemondanunk, amint hogy nem teszik ezt az ugyanezen baj által sujtott egyéb államok sem. Arra a kényelmes megnyugtató álláspontra, hogy a születési szám csökkenését ugyis paralizálja a halandósági arány fokozatos javulása, ma a vérvesztett Európa egyáltalán nem helyezkedhetik.

Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy azon a határon belül, ahol a házasfelek egyéni akarata és gazdasági megfontolása korlátozza a születések számát, a köznek semmi ingerenciája sincs, hogy ezt az elhatározást befolyásolja.

Minthogy azonban az a gazdasági megfontoltság, amely a házasfeleket a gyermektől való óvakodásra birja, igen gyakran nem objektív mérlegelésen alapul, hanem a környezetnek, az ismerősöknek, az egész falunak hasonló szokásához való alkalmazkodást jelent esupán, s így legtöbbször nem is valójában gazdasági ok, hanem gazdasági okká minősített szokás, az ily szokások ellen mégis lehet céltudatosan küzdeni, más irányú szokásoknak kedvezményezésével.

Néhány jellemző példát idézhetünk itt, dunániuli falvak köréből, ahol a mezőgazdasági cselédek sorában elég magas születési arányszámot találunk, a földjét szélaprózástól félő kisbirtokos-elemlnél pedig az egykének szinte tulzásait.

Nyilvánvaló, hogy az első azért nem fél a gyerektől, mert annak hasznát látja 12—16 éves korától kezdve, előbb otthon, később napszámban, a második pedig attól retteg, hogy földje nem lesz elég több család eltartására.

Nem kiáltó-e pl., hogy Baranyában, az egyetipikus hazájában, egy- és ugyanazon járásban, Kislippón, ahol jóformán csak cselédek és napszámosok vannak, az 1901—10. évek átlagában 42.2 volt a születési arány, Vörösmarton pedig, ahol a cselédség csak negyedrésze az önálló gazdáknak, 21.4?

Kislippóhoz többé-kevésbbé hasonlóan magas és a helyzet megjavítására biztatónak látszó arányokat találunk Mónosokoron (41.2). Fejér megyében Kisper-

kátán (40.8), Nagyperkátán (41.2), Ráckeresztúron (49.7), Alsószentivánon (50.6), Nagylókon (46.0), Szolgaegyházán (49.1), Pázmándon (46.8), Tolnában Majsamiklósváron (45.9), Fürgeden (42.9), stb., mind oly falvak, amelyekben a mezőgazdasági cseleked- és munkás-elem nagy tululsúlyban van, néhol szinte kizárolagos is.

Ezekkel szemben Baranya azon falvaiban, ahol a kisbirtokoselem a tulnyomó, produkál 14.8-es születési arányt is, Kiscsányban; előfordul ezenkívül még, hogy csak a legszembeszököbbeket emlitsem, Zókon 16.6, Kővágószöllősön 17.9, Petárdán 20.3, Tolnában Nagyszékelyen 21.7, Sióagárdon 22.1-es arány is.

A születési arány emelésének egyik segítsége volna minden esetre azoknak az akadályoknak elhárítása, amelyek objektivek, vagy legalább annak látszanak. E téren, a helyes birtokpolitikán kívül, — amelynek javító hatásáról még kérdéses, hogy néhány nemzedéken tul megmaradna-e — az egyke veszedelmének legjobban kitett falvak némi industrializálása sokat használhatna. A viz- és szélerő teremthet hajtóenergiát akkor is, ha szénnek szükében vagyunk, s vagy önálló apró üzemekben, vagy egymással kapcsolatos, sorozatos kis üzemekben sok, ma még nem elég kulturált mezőgazdasági iparág fejleszthető volna a falusi életben is.

Egyes iparágaknak háziiparként művelése — előre szervezett értékesítéssel — szintén adhat munkaalkalmakat. Több állattartás több munkaerőt igényel, de többnek nyújt megélhetést is. A dohánygyártásnak, ennek a fölöslegesen nagy üzemekbe tömörített iparnak decentralizálásával a falvak egész sorát lehet munkához juttatni.

A falusi munkaalkalmak e szaporításának sohasem szabad azzal járnia, hogy a falut falusi jellegéből kivétköztesse. De még ekkor sem lehetünk abban az illúzióban, hogy ilyen intézkedések gyorsan és egyetemesen javítanának a születési arányszám alacsony voltán; amint a csökkenés lassu folyamatú volt, ugy hosszu rendszeres munka kell ahoz is, hogy a háborút megelőző arányokat meg tudják tartani, még hosszabb időhöz, hogy az arányszám emelkedése érezhetővé váljék.

A munkaalkalmak teremtésén kívül azonban tervszerű propaganda-eszközök is alkalmASNak látszanak az alacsony születési arány ellen való küzdelemben. Propaganda-eszközök, de nem oly irányban, hogy a kevés gyermeklétszámot kárhoztassuk, hanem csak ugy, hogyha a sokat dicsérjük és kiemeljük.

Adóbeli kedvezmények a többgyermekes családnak, amiről több államban volt már szó — s amit nálunk ujabban hivatalos helyről is igérnek —, budgetáris szempontból nagy veszteséget nem jelentenek s mégis a néphen bizonysos *hasznos irigységet* keltenek a kedvezményezettek iránt.

Pénzbeli jutalmaknak, kitüntető okleveleknek a népnek tetsző formaságok között való átnyújtása, a módosabb községek kötelezése, a szegényebbek segítése arra, hogy évi budgetjükben minden legyen valami összeg fölvéve a sokgyermekű családok jutalmazására: ezek látszólag minden kicsiny eszközök, valóban nem is nagy költséget okozók, de minden közrehatnak arra, hogy a többgyermekük ne szégyenkezzenek, hanem büszkélkedjenek.

Ha a szegedi tanyákon a polgármester hintaja megáll egy sokgyermekű család háza előtt, hogy az évi jutalmat átadja, ha a szegény kis faluban a főszolgabíró maga keresi fel a kitüntetendőt: ezeknek a külsőségeknek előbb-utóbb megesz a hatásuk.

A népszokás megfordításához a pszichológiai kulcsot minden abban kell keresni, hogy *emeltessék ki az, amit korábban gunyoltak*, s a hangulat kezd lassan megyáltozni.

Lássák a kevés gyermeküek, hogy a nagy család kitüntetésben, segítségen részesül és boldogulni tud: s a menyecske már kevésbbé pirul szégyenletében, s kevésbbé fordul titkos eszközökhöz, ha áldott állapotba jut.

Aránylag nem nagy — de állandóan éber s a néphangulathoz minden közeléről tudó — szervezetre volna szükség, amely a születési arányszám javításán dolgoznék s aránylag nem is nagy állami áldozatokkal.

Oly óriási ériék azonban a megszületett és fölnevelt gyermek az állam gazdasági szempontjából, minden, de különösen az elmult nagy vérveszteség után, hogy

erre a legsötétebb pénzügyi viszonyok között is meg lehet találni az áldozatot.

A népi erőnek egyetemes emelése a legjobb szociálpolitika.

A munkajogoknak biztosítása, a munkásoknak kihasználástól való megóvása, általában a gyöngék védelme természetesen a fönt felsorolt főfeladatok mellett az állam teendője lesz továbbra is, az állami igazgatás minden ágazatában, a részletintézkedések ezernyi apró változatában.

A dolgos munkáskéz az az erő, amely kifosztott országunkon leghamarabb segíthet; csak okos önzést tanusít az állam, ha munkásait segítve olyan szociálpolitikát üz, amely a tömegeket emelve, vezetve, azokat éperejűvé és megértővé fejleszti.

V.

BIRTOKVISZONYOK.

Magyarországról régen tudjuk — s ezt állhatatosan hirdetik is —, hogy az egyenlőtlen birtokmegoszlás hazája. A nemzetközi összehasonlító adatok nem olyan tökéletesek, hogy meg lehetne mondani, miénk volt-e a kétes értékű elsőség e tekintetben, vagy Angliaé, Oroszországé, Romániaé-e, amelyek mind latifundiális államok, sok tulzásával a nagybirtokrendszernek.

Az utolsó részletes magyar mezőgazdasági üzemi statisztika 1895-ből való; ennek főbb adatait itt közöljük:

A gazdaságok száma és területe művelési ágak szerint.

	Törpegazdaságok (0–5 holdas)	Kisgazdaságok (5–100 holdas)	Középgazdaságok (100–1000 holdas)	Nagygazdaságok (1000 holdnál nagyobb)	Összesen
A gazdaságok száma	1,280	1,085	20	4	2,389
Szántóföld	1,370	11,676	3,262	3,961	20,269
% -ban	63·6	68·1	57·6	33·3	55·0
Kert	157	373	48	44	622
% -ban	7·3	2·2	0·8	0·4	1·7
Rét	276	2,901	594	844	4,615
% -ban	12·8	16·9	10·5	7·1	12·5
Szölő	156	279	29	18	482
% -ban	7·2	1·6	0·5	0·2	1·3
Legelő	69	909	679	1,624	3,281
% -ban	3·2	5·3	12·0	13·6	8·9
Erdő	42	696	882	4,790	6,410
% -ban	2·0	4·1	15·6	40·2	17·4
Nádas	3	29	21	65	118
% -ban	0·1	0·2	0·4	0·5	0·3
Nem termő	82	274	148	555	1,059
% -ban	3·8	1·6	2·6	4·7	2·9
Osszesen	2,155	17,137	5,663	11,901	36,856
% -ban	100·0	100·0	100·0	100·0	100·0

A gazdaságok területe művelési ágak szerint
ezer holdakban

Ez adatokból meg lehet állapitani, hogy a nem egészen harmadfélmillió gazdaságból másfél millió leg-följebb öt holdnyi terjedelmű volt, s ezeknek közel fele még az egy holdat sem érte el; gazdaságaink több mint 53%-a ebbe az öt holdon aluli alacsony kategóriába esett. Az 5—10 holdas gazdaságok száma még alul van a félmillión, az összes gazdaságok 19.2%-át téve; elég gyakori volt még a 10—20 holdas gazdaságok kategóriája is, 385.000 gazdasággal, 16%-os részesedéssel. minden magasabb kategóriánál a gazdaságok száma természetesen rohamosan csökkenő volt.

A gazdaságok területe azonban, természetesen, egészben más megoszlást mutatott. Az ezer holdon felüli birtokok a szántóföldterületből 19.5%-ot kötöttek le, kevés hijján négy millió katasztrális holdat, mintegy háromszor annyit, mint amennyin a 0—5 holdas birtokosknak másfél millióra rugó tömege gazdálkodott. Igaz, hogy a törpebirtokok jórésze nem szolgál mezőgazdasági művelésre, hanem kert, házhely stb.; s nem is egyetlen megélhetési forrása a tulajdonosnak, mert a törpebirtokosok közt sok az értelmiségi keresetű, kisiparos, és egyéb foglalkozású is. Mégis ugy találjuk, hogy e két roppant szélsőség között sem helyezkedett el jól és egyenletesen a birtokosok és a birtokok többi része; a kisbirtokok alacsonyabb kategóriái (az 5—10 holdasaké) még csekély területük voltak, a 10—20 holdasoknak valamivel nagyobb volt már a részesedésük, a 20—50 holdasoknak csak 200.000-et tevő száma azonban már a szántóföldterületnek több mint egyötödét magáénak mondhatta.

Nehéz volna ezeket a régi adatokat oly szeszélyes határok szerint részletezni, mint ahogy állami területünket most szét akarják szaggatni; de mert sok oly viszonyitást is tartalmaznak, amelyekről újabb folyékonyzásaink nincsenek, néhány pillanatra időznünk kell ezek mellett is.

A ma aktuális birtokpolitikai problémák idején leginkább a közép- és nagybirtokra vonatkoztató tájékoztatások hivják ki figyelmünket. Érdekes ezért a 100 holdon felüli szabad gazdaságoknak a gazdálkodók hittelekezete szerint való megoszlása:

A gazdálkodók hitfelekezete	A népességből % esett az oldalt megnevezett felekezetre	A 100 holdnál nagyobb birtokok területéből kat. hold % megnevezett felekezetre	
Róm. kath.	47.8	8,061.297	49.7
Görög kath.	10.9	404.540	2.5
Görög keleti	13.6	403.518	2.5
Ág. hitv. ev.	7.8	1,004.027	6.2
Ev. ref.	14.6	2,146.301	13.2
Unitárius	0.4	78.619	0.5
Zsidó	4.7	3,852.194	23.8
Egyéb	0.2	261.368	1.6
Együtt :	100.0	16,211.864	100.0

Szembeötlő, hogy a görög felekezeteknek alacsonyabb részesedését (amely magyarázatát leli abban, hogy ezek későbbi jövevények, s alacsony kulturájukkal a jobbhágyságból való felszabadulás után is kevésbé tudtak nagyobb gazdasághoz jutni) mennyire ellen-sulyozza, sőt a reformátusok és ágostaiak részvételét is nagyon hátrasorítja a zsidók nagy szerepe a mezőgazdaságban, mely népességi arányuk ötszörösének felel meg.

Nem kell felednünk, hogy ezeknél az adatoknál nem birtokosokról, hanem gazdálkodókról van szó; figyelemreméltó momentum azonban az, hogy a zsidóság, amelynek a mezei gazdaság felé fordulását általában legujabb keletűnek szokták tartani, a szabadforgalmú közép- és nagybirtokoknak közel egynegyedén gazdálkodott már 1895-ben is.

A gazdaságok különböző jellegéhez képest természetesen ezek az összefoglalt arányok elemeikre bontódnak.

A haszonélvezeti gazdaságoknál a római és görög katholikus felekezetük a gazdaságok 95%-át tartják a kezükben, a nagy egyházi javak révén, a többi felekezetekre csak elenyésző kis töredék jutott.

A haszonbérleti gazdaságoknál — ahol a földművelés leginkább válik üzleti jellegűvé — a zsidóké volt már 1895-ben is az erős tulnyomóság, 65.7%-kal; kivülük a római katholikusok 20.5%-os részesedése figyelemreméltó még.

A vegyes — részben tulajdoni, részben bérelt — gazdaságoknál még mindig erősen előtérben van a vállalkozás üzleti jellege; itt a róm. kath. és az ev. ref. felekezet szerepe valamivel az országos arányon alul marad, a többiek részesedése jelentékenyen kisebb, a zsidóság azonban 27.7%-kal vesz részt a gazdálkodás ebben a fajtájában.

A tulajdon-gazdaságoknál — ezek teszik az összes gazdaságok területének 51.9%-át — a protestáns felekezetek, főleg a reformátusok erősebb részesedése folytán, már országos arányukat meghaladó módon szerepelnek, s ugyanez áll a róm. kath. vallásukra is. A görög felekezetek azonban itt is jelentékenyen háttérbe szorulnak, s helyükbe jórészt ismét a zsidóság tódul, amely ugyan távolról sem oly mértékben foglalt még tért, mint a tiszta bérleteknél és a vegyes gazdaságoknál, de 11.6%-os arányával még mindig viszonylag erősebben volt képviselve, mint bármelyik más felekezet.

A 100 holdnál nagyobb területen gazdálkodóknak anyanyelv szerint való megoszlása 1895-ben a következő volt:

A gazdálkodók anya-nyelve	A népességből %	A 100 holdnál nagyobb gazdaságok területéből esett az oldalt megnevezettekre	
		kat. hold	%
Magyar	48.53	12,669.663	72.13
Német	13.12	2,468.084	14.05
Tót	12.50	151.021	0.86
Oláh	17.07	485.456	2.76
Horvát	1.28	29.763	0.17
Szerb	3.26	237.335	1.35
Egyéb	4.24	170.542	0.97
Jogi személy	—	1,353.305	7.71
Összesen	100.00	17,565.169	100.00

A magyarságnak elhatározó fölénye tűnik ki ezekből az adatokból; a szorgalmas, vagyongyűjtő német szerepel még a nagyobb birtokosok között népességi arányát meghaladó módon. A többi nemzetiségek inkább az alacsonyabb birtokkategoriában foglalnak helyet; a 100–200 hold területű gazdaságoknál a magyarság részvételje leszorul 65.7%-ra, a németeség itt még erőseb-

ben participál, 16%-kal, a tótok 3.8, az oláhok 7.3, a szerbek 4.2%-kal szerepelnek.

A gazdaságoknak jelleg szerint való szétoszlásánál itt már nem kapunk kírívó eltéréseket: a magyaron kívül a német az, amely üzletileg is legvállalkozóbb, s a haszonbérés gazdaságokban is számarányát meghaladó módon vesz részt. A területi részletek sok elszóródó, már alig aktuális megfigyelésre nyújthatnának alkalmat. A német nemcsak ott szerepel a nagyobb birtokosok között, ahol tömegekben él, hanem az igazi magyar nyelvterületek kivételével mindenütt, főleg az egyéb nemzetiségi vidékeken; az oláh Erdélyen kívül leginkább Bihar, Máramaros és Krassó-Szörény nagyobb gazdaságaiban van otthon; a tót az északi felvidéken szorványosan, de mindenütt elég alacsony arányban szerepel.

1895 óta a birtokmegoszlás fejlődési irányát — főleg a 100 holdnál nagyobb birtokokat illetőleg — a háború derekáig szorványos megfigyelésekben szinte csak mozaikszerűleg tudjuk bemutatni.

Az ujabb időknek, különösen a háborus éveknek megélénkült birtokforgalma — amennyire kevés adatunkból megitélhető — nem volt elég kedvező nemzeti szempontból.

A *birtokforgalom* nagyobb lendületet csak a háború utolsó éveiben vett; a szerződés által beállott telekkönyvi birtokváltozások száma 1915-ben, az első teljesen háborus évben mutatta a minimumot, s azóta gyors ütemben emelkedett.

Volt birtokváltozás (élők közti jogügylettel):

	szám szerint	ezer K. értékben
1915	107.654	275.442
1916	168.158	919.933
1917	221.854	2,333.217

Földbirtokainknak a magyarországi pénzintézeteknél fennálló *jelzálogos megterhelhetetése* nem csökkent olyan mérvben az első háborus években, mint azt kezdetben reméltek; a magyar föld nagy eladósodottságából még nem tudott ugy kibontakozni, mint reméltek.

Volt ugyanis az év végén fennállott jelzálogos kölcsönök álladéka :

1914-ben 2487 millió korona

1915-ben 2409 „ „ „

1916-ban 2311 „ „ „ ; a közel harmadfélmilliárdos tenger tehát két év alatt csak 176 millióval csökkent.

Néhány tanulságos adat kinálkozik még abból a felvételből, amely 1905, illetve 1913 óta a száz holdon felüli gazdaságok átlagában és tulajdonosaiban beállt változásokról gyűjtetik.

Konstatálható először is a *hitbizományok* lassú, de következetes csökkenése : a hitbizományok területe volt Magyarországon

1905-ben	2,351.333	kat. hold
1913-ban	2,291.078	„ „ „
1916-ban	2,184.080	„ „ „

A külföldi honosok birtokszerzése a háboru elejétől kezdve kissé csökkenő, aztán lassan, később pedig feltünőbben emelkedő volt.

A magyar állampolgárok és külföldiek között történő birtokcsereben volt a külföldiek

	vesztesége kat. boldakban	nyeresége
1914—1915 között	534	—
1915—1916 „	—	1.148
1916—1917 „	—	12.492,

ugy hogy az első év vesztesége dacára is a mérleg 13.106 holdnyi területgyarapodást mutat a külföldi honosok javára. Ebben a cserében a magyarság minden művelési ágnál veszített, főleg a szántóföldnél.

A 100 holdon felüli birtokcsérénak a birtokosok anyanyelve szerint való vizsgálata azt a tanulságot mutatja, hogy a magyarság birtokállománya a háboru elejétől kezdve egyre csökkent. A 100 holdon felüli birtokcserből a magyarságnak

1914—15-ben	767	holdnyi vesztesége
1915—16-ban	4910	„ „ „
1916—17-ben	16.327	„ „ „
1914—17-ben összesen	21.004	holdnyi vesztesége

volt. A szerbek kivételével az összes többi nemzetiség közép- és nagybirtokállománya nőtt az adatok szerint, a tótöké 22.8, a románoké 14.6%-kal.

A hitfelekezetek szerint való vizsgálat a régi birtokos magyar felekezeteknek a veszteségére utal; 1914 óta a közép- és nagybirtokban történt változásokból vesztesége

a róm. kah. felekezetnek	15.733 hold
a ref. , ,	21.069 „
az ág. ev. , ,	10.398 „ , ellenben

nyertek a görög katholikusok 937, az izraeliták pedig 47.946 holdat. Ez utóbbiak három éven át a következő mértékben gyarapították közép- és nagybirtokaikat:

1914—15	3481 hold
1915—16	12.361 „
1916—17	32.104 „

Még kétféle adatról érdemes megemlékeznünk. Az egyik az, hogy az ugynevezett kötött forgalmú birtokok területe az utolsó években emelkedőben volt, s 1913 óta 1917-ig 143.966 holdal gyarapodott. A növekvés azonban tulnyomóan a részvénytársasági birtokokra esik, amelyek területe 108.393 holddal nőtt, amiből körülbelül egyformán 45—45.000 hold a szántóföld és az erdő. Az egyházi birtokok növekvése 10.268 hold, amely azonban ugy alakult, hogy 10.381 hold erdőt vásároltak, egyéb művelési ágaknál veszteségük van, magánál a szántóföldnél 1291 hold.

A parcellázási mozgalom a háboru alatt is tartott, a birtokforgalmat korlátozó rendelkezésig, 1905-től 1913-ig adataink szerint 921.325 holdat parcelláltak, 1913 óta 142.136 holdat.

Ha a kiparcellázott magánbirtokokat abból a szempontból vizsgáljuk, hogy milyen nemzetiségi birtokosnak földje kik között osztatott szét, az így felállított mérték ismét rendkívül kedvezőtlen a magyarságra, mert a kiparcellázott birtokok nagyobb része magyar kézen volt, az új tulajdonosok között pedig nemzetiségeink szerepelnek nagyobb számmal. 1905 óta a magánbirtokok parcellázása folytán 1917-ig

a magyarság	202.408	holdat vesztett
a németek	15.114	„ nyertek
a tótok	85.018	„ „
az oláhok	75.134	„ „
a ruthének	13.366	„ „ stb.

Ha az adatokhoz hozzávesszük a kiparcellázott korlátolt forgalmu birtokoknak az új tulajdonosok közt való megoszlását, a nemzetiségi mérleg még mindig a magyarok kárára marad kedvezőtlen; tehát dacára annak, hogy a magyarok a korlátolt forgalmu birtokokból is vásároltak, s ezt rájuk nézve tiszta nyereségnek könyveljük el (mert a korlátolt forgalmu birtokokat sem magyar, sem nemzetiségi tulajdonnak nem számítjuk), a parcellázásokból végső számításban is a magyarságnak volt kára, a nemzetiségeknek haszna.

E végső mérleg adatai (1905–1917) :

	nyereség kat.	veszteség holdakban
magyar	—	90.878
német	49.341	—
tót	103.310	—
oláh	119.381	—
ruthén	21.937	—
szerb	17.018	—

Bármennyire ingatag is az alap, amelyre támaszkodhatunk, nagyon csábitó az alkalom, hogy az 1895. év adatait újabb, általános eredményekkel egybehasonlíva, megrajzoljuk a fejlődés vonalát a kisebb parceláláig is visszamenőleg, s kijelöljük a helyet, amelyet megmaradt területünk az ország egyéb részeivel szemben a birtokmegoszlás egészéges voltát illetőleg elfoglal. Ujabb adatakat csupán a szántóföldről, a háború végső esztendejéből, az 1918. évi összeirásból idézhetünk.

A hibaforrás, amiből kiindulunk, a két számlálás eltérő volta. 1895-ben általános mezőgazdasági üzemi statisztika volt, békés időknek semmi gyanut nem keltő folyétele; az 1918. évi összeirás pedig a közélelmezési célra készült számlálásnak mellékterménye, oly korszakból, amikor a gazda szántóföldterületeiről

már nem szivesen adott számot. Ha azonban az ujabb főlvetel elégére hitelt érdemlő, akkor az 1918. évi adatokat majdnem ugy lehet tekintenünk, mintha változatlanul födnék a háboru végén volt állapotokat, hiszen közben a birtokforgalmat megnehezítő rendelkezések (amiknek egyik következménye az volt, hogy a földárat is alacsonyabb nívón tartották, mint ahogy az ingóságok áremelkedéséből folyólag az indokolt lett volna) alig engedtek valami eltolódást a birtokviszonokban.

A legkisebb parcella, az egy holdnál kisebb szántóföld, 283.885 holdat foglal le, az összes szántó 1.36%-át. Ilyen kicsiny darabka azonban közel félmillió van az országban (485.753), sőt 1895-ben a félmillión is tul járt a számuk. E parcellák átlagos nagysága 0.58 hold; a román és délszláv megszállás területén átlag a legnagyobbak, a cseh és osztrák követelés vidékén a legkisebbek, a megcsorakitott Magyarországon az átlagot valamivel felülhaladja. Jellemző azonban, hogy e kis törédekek gazdaságaink 21.55%-át teszik, sőt Nyugat-magyarországon 27.53%-ig emelkednek. A végleteig vitt morcellement egy szomorú jelenséget kellene ebben látnunk, ha egy adat (megbizható-e teljesen, vagy nem, azt nehéz elbirálnunk) nem vigasztalna kissé: 1895 óta némileg javult a helyzet s a törpe parcellák legtörpébbjei akkor még erősebbben részesedtek a gazdaságok számában, 23.58%-kal.

Az 1—5 holdas szántófölddarab, amely még mindig messze van attól a kivánlalomtól, amelyet a csak valamennyire is üzemképes kisbirtoktipushoz füzünk, képviseli gazdaságainknak 41.52%-át. A javulás 23 év alatt ismét nyilvánvaló; akkor 30%-ot tett ez a típus. Egymilliónál valamivel kevesebb (936.252) az 1—5 holdas parcellák száma, s a harmadfélmillió holdat éri el a területe. A parcellák átlagos nagysága 2.72 hold; a megszállt területeken többnyire ezen az átlagon túl emelkedik, a belső területeken 2.64-re száll. A megmaradt terület kedvezőtlenebb birtokmegoszlására vall, hogy mind a két apró parcellatípus itt alkotja legkisebb hányadát a szántóföldnek.

Az 5—10 holdas nagyságu szántóföld — föltéve,

hogy van közös legelő — már megközelíti a kisbirtoknak nem ugyan üzemi ideálját, hanem azt a mértékét, amit a sok földigénylővel szemben ujabban fölállítanak. Ezt a kategóriát 2.98 millió hold szántó képviseli nálunk. Átlagban 7.23 hold terjedelmük ezek a parcellák; a délszláv megszállás vidékén, valamint a megmaradó magyar területen azonban az átlagon felül emelkedik a nagyságuk. Azt lehet mondani, hogy a törpebirtoknak már életképes kategóriája ez a terület-nagyság; birtokaink 18.3%-át alkotja ez a típus, a megmaradó magyar területen 17.8%-ot.

Az 1895. évi adatokkal való összehasonlíthatóság kedvéért a következő csoportba elég nagy terület van összefoglalva, a 10—50 holdas szántóföld. 7.2 millió hold tartozik ehhez a tipushoz, gazdaságainknak 17.2, szántóföldterületünknek 34.6%-a. 1895 óta terjedelemben, súlyban, s a gazdaságok számát illetőleg is valamennyire visszafejlődött ez a típus. Bármily nagy területet foglal is azonban össze ez a csoport, a gazdaságok zöme mégis inkább az alsó határhoz esik közel: országosan e birtokok átlagterülete 18.9 hold, s bár a Magyarországnak meghagyott területen 19.4-re, a délszláv foglalás videkén 21.5-re emelkedik is, a többi megszállás területén természetesen annál inkább az átlag mérceje alatt marad.

Az 50—100 holdas gazdaságok már a jómódú parasztbirtokok képviselői. Területük összevéve sem nagy, 1.4 millió holdnyi, körülbelül 200.000 hold csökkenéssel az 1895. évi állapottal szemben. Akkor 8, most nem egészen 7%-át teszik az összes szántóföldnek. Átlaguk gazdaságunként 67 hold s ettől az átlagtól az ország egyetlen videkén sincsenek szembeötlő kilengések. Nagyobbak az eltérések abban a tekintetben, hogy a szántóterületnek mekkora hányada tartozik ebbe a kategóriába. Itt megint a délszláv megszállás videkei járnak elől (Bácska és Torontál nagy parasztbirtokai), ahol a szántó 12.8%-a erre a típusra esik, azután a Magyarországnak megmaradt videkek következnek 7.3%-os szerepükkel, mig Nyugaton s az Északi és Keleti felvidéken ez a típus már egyre ritkul.

A jelentéktelenebb kategóriák sorába tartozik a

100—200 holdas birtoktipus. Már azon mértékig eljutott ugyan, amit a közfelfogás középbirtoknak szokott inondani, de középbirtoknak még kicsi; a parasztbirtokok terjedelme pedig csak nemely gazdagabb vidéken nyulik föl ebbe a kategóriába. Nem egészen egymillió hold szántóföldünk szerepel ebben a típusban, jó 90.000 holddal több, mint 1895-ben. Szerepe összes szántóink közül 4.8%. Ezeket a birtokokat átlagosan 138.8 hold terjedelmüknek tekinthetjük; az ingadozások nem feltünőek: 130—151 hold.

A birtokosok száma természetesen ezekben a magasabb kategóriákban fokozatosan csökken; a megmaradt terület ezek sorából is erősebben kiveszi részét, mint általában a népességből vagy az östermelőkből: a 100—200 holdas birtokok számában 45.6, területében 46.6%kal részesedik.

A 200—500 holdas szántóföldterület már a középbirtoknak sokkal fontosabb kritériumával rendelkezik. Ez a típus erősebben is van képviselve: 1.6 millió szántóföld tartozik ebbe a kategóriába, holott 1895-ben 1.18 millió volt. Sulyt nyert az összes birtokok területében is, 5.8%-ról 7.7-re. Ennél a típusnál már s a sorban utána következőknél a megmaradó magyar vármegyék szántóföldjei a tulnyomóak, itt még csak annak a jeléül, hogy az egészszéges középbirtok itt van leginkább kifejlődve, a későbbieknél annak a tanulságául is, hogy a sikvidéki nagy latifundiumok is ezen a vidéken szerepelnek leginkább. Az emlitett 1.6 milliónyi szántó alig több mint 5000 birtokos közt oszlik meg; 1895-ben e típusnál kisebb területen közel 6500 tulajdonos osztózkodott. A birtokoknak 314.5 holdas átlagától föl felé a nyugatmagyarországiak mutatnak legnagyobb elhajlást, lefelé a román megszállás alatt lévő területek.

Az 500—1000 holdas szántóföld kategóriánál csak 2234 tulajdonos van érdekelve, de a szántóterületnek 7.1%-a esik erre a típusra, közel másfélmillió hold. E területnek majdnem 58%-a a megmaradó magyar vármegyékre esik, itt jár legközelebb a birtokok átlagos területe az országos átlaghoz is, 669 holdhoz.

Hatalmas területet, 2,3 millió holdat foglal el az 1000 holdnál nagyobb szántóju birtokok területe, 1273 tulajdonos-kézben. Szántóföldjeinknek 11%-a ez; igen magas arány, ha azzal állítjuk szembe, hogy szántóink másik 12%-án, tehát valami csekélyseggel nagyobb területen 936.000 öt holdon aluli birtokos gázdálkodik, sőt az 5—10 holdas birtokosoknak a 400.000 meghaladó száma is a szántóföldnek csak 14%-a fölött rendelkezik.

A gazdaságok száma birtoknagyságok szerint.*

A gazdaság nagysága	Cseh meg-szállás	Román meg-szállás	Délszláv meg-szállás	Osztrák követeles	A meg-csonkitott Magyarország	Magyarország összesen
0—1	23·38 23·96	21·38 33·62	19·06 8·39	27·53 2·97	20·76 31·06	21·55 100·00
1·1—3	27·18 22·34	29·07 36·72	24·65 8·71	25·91 2·25	24·96 29·98	26·84 100·00
3·1—5	15·03 22·59	16·48 38·02	12·75 8·24	14·77 2·34	13·13 28·81	14·68 100·00
5·1—10	18·94 22·85	18·88 34·98	16·05 8·32	19·92 2·53	17·78 31·32	18·28 100·00
10·1—50	14·46 18·80	13·16 26·26	24·56 13·72	1·21 11·53	20·91 39·69	16·98 100·00
50·1—100	0·45 10·44	0·58 20·68	2·19 21·74	0·41 1·00	1·36 46·14	0·96 100·00
100·1—200	0·23 16·14	0·22 23·02	0·49 14·44	0·11 0·78	0·45 45·62	0·32 100·00
200·1—500	0·22 21·06	0·15 22·15	0·16 6·60	0·07 0·74	0·35 49·45	0·23 100·00
500·1—1000	0·09 18·31	0·05 17·23	0·05 5·24	0·05 1·12	0·18 58·10	0·10 100·00
1000 kat. holdnál nagyobb	0·02 9·35	0·03 15·00	0·04 6·53	0·02 0·79	0·12 68·33	0·06 100·00
Az összes	100·00 22·08	100·00 33·88	100·00 9·49	100·00 2·32	100·00 32·23	100·00 100·00

* A felső arányszám azt jelenti, hogy az illető birtoktipushoz tartozó gazdaságok hány %-át teszik a szétszakított ország összes gazdaságainak, az alsó pedig azt, hogy a tipushoz tartozó gazdaságok hogyan oszlanak meg az ország szétszakított területei között.

A szántónagybirtok átlagos nagysága 1812 hold: a megmaradt vármegyék átlaga alig emelkedik ezen fölül (1859 hold), nagyobb komplexumoknak látszanak a délszláv megszállás alatt lévő nagybirtokok 1905 holdas átlagos terjedelmükkel. Legcsekélyebb szerepük van ezeknek a birtokoknak Nyugatmagyarországon (1399 hold), és az északi Felvidéken (1495 hold). A megmaradó területek súlya azonban a nagy szántó-birtoknál már a 70%-ot is meghaladja.

A szántóföldterület megoszlása birtoknagyságok szerint.*

A szántóföld-terület nagysága	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Osztrák követelés	A megcsontkitott Magyarország	Magyarország összesen
0-1	1·71 22·09	1·86 34·95	1·00 8·80	2·54 2·76	0·98 31·40	1·36 100·00
1·1-3	7·40 22·33	8·47 37·37	4·42 8·78	8·62 2·19	3·89 29·33	5·80 100·00
3·1-5	8·35 22·90	9·55 38·25	4·66 8·42	10·21 2·36	4·10 28·07	6·40 100·00
5·1-10	18·50 22·75	19·25 34·54	10·53 8·53	24·19 2·50	10·33 31·68	14·27 100·00
10·1-50	33·93 17·20	33·67 24·94	46·70 15·61	32·21 1·37	32·30 40·88	34·60 100·00
50·1-100	4·16 10·57	5·68 21·06	12·77 21·39	4·77 1·02	7·25 45·96	6·91 100·00
100·1-200	4·54 16·68	4·04 21·66	5·85 14·16	2·74 0·85	- 46·65	4·78 100·00
200·1-500	9·27 21·20	6·16 20·58	4·25 6·40	4·34 0·83	8·94 50·99	7·67 100·00
500·1-1000	7·82 17·83	4·98 17·85	3·27 5·28	5·84 1·21	9·45 57·83	7·16 100·00
1000 kat. holdnál nagyobb	4·86 7·71	6·34 14·71	6·55 6·85	4·54 0·61	17·67 70·12	11·05 100·00
Az összes	100·00 17·54	100·00 25·61	100·00 11·57	100·00 1·48	100·00 43·80	100·00 100·00

* A felső arányszám azt jelenti, hogy az ilető birtoktipushoz tartozó szántó hány %-át teszi a szétszakított ország összes szántóterületének, az alsó pedig azt, hogy a tipushoz tartozó szántóterületek hogyan oszlanak meg az ország szétszakított részei között.

Birtokosainknak nagy átlagban 50%-a három holdnál is kisebb szántóföldön gazdálkodik s mintegy kétharmadának nincs többje öt holdnál. Kedvezőbb arányaival csak két területesöport válik ki: a Dél-vidéknek az a része, mely most szerb megszállás alatt van, továbbá a megmaradó magyar területek. Vessük azonban ezt össze a törpebirtokosok kezén lévő föld arányával, s a magyar területek látszólagos kedvezőbb helyzete rögtön lemorzsolódik. Igaz, hogy az országos átlaghoz képest, mely 63% körül jár, a magyar területekre az öt holdon alul gazdálkodókból csak 59% esik, ám a törpebirtokosok földjeire, mely országos átlagban 13.5%, a magyar területeken nem egészen 9% jut.

Valamivel jobb a helyzet a délszláv megszállás alatt lévő yidékeken: ezeknél a birtokosok 56.4%-a öt holdon aluli, de a birtokterületnek 10.1%-a jut ezekre a kategóriákra.

Az 5–10 holdig terjedő szántóparcella mutatja a maximumot a gazdálkodók számát illetőleg s a 18.28%-os országos aránytól nincsenek tulságos nagy eltérések sem föl felé, sem lefelé. Ebbe a kategóriába a birtokterület 14.27%-a esik s e tekintetben az ország egyes vidékei között már jóval nagyobbak az ingadozások, Nyugatmagyarországon a szántóföldnek közel egy-negyede erre a tipusra esik (24.2%), megmaradt vár-megyéinkben pedig alig több mint egy tizedrész (10.3%).

10 és 50 hold között találjuk gazdálkodóink 17%-át. A nagy tömeg ezzel ki is van meritve, mert az összes többi magasabb birtokkategóriára már csak 1.6%-a esik a gazdálkodóknak (csak a szerb megszállásnál 2.9, s a megmaradt vármegeyénél 2.5%). A birtoktestek zöme, 34.6%-a szintén ugyanennél a tipusnál található. Hogy durva átlagban beszéljünk, a birtokos-népességnek körülbelül négyötöde birja a szántóföld-nek egyharmadát, 10 holdnál kisebb parcellákban, 17%-a egy másik harmadát (10–50 holdig terjedő da-rabokban) s 2–3%-a a harmadikát 50 holdon felül a legnagyobb sikföldi latifundiumokig.

A Magyarországnak meghagyott vármegyékben a nagybirtok javára alakul kedvezőbben a helyzet.

Itt a szántóterület 17.7%-a van ezer holdas vagy nagyobb birtokokban, 23.5%-a 100—1000 holdas területekben, 39.5%-a 10—100 holdas részletekben, 10.3%-a 5—10 holdas parcellákban, 9.0%-a pedig 5 holdon aluli darabokban.

Az 5 holdnál kisebb parcellák átlagos nagysága a megmaradó területen 1.9 hold, de az aradmegyei néhány faluban 2.5, Szegeden 2.4 holdig is fölmeleg. Az 5—10 holdas darabok átlagos területe 7.3 hold s a maximumot és minimumot két szomszédos megyében mutatják: Békésben 7.9, Jászban 6.7 holddal. A 10—50 holdas szántók átlagban 19.4 hold terjedelmük. A szélsőséget fölfelé három város képviseli: Pécs (26.5), Debrecen (25.6), Kecskemét (24.8) s utánuk Moson következik 23.8 holdas átlaggal; Zala, Somogy, Baranya és Esztergom megyékben pedig a 17 holdon aluli az átlagos terület. Az eltérések még a szélsőségekben sem nagyok ennél a tipusnál, amely megmaradt területünk normális parasztbirtok nagyságát mutatja. Az 50—100 holdas gazdaságok átlagban 66.7 hold nagyságuk; a városokon kívül, ahol legnagyobbak a kilengések, 63 és 80 hold között mozognak a helyi átlagok.

Az itt elsortolt adatok, ismételjük, a szántóföldre vonatkoznak. A 100 holdnál nagyobb birtokokat azonban ugyancsak 1918-ból, részletezni tudjuk művelési ágak szerint is. Ennek — mint a következő lapon lévő adatok mutatják — azok a tanulságai, hogy a szántó közép- és nagybirtok marad leginkább határainkon belül, minden egyéb művelési ágnál több a veszteségünk, mint amennyit megtarthattunk. Legnagyobb mértékben áll ez természetesen az erdőre, s talán legkevésbé a szőlőre, amelyből a közép- és nagybirtokosok kezén még a román megszállás alatt van nagyobb terület.

A 100—500, 500—1000 holdas birtokokból körülbelül 40%-ot tarthatunk meg, az 1000 holdnál nagyobbakból mintegy 30%-ot; a cseh megszállás 4.7 millió holdnyi 1000 holdnál nagyobb birtokot borított el, ezekből azonban 3.2 millió hold az erdő.

A 100 holdnál nagyobb birtokok	Cseh megszállás	Román megszállás	Détszláv megszállás	Osztrák követelés	A megcsónkított Magyarország	Magyarország összesen
Száma ezekben	6	9	2	0·3	11	28
Szántóföld	1,110	1,441	695	76	4,200	7,522
Kert	21	48	3	0·9	34	107
Rét	277	386	66	23	566	1,318
Szüllő	4	11	6	0·3	44	65
Legeiő	889	1,761	361	28	1,492	4,531
Erdő	3,696	5,522	161	131	1,698	11,208
Nádas	5	8	17	12	33	75
Földadó alá nem eső terület	263	440	174	53	607	1,537
Összesen	6,265	9,617	1,483	324	8,674	26,363

A korlátolt forgalmu birtokok gazdasági súlya — s fentartásuk ésszerűsége is — természetesen egészen más azokon a szükebb határokon belül, amelyeket a békeszerződés Magyarország számára determinált s amelyeken belül feltétlen erdőtalaj, egyéb módon nem hasznosítható havasi legelő stb. aránylag sokkal kevesebb van.

Egy okkal több tehát, hogy részletesebben megismérjük az itt elterülő nagybirtokokat jellegük és műveltségi ágaik szerint.

Az 1000 holdnál nagyobb kiterjedésű birtokok megmaradó vármegyeinkben a következően oszlanak meg:

A birtok jellege	A birtoktesiek	
	száma	területe kat. holdban
1. Szabadforgalmuak	1.063	3,026.021
2. Kincstáriak	11	175.177
3. Községek	91	485.879
4. Alapítványiak	24	214.219
5. Iskolaiak	12	44.006
6. Egyháziak	92	852.005
7. Hitbizományiak	84	1,239.725
8. Közbirtokosságiak	78	161.946
9. Részvénytársaságiak	46	124.443
2—9. Korlátolt forgalmuak	438	3,297.400
1—9. Összesen :	1.501	6,323.421

A szabad birtokok s a korlátolt forgalmuak tehát körülbelül egyensúlyban tartják egymást. Ezt az utóbbiak előnyére kell féljegyeznünk, mert hiszen (a részvénytársaságok új keletű birtokyásárlásait kivéve) a korlátolt forgalmu birtokok masszája a maga egészében kevessé és kis mértékben változik. A nagyüzemeknek önmagukat gyarapító mohóságát tehát aligha ezekben kell keresnünk, hanem a szabadforgalmu nagybirtokban, aminthogy — kétségtelenül fenforogható helyi kivételeket nem emlitve — ritkábban a korlátolt forgalmu birtok állja az utját a paraszt földszerző vágyának, hanem a szabadforgalmu, amely maga is terjeszkedik. Hogy csak szembeötlő példáakra utaljunk rá: a békésmegyei mezőgazdasági munkásnak bizonyára mindegy a nem egészen 60.000 hold kötött birtok (ebből is 21.000 községi, tehát kisembereknek bérbeadható), mikor közel háromszor annyi, 170.000 hold szabadforgalmu nagybirtok van az utjában. És Fejér megyében, amelyet a sikföldi hitbizományok klasszikus földjének szoktak mondani, a 133.000 hold kötött nagybirtokkal szemben 285.000 hold szabadforgalmu áll.

Bizonyos másfelől, hogy visszamaradó területükön a kötött nagybirtokból a legnagyobb hányad a hitbizományok 1.24 millió holdjára esik, utánuk az egyházi javak következnek 0.85 millió holddal, a községi birtokok már csak 0.49 milliót tesznek, s a kötött birtok egyéb kategoriája jóval alárendeltebb jelentőségű.

Más vonatkozásban is megismérjük népünk birtokviszonyait, ha a népszámlálások által nyújtott személyi adatokat vesszük szemügyre. Az östermeléshez tartozó népesség országunk új tagolása szerint a következő:

	Szám szerint	%	Östermelők az összes népesség %-ában
Cseh megszállás	2,271,871	19.9	63.5
Román megszállás	3,708,619	32.5	70.4
Délszláv megszállás	1,005,974	8.8	66.9
Osztrák követelés	220,533	1.9	56.2
Fiume	1,598	0.1	3.2
Összes követelés	7,208,595	63.2	66.8
A megcsontk. Magyarország	4,190,527	36.8	56.0
Magyarország összesen . .	11,399,122	100.0	62.4

Ahogy látszik, visszamaradó területünkön nem olyan tulnyomó a mezőgazdasági foglalkozás, mint az országban általában; a népességi arányon jóval alul marad az östermelők száma, míg az ország elkövetelt egyéb területein azt meghaladja mindenütt.

A megmaradó magyar területen a városi népesség magasabb aránya szorítja le az östermelők szerepét. A falusi népesség sorában az östermelők legtöbb vármegyében nagyobb hányadot képviselnek a fönlí 56-os átlagnál. Kivételek: Esztergom (40.8), Komárom (50.3), minden kettőnél a vármegyének inkább agrár fele cseh megszállás alatt van, a visszamaradt területen pedig sok bányász él; azután Hont (51.7) és Pest megye (54.1). A másik végletet képviselik s a népesség háromnegyedének az östermelésnél adnak kenyерet: Fejér (74.8), Hajdu (75.3), s a következő, kisebb, vagy nagyobb részben idegen megszállás alatt lévő megyék: Arad (81.6), Bács (80.1), Szatmár (78.5), Győr (76.4), Bereg (75.6%).

A nyugatmagyarországi területből a sopronvármegyei németség legkevésbbé gazdálkodó (45.9%), a vas- és mosonvármegyeineél már a népességnek több mint kétharmada a földmivelésből él.

A cseh követelés vidékén a gömöri tótság közt s a Garam vizvidékén találunk legkevesebb östermelőre; az itteni vasművek egyéb kenyeret is adnak a népnek, de azért a földművelés a lakosságnak felét mégis lefoglalja. A magyar nyelvterület nyugati részén, amely mezőgazdasági terményeink annyi értékes produktumát adja (sörárpa, cukor, hizlalt marha stb.) 60.3%-os az östermelő lakosság: a keleti részek magyar vidékein azonban már 56.4-re száll le az arányuk. Legegyetemesebb (a háromnegyedrész megközelítő vagy azt meg is haladó) a földművelés az Ipoly mentén, s azután északkeleten: a zempléni és ungi tótságnál és a ruthén nyelvvidéken.

A délszlávok által megszállott terület a maga egészében kifejezetten mezőgazdasági jellegű. Még ott is, ahol östermelőnépessége viszonylag a legkisebb, Bács megyének a Ferenc-csatornán alul eső részén, 59.3%-ra

megy a mezőgazdaságot üző lakosság aránya; egyebütt mindenütt a kétharmadot elérő, sőt azt jóval meghaladó arányban vannak az östermelők, tulnyomóságuk azonban nem a déli Alföld pompás talaján van, hanem a nyugati részek sűrűn lakta területein. A Muraköz 75.8, a vend nyelvvidék pedig 82.8% östermelőt számlál.

A román megszállás vidékein a magyar nyelvterületek népe is közel kétharmadában östermelő. Valamivel alacsonyabb arányt (60.3%-ot) mutat a nem kis részben iparüző királyföldi szász nép. A Székelyföld népe 71.7%-ában a mezőgazdaságból él, a vegyes és az oláh vidékek még ezt is meghaladó mértékben, sőt a Maroson inneni oláhság 81.9%-ában östermelő.

Amikor azonban a birtokviszonyokat akarjuk vizsgálni, az östermelőknek ezt a nagy kontingensét elemeire kell bontanunk.

Mindenekelőtt ki kell kapcsolni azokat, akik a mezőgazdaság terhére élnek ugyan, de maguk nem foglalkoznak közvetlenül termelő munkával. Az eltartottaknak száma s aránya az összes östermelő népességhez országunk eldaraboltságában a következő:

	Az östermelési előtartottak abs. száma	%-a az összes österm. között
Cseh megszállás	1,353.727	59.6
Román megszállás	2,139.067	57.7
Délszláv megszállás	601.235	59.8
Osztrák követelés	126.034	57.1
Fiume	739	46.2
Összes követelés	4,220.802	58.6
A megcsónkitott Magyarország	2,522.744	60.0
Magyarország összesen . . .	6,743.546	59.2

Ne akarunk messzemenő következetet vonni az arányszámok ingadozásából; a fölvételnek különböző vidékeken egyenlőtlen volta is hozzájárul azoknak a kilegeseihez.

Tanulságosabbak, mert biztosabb alapon nyugvók azok az adatok, amelyek a népnek birtokkategóriánkint való megoszlását mutatják az alábbi táblázatban:

Térület	Az összes	birtokosok és bérlok				100 birtokos, bérlo közül		
		100 kat. holdon fejük	10-100 holdas	10 holdon aluli	100 kat. holdon fejük	10-100 holdas	10 holdon aluli	
		s z á m a	e z r e k b e n	birtokkal v. bérillettel birt				
Cseh megszállás	331	3	97	232	0·8	29·3	69·9	
Román „	582	4	179	399	0·7	30·7	68·6	
Délszláv „	134	2	55	77	1·2	40·9	57·9	
Osztrák követelés	38	0·2	13	24	0·4	34·9	64·7	
Fiume	0·3	0·003	0·014	0·3	1·0	4·7	94·3	
Összes követelés	1,085	9	344	732	0·8	31·7	67·5	
A megcsönkitott Magyarország ..	518	9	177	332	1·8	34·2	64·0	
Magyarország összesen	1,603	18	521	1,064	1·1	32·5	66·4	

Itt szemünkbe ötlök már a birtokos népnek mostánában oly sokat emlegetett három kategóriája: a közép- és nagybirtokos, a kisbirtokos és a törpebirtokos.

S hogy a kép teljes legyen, melléje kell állítanunk azoknak a sorozatát is, akik még ezidőszerint kívül vannak az ajtókon: a mezőgazdasági népességnek földnélküli elemét.

Térület	Nem birtokos mezőg. kereső népes- ség	E b b ó l			100 nem birtokos me- zőg. kereső egyén közül		
		segítő osztág	gazdasági cseleked	gazdasági munkás	segítő osztág	gazdasági cseleked	gazdasági munkás
		s z á m a	e z r e k b e n				
Cseh megszállás	576	278	95	200	48·2	16·5	34·6
Román „	971	453	125	380	46·6	12·8	39·2
Délszláv „	266	110	37	116	41·3	13·9	43·7
Osztrák követelés	56	31	9	15	55·9	16·4	27·3
Fiume	0·5	0·05	0·05	0·4	9·4	9·0	79·8
Összes követelés	1,869	872	266	711	46·6	14·2	38·1
A megcsönkitott Magyarország ..	1,131	361	242	511	31·9	21·5	45·2
Magyarország összesen	3,000	1,233	508	1,222	41·1	16·9	40·8

A birtokmegoszlás szempontjából a megmaradó magyar területet a délszlávok lepte déli vidék kivételével minden egyéb résznél egészségesebbnek kellene tekintenünk, mert a 10—100 holdas parasztbirtokosok képviselete nagyobbnak látszik, a 10 holdon aluliak szerepe pedig kisebbnek. Minthogy azonban a birtoktalan elem viszont éppen a központi területen a legnagyobb, ez nagyon lerontja a birtokmegoszlásról első pillanatra alkotott kedvező selfogásunkat.

A birtokoselem sulyát a birtokok nagysága és az új határmegoszlás szerint nemzetiségenkint is meg tudjuk mérni, s ez sok érdekes tanulságot igér.

Az 1000 holdon felüli nagybirtokosok arányának ingadozása még legkevésbé tájékoztató, mert ezeket találja a népszámlálás legritkábban birtokuk helyén. Elég annyit megállapítani, hogy a nagybirtokosoknak legalább háromnegyedrésze magyar volt az ország bármely területén.

A középbirtokosok sorában a magyarság szerepe szintén nagyon kimagasló, de 1900-tól 1910-ig hanyatlott az arányuk, 71.9%-ról 68.4-re. Ez a lassu depaszszédálódás, a birtokoknak vagy elvesztése, vagy alacsonyabb birtokkategóriákba való lecsuszása az említett évtizednek olyan jelensége volt, amelynek alább elesebb megnyilvánulásait is bemutatjuk, s amely jelezte már azt az agresszív megmozdulást, amit nemzetiségeink egy része később nagyon is feltünnöen bizonyított be.

A cseh megszállás alatt levő területen a magyar középbirtokosok aránya 10 év alatt 55.6%-ról 52.8-ra szállt le, de itt tért veszítettek a tótok is, s csupán a németek és ruthének mutatnak némi nyereséget.

A román megszállás területén már érezhetőbb a magyar középbirtokosság hanyatlása, 66.7%-ról 59.6-ra; a nyereség a németeknek és az oláhoknak jutott. A délszláv megszállás területén a magyar középbirtokosság veszteségét (30.2%-ról 25.8-ra) németek és szerbek szívták föl.

Még jellemzőbb az egyes területekre az 50—100 holdas, jobbmódu kisbirtokosok elhelyezkedése. Ezek sorában a magyarság a cseh megszállás területén 1900-ban még relativ többséghben volt, de aránya tíz év alatt

40.4%-ról 37.3-ra esett s a viszonylagos többséget a török érték el. Kivülök a ruthének is valamivel előre jártak ebben a birtokkategóriában, a németek pedig ténylegesen veszítettek.

A román megszállás vidékein a 41.6%-ról 39.7-re való csökkenés dacára is megtartotta a magyarság a jobbmódu kisbirtokosok között a viszonylagos többséget; az oláhok azonban ugy, mint a németek, előbbre nyomultak.

Nyugatmagyarországon, a délszlávok által lefoglalt területen, valamint a meghagyott magyar megyékben — majdnem mindenütt a németek rovására — a magyarság az 50—100 holdas gazdák sorában kissé előbbre haladt, ami végeredményben az országos átlagot is valamivel javítja.

A magasabb birtokkategóriákban való térváltás az alacsonyabbakban természetesen kiegyenlítődik, s azért, mert az idegen megszállások többsnyire nagy területet kebeleztek be a magyar ethnükumból is, ezekben az összefoglalásokban az élesebb arányok tömpelnak kiissé.

Lebhentsük azonban le egy részletről a leplet, hogy a birtokviszonyok átalakulását szemlélhetségbe tegyük.

Erdély látszott a legfenyegetettebb területnek, s az oláh faj a legterjeszkedőbbnek, részben a magyar s föleg a szász elem rovására.

Száz nagybirtokos kereső férfi közül volt Erdélyben 1000 holdon felüli

	1900-ban	1910-ben
magyar . . .	86.2	86.5
német . . .	9.4	2.7
oláh . . .	3.8	10.8

Ugyanezen idő alatt a középbirtokosok (100—1000 hold) sorában is nagyon hódított az oláhság. Volt ugyanis Erdélyben középbirtokos :

	1900-ban	1910-ben
magyar . . .	68.7	61.9
német . . .	7.7	8.4
oláh . . .	23.3	29.7

A kisbirtokosok sorában is nagy az oláhok térfoglalása s a magyarok és szászok depozsedálása. Még

élenkebben kitűnik ez, ha a kisbirtokosokat két csoportban tüntetjük fel: az 50 holdnál nagyobb s az annál kisebb terüettel birtókat külön. Szemmel látható, hogy egy évtized alatt, hogy megnövekedett a magasabb birtoknagyságnál is az oláhok száma, s hogyan csusztak lejebb a magyarok:

	50 holdon felüli k i s b i r t o k o s o k		50 holdon aluli	
	1900-ban	1910-ben	1900-ban	1910-ben
magyar	43.7	41.4	23.9	24.8
német	12.0	11.5	11.9	8.6
oláh	44.2	47.1	64.1	66.5

Az egyes erdélyi vármegyéknél még nagyobb szélsőség mutatkozik, különösen a kevertebb népességű megyéknél. De még a tiszta székely vármegyékben is terjedt a román birtokos elem; érthető hát, hogy a székely nép vándorbotot vett a kezébe s jellemző adat, hogy mik 1900-ban Budapesten 4.664 ilyen egyén élt, aki valamelyik székely vármegyében született, addig 1910-ben már 12.006-ra nőtt ezeknek a száma.

Minden lassu térvésztés ellenére is a magyar faj szerepe oly jelentékeny a birtokos-osztályban, hogy ezzel is igazolni lehet a széldarabolás igazságtalan-ságát.

A cseh megszállás területén a térség csak a 10—50 holdas birtokok létrafokán jut el az abszolut többséghöz, de maximális aránya is csak 54.4%, az 5—10 holdasok között.

A románok által megszállt vidékeken az oláhok tululya egy-egy fokkal lejebb kezdődik, 5—10 holdnál jutnak többségre s 5 holdon alul érik el a maximumot.

A délszlávok legföljebb relativ többséggig jutnak el s a maximális arány, amivel szerepelnek, 34.2%, az 5—10 holdas gazdák sorában.

Nyugatmagyarországon a németség csak a középbirtokban s az 50—100 holdas kategoriánál van többségen, azon alul itt-ott még a relativ többséget is elveszti.

A magyarság szerepe azonban a megmaradó területen legalább 76.4%-os erejű, s országos átlagban a magasabb birtokkategóriákban erős abszolut többséget,

az alacsonyabbakban igen tekintélyes relativ többsége alkot.

A birtokosokon kívüli őstermelő népességből számszerint legfontosabbnak látszó tényezőt, a segítséget családtagokat további vizsgálódásaink során egy szerűen figyelmen kívül hagyhatjuk; ez a nagy tömeg — igen kevés kivétellel — a 10—100 holdas birtokosoknak a mezőgazdaságban tényleg résztvevő családtagja. Feleség, fiú vagy leány, beházasodott vagy minden esetben olyan ember, aki nem csak munkaalkalmát találja meg azon a földön belül, amelyet művelni segít, hanem legtöbbször birtokigényét is.

A mezőgazdasági népesség két fontos csoportja a mezőgazdasági családok és a gazdasági munkások osztálya. Ha ezek gazdasági helyzetét sok tulzással sötétre szokták is szinezni, kétségtelen, hogy ezek azok, akik a nagyobb üzemek termelésében hathatósan résztvesznek anélkül, hogy nagyobb részüknek saját földterületük volna.

A mezőgazdasági üzem jövedelmezőségből nincsnek azonban teljesen kirekeszve; köztudomásu, hogy a legtöbb családszerződés konvencióban illetményföldet is köt ki, a termények egy részének (pl. a kukoricának) művelését többnyire a munkások végzik termeszetben adott részért, ugy, hogy a mezőgazdasági család — ha nagy átlagban tulajdon földdel nem rendelkezik is — a mezőgazdasági termelés hasznából kivéheti a részét.

Hogy a mezőgazdasági család lakás- és egészségügyi viszonyok tekintetében szintén nincs tulpedvezőtlen helyzetben, azt másutt már kimutattam. Kedvező szaporodási viszonyai dacára is inkább feltörekvő nép- osztálynak lehet tekinteni, mely a háboru alatt azzal is javított anyagi viszonyain, hogy a szokásos jáosztártartás ezuttal fokozatosan jövedelmező volt számára.

A mezőgazdasági családekből fognak toborzódni valószínűleg a jövő kisbirtokosai, s ha így lesz, ez mérsékeli azt a zökkenőt, amely termelésünket a földbirtokreform folytán fenyegeti.

Nem teljesen birtoktalan a mezőgazdasági munkások osztálya sem. Közel egyharmaduknak van házuk

és kis belsősegük; a részes művelés utján a termelés hasznából ők is részesednek, mégis, foglalkozásuknak a szélsőségei, — magas napszámok a nyári dologidőben, keresetnélküli, tétlen téli hónapok — egyenletes keresetüknek a bizonytalanságai sok helyen deklasszifikálják ezt az osztályt. Egészségügyi viszonyai, morális viselkedése inkább a gyöngébb vártezetű társadalmi osztályok egyikének mutatják. Nem elég önálló, hogy magában erőt és szervezettséget mutasson s nincs lekövte elég a földhöz, hogy a magasabb osztályokhoz tudna simulni s azokkal érdekközösséget érezni. Ha egészséges agrárpolitika segítségére nem jönne ennek az osztálynak, nemcsak a faluban veszítene sulyából, hanem a városba keveredve, az ottani proletáriátusnak legszánalomrameltóbb anyagát szolgáltatná.

A gazdasági tiszttiselőknek nem egészen 10.000 főnyi számából (akik alatt nem kell szükségképpen iskolázott tiszttiselőket értenünk, hiszen közülök 57.3% nem végezte el a középiskolákat sem teljesen, sőt 23.9%-uk a középiskola első négy osztályánál hamarabb abbahagyta az iskolázást) 51.7% esik megmaradó vármegyeinkre, nyilvánvaló jeléül annak, hogy az itteni üzemek inkább keresik a gyakorlati és elméleti szaktudást a gazdaságok vezetésében. Az elszaktásra szánt területeken is ott találjuk nagyobb arányban a gazdasági tiszttiselőket, ahol a magyar ethníkum földjén a szakszerűségnek nagyobb becse van, vagy ott, — s ez leginkább az északi Felvidékre áll — ahol a kincstár nagy erdőbirtokai az erdészeti tiszttiselők tömegesebb alkalmazását tették szükségessé.

A gazdasági cselédeknek a félmilliót meghaladó számából 47.7% esik megmaradó területünkre, a munkásoknak az egy és egynegyedmilliót megközelítő tömegéből pedig 41.8%.

A mezőgazdasággal foglalkozó kereső nép sorában a cselédek általában 11, a munkások 26.6%-kal szerepelnek. Ez az egyensúly a megmaradó magyar területen megbomlik, s itt a cselédeknek 14.7%-os képviselete mellett 31%-ot tesznek a munkások, mert az ország közepén kisebb a birtokososztály képviselete s általánosabb a gazdasági függő viszony.

A birtokosoknak kedvezőbb aránya viszont leszorítja valamivel minden a két függő osztály arányát a csehszlovák követelés területén; bizonyos egyensúly azonban a kettő között itt is mutatkozik, mert a gazdasági munkásoknak a cselédségnek itt is valamivel több, mint a kétszerese. Ettől az egyensulytől eltérő, feltünnöbb kiengésekkel találunk az Ipoly vizvidékén s a gömöri tót-ságnál, ahol jóformán egyforma arányban alkalmaznak cselédeket és napszámosokat, továbbá a sárosi és szepesi vidékeken, ahol a cselédek aránya valamivel meg is haladja a munkásokét. Az itteni gazdaságok nagyobb extenzitásában kereshetjük ennek a magyarázatát. Általánosabb az állattartás, amely állandó alkalmazottak foglalkoztatásával jár.

A másik végletet a ruthén nyelvvidék képviseli, ahol a munkások aránya több mint négyzerese a cselédeknek ($19.4\% - 4.4\%$); hihetőleg azért, mert nemcsak kifejezetten mezőgazdasági, hanem erdőgazdasági napszámosok is nagy számmal vannak e gyűjtönév alatt.

A román megszállás vidékein már szemmel láthatólag kedvezőtlenebb az arány a mezőgazdasági munkások hátrányára, akik több, mint háromszorosát teszik a cselédeknek ($24.5 - 8.0\%$).

Ugyancsak szélsőséges arányok vannak a gazdasági alkalmazottaknak két kategóriája között a délszláv megszállás alatt lévő területeken; itt a cselédek arányszáma 9.2% , a munkásoké 29% .

Hogy példákat idézzünk: Vas vármegye vend szögletében a munkások aránya valamivel több, mint két-szerese a cselédeknek ($11.6 - 5.7\%$), a Muraközben a másfélszeresen is alul marad ($9.8 - 7.1\%$), Baranyának a Duna és Dráva közti sarkában szintén alul marad a kétszeresen ($22.8 - 13.2\%$), de már Bácskában és Torontálban jóval több, mint háromszoros a munkások száma.

Természetes a főntiek után, hogy országunk azon nyugati karéjában, amelyet Ausztria óhajtana leszelní, szintén megnyugtatćak az arányok. Ezen a nyugat-magyarországi területen a cselélek aránya 9.8% , a munkásoké 16.2 ; a Moson vármegyéből követelt területen, ahol kiválóan gondozott uradalmak vannak, a két

arányszám annyira megközelíti egymást, hogy már csak hajszálnyi marad az eltérés; a cselédek aránya 19.7, a munkásoké 20.1%.

Ezekben az összehasonlításokban a birtokosok kisebb-nagyobb szerepe is ide-oda tologatja az arányokat. Tisztább képet nyerünk a birtoktalan osztály helyzetéről, ha a cselédeket és munkásokat egymáshoz viszonyítjuk. Száz cselédre esett mezőgazdasági munkás:

a cseh megszállás területén	210.2
a román megszállás területén	305.0
a délszláv megszállás területén	315.6
az osztrák követelés területén	167.0
a megcsorított Magyarországon	210.8

Nyugatnak és északnak kedvezőbb szociális helyzete, s a déli és keleti területek szélsőségesebb kilengései látszanak ezekből az adatokból.

A megmaradó területen is határozottan a nyugati vármegyék mutatják a kedvezőbb arányszámokat, a keletiek a munkáseleni nagyobb tululyát a cselédséggel szemben. És féljegyzésre méltó, hogy kifejezetten agrárvárosainkban (Baja, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Debrecen, Szabadka, Zombor) általában jóval kedvezőbb a cselédség aránya, mint az ezen városokat környező megyei törvényhatóságokban, ami talán a nagyobb kultúrával járó növekvő szoliditással függ össze, de esetleg azzal is, hogy a birtokos mezőgazdasági foglalkozásán kívül egyéb keresetet is üz, s így inkább rá van utalva arra, hogy munkásait állandóbb kötéssel fűzze a birtokhoz. Szembeszökő kivételek Székesfehérvár és Versec, a mezőgazdasági munkások igen szélsőséges arányával (száz cselédre 1222, illetve 1190 munkás); itt azonban a szölőművelés nagyobb szerepe s annak a szokásos elparcellázott volta magyarázhatja meg, hogy nagy munkástömegek vannak állandó lekötöttség nélkül.

Föl kell jegyeznünk azonban még azt a kedvezőtlen adatot is, hogy az egész ország földművelő népességében (függetlenül a szétdarabolás határaitól) a magyarságban van legtöbb birtoktalan elem, a földművesek 48.4%-a, mik a tótoknak csak 33.6, az oláhoknak 31.5%-a van cseléd- vagy napszámosorban.

VI.

MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉS ÉS ÁLLATLÉTSZÁM.

A magyar föld sohasem termett annyit, mint amennyit kiváló talaja s még kihasználatlan földereje után produkálhatott volna: nem szólva éghajlatunk szélsőségeiről és kedvezőtlen csapadékviszonyainkról, az intenzív művelés számos, azt lehetne mondani, politikai és történelmi akadálya is meggyötörte ebben.

Soha, semmi elmaradottságunknál nem lehet figyelmen kívül hagynunk azt a küzdelmes négy évszázadot, amelyben energiánkat a törökkel, némettel való viaskodás teljesen lefoglalta, s amelyben a szellemi előrehaladás utján egyes nagy elmék lépést tudtak ugyan Nyugattal tartani, de az anyagi boldogulás terén országunk szükségszerűen messze maradt tőlük. Négyszáz esztendő verejtékét a boldogabb nyugati államok földüknek, iparuknak, városi telkeiknek, minden egyéb gazdaságunknak amortizációjába tudták fektetni, amig a mi energiánk meddő viaskodásokba, nagy fáradalmaknak fásult kipihenésébe fulladt. A hasznos és dolgos tőkéknek hatalmas fölöslege gyült föl Nyugaton, amig mi egy tőkénket, a piros vérünket fecséreltük megmaradásunkért. És kifosztva ebből az egy tőkénkből, gyarmatosok maradtunk évszázadokon át, készületlenül, fölszereletlenül, lihegve, futva a világ népeinek, főleg az utolsó ötven évben izgalmassá vált, egyenlőtlen gazdasági versenyét.

Főbb mezőgazdasági terményeink leáratott területét a 1911—15. évek átlagában a következő táblázatunkban mutatjuk be. Learatott területről van szó, tehát már az elemi csapások által elpusztított terület leszámításával. Evenkint 1—2%-a válik így teljesen meddővé a termő területnek, de inkább kontinentális jellegű éghajlatunk

szeszélyes csapongásai egyébként is nagyon leszorítják termésátlagainkat.

T e r ü l e t	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Ten- geri	Bur- gonya
	leíratott területe ezer holdakban					
Cseh megszállás ...	555	377	663	443	215	460
% -ban	9.7	20.0	34.4	23.8	5.1	42.7
Román megszállás ...	1,575	203	219	552	1,614	125
% -ban	27.3	10.8	11.4	29.6	37.8	11.6
Détszláv megszállás ...	915	46	78	227	916	36
% -ban	15.9	2.5	4.0	12.2	21.4	3.3
Osztrák követelés ...	81	72	57	41	29	36
% -ban	1.4	3.8	2.9	2.2	0.7	3.3
Fiume	0.07	—	0.08	—	0.07	0.09
Összesen	3,126	698	1,017	1,263	2,774	657
% -ban	54.3	37.1	52.7	67.8	65.0	60.9
A megesonkitott Magyarország ...	2,626	1,182	912	599	1,493	421
% -ban	45.7	62.9	47.3	32.2	35.0	39.1
Magyarország összesen ...	5,752	1,880	1,929	1,862	4,267	1,078

A buzaterület, amely szántóföldünknek 26%-át teszi, Magyarországon a hat millió holdat megközelíti; felénél kevesebb maradna azonban csak meg részünk rész jöval több, mint három millió holdat elveszítenénk. A jász-kun vidék lenne ezentul legfontosabb buzaterületünk : Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében több, mint 300.000 holdon, a szántóföld 44.3%-án termesztenek búzát. Békésben a 200.000 holdat meghaladja, Pest vármegyében pedig azon alul marad a buzaterület; amott a szántó 39.6%-át, Pest vármegyében azonban csak 16.8%-át vetik be búzával. Somogy közel 160.000 holdal járul buzavetésünkhöz, utána — csökkenő sorrendben — Heves, Baranya, Borsod, Fejér látnak el leginkább búzával. Sajnos, e terület nagyobb része esik a Tisza mentére, ahol az időjárás szeszélyesebb s a termés ingatagabb.

Több, mint másfélmillió holdnyi buzaterületünket szakítja el a román megszállás, főleg a magyar ethnium déli részének, s azonkívül a Mezőségnek figyelemreméltóbb buzatermelésével.

A délszlávok követelése több, mint 900.000 hold buzaterületünkre teszi rá a kezét; itt Bácska és Torontál jelentik a legérzékenyebb veszteséget.

A cseh megszállás 550.000 hold buzaterületre terjed ki: ennek 60.8%-a azonban a magyar ethnium földjén terül el. Az Ausztria által követelt vidéken már csak 80.000 hold buzát termelnek, felét a vasmegyei német-ség körében.

A rozsvetésnek a két millió hold felé járó területéből már jóval jelentékenyebb hányadot mondhatunk magunknak, 62.9%-ot. Rozstermelésünkben legnagyobb része lesz ezentul Pest megyének (mintegy 290.000 holddal) és Szabolcsnak, 133.000 holddal. Somogy, Zala, Veszprém, Vas már jóval nagyobb távolban követik csak őket.

Az elszakított rozsterülethűl a legnagyobb hányad a cseh megszállásra esik, 377.000 hold. A magyar nyelvvidéken terül el ennek nem egész fele, sok rozsot termelnek azonkívül a Nyitra, Vág és Morva völgyében és Sáros és Szepes megyékben is. A román megszállás alatt levő területeken a rozs jóval kisebb szerepet játszik, s alig haladja meg a 200.000 holdat; ennek nagyobb része a magyar nyelvvidékre és a Székelyföldre esik. A délszláv megszállás főleg a vend nyelvvidéken, a Muraközben, s másodsorban a Bácska és Torontál felső részén talált figyelemreméltóbb rozstermelést. Jóval nagyobb a nyugalmagyarországi rozsterület, főleg a vasmegyei német-ség körében.

Árpaterületünk alig több a rozsnál, s szintén nem éri el a két millió holdat. Veszeségünk azonban a megszállások folytán jóval érzékenyebb: az árpaterület 47.3%-a marad csak imperiumunk alatt. Pest megye elüljár az árpatermelésben is, 126.000 holddal; Jász nem egészzen 70, Békés 60, Fejér és Veszprém mintegy 50.000 hold árpát vet. Magyarország árpaterületének jó harmada cseh megszállás alatt van; a magyar ethnium kivül, mely nyugati részében hires sörárpánkat

szolgáltatta, a Nyitra és a Morva mellett, valamint Sárosban és Szepesben jelentékenyebb az árpatermelés. A román megszállás vidékein — amelyekre árpatermésünk 11.4%-a esik — a déli magyar nyelvterület, a Székelyföld s a Mezőség válnak ki leginkább árpatermelésükkel. A délszlávok Bácskában és Torontálban nyernének említésremélő árpaterületet.

A zabvetés kisebb valamivel a rozsnál és árpánál s inkább a zordabb vidékek növénye: veszteségünk ezért a gabonaneműek közül ebből a legnagyobb: a learatott terület 67.8%-a. Magyarországnak visszamaradó belső területén Pest, Somogy, Fejér, Tolna, Baranya és Bácsnak megmaradt felső része leginkább zabtermelő vidékek: összes zabtermelésünk azonban nem egészen 600.000 holdra szoritkozik.

Az elvesztésre ítélt zabterület főleg román és cseh megszállás alatt van. A román megszállás 550.000 holdnyi zabterületéből a Mezőség, a magyar ethnukum déli fele, a Székelyföld s a Marostól délre eső oláh nyelvterület részesedik leginkább; a cseh megszállás alatti 443.000 holdból a Vág felső völgyében, a Morva mellett, a magyar nyelvvidékeken, Sárosban, Szepesben s a ruthén nyelvterületen termelnek leginkább zabol. Bácskában, Torontálban mintegy 207.000 hold zabterület van, a délszláv megszállás többi vidékein jelentéktelen a zabtermelés, s nem nagyarányú Nyugatmagyarországon sem.

A kukorica 4 és egynegyed millió holdat foglal le, s ennek csak 35%-át tudjuk megtartani. A román megszállás területe egymagában erősebben részesedik, 37.8%-kal a kukoricaterületben; 21.4% jut a délszláv megszállásra, a cseh és osztrák követelés szerepe azonban már jelentéktelen. Másfél millió holdnyi kukoricára számithatnánk ezentul, s legfontosabb termelő vármegyéink Pest, Békés, Jász, Somogy, Baranya, Fejér, Tolna, Szabolcs, Bács, Bihar, Hajdu és Csanád lennének.

A burgonya területe az egy millió holdat haladja meg valamivel s 39.1%-a maradna meg határainkon belül. Legtöbbet hódít el a cseh megszállás, burgonya-

területünk 42.7%-át; a román követelés folytán 11.5%-ot veszítünk, a délszláv hódítás s az osztrák követelés egyformán 3.3%-os területtől kíván megfosztani. A határainkon belül maradó 420.000 holdnyi burgonyaterületből legerősebben Pest megye részesedik, azután Szabolcs, majd — jóval kisebb mértékben — Somogy, Veszprém, Tolna, Fejér és Zala vármegyék.

Tanulságos azt is figyelemmel kísérni, mekkora hányadát foglalja le szántóföldünknek ez a hat főterület. Ezeket az adatokat az alábbiakban mutatjuk be:

T e r ü l e t	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Ten- geri	Bur- gonya
	területe a szántóföld %-ában 1918-ban					
Cseh megszállás ...	15.7	10.6	14.7	10.6	5.8	8.5
Román „ ...	27.0	2.7	3.9	8.7	23.9	2.2
Délszláv „ ...	36.4	1.4	3.1	8.1	35.6	1.2
Osztrák követelés	17.4	16.7	11.0	9.3	7.1	7.5
Összes követelés	25.2	5.3	7.3	9.2	20.2	4.1
A megcsorakitott Magyarország	26.0	11.9	8.2	6.5	16.3	4.0
Magyarország összesen ...	25.5	8.2	7.7	8.0	18.5	4.1

Az országos átlagból, amely szerint ezekre a térenyekre a szántó 72%-a esik, fölfelé két eltérés van: a délszláv megszállás alatt lévő terület, amelyen a szántó 85.8%-át foglalják le ezek a vevetények, s megmaradó belső területünk, ahol ezek részesedése 72.9%. Legkisebb a szerepük a csehek kezén lévő Felvidéken, 65.9%-os, majd a Romániához kényszerített keleti részeken, 68.9%, s Nyugatmagyarországon 69%.

A búzának és kukoricának uralkodó tulnyomósága a Délvidéken látszik, s aztán a keleti részeken; megmaradó belső területünkön már a kukorica jóval alárendeltebb.

Az ország mindegyik részében a buzáé az első-ség, de Nyugatmagyarországon közel áll ehhez a rozs aránya, északon pedig az árpáé. Legegyenletesebb a

főbb vetemények eloszlása Nyugatmagyarországon, szután a megmaradó belső területen, amely arányaiban az országos átlagtól csak két terménynél mutat nagyobb elhajlást: valamivel több rozsot s kevesebb kukoricát termel.

A szántóföld többi területeit az ipari növények, hüvelyesek, zöldségfélék és a mesterséges takarmányok foglalják le. Ezeknek számra igen nagy, terjedelemben ingadozó sorozatából néhány fontosabb termékkel külön is foglalkoznunk kell. Említésre méltó, mint exportiparunknak egyik igen fontos nyersanyaga, a cukorrépa. A cukorrépatermelés Magyarországon mintegy 200.000 holdon folyt, amiből a szétdarabolá folytán 58.1%-ot elveszitenénk.

A csehek cukorrépaterületünk 35.2%-át foglalták le, a délszlávok 11.9%-át, a román megszállás területére 7.3%, Nyugatmagyarországra 3.7% esnék.

A 80.000 holdat valamivel meghaladó cukorrépaterületünkbelől Pest, Fejér, Sopron, Jász, Somogy, Békés, Vas, Veszprém és Csanád vármegyék részesednek leginkább. Jellemző, hogy közponali területünkön a cukorrépatermelés kilenctizede közép- és nagybirtokokon folyt, a periferiákon azonban — amik e terménynél a szükséges szabott határainkhöz közvetlenül tapadó magyar nyelvterületek termelését jelentik — sokkal kedvezőbb az arány a kisbirtok javára. Meg van adva tehát nálunk is a valószínűség, hogy a cukorrépa a kisgazda veteményévé váljon.

Az 50.000 holdat meghaladó dohányültetvényeinknek már 82.7%-a maradt határainkon belül; román megszállás alá esett 9.7%, a csehek ülik meg dohányföldjeinknek 4.5, a délszlávok pedig 3.1%-át. Dohánytermelésünknek több, mint egyharmada Szabolcsra esik, még pedig tulnyomóan nagybirtokra; Pest, Jász és Heves megyékben vannak még 3000 holdon felüli dohányültetvények, szintén többnyire nagybirtokon. Egyéb kisebb termelésű megyékben azonban a kisgazda is inkább próbálkozott dohánytermeléssel.

A kendertermelés nagyobb része kívül marad határainkon. A különben sem nagy — 70.000 holdon felüli — kenderterület 23%-át tudtuk megtartani, s

Tolna, Csanád, Bihar, Szabolcs, Baranya, Pest, Csongrád lesznek leginkább kendertermelő megyéink. Délszláv megszállással kenderterületeink 34.4%-a vesz el, a román foglalással 26.6, a cseh demarkáció folytán pedig 15.4%. Az elszakításra ítélt vidékeken mindenütt inkább a kishirtok növénye a kender, az ország belsejében azonban a nagybirtok részesedése erősebb. Valószínű különben, hogy megfigyelésünk nem tudta számbavenni a kishirtoknak saját használatra bevetett keskeny kendercsíkjait.

A káposzta — a kerti termelés körébe eső mennyiségen kívül — 50—60.000 holdat foglal le, de ebből csak 26.2%, mintegy 15.000 hold maradna határainkon belül. Szabolcs és Pest megyéken kívül másutt kisebb arányban termeszlik. Káposztaföldjeinknek 44.8%-a a csehek által megszállt Felvidékre esik, 19.7% román megszállás alatt van, a délszláv hódítás területével 6.9%-ot, Nyugatmagyarországon 2.4%-ot veszítenénk. Szabolcsban a nagybirtokon is jelentős káposztatermelés folyik, egyébként azonban ez a termény inkább a kisgazdák produktuma.

Mintegy 100.000 holdat foglal le a köles, s ennek közel kétharmada továbbra is határainkon belül maradt; Pest, Szabolcs és Jász-Nagykun-Szolnokban vetik a legtöbb kölest, de nagy területekben előfordul a Dunántúl is.

A takarmánynövények közül a takarmányrépát lehet elsősorban említeni mintegy 300.000 holdas vetésterülettel, amelynek ismét közel kétharmada az ország belsejére esik. A megszállt vidékek közül cseh uralom alatt van répaföldjeinknek 18.1%-a, oláhok kezén 10.5%. A délvidéken viszonylag legkevesebb répát vannak (2.8%), Nyugatmagyarországon 6%-ot. Pest, Fejér, Somogy, Jász, Baranya, Szabolcs vármegyeink válnak ki leginkább nagy répaterületeikkel; a Dunántúl többi megyéjében is figyelemreméltó a termelés, s arányos az itt virágzó állattenyészettel.

A csalamádéterületnek még nagyobb hányada marad meg határaink között. A cseh megszállás földjén a csalamádé 12.8%-a van, a kukoricatermő keleti és déli részek szintén aránylag keveset hagynak csalamádénak.

Nem egészen 120.000 hold megmaradó csalamádéterületünknek jó tizedét Pest megyében találjuk s nem sokkal kevesebbet Fejérben sem. A dunántuli vidék szerepe ennél a terménynél is kimagasló.

A bükkönyt 575.000 holdnyi területen termeltük, s ennek 58.8%-a továbbra is határainkon belül marad. A megszállott területek közül az északi Felvidéken termesztettek leginkább bükkönyt (18.8%) és keleten (15.6%); a bükkönytermelésnél is a Dunántul emelkedik ki nagy vetésterületeivel, főleg Somogy, Fejér, Tolna, Baranya, de Pest és Szabolcs vármegyék részesedése is említést érdemel.

Lóherevetésünk a 650.000 holdat meghaladta, de ebből már nagyobb hányad esik a megszállott területekre. Határainkon belül csak 37.2%-a maradna a lóhereföldeknek; cseh megszállás alá 28.8, román megszállás alá 25% került; a délszláv demarkáció és Nyugatmagyarország hereföldjei sokkal kisebb jelentőségiük. A Dunántul, Somogy, Vas, Veszprém, Tolna vetései a legnagyobb területük, s kivülök Heves, NÓgrád és Borsod megyében van sok hereföld.

A 370.000 holdnyi lucernavetésből már ismét jóval nagyobb a részesedésünk, 56.5%-os. A román megszállás vidékeire 18% esik, csehek alá került 17.4%, a délszláv hódítás 5.9%-ot tart leköltve, s Nyugatmagyarország 2.2%-kal részesedik. Lucernaterületünk Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Pest, Somogy, Fejér és Heves megyékben a legnagyobb.

A muhar termelése több, mint 100.000 holdon történik, az ország szétدارabolása folytán azonban ennek csak 46.3%-át hagyták meg. A délszláv megszállás alatt lévő vidékek virágzó lótenyésztésüknek megfelelően 23.4%-kal részesednek a muhartermelésben. Északon 14.6, keleten 13%-os a muharterület. A pestmegyei homokos síkságon foglal le legnagyobb területet a muhar, azután Dunántul, főleg Győr és Fejér megyékben; a Tisza vidékén, a Tiszántúl sokkal kevésbbé otthonos.

Tanulságos adatokat lehetne idézni az 1918. évi adatok alapján arról, hogy a különböző szántóföldparcelláknak mekkora területe volt a hat főterménnyel betűve s ezeket a terményeket mekkora parcellákban ve-

tették. A birtokreform irányításánál hasznosak lehetnek ezeknek az adatoknak a részletei is; itt, nehogy detailokba merüljünk, csak a fontosabb tanulságokról számolunk be:

A legapróbb parcelláknak, az egy holdon alul szántóföldeknek, szükebb határainkon belül legkedveltebb növénye a burgonya, a kukorica, jóval kisebb hányadban a buza, majd a rozs; árpát sokkal kevesebbet zabol elenyésző csekélyiséget találunk e kis parcellákon. Az északi Felvidéken a kezdő sorrend ugyanaz: a leg-törpébb parcella a burgonyát és kukoricát ülteti leginkább, azután az árpát és rozsot; a buza és zab hátrább következik, de nem tulnagy csökkenéssel. A román megszállás alatt sinylő apró parcellatulajdonosoknál a kukorica a leggyakoribb; messze utána jő a buza, ezt követi a burgonya; a többi termények jóval elmaradnak mögöttük. A délszláv uralom alatt szintén a kukorica a legkedveltebb, ezt a buza követi, egyéb terménynyel kevésbé foglalkoznak. Nyugatmagyarországon pedig az ily kis parcelláknál a burgonya és kukorica jár elől, utánuk a rozs és árpa jő.

Nem sokkal bomlik meg ez a sorrend akkor sem, ha az egy holdnál nagyobb törpebirtokokat nézzük: itt is első a házi szükséglet födzése, s a kisember állattenyésztésének érdeke. Amint azonban a magasabb kategóriák felé haladunk, fokozatosan előtérbé lépnek a különböző vidékek jellegzetes növényei.

A 10—50 holdas szántóföldeknél például megmaradó belső területünkön messze kimagasló a buzavetés aránya; ezt nagyobb távolságokban követik a kukorica, rozs, árpa, zab, s utolsónak marad a burgonya. Az Északi felvidéken ebben a szántókategóriában szintén buzát vetnek elsősorban, de mindenjárt utána következik az árpa, zab, majd a rozs, s jóval kisebb számban a burgonya, végül a kukorica.

A román megszállás alatt is a buza a fönövénye a 10—50 holdas parcelláknak, de ezt a kukorica követi, majd sokkal hátrább a zab, árpa, rozs s a burgonya.

A délszlávok uralma alatt a buzaterülettel jóformán vetekedik a kukoricáé, nagy távolságban jő utánuk a zab és árpa, a többi termény már alig játszik szere-

pet. Nyugatmagyarországon a buza és rozs majdnem egyforma területet foglal el, valamivel utánuk az árpa következik, a többi termény területe sokkal jelentékelenebb.

Az 50—100 holdas tipusnál a sorrend majdnem teljesen ugyanez, legföljebb nem annyira kiélezettek a távolságok az egyes termények között. minden magasabb szántóföldkategóriánál javul valamennyire az egyensúly, de a burgonyának következetes háttérbe szorulásával, úgy hogy az előbb idézett sorrend alig módosul, még az ezer holdnál nagyobb szántónál sem.

Egészen más irányú tanulságokat nyújtanak azok az adatok, amelyek az egyes termények parcellanagyságairól szólnak.

Mindegyik terménynél a nagy táblák megmaradó belső területünkön, s másodsorban a Délvidéken szerepelnek leginkább; mintegy 100.000 hold szántónk van egyféllel terménnel legalább ezer holdas darabokban bétve, a periferiákon pedig mintegy 40.000 hold.

A két szélsőség — az áttekinthetlen nagy, egybefüggő táblák s az egy holdas kis csíkok — között a belső terület mégis kedvezőbb kilátást ad az intenzív termelésre alkalmasabb középnagyságu szántófölddarabjai-

val, mint az elszakításra itélt végek.

A korábbi terméseredmények csakugyan produktivitávbnak mutatták ezt a területet valamivel, mint a periferiákat.

Az 1911—15 évek átlagában a főbb terményekből a következő termésünk volt:

Terület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	termése ezer métermázsákban					
Cseh megszállás ...	3,862	2,414	5,269	2,492	1,769	23,224
%-ban ...	9·4	19·4	34·9	19·8	4·2	44·9
Román megszállás ...	9,687	1,204	1,552	3,459	12,886	5,504
%-ban ...	23·6	9·7	10·3	27·5	30·6	10·7
Détszláv megszállás ...	6,921	309	673	1,927	12,128	1,768
%-ban ...	16·9	2·4	4·4	15·3	28·7	3·4
Osztrák követelés ...	606	480	494	312	281	1,750
%-ban ...	1·5	3·9	3·8	2·5	0·7	3·4

Térület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	termése ezer métermázsákban					
Fiume	0.3	—	0.3	—	0.4	6
Összes követelés	21,076	4,407	7,988	8,190	27,064	32,252
%-ban	51.4	35.4	52.9	65.1	64.2	62.4
A megcsontkított Magyarország	19,942	8,033	7,128	4,398	15,054	19,421
%-ban	48.6	64.6	47.1	34.9	35.8	37.6
Magyarország összesen	41,018	12,440	15,116	12,588	42,118	51,673

41 millió métermázsás buzatermésünk ből tehát közel 20 millió termett országunk közepén, több, mint a vetésterület nagysága után várható volna. A déli termékeny zóna 7 milliós termésével, valamint a nyugatmagyarországi 0.6 millió métermázsával eredmény szintén kedvezőbb a vetésterület nagyságánál; a cseh és román megszállás alatt levő buzaföldek azonban már rosszabb termést adtak.

Burgonyából és árpából valamivel gyengébb volt a termésünk, mint a bevetett terület adatai alapján várhattuk volna; a kukorica, rozs és zab azonban magasabb átlagokat adott. A termésátlagok az említett öt évről a következők:

Térület	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
	termésátlaga holdankint métermázsákban					
Cseh megszállás	7.0	6.4	7.9	5.6	8.2	50.5
Román megszállás	6.2	5.9	7.1	6.3	8.0	44.0
Délszláv megszállás	7.6	6.7	8.6	8.5	13.2	49.5
Osztrák követelés	7.5	6.7	8.7	7.5	9.8	49.3
Fiume	4.5	—	3.2	—	5.9	68.9
Összes követelés	6.7	6.3	7.8	6.5	9.7	49.2
A megcsontkított Magyarország	7.6	6.8	7.8	7.3	10.1	46.1
Magyarország összesen	7.1	6.6	7.8	6.8	9.9	47.9

A buzatermésnek országosan 7.1 métermázsás átlaga a megmaradó területen 7.6-ra emelkedett. Ugyanekkora átlagos termés mutatkozott a cseh megszállás alatt levő nyugati magyar nyelvvidéken, sőt az ehhez csatlakozó Nyitra-völgyben 8.6-ra emelkedett. Az elszákitásra ítélt részek közül még a Bácska, Sopron és Moson megye mutatott magasabb átlagot, a maximum pedig — holdankint 9 métermázsa — Baranyának délekeleti szögletében mutatkozott.

A rozsból 8 millió termelt belső területünkön, az országos 6.6 métermázsához képest 6.8-ra javítva. A csehek által megszállott vidéken ismét a nyugati magyar nyelvterület s a Nyitra-völgy adott ennél magasabb átlagot, a délszláv megszállás minden területrésze, a vendvidék és a Muraköz kivételével, keleten a szászlakta vidék s nyugaton Sopron és Moson megyék.

A 15 millió métermázsás árpatermés 47%-a való az ország belsejéből, 7.8 métermázsás átlaggal. Ezt az átlagot a cseh megszállás területén a már említett termékeny vidékeken kívül a Morvavölgy is meghaladta, keleten a szász föld, nyugaton Moson és Sopron megye, a délszláv hódítás területe pedig — ujra a Muraköz s a vend vidék kivételével — minden egyéb részletében.

A zab 12.6 millió métermázsa termést adott s ebből 4.4 millió esett a megmaradó Magyarországra, 7.3 métermázsához átlagterméssel. A Felvidéken csak a Nyitra-völgy átlaga jobb ennél, keleten a szász földé s a magyar nyelvterület déli részéé, délen a Muraköz s a vendvidék kivételével minden megszállott részé, nyugaton pedig ismét Sopron és Moson megyéké.

A 42 millió métermázsát meghaladó kukoricatermésből 15 millióyi eredt a belső területekről, holdankint 10.1 métermázsás átlaggal, az országos 9.9-del szemben. Az ennél kedvezőbb termést mutató területek többször ismétlődő sorából ezuttal a szász föld — amelynek klimája nem való tengeri termelésre — ki marad, viszont a Muraköz is előrelép magas átlagtermésével.

Burgonyából az 1911—15. évek átlagában 51.7 millió métermázsánk termelt, az ország belső területén 39.4 millió. A termésátlag országosan 47.9 métermázsa,

a megmaradó területen 46.1. Ennél gyöngébb termést a elszakításra ítélt részek közül is csak kevés adott.

A felsorolt termésátlagok minden esetben az eddig extenzív művelésre valló alacsony mennyiségek. Németországban az 1911/14. évek átlagában holdankint buzából 12.3, rozsból 10.2, árpából 14.8, zabból 11.3 métermázsa volt a termés, tehát közel kétszer annyi, amit Északamerikai Egyesült Államokban pedig még ennek is kétszeresére tudták fokozni a termést.

Bár egyelőre visszaestünk a lehetőségtől, hogy intenzív műveléssel s a termő erő visszapótlásával fokozzuk az átlagokat, idő és tőke kérdése, hogy ezen a téren megkiséreljük a többtermelést.

Megismerve így a termelésnek s a terméseredményeknek a megoszlását, még fől kell állítanunk az ország növénytermelésének és szükségletének végső mérlegét. Kissé kiábrándító lesz ez azokra, akik a növénytermelés eredményéből a legközelebbi jövőben virágzó exportlehetőségeket olyasnak ki, de talán egyuttal munkára buzdító azoknak, akik a mezőgazdasági termelés fejlesztését akarják és meg is keresik hozzá az eszközöket.

Magyarországnak az a területe, amelyet számunkra visszahagynak, egész jelentéktelen kivételek leszámításával, a maga teljességében buza- s rozsfogyasztó vidék. Kényérmagvak gyanánt tehát csak ezt a kettőt lehet figyelembe venni. Ha a termésből holdankint egy métermázsát számítunk le vetőmagra, emberi táplálkozásra pedig az 1909/14. évek kiszámított fogyasztása alapján (35.7 millió métermázsa buza és rozs) fejekint 182.3 kgr-ot számítunk s a magyar östermelő népesség körében, amely főleg kenyérrel él és kevesebb burgonyát s főzeléket fogyaszt, 20%-kal több kenyér-adagot veszünk kombinációba, akkor a mérleg következően alakul:

1. Vetőmag	3,809.000 mm.
2. Emberi fogyasztás	16,371.000 ,,
3. Összes szükséglet	20,180.000 ,,
4. Buza- és rozstermés	27,975.000 ,,
5. Fölösleg	7,795.000 ,,

Ez a fölösleg az 1911/15. évek átlagtermése alapján alakult ki így ; ha azonban az 1918. évi rossz termés alapján végeznök a számításunkat, akkor — a kisebb vetőmagszükséglet dacára — fölösleg helyett a kenyértérményekből való mérlegünk 3,618.000 métermázsa hiánnal zárulna.

Addig tehát, amíg termelésünk nem konszolidálódik s amíg a régi készleteknek legalább egy töredéke a csűrőkben ismét össze nem gyül, a megcsomkitott Magyarország népének kenyérellátása mindig a gazdasági év véletteneitől függ s a rendszeres és nagyobb tömegű kivitelhez fűzött gyors valutajavító ábrándok is nagyon bizonytalanok tehát.

Még kedvezőtlenebb a mérleg az abraktakarmányok terén. Vetőmag gyanánt árpából holdankint 90, zabból 80, kukoricából 15 kgr.-ot számítva, s állattartásra s a legszükségesebb ipari célokra az 1909/14. évi kiszámított fogyasztás alapján az egész országra 66,900.000 métermázsát véve alapul, a mérleg főtételei ebből a három terményből így alakulnak :

1. Vetőmag	1,523.000 mm.
2. Állattartás és ipari célok . . .	28,336.000 ..
3. Összes szükséglet	29,859.000 ..
4. Termés	26,580.000 ..
5. Hiány	3,279.000 ..

A kenyérmagvakból való fölöslegünk egy részét tehát arra kell áldoznunk, hogy a takarmánymagyakban való hiányunkat pótoljuk, vagy pedig az ipari feldolgozást kellene nagy mértékben korlátozunk. Ha pedig kedvezőtlenebb — de mai készlethiányunk mellett, sajnos, nem valószínűtlen — terméseredményeket állítunk be a számításba s a már említett 1918. év adatait használjuk, akkor az abraktakarmányokból való hiányunk oly magasra nő : 14,820.000 mm.-ára, amellyel szemben semmisféle pótlás vagy korlátozás nem volna elég a végzetes deficit eltüntetésére.

Hiába tehát a meghagyott terület magasabb mezőgazdasági kultúrája, jó talaja, a minden nap élet legszükségesebb cikkeiből egyre fenyegetni fog a hiány veszedelme s egy-két sovány esztendő is elég, hogy hét bő termés maradékát fölfalja.

Az agrikultur Magyarország kétségtelenül azért jár erre a bizonytalan sorsra, mert igen sürű népesség kell eltarthatnia.

Ha azonban a magyar ethnukumnak azokat a területeit visszaképzeliük határaink közé, amelyeket nemzetiségi elv alapján el sem lehetett volna szakítani tőlünk s amelyek ritkább népességük mellett jó termő földön vannak, akkor mindenki enyhébb képet kapunk. Ezeknek a területeknek Magyarországhoz számításával az 1918. év rossz terméseredményei alapján még mindig hiánnal zárulna ugyan a kenyér- és takarmány-magvakból való mérlegünk, de normálisabb viszonyok között (az 1911/15. évi átlagtermés szerint) kenyérterményekből fölöslegünk 10,580.000 métermázsára nőne, abraktakarmányból pedig a főt kimutatott hiány helyett 5,126.000 métermázsára fölöslegre számithatnánk, többé kevésbé helyreállítva azt a kiviteli lehetőséget, amely Magyarországon korábban fonnállott.

Ugy látszik, hogy az új szomszédállamok azért voltak kénytelenek negyedfél millió magyart elszakítani hazájától, hogy velük szakadjon el ringó buzavetésük is. A magyar ethnukum elszakított területei az ország földjének 29%-át teszik, de a buzatermésből 33.7, a rozsból 16.9, az árpából 27.4, a zabból 32.9, a kukoricából 36.6%-kal részesedtek; érthető tehát, hogy vonzó erejük miért tudta legyőzni a wilsoni elvek hatalmát.

Az 1910. évi népességi és termési adatok szerint magyar nyelvterületen minden före 3.71 métermázsára buza és rozs, továbbá 2.81 métermázsára kukorica esett, a nem magyar vidékeken pedig egy före 1.56 métermázsára buza és rozs s 1.87 kukorica.

A burgonyából szükségletünket normális években szintén tudtuk fedezni, a kedvezőtlen 1918. év termése azonban e cikkből is 6 millió métermázsára földözetlen hiányt mulatott, s az elszakított magyar ethnukumu területek sem tudtak volna fölöslegükkel kisegíteni. A burgonyának teljes kihasználásában azonban évek

* Szabóky Alajos : Magyarország mezőgazdasági helyzete a nemzetiségek által követelt területek elvesztése esetén.

rosszu sora óta akadályoz a szállítás nehézsége, amely gen nagy értékeket pusztulni enged. A november derekán gyakorta jelentkező fagyok a szállítás alatt lévő burgonya egy részét hasznavezetelenné teszik, később pedig a tél folyamán minden kockázatosabbá válik a burgonyaszállítás.

A szállítási nehézségek nagy akadályt görditenek gyümölcsünk értékesítése elő is. Gyümölcstermésünkrol pontos számszerű adatokat nem tudunk idézni. A bőség és hiány meglehetős szeszélyes váltakozással következnek egymás után; a bőség éveiben azonban soha sincs elég gyors szállító vagy elég bő konzerváló berendezkedésünk s a kedvező gyümölcstermést nemcsak kivitelre nem tudjuk elégéggé kihasználni, hanem a belföldi nagy fogyasztópiacok ellátása is hiányos marad.

Meg kell azonban emlékeznünk termelésünknek egy fontos és valóban exportképes ágáról, a szőlőművelésről, amely a szétdarabolás folytán igen sok értéket veszít ugyan, de eleget meg is tud tartani. Szőlőterületünk az új országhatárok szerint a következően oszlik meg:

T e r ü l e t	Összes szőlő-terület kat. holdakban	E b b ö l	
		immunis talaj	nem immunis talaj
Cseh megszállás	22,356	3,554	18,802
Román	74,496	5,709	68,787
Délszláv	51,296	13,342	37,954
Osztrák követelés	11,380	306	11,074
Fiume	35	—	35
Összes követelés	159,563	22,911	136,652
A megcsontkitott Magyarország	373,678	201,204	172,474
Magyarország összesen	533,241	224.115	309,126

Hegyi szőlőinknek tehát közel felét elveszítjük, az immunis talaju homoki szőlőkből azonban 89.8% kerünkön marad, csupán a délszláv követelés területén vannak nagyobb terjedelmű homoki szőlők.

Szőlőterületünkön az 1911/15. évek termésének átlaga szerint a must mennyisége és értéke így alakult:

T e r ü l e t	A m u s t t e r m é s	
	mennyisége hektoliterében	érteke koronában
Cseh megszállás	168,575	8,862,217
% -ban	5·2	6·1
Román megszállás	599,656	25,214,836
% -ban	18·5	17·6
Délszláv megszállás	390,872	14,834,077
% -ban	12·0	10·3
Osztrák kövelelés	105,945	6,276,647
% -ban	3·3	4·4
Fiume	—	—
% -ban	—	—
Összes követelés	1,265,048	55,187,777
% -ban	39·0	38·4
A megesonkitott Magyarország	1,978,468	88,555,629
% -ban	61·0	61·6
Magyarország összesen	3,243,515	143,743,406

A három és negyedmilliós hektoliter musttermésből tehát majdnem 2 milliót az ország belső területén szüreteltek, a románok által megszállt vidékről nem egészsen 600.000 hl. eredt, a délszlávok kezére került magyar földön 400.000 hl.-nél kevesebb termelt, a cseh megszállás és Nyugatmagyarország termelése pedig még kisebb arányú.

A cseh megszállás alatt lévő területen a magyar nyelvvidékek 147.000 hl.-t termeltek, a többi részek csak 21.000-et; a románok által előzönlött megyékben is a magyar ethnikum adja a bortermés jó két harmadát; ahol a délszlávok vetették meg a lábukat, ott a

* E munka a korona ingadozása miatt óvakodik az értékeknek pénzben való kifejezésétől. Ahol mégis szükséges pénzértéket említenie, ott az olvasó sziveskedjék az időszakra ügyelni, amelyből az értékadat származik, nehogy téves következésre jusson.

magyar állam óriási fáradsságával a delibláti homokpusztaságon létesített ültetvények adják a termés nagy részét. Nyugatmagyarországon Sopron megyében legjelentősebb a bortermés, Ruszt vidékén.

Szükebb határaink közül Pest, Heves, Zala, Tolna, Baranya, Somogy, Zemplén, Fejér megyékből ered a musttermésnek mennyiségeleg legnagyobb része s az értékes tokaj-hegyaljai, egri, pécsi, badacsonyi borvidékek is e határok között helyezkednek el, bár a Hegyalja egy részét elszakították tölünk.

A must mennyisége és értéke közti viszonylat mutatja, hogy a délszláv terület szolgáltatja aránylag a leggyöngébb minőségű bort.

Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a musttermés értéke a maga egészében produktív haszon a nemzet gazdaságára. Ha valamilyen termelési ágnál, ugy a szőlönél lehet leghatározottabban állitani, hogy a gondatlan kezelés miatt s a fölösleges fogyasztás miatt különösen a kisebb birtokosoknál sok érték meg veszenlöhe.

A magyarországi erdöknek fanemek szerint való részletezését az elszakítás után az alábbi számokban mutatjuk be:

Tereület	Az erdőterület fanemek szerint						
	tölgyerdő	bükke és más lomb-erdő	fenyő-erdő	összesen	tölgyerdő	bükkerdő	fenyő-erdő
	ezer holdakban				%-ban		
nehé megszállás ...	678	1.913	1.264	3.855	17·6	49·6	32·8
%-ban	20·0	30·0	40·8	30·0			
Komán megszállás	1.528	3.438	1.625	6.591	23·3	52·1	24·6
%-ban	45·4	54·0	52·4	51·3			
délszláv megszállás	47	115	31	193	24·5	59·7	15·8
%-ban	1·3	1·8	1·0	1·5			
sztrák követelés...	39	52	99	190	20·5	27·5	52·0
%-ban	1·1	0·8	3·2	1·5			
megcsönkitott							
Magyarország ...	1.091	857	81	2.029	54·0	42·0	4·0
%-ban	32·2	13·4	2·6	15·7			
Magyarország összesen	3.383	6.375	3.100	12.858	26·3	49·6	24·1

Legnagyobb a veszteségünk a tülevelű erdők amelyeknek csak 2.6%-át tarthatjuk meg; a cseh a román megszállás a fenyőerdők 93%-át vágja tölünk. Még az osztrákok követelésében is sokkal több fenyves van, mint országunk központján; Vas megye nyugati részein veszítünk fenyőerdőket.

A tölgyerdőben való részesedésünk még a legkevésbé vezetőbb, de itt sem marad meg harmadrésznyi a régi állományból.

A bükk- és egyéb lomberdők tekintetében szembenyesebben maradtunk, s 86.6%-ot veszítünk az iónián, főleg a román és cseh megszállás miatt.

Magyarország állatállományából a rideg határ megállapítás rendkívül sok értéket elragad. Ha figyelembe vesszük, hogy külkereskedelmi forgalmunkban az utóbbi normális évek alatt az állatok és állati termékek exportja már utolérte a növénytermelésből eredő kivitelünk értékét, s így külföldi fogyasztásunknak egyre növekvő részét lehetett az állattenyésztés produktumaival fedeznünk: még érzékenyebbnek találhatjuk a veszteséget. S ha arra is gondolunk, hogy a háboru s az azt követő nehéz korszakok alatt állatállományunk mindenkorban leromlott, sőt a román rekvírálások után válságos hiány állott be a korábbi bőség helyére, akkor az állatokban való veszteségünk egész gazdasági és pénzügyi életünkre katasztrófálisnak kell minősitenünk.

Az adatok, amelyek alapján megmaradó állatállományunkat megmérhetjük, az utolsó kilenc év változásait mutatják, 1911 tavaszától 1920 tavaszáig. 1920-ban azonban nem a békészerződés szerinti, hanem a tényleg birtokunkban volt területen végezhetettük csak az összeirást, ugy, hogy több viszonyitásban az 1911. évi adatokat az 1918. évekkel kell szembeállítani, ami pedig éppen két válságos év ingadozását nem mutatja meg. Csak némely részletben tudunk újabb észlelésről beszámolni, amely az állomány legutóbbi gyors leromlásáról képet adhat.

A szarvasmarhák 1911. évi számáról az új határvonalak szerint a következő táblázat tájékoztat:

Térület	Szarvasmarha ezer darabokban			
	2 éven aluli	2 éven felüli	együtt	magyar fajta
Cseh megszállás	360	1,000	1,360	124
%-ban	20·8	22·5	22·0	6·6
Román megszállás	574	1,492	2,066	916
%-ban	33·2	33·5	33·4	48·9
Délszláv megszállás	128	314	442	183
%-ban	7·4	7·1	7·2	9·8
Osztrák követelés	54	114	168	2
%-ban	3·1	2·5	2·7	0·1
Fiume	0·02	0·3	0·3	—
Összes követelés	1,116	2,920	4,036	1,225
%-ban	64·5	65·6	65·3	65·4
A megcsónkitott Magyarország	614	1,534	2,148	648
%-ban	35·5	34·4	34·7	34·6
Magyarország összesen	1,730	4,454	6,184	1,873

Valamivel gazdagabb tehát a szarvasmarhaállományunk, mint a mekkora terület visszamaradna részünkre, de jóval kisebb, mint ahogy népességi arányunkhoz képest arra szükségünk volna. A marhaállományt a területhez s a népességhez viszonyítva, tisztábban látjuk a veszteség mértékét.

Térület	Az állatállományból 1911-ben							
	egy 1 km ² re esett				száz lelekre esett			
	szarvasmarha	sertés	ló	juh	szarvasmarha	sertés	ló	juh
Cseh megszállás	21·6	12·1	4·4	18·6	38·0	21·3	7·8	32·8
Román „	20·2	14·5	4·9	33·5	39·2	28·2	9·6	65·2
Délszláv „	21·1	35·0	14·1	32·2	29·5	49·0	19·7	45·0
Osztrák követelés	33·2	22·2	4·8	2·3	42·8	28·7	6·2	3·0
Fiume	16·3	29·2	33·3	1·5	0·7	1·2	1·4	0·1
Összes követelés	21·0	16·1	5·8	27·6	37·4	28·7	10·3	49·1
A megcsónkitott Magyarország	23·6	36·4	10·4	26·4	28·7	44·4	12·0	32·2
Magyarország összesen	21·9	12·5	7·1	27·2	33·9	35·1	11·0	42·2

Buday: A megcsónkitott Magyarország.

Az 1918. évi adatok szerint két milliót valamit meghaladó szarvasmarhánk maradna, amiből azban közel egy millió két évnél fiatalabb állat. 1911. évi összeiráshoz képest 1918-ban ebben az irányban már érezhető volt a hanyatlás: az állomány nagyobb hányada (1911-ben 28.6%, 1918-ban 44.8%) esett a fiatalabb állatokra.

A Dunántúl gondos és virágzó állattenyésztés révén a területhez viszonyítva szarvasmarhával jobban el vagyunk látva, mint az elszakításra ítélt területek bármelyike, kivéve az ugyanelek dunántúli állattenyésztésben legfejlettebb nyugalmagyaráországot. Ez mutatja a legkedvezőbb arányokat, négyzetkilométerenként 33.2 darabbal, amely mögött a maradó terület is messze elmarad 23.6-os átlagával.

A lakossághoz való viszonyításban azonban állandományunk már sokkal elégtelenebbnek látszik: szálekre 28.7 szarvasmarhánk jut, jóval alacsonyabban átlag, mint bármelyik megszállt területen.

Azon a területen, amelyen 1920 tavaszán az állatösszeirást végre lehetett hajtani, a marhaállomány az 1918. évi adatokkal szemben mintegy 67.000 darabnyi csökkenést mutatott, s az egész létszám az 1911. évinél nem egészen 13.000 darabbal nagyobb. Hogy ez a hanyatlás majdnem kizárolag a megszállásos sarcolásaival függ össze, azt mutatják a területi részletek: Nyugaton Baranyaiban és Somogyban csökken a létszám (szerb portyázások), keleten pedig az összes tiszamenti és tiszántúli vármegyékben, Szatmár kivételével. Maga Jász-Nagykun-Szolnok megye között 26.000 szarvasmarhával szegényebb, mint egy évtizeddel előbb volt.

A területhez való viszonyításban Vas, Sopron, Győr, Zemplén, Szatmár, Baranya megyék állományai látszik a leggazdagabbnak, s Hajdú a legszegényebbnél, de Csanád, Csongrád, Jász és Pest is igen alacsony arányokat mutatnak. A lélekszámhöz képest Bereg, Szatmár, Győr, Vas, Moson, Veszprém emelkednek ki kedvező marhalétszámukkal, viszont Csanád, Pest, Békés vannak legrosszabbul ellátva. Pest megyében tehát a szarvasmarhatenyésztés minden vi-

szonylatban igen fejletlennek bizonyul, s minthogy a szomszédos területek sem ellensúlyozzák ezt a nagy hiányt, a fővárosnak rossz tejellátása — melyet ujabban nehezít a szegényesebb takarmányozás is — tellegére érhető. A pestmegyei arányokba Budapest nincs beszámítva; a legrosszabb ellátott megye közepeén ott fekszik még egy milliós főváros, nagy fogyasztó igényével, jóformán minden állatállomány nélkül.

Térület	Sertés ezer darabokban			
	1911-ben			1918-ban összesen
	fél éven aluli	fél éven felüli	együtt	
Cseh megszállás ...	364	399	763	734
% -ban ...	12·1	11·8	11·9	10·0
Román megszállás ...	679	807	1,487	1,674
% -ban ...	22·4	23·7	23·2	22·9
Détszláv megszállás ...	330	404	734	1,047
% -ban ...	10·9	11·9	11·4	14·3
Osztrák követelés ...	44	69	113	127
% -ban ...	1·5	2·0	1·8	1·8
Fiume ...	0·07	0·5	0·6	0·1
Osszes követelés ...	1,417	1,679	3,098	3,582
% -ban ...	46·9	49·4	48·3	49·0
A megcserekített Magyarország —	1,602	1,718	3,320	3,729
% -ban ...	53·1	50·6	51·7	51·0
Magyarország összesen ...	3,019	3,397	6,418	7,311

Sertésben a megmaradó terület, mint a fent közzétábla mutatja, viszonylag jobban van ellátva. Az 1911 és 1918 közötti igen csekély számbeli fejlődés ugyan itt is értékben hanyatlást jelent, mert a félévesnél fiatalabb állatok száma nőtt, az idősebbeké pedig csökkent, a sertések szaporasága és gyors kifejlődése mellett azonban — ha abraktakarmányban a föntemlített hiány nem fenyegetne — ez a veszteség gyorsan pótolható lenne. A területhez való viszonyításban az elszakadásra szánt részek közül csak a dél-

szláv megszállás területe közelítő meg sertésben valóságosan bőségünköt; a lakosság számához viszonyítva mélyen kedvezőbb helyzetben is van.

A tényleg birtokunkban lévő területen 1920-ban 3,314.894 darab sertést írtak össze. Némi növekvés előzte meg az 1911. évi létszámmal szemben, de sok megyénkben csökkenés látszik, ismét a Tiszamentén és a Tiszaújváros területi viszonyításban, mint a lakosság számához képest, Pest megye s a szomszédos Esztergom leggyengébben ellátottak közé tartoznak; Békés és Csanád veszteségeik ellenére is a legvirágzóbb sertéstenyésztésük. A városok állatlétszáma különben a sertésekkel már nem ri ki annyira a megyei arányok közül, mint a szarvasmarhák; a háztartási hulladékok értékesítésével városainkban is folyik némi sertésnevelés. Budapest természetesen ebben a tekintetben is kivétel.

A lovaknak és juhoknak megoszlását az alább közzölt adatok mutatják. A háborúnak természetesen nagy vesztesége volt Ióállományunknak megfogyatkozása.

T e r ü l e t	Ló és juh ezer darabokban			
	L ó		J u h	
	1911	1918	1911	1918
Cseh megszállás	279	200	1,172	993
% -ban	14·0	12·5	15·2	15·1
Román megszállás	506	351	3,432	3,121
% -ban	25·3	21·9	44·5	47·5
Délszlovák megszállás	296	283	675	634
% -ban	14·8	17·8	8·8	9·6
Osztrák követelés	24	17	12	12
% -ban	1·2	1·1	0·2	0·2
Fiume	0·7	0·1	0·03	0·3
Összes követelés	1,106	851	5,291	4,760
% -ban	55·3	53·3	68·7	72·4
A megcsónkitott Magyarország	895	746	2,406	1,817
% -ban	44·7	46·7	31·2	27·6
Magyarország összesen	2,001	1,597	7,597	6,577

Mutatkozik már ez az 1918. évi összeirásnál is, mely több, mint 400.000 darab csökkenést talált. Központi területünk ennek dacára aránylag megfelelő lóállománnyal bír; a délszláv megszállás területileg és a délekszámhoz viszonyítva is kedvezőbb helyzetű, mert két kiváló lótenyésztő vidéket hódított el tölünk: a Muraközöt és Bács-Bodrog megyét,

1920 tavaszán, amikor a lóállomány háborús pusztítása már befejeződött, a tényleg birtokunkban levő területen 717.700 lovat irtak össze, mintegy 125.000-rel kevesebbet, mint 1911-ben. Elvétve egy-két megyében mutatkozik csak némi növekvés (igy különösen Szatmárban, mely minden állatsajtát nemcsak konzerválni, hanem jelentékenyen szaporítani is tudott), a legtöbb helyen azonban csökkenés van, néhol az állomány egy-harmada erejéig is. Csanádban, Baranyában, Tolnában, Békésben van a területhez viszonyítva legnagyobb lóállomány.

A juhállomány csökkenése korábbi keletű, de a háborúban még fokozódott, s az ország juhlétszáma 1.1 millióval fogyott 1911—1918 között. Leginkább a helső területünkön lévő állomány csökkent, amely már korábban is kedvezőtlenebbül volt ellátva juhokkal. A román megszállás területén a juhállomány aránylag több, mint kétszerese a megcsonkitott Magyarországénak. 1911-től 1920-ig mai területünkön 2.293.000-ról 1.476.000-re csökkent a juhok száma; Szatmár kivéteivel csupán városokban van növekvés. Nógrád, Gömör, Abauj, Bihar, Baranya, Bereg látszanak a leginkább juhattenyésztő megyéknek, tehát az Alföldet övező hegyesebb területek.

Végezetül az állattenyésztés két oly mellékágazatával érdemes megemlékeznünk, amelyek eddig stagnációk, vagy lassu növekvésük voltak, de új helyzetünkben veszteségeink dacára is figyelmet keltőek: a méhselyemtenyésztésről.

A méhtenyésztés a Dunántul s a Tisza mellékén, valamint a Délvidéken volt korábban a legfejlődöttebb, mintegy 30 ezer métermázsa mézet s 1500—2500 métermázsa viaszt produkált évenkint. A megcsonkitás

folytán korábbi méztermelésünknek mintegy 32%-át tudjuk megtartani. Valószínű, hogy a háboru alatt az egyre kedvezőbb értékesítési lehetőségek miatt nagyon haladt a méhészeti, s bár fontos mézelőterületeket elvesztettünk, a megmaradt vidékek termelése még nagyon fokozható. A beruházás költségei most nagyon ugyan, de az értékesítés hosszu ideig gyümölcsözőv fogja tenni ez a vállalkozást.

A selyemtenyészeti községek közül Arad, Bács, Baranya, Krassó-Szörény, Temes és Torontál megyékben veszítünk sokat; a háboru előtti időknek selyemtermeléséből 22—24% marad meg határaink közt. Minthogy azonban a megmaradó területnek sok vármegyeje igen alkalmas a selyemtenyésztsére, s főleg a Dunántúl felső és nyugati megyéiben a fejlesztésnek sok lehetősége megvan, megfelelő szervezással a selyemtenyésztsé népünk keresetét még nagyon növelheti, s az ipari fejlődésnek is elég teret nyit. Az 1911/15. évek átlagában országosan évenként 12.300 métermázsa selyemgubót termeltünk; ezt a mennyiséget a megmaradt területen belül nemcsak elérni, de fokozni is lehet költségesebb berendezkedések nélkül.

VII.

BIRTOKREFORM. MEZŐGAZDASÁGI POLITIKA.

Zúg már a jelszó évek óta : adjatok földet a rokantáknak, a hadi özvegyeknek, a hadból visszatérteknek és még régebben sér a panasz : adjatok földet azoknak, akik ugy is a földet turják nemzedékek óta, anélkü, hogy verejtékük nekik maguknak gyümölcsöznék.

Hetven esztendeje elmult, hogy a magyar jobbágyura lett a földnek, de oly körülmények közt, hogy sem neki, sem volt földesurának nem használt a fölszabadiás. Idegen uralomnak meg nem értő, rossz indulatú árma alatt tette az első kísérleteket az önálló gazdálkodásra ; akik tanácsadói lettek volna, a negyvennyolcas reformok lelkes megalkotói, vagy a világban szétterjedt szótték az emigránsok nyugtalan álmait, vagy turiáikban visszavonulva ásták bele magukat a hangsúlyalan ellenállásba.

Siramas közlekedési viszonyok, nehéz értékesítés, sulyos adóteher segítettek megkeseríteni az első öröömököt, amiket népünk érezhetett a maga földjén duzzadó új kalászok láttára. Tizennyolc keserves év után, amikor a magyarság ujra a maga sorsát intézhette, a birtokreform sok fehér illuzióját besározta már az élet.

Az új alkotmányos korszak individuális felfogása nem kedvezett a gyöngék pártolásának ; a nyolcvenes évek agrárválsága, s a néhány balsikerű telepítési kísérlet szintén nem volt arra jó, hogy a birtokmegoszlás társadalmi bajait orvosolni, vagy legalább vizsgálni igyekezzenek.

Igy gyült lassacskán, így halmozódott később a földnélküliek panasza, amelyet a legélesebb hallású társadalmi organizmusunk, a bankszervezet vett észre leg-

előbb, s megkezdte a parcellázást, az utolsó évtizedek egyik legjövedelmezőbb banküzletét.

S miközben álmodoztunk telepitésekről, a magyar faj biztonságot igérő elhelyezéséről, parasztságunk ontotta a városba a földhöz nem jutó elemeket, a parcelázások pedig — főntebb már idéztük az adatot — egyre több magyar földet mértek ki a terjeszkedő nem magyar elemeknek.

Fajunknak szerencsétlensége, hogy létenek legnagyobb problémáit illetetlenül hagyja érni addig, amíg az érés nem is érési folyamat többé, hanem már üszkösök.

Az ujabb földbirtokreformot akkor kellett megoldanunk, amikor az idő erre legkevésbbé volt alkalmas, a legsúlyosabb termelési válság közepe, s az ország földarabolásának szörnyű izgalmai idején.

Minden előjáték : a háboru katasztrófája, 1918 novemberének földosztási igéretei, 1919 szocializáló kísérletei csak arra hatottak közre, hogy a szceneria minden komorabb legyen.

A törvényalkotónak valóban óvatosan kellett vizsgálnia, hogy miközben födelet épít a kisembereknek, meg ne ingasson olyan szerkezeteket, amelyek nagyon, kicsit egyaránt védtek eddig viharok idején.

A törvénynek indokolása maga is őszintén bevallja, hogy egyelőre le kell mondania a termelés fokozásának a lehetőségről. A birtokprobléma szociális része ugy elüszkösdött, hogy a másik oldalát, a termelés kérdését nem is szabad nézni akkor, amikor a termelés javítása előfeltétele volna minden gazdasági haladásunknak.

Elmulasztottuk a fejlesztés fokozatos egymásutánjait s most gondozatlanul kell hagynunk az egyik szögletet addig, amíg a másikat tatarozzuk.

Nincs miért itt ismételni azt a sok érvet, amit a kisbirtok javára, vagy a nagybirtok mellett föl szoktak hozni. Annál kevésbbé, mert az új birtoktörvény nem törli el a nagybirtokot és nem tudja kiépíteni a kisbirtokok rendszerét.

A birtoktörvénytől várható új helyzethez azonban

mégis kell néhány megjegyzést fűzni, összefüggésben azokkal a változásokkal, amelyeket szerencsétlen országunk megosztása idézett elő.

Amint a birtokviszonyok ismertetésénél láttuk, kisbirtokosaink nagyobb része kivül maradt a ránk erőítetett új határokon, s birtokmegoszlásunk szélsőségeivel csak a délsruál megszállás alatt lévő területek vettekedhetnek. A cseh és román uralom, ahogy olyasuk, most igyekszik az egyensúlyt megbolygatni, s a magyar földtulajdonosokat expatriálni.

A földnélkülieknek, különösen pedig a törpebirtokosoknak jórésze azonban nem ott él, ahol földigényeit kielégíthetné. Lehet akárhány káros esetet fölhozni, ahol a nagybirtok csakugyan fojtogatja a körülötte lévő, s mozdulatlanságra kényszerített parasztbirtokot: de ezek mégis szóránatos, helyi bajok, s a leggyakoribb eset az, hogy ahol a nagybirtokok ezerholdjai elterülnek, ott közvetlen közelben alig van nagyobb mértékű néptömörülés, s így alig Jesz tuláságos kereslet a föld után.

A multban, a parcellázási mozgalom lassu folyamata mellett a birtokra vágyó fölkerekedett, s kisebb nagyobb csoportokban maga keresett magának másutt földet. Igy vétődött el alföldi, sőt dunántuli magyarságunk is Biharnak keleti részeibe, Temesbe, Krassó-Szörénybe.

Ilyen vándormozgalom indulna meg most is, ha a jogos igénylők megfelelő földterülethez akarnak jutni. Ám a lebonyolítást illt kétirányú veszedelem fenyegeti. Az sem kivánatos, hogy tömeges helyváltoztatás történjék, s néhány gazdasági éven át a belső vándorlás áradata hömpölyögjön végig az országon; az pedig félmegoldásnak is kevés lenne, ha a mostani nehéz mozgási viszonyok között a települni kivánók visszariadva a költözökéstől, inkább a földhözjutás lehetőségéről is lemondanának.

Minden esetre igen nagy és nem gyorsan törleszthető beruházási költségekkel kell számot venni még akkor is, ha az új birtokos lakóhelyén kapja a földet, s csak a fölszerelést kell bevásárolnia; ezek a költségek azonban a költözkodéssel, új hajlék építésével, idegen viszonyok

közt való küzködéssel nagyon megsokszorozódnak. Valószínű, hogy ezek a nehézségek maguk mérsekelní fogják a birtokreform gyors lebonyolítását, s így a termelés érdekeit kevésbé kockázatják; szükséges azonban ekkor, hogy a lassabb folyamat mellett azoknak a szociális megnyugtatása se maradjon el, akiknek a földhöz való vágyukat legtovább fékezniük kell.

A termelés veszedelme a legközelebbi években minden esetre fenyegető lesz, sőt az volna birtokreform nélkül is. A nemtermelő lakosság fogyasztását tudavalevőleg eddig is inkább a nagyobb birtokok termelésc biztosította, jóllehet kenyérmagvakban a kisüzemek szolgáltatták a termésnek közel háromnegyedét. S jellemző a nehézségekre, hogy mig a háboru egész folyamata alatt a termés forgalmának és fölhasználásának szabályozásával megelégedtünk, két évvel a háboru után kormányintézkedéssel kellett beavatkozni a termelés rendjébe is, ha minden járt csak azzal a szerény rendelettel is, mely a szántó egy negyedének őszi gabonával való elvetését teszi kötelezővé.

Amikor súlyos viszonyok közt jogokat terjesztünk ki, nélkülözhetetlen, hogy másfelől ilyen jogkorlátozó intézkedések történjenek. Addig, amíg a felborult termelési egyensúly — amelynek ujabb megbolygatásához majd a birtoktörvény végrehajtása is hozzájárul — magától meg nem találja az utat a helyreilleszkedéshez, ilyen beavatkozásokra föltétlenül szükség lesz. A birtokreform szociális áldásait osztva, a gazdasági rend gyepőlöt még erős kézben kell tartani.

A kisbirtokok általában inkább állattenyésztő, az eztán születő új kisbirtokoknak pedig nagy szükségük lesz állatokra. Nyilvánvaló következménye ennek, hogy különben is gyöngült állatállományunknak a közeli években való bármily gondos növelése sem emeli nagyrá a kiviteli lehetőségeket, hanem a többlet lekötve marad az új kisbirtokok igényei számára. S minthogy kisbirtokosaink közt a mesterséges kaszálók művelése nincs annyira elterjedve, mint a közép- és nagybirtokokon, tudatosan csökkenteni kell átmenetileg a takarmánykiviteli lehetőségeket is, nehogy az annyira fejlesztésre szoruló állatállományt egy-egy száraz év lerontsa.

A növénytermelés főbb ágaiban a kisbirtok szerepét — az előző fejezetben mondottakon kívül — még az alábbi összeállítás is mutatja :

A szántóföld, a bevetett terület, az ugar megoszlása arányszámokban az 1913—1915. évek átlagában Magyarországon :

Ré sz l e t e z e s	100 kat. holdon aluli g a z d a s á g o k b a n	100 kat. holdon felüli g a z d a s á g o k b a n
Összes szántóföld	71.9	28.1
Ugar	76.8	23.2
Bevetett terület	71.4	28.6
Őszi buzával	72.8	27.2
Tavaszi buzával	73.9	26.1
Őszi rozsal	69.7	30.3
Tavaszi rozsal	85.8	14.2
Őszi árpával	73.7	26.3
Tavaszi árpával	71.6	28.4
Zabbal	71.1	28.9
Kölessel	38.8	61.2
Tatárkával	84.8	15.2
Szemes tengerivel	79.6	20.4
Burgonyával	84.1	15.9
Cukorrépával	31.0	69.0
Takarmányrépával	64.6	35.4
Őszi repcével	15.4	84.6
Tavaszi repcével	61.3	38.7
Komlóval	86.6	13.4
Dohánnyal	18.2	81.8
Kenderrel	71.4	28.6
Lennel	51.3	48.7
Borsóval	49.8	50.2
Babbal	87.7	12.3
Lencsével	86.5	13.5
Mákkal	65.4	34.6
Dinnyével	72.7	27.3
Tökkel	67.9	32.1
Fejes káposztával	95.9	4.1
Salátával	89.4	10.6
Uborkával	92.0	8.0

R e s z l e t e z e s	100 kat.	100 kat.
	holdon aluli	holdon felüli
Paprikával	87.0	13.0
Hagymával	77.7	22.3
Paradicsommal	89.9	10.1
Csalamádéval	37.1	62.9
Zabos bükönnyel	54.1	45.9
Öszi borsó és öszi rozszal takarmánynak	19.3	80.7
Lóherével	63.4	36.6
Lucernával	65.7	34.3
Seprőcirokkal	26.7	73.3
Egyéb terményekkel	48.2	51.8

Akár közelebbi, akár távolabbi jövő feladatának gondoljuk is a többtermelést, ezen az ingadozó egyensúlyon bizonnyal változtatni kell, s a jövő kisbirtokát a dohány, cukorrépa, s általában a gondosabb egyéni megművelést igénylő növények felé terelni. De vehet-e át tőle majd nagyobb részt a szemtermelésből a nagybirtok, amelytől a mezőgazdasági iparnak művelését, s az ehhez szükséges növények termelését is várjuk? S általában lesz-e elég munkáskéz a nagybirtokon, hogy annak a természeteszerű föladatának, amely szerint az inkább állattartó kisbirtokkal szemben a növénytermelés tömegeit kell produkálnia, eleget tehessen?

A normális viszonyok kiinduló pontjától kezdve, nyugodt fejlődés és átalakulás során minden végbe mehetne, óvatosabban ugyan, mint a többtermelést szemrehányónan sürgetők hiszik, de lassu és folytonos következetességgel.

Mikor azonban az eddigi termelés rendje még hiánnyal fenyeget, az állami és közigazdasági deficitek jórésze egyuttal fokozott kivitelre termelést sürget, az új kis parcellák létesítése tartózkodást ajánl, a tőkék hiánya a beruházást nehezíti, a fölszerelés elégtelen sége sok invesztálást követel, akkor — a problémák ily halmozódása idején — a legkedvezőbb természeti viszonyok közt is csak tétova lépésekkel lehet előre haladni a mezőgazdasági politikának, ma itt, holnap ott

rekesztle el nyulgáttal a minden oldalról betörni kézszülő árvizet.

S ha meg is kíséreljük jelezni a jövő mezőgazdasági politikának néhány fontosabb feladatát, s ha vázoljuk is azt a sorrendet, amely szemünkben *ma* logikusnak látszik, ezzel nem merünk egyebet mondani, mint hogy a repedésekre rámulattunk, ahonnan az áradat valószínűségi föltekercs szerint leghamarabb zuhoghat; minden váratlan esemény uj fordulatot hozhat, minden hullám arra kényszeríthet, hogy a csónakot hirtelen más irányba kanyaritsuk. A pillanatnyi veszélveket elhárítani, ma még csak ez lehet a közvetlen cél; sokat kell csendesülnie a viharnak, míg odáig jutunk, hogy tetszés szerint választhassuk meg: merre, hogyan és milyen partot érünk el?

Korábban is említettem, hogy az ország közellátásának biztosítása szociális és gazdasági szempontból egvaránt a legsürgősebb feladat, mert későbbi gazdasági erőfeszítésekre csak így állhatunk készen. Nem szabad szépitenünk a dolgot, bármily magas hányad esik is a szemtermelésből a kisbirtokra, nem ez volt, amely az ellátatlanok megélhetését biztosította, hanem a közép- és nagybirtok. A kisbirtoknál minden termény tekintetében bizonyos tul fogyasztás és elkallódás veszedelme forog fenn, a kenyérből pedig a magyar parasztnak egész életberendezésénél fogva többet is kell fogyasztania, mint a népesség bármely más rétegének. A kisbirtokos különben, az ellenőrzés lehetetlenségénél fogva, a kenyérgabonából még állataival is többet etet föl, mint a közép- és nagybirtok, amelynek a fogyasztókkal szemben való ilyen visszaéléseit sokkal könnyebb ellenőrizni és megakadályozni.

A közfogyasztás biztosítására legalább két előfeltétel szükséges: hogy a birtokreform végrehajtása kellő óvatossággal, lassu ütemben történjék, s hogy a gabonabeszolgáltatás kötelezettségeit tisztán, világosan oly időben írják elő, hogy a cséplés idején azt végre is lehessen hajtani, s az akció ne rontsa a maga szavahihetőségét azzal, hogy ujabb és ujabb határidőket tűz ki, ujabb prémiumokkal és ujabb fenyegetésekkel. Nagy feleslegeket, sajnos, a legkedvezőbb termések

idején sem várhatunk, s így annál kevésbé lehet rözsás előzetes becslések alapján kiindulni a számításból, mert a határmenti gabona kiszivárgása ugy is elkerülhetetlen. Európa mezőgazdasági termelése mindaddig elégtelen marad, amíg Oroszországot újra be nem lehet állítani a termelésre és szállításra képes országok sorába; mindaddig tehát számítani kell arra is, hogy a külföldi magasabb árak vonzóereje kicsalja az itthon ugyan nem fölösleges, de elégé nem ellenőrizhető gabonát. Minél inkább megtörténik ez, annál inkább kell a közszükséglet biztosításának gondolatát előtérbe helyezni, s óvakodni a tulzott kiviteli ábrándoktól.

Ha az új birtoktörvény végrehajtása megindul, még pedig oly mértékben, hogy bizonyos néprétegek áthelyezésére is sor kerül — ez talán időrendben késobb következik be, mint az alább mondandók, de az ott tervezett intézkedéseknek bizonyos mértékig előfeltétele — akkor különös gonddal kell kiválogatni a nagyobb propagáló erővel bíró vidékek népfölöslegét. Pontosan ki lehet mutatni, mely területek, sőt névszerint mely községek azok, amelyekben a természetes szaporodás teljesen megfelelő, de a helyzet mégsem egészséges, mert a népből folytonos elszívárgás mutatkozik, kétségtelen jeléül annak, hogy a többlet helyben nem talál már megélhetést. Az új birtokos-osztályt ezekből a falvakból válogatva ki (még ha minden járadéktelkeseknek is), biztosítani tudjuk a megritkített falvak újra népesedését, s egyuttal az új telepek gyorsabb erőre kapását is.

Mert az agrárpolitikai elmélet akárhogy ajánlja is a családi birtok intézményét, amelyet új törvényünk kodifikált, végelemzésben ez is nem az intézmény erejénél fogva, hanem a gyermeklétszám tudatos korlátozásánál fogva menti meg a birtokot a további elaprózástól. A szülő sajnálván, hogy a másod- és harmadszülött eleshetik a birtokrészről, inkább meg sem születik a második és harmadik gyermek. Amikor tehát törvényes intézménnyel mozdítjuk elő a népcsökkenést, ugyanakkor legalább a törvény egyéb eshetőségeit kell főlhasználni arra, hogy a kisbirtokba népet vigyünk bele, szaporodni és termelni tudó népet.

Igen sürgős feladat az állattenyészlés előmozdítása is. Ez a törekvés végeredményben oda irányul, hogy az élőállatokból és az állati termékekből való kivitelezésnek ujra legalább a korábbi nívóra emelje; az állati termékeket foldolgozó iparoknál azonban még messzebb tekint, s ezeknek a régi állapotnál is továbbfejlesztését, s kivitelük növelését látja szükségesnek és elérhetőnek. Közben azonban, mint említettem, még azon az akadályon is át kell vergődni, hogy az új kisbirtokosok udvarát elég állattal népesítse be. A lovak nevelését nem számítva, aránylag rövid idő nagyobb erőfeszítését kivánja csak ez; e rövid idő gondoskodásának azonban egyformán ki kell terjednie minden állatfajtára, s ezért az abrak és szálas takarmányok fokozottabb termelésére is. A földnek az ingatlansforgalmi korlátozások, a gabonának a hatósági ármaximálások miatt nyomottabb ára mellett az állatoknál és állati termékeknél alakulhatott eddig legszabadabban az árképződés, s itt talált a gazda leginkább kárpótlást egyéb termékeinek kötött árával szemben. (Mérséklő tényezőnek legföljebb az hatott közre, hogy Európa élelmezésében a nyugati nagy hal-fogyasztáson kívül a háború által nem érintett néhány ország állattenyésztése is inkább szerepet játszik [Dánia, Németalföld, Svájc], sőt maga Anglia sem oly szegény állatokban, hogy oly nagy keresletet mutatott volna, mint a gabona iránt.) Ha a magas állatárak mellett a kivitel utját teljesen megnyitnák, egyszerre sujtva lenne a belső fogyasztás, a hiányzó állatlétszám pótlása, az új kisbirtokok instruálása, s az a további fejlődés, amely a folytatónagyság exportnak utját egyengeti. Minél jobban vissza tudjuk szoritani a kiviteli mohóságot, annál inkább szabályozónak ezek a problémák önmaguktól: néhány év alatt bekövetkezik olyan telitetségi fok, amely az árakat az akkori érték-viszonyokhoz mért nívóra szorítja le, ezzel hozzájuttatja az új kisbirtokot a megfelelő állatlétszámhoz s így újabb tenyésztségi lehetőségeket nyit meg, végül szilárdabb, egyenletesebb, s állatállományunkat többé nem fenyegető rendszeres kivitelt indithat meg.

És itt a juhtenyésztés emelését ismét különösen

hangsulyoznunk kell. Erre alkalmas nagybirtok- (különösen korlátolt forgalmú birtok) részleteknek a megváltás alól való hosszabb mentesítését kilátásba helyezve, állami és önkormányzati tulajdonban lévő területeknek e célra való kijelölését elrendelve, tenyészanyagot felelősség és ellenőrzés mellett kiosztva, kisgazdák gyapjutermelő szövetkezeteit támogatva, ujra föl lehetne éleszteni ezt a termelési ágat, amely a tejtermékek feldolgozásával s a hussal aránylag olcsó élelmet, a gyapjuval hosszu időkön át nagy értékű ipari anyagot adhat.

Miből él azonban a nagy- és kisbirtok tovább, ha a gabonát itthon akarjuk főhasználni, s az állatokkal való takarékosságot ajánljuk? Hogyan segít a mezőgazdasági termelés a nemzeti jövedelem fokozásán, amelynek eddig legfőbb forrása volt? És hogyan indulhatunk el a többtermelés után, amelyre oly izgató sürgősséggel volna szükségünk? Nehéz kérdések, melyek valutánk rosszaságával is komplikálódnak, s melyeket sulyosít az, hogy a délszláv állam minden ingatag berendezkedése dacára is a mezőgazdasági termékek dolgában hamar erős versenytárssá válhatik, népének ritkább volta és alacsonyabb életigényei folytán.

Hosszu sorozata volna a termelési ágaknak, amelyeknek kiterjesztésével mezőgazdaságunk lukratív munkát végezhet, ha nem lenne oly kicsire szabva a földterület, amelyen működhetik, s nem ritkult volna meg annyira a munkáskéz, amelyet a mezőgazdasági üzem foglalkoztathat. Mindegyik nehéz kérdésre tehát a válaszok közül egyik legelső az, hogy igyekezzünk a földet szaporitani. A meg nem művelt területeknek az utolsó években ijesztőre nőtt aránya hihetőleg gyorsan lepad; de a művelés alá még egyáltalán nem vont földek területét is a minimumra kell apasztani. A Hanság, a Zala folyó mentének mocsarai, a Velencei tó mellett elnyuló nagy nádasok, a Nagyberek lecsapolatlan területei, a Sárvíz mente stb., amennyiben nem alkalmatlan tőzegtalajok, a jövő mezőgazdasági kulturájának még nagyon hasznos szolgálatokat tehetnek, s akkorra már friss vegetációval kellene

borítva lenniök, mire a nagy- és kisbirtok átalakulása lebonyolódik. Lehet, hogy ezeket a talajjavítási munkákat is be tudnók kapcsolni az állami szükségmunkák akciójába; de ha ez anyagi okokból nem történhetnék is meg, a magánvállalkozást bizonyos hosszabb időre szóló, de fokozatosan oldódó, s a köz javát egyre jobban szolgáló fölhatalmazással rá lehetne birni a végrehajtásukra. Nem kell felednünk, hogy ezek a területek többnyire nagybirtokok tartozékai, s mint kellően nem hasznositott földek a törvény szerint is megváltásra kerülhetnek; akárhány esetben tehát maga a tulajdonos is vállalkoznék — a megváltási idő megfelelő kitolása ellenében — arra, hogy mezőgazdaságilag művelhetővé tegye.

A művelhető területnek ily gyarapítása időben ugyan lassan érik, de éppen ezért elsőrendű teendő volna e munkáknak a megkezdése.

A többtermelésnek három tényezőjéből — hogy több földet műveljünk meg, többfélét termeljünk, s hogy ugyanazon a területen nagyobb hozamot produkálunk — az elsőhöz egyedül ez az ut vezet el, a másodikat is ezzel közelíthetjük meg, s a harmadiknak a kisérleteihez sem utolsó lehetőség e területeknek eke alá vonása.

Többfélét termelnünk akkor lehetne igazán, ha valamelyik termelési águnkra kimondhatnók, hogy fölöslegesen tulterjeszkedik a gazdaságosság határain tul. Ezt, sajnos, nemcsak nem lehet állítani, hanem a háború válságai közt bebizonyult az is, mily oktalan volt az a felületes kifogás, mely korábban az egyoldalú szemtermelés vágjával illetett bennünket. Szükebb területükön *ma* semmi eddigi terményünk nem korlátozható, s csak akkor, ha az emberi fogyasztásra, vagy ipari fölhasználásra szolgáló mezőgazdasági termények mai végzetes hiánya szünőben lesz, lehet megvitatni azt, melyik termény lukratívabb, s a termelési és értékesítési viszonyok melyiknek a nagyobb fokozását ajánlják?

A közvetlen jelenben tehát legföljebb csak annyit lehetne ajánlani, hogy a folyók mentén, s értékesítési központok közelében a zöldségtermelés váljék nagyobb mérvűvé, s azok az ágak, amelyek egyéb terményektől

nem sok területet vonnak el, a gyümölcsstermelés, méheszet, selyemtenyésztés tudatosan terjesztessék, s az ola-jos magvak termelésére is nagyobb gondot forditsanak.

Valamivel távolabbi jövőben az ipari növények termelése volna tovább terjeszthető, minél inkább a kisbirtokon, s főleg a nagybirtok mezőgazdasági ipara számára. A kisbirtok ily irányú többtermelése ugyanis csak akkor lehet eredményes, ha az értékesítésnek a lehetősége minél közelebb kinálkozik. A mezőgazdasági szövetkezeti hálózatnak a kiépitése nem fog oly gyors ütemben történni, hogy mindenütt nélkülözni lehetne a kis és nagybirtok közötti további gazdasági kapcsolatot. Ahol tehát szövetkezet nem tudja mindenjárt átvenni a kisbirtokosnak további feldolgozáusra váró terményét, ott legalább a nagybirtok gondoskodjék az átvételeiről és fel-dolgozásról.

A többtermelést olyan értelemben, hogy az átlagos terméseredményeket növeljük, egyelőre aligha várhatjuk a kisbirtoktól, különösen nem az új kisbirtoktól, hanem elsősorban a nagybirtoktól. Ennek is ki kell tataroznia előbb a válságos évek havariáit, megjavítania gépi fölöszerelését, újra kezdeni a mütrágya rendszeres használatát, minden mélyebben belebocsátkozni a nemesített vetőmagvakkal való kísérletezésbe stb. Nagy töke és sok idő kérdése ez. S ha itt utalni merünk arra az adatra, hogy meghagyott területünk gabonatermését németországi átlagokkal szorozva, évenkint átlag 24 millió métermársa újabb gabonafeleslegre számíthatnánk, ez nem jelenti még azt, hogy remélni is merjük a többtermelésnek ilyen csodatevő hatását, hiszen Németország rosszabb földjét kedvezőbb klímatikus viszonyai eléggé ellensúlyozzák. Inkább példa csak ez arra, hogy több évtizedes intenzív munka végül mily értékes eredményekre vezethet, és nyomatékos utalás arra, hogy a többtermelésnek ezt az utját csak nyugodt és zavartalan fejlődés során lehet járni. Minél erősebben megbolygatja a birtokreform a jól gazdálkodó nagyüzemeket, annál távolabb esik tőlünk ez az eredmény, mert az új kisbirtokot saját létének megalapozása hosszu időre leköti.

A kisbirtok többtermelése egyelőre azon fordul meg, hogy a saját fogyasztását mennyire tudja korlátozni az

értékesítésnek csábító lehetősége. Szövetkezeti szervezkedésre gondolunk itt, de olyanra, amely vidékenkint individualizál, s kevesebb terményt karolva föl, azokat minél erősebb megfogja. Ily szövetkezeti szervezkedésnek a keretei — de csak éppen azok — adva vannak a meglévő hitel- és fogyasztási szövetkezetek elég sürü hálózatában; nem sok értékesítő szövetkezetünk eddig gyönge eredménnyel dolgozott. Erős szakértelem, a kezdet sok bajától el nem kedvetlenedő kitartás kell ezek létesítéséhez, s alig merjük remélni, hogy az életerős alakulatok gyors egymásutánban kövessék majd egymást. Mégis, rendkívül fontosnak tartanók, hogy vissza nem riadva a falu sok apró nehézkességtől, a terményértékesítés, — amely szükségszerűen az egyöntetű termeléshez s így a többtermeléshez is vezet — szövetkezeti uton minél szélesebb területen meginduljon. A gazda jövedelmének fokozásán, a fogyasztás szabályozásán és nivellálásán kívül sok, ma elkallódó termény kellő felhasználását várnók ettől, s még egyet, ha ugyan megrögözött népszokások ellen ma sikkerrel föl lehet venni a küzelmet: a munkaerőnek a mezőgazdasági üzem javára forditását a most szokásos piacon való ácsorgás helyett.

Ismét utalek rá, hogy egy évtized mulva egész termelésünk válságba juthat a munkaerő hiánya miatt; egyik ellenszer volna az is, ha a falusi nép nem egyenként lebzselné végig a vásáros napokat egy-egy kosárra való árujával, hanem a szövetkezetre bizná ezt, hogy maga otthon dolgozzék azalatt.

Egyéb kiviteli eshetőségeink csökkenése folytán a bor nagyon nyert jelentőségben, mint egyik legfontosabb export-cikkünk. A belső fogyasztásnak fölösleges nagysága azonban ma még korlátozza a kivitelből várható közgazdasági hasznunkat. E téren az adótételek jelentékeny emelése (a termelő saját fogyasztására visszatartott mennyiségre is) nemcsak közvetlen állampénzügyi hatású volna, hanem közgazdaságilag is hasznos.

Mindezek a megjegyzések talán kissé korszerütenül hangzanak akkor, mikor Magyarország állami pénzüyeinek helyreállítását, közgazdasági bajainak orvoslását a mezőgazdaság nagy jövedelmezőségtől várja. Valóban, ha a holnapi szükséglettel egyelőre nem gon-

dolunk, s csak a mának a sanyargató gondjait akarjuk eloszlatni, a magyar mezőgazdaság még van annyira erős, hogy termékeit onthatja a külföldre. De az általános európai válságban akkor annál sötétebb lesz a holnap képe. S minthogy nálunk a birtokreform is oly konvulziót teremt, amely végső eredményében igen jó hatású lehet, átmenetileg azonban fönnakadásokat okoz, esak azt a kiutat látjuk e pereben, hogy előbb a belső erőket igyekezzünk gyarapítani.

Erre szolgálna a szemtermés megovása, az állatállomány konzerválása, a művelhető föld gyarapítása, a szaporább nép telepitése, a szövetkezéssel megerősített kisbirtoknak az ipari növények felé terelése, a mezőgazdasági iparban elősegített nagybirtoknak többtermelési kísérleteiben való támogatása.

Ha ugy alakulna a jövendő, hogy elszakított részeinket hosszabb ideig nem kaphatnák vissza, ezen az uton évről-évre mégis növekednék mezőgazdaságunk produktivitása, s terményeinknek egyre nagyobb piacot biztosíthatnánk.

Az erőt növelő lassu átalakulásnak ezen az után Oroszország versenyétől sem kellene tartanunk, mert ott a termelő munka ismét csak extenzív módon indulhat meg; mig ha most a kivitelt nagy mohósággal erőltetjük, meg nem izmosodott s át nein alakulható termelésünk a versenyt később nagyon megsinylené. Az elszakított részekkel való gazdasági forgalmunk is valószínűleg ezen az uton fonódik legsürűbbé, s amint korábban, hegyvidékünk a maga kincseit mezőgazdaságunk termékeiért örömet adja.

Bölcs óvatossággal visszatartani az expanzív hajlamokat, hogy később energikusabban és maradandóan áradjanak ki: ez hozhat — bár mulólag kétségtelen nélkülözések árán — biztos fejlődést mezőgazdaságunknak, olyan gazdasági kapcsolatokat, amelyek szervezőerővé is acélosodhatnak, s ez hozhat megelégedést azokba a falusi hajlékokba is, amelyek ma még csak az új telepesek reményében, s a törvény betűjében vannak meg.

VIII.

BÁNYÁSZAT, SZÉNVÁLSÁG.

A patkó, amiért szent Péter röstellt lehajolni, nekünk ma kincseket ér, és hideg kazánjaink mutatják, milyen válságba sodort a szén hiánya is. Bányászatunk fontosságát azóta érezzük igazán, mióta harmadára olvadt.

A bányászat Magyarország lakosságának csak kis hányadát foglalkoztatja, s amint az alábbi összeállításból látszik, a bányásznép megoszlásában területünk szétdarabolása után sem mutatkoznak tulnagy ingadozások.

	A bányászathoz tartozó népesség száma	Az összes népesség %-ában
Cséh megszállás	42.095	1·2
%-ban	20·0	
Román megszállás	79.237	1·5
%-ban	37·7	
Délszláv megszállás	197	0·0
%-ban	0·1	
Osztrák követelés	3.424	0·9
%-ban	1·6	
Fiume	18	0·0
Összes követelés	124.971	1·2
%-ban	59·4	
A megesonkitott Magyaroország	85.438	1·1
%-ban	40·6	
Magyarország összesen	210.409	1·2

A bányásznép a megmaradó belső területen valamivel alacsonyabb arányú ugyan a román és cseh megszállás alá került részekkel szemben, viszont azonban a délszláv megszállás területén, valamint az Ausztria részére reklamált vidékeken egészen jelenté-

telenné válik. A cseh megszállás a Garam mentén, Zólyomban, Nyitrában, Gömörben, Szepesben, s a rulhén vidékeken szakít el tőlünk nagyobb tömegű bányász lakosságot; a románok különösen a Szamos vidékén (Nagybánya környéke). Máramarosban és a Marostól délre eső területen (a krassó-szörényi és hunyadi vas- és széntelepek), s kisebb mértékben a Marostól északra is (főleg aranybányák és sóvidékek) tették rá kezüköt értékes bányáinkra. A Marostól délre eső területen 43.747 ember tartozott a bányászat körébe, több mint amennyit régi, de hanyatló felvidéki bányászatunk ma eltart. Ausztria követelése a sopron-vidéki nem nagy számu szénbányászokat fenyegeti az elszakítással.

A megmaradó Magyarországon bányásznépünk főleg négy központ körül tömörül: a tata- és esztergomvidéki szénbányászat 23.036 embernek ad kenyereset, a pécsvidéki szén Baranyában és Tolnában 13.405 főnyi bányásznépet tart el, a nógrádi szénmedence Salgótarjánban és környékén 18.177, a borsodi vas- és széntelepek pedig 16.195 főnyi bányászlakosságot gyűjtötték össze.

Olyan nagyobb bányaüzem, amely 100-nál több munkást foglalkoztat, Magyarországon 1910-ben 133 volt, s ebből határainkon belül csak 41 maradna. A központi területek nagyobb koncentrációját mutatja azonban, hogy e 41 üzem 29.883 bányamunkást alkalmaz, mik a cseh megszállás területén 35 vállalatnál csak 10.411, a román megszállásra eső 55 nagyüzemnél pedig 27.363 munkás dolgozott.

A magyarországi bányatermelés értéke 1915-ben 203 millió korona volt; ennek 41.1%-a továbbra is határainkon belül maradna, közel 83.5 millió korona értékben. Nem sokkal nagyobb, 84.25 milliónyi a román megszállás alatt álló területek produkcíja; a cseh követelés 34.27 millió bányaterméktől fosztana meg bennünket, a délszláv hódítás pedig 1.2 milliós értéktől.

Nincsenek ide beszámítva az elvesztett ásványvizek és gyógyforrások, ugyszintén a földgáz, amely a jövő regeneráló munkájában egyik legfontosabb se-

gitségünk lett volna. Nem szerepel ebben az adatban elvesztett kőbányáink termelése sem, amiről azonban van hozzávetőleges adatunk. A háboru előtt Magyarországon a nagyobb magánkőbányák közel $2\frac{1}{2}$ millió köbméter követ fejtettek ki, az állami bányák 287.500 köbmétert. A megcsontkitott Magyarországon az állami bányák termelőképessége 71.000, a magánbányáké 1.5 millió köbmétere becsülhető. 1920-ban azonban a tényleges kitermelés alig haladta meg a 210.000 köbmétert.

Az elveszett bányatermékek közül irányítsuk először azokra figyelmünket, amelyek teljesen határainkon kívül maradnának, mindaddig, míg a béke recsegő deszkaváza halomra nem döl.

A 2.5 millió métermázsányi sótermelést egészében elveszítések; a cseh állam 620.000, Románia pedig 1.9 millió métermázsa évi sóprodukciót akarja elvonni. A sárosi sósőzés, s Erdély kisebb sóbányái aránylag jelentéktelenek Máramaros nagy kiterjedésű és gondosan művelt sótelepeihez képest; a termelésnek értékben 90, mennyiségen mintegy 87%-a a máramarosi bányákból került ki.

A sótermelés és sóforgalom képét az 1911—15. évek átlagában az alábbi adatok mutatják:

1911/15. évi átlag métermázsákban

A termelt	{	kősó	-----	1,955.696
		iparsó	-----	523.437
		fött só	-----	55.101
		összes só	-----	2,534.234
A behozott	{	kősó	-----	54
		tengeri só	-----	98.119
		összes só	-----	98.173
A kivitt	{	kősó	-----	171.969
		tengeri só	-----	2.895
		összes só	-----	174.864
Behozatali (-)	{	kősó	-----	+ 171.915
		tengeri só	-----	- 95.224
		összes só	-----	+ 76.691

Tengerparti vidékeink sószükségletüket az olcsóbb szállítás kedvéért leginkább főtt- és tengeri sóból fedezték, északafrikai kikötőkből, s kisebb mértékben Olaszországából. Kősóból csak szórányosan, s egész jelentéktelen mennyiségeket importáltunk, viszont kivitelre különösen a békeévekben mintegy negyedmillió métermázsányi kősőfölöslegünk maradt, amelyet főleg a Balkán-piacokon, s kisebb részben Oroszországban lehetett elhelyeznünk.

Az 1911—15. évek átlagában Magyarországon fejenként 13.3 kg. volt az évi sófogyasztás. Ezzel az átlagos kulccsal szorozva megmaradt belső területünk népességét, közel 997.000 métermázsa évi sószükséglet fedezésére kell elkészülnünk. Az átlagok azonban mindenig eltemetnek magukban sok figyelemremélő részletet. Számolnunk kell azzal, hogy népességünk sürűbb lesz, mint az 1910. évi arányok mutatják. Számolnunk kell azzal is, hogy az iparnak sószükséglete — amelyről pozitív adataink nincsenek — központi területünkön elég nagy. Gondoljunk arra is, hogy állattenyésztsünk emelése jövő boldogulásunknak igen fontos tényezője, s ez ismét a sószükségletet növeli. Mindenesetre jóval felül lesz tehát az egymillió métermázsán az évi sóhiány, amit Magyarországnak a szétszaggatottság átmeneti állapotában valahonnan fedeznie kell.

Ha országunk kerek egysége visszatér, a korábbi fölöslegből továbbra is táplálhatjuk a balkáni szláv népeket; amíg azonban ez meg nem történik, a Balkán felé valószínűleg Románia sófölöslege gravítál.

Alighanem Észak és Nyugat felől kell tehát átmenetileg várunk a sóbehozatalt, ami talán azért is gazdaságosabb lesz, mert kiviteli cikkeink legértékesebbjeit ugyancsak Észak és Nyugat felé reméljük elhelyezhetni.

A só azonban, sajnos, csak éppen megnyitja azoknak a fontosabb bányatermékeknek a sorozatát, amelyektől az idegen megszállások ideje alatt teljesen megvagyunk fosztva.

Kőolajtermelésünk nagyon csekély volt, de fejlődő; a 65.000 mm.-t meghaladó produkciónak szükebb határainkon kívül esik. E mennyiségnak a kétharmadát a nyitra-megyei egbelli kut szolgáltatta, 20.000 métermázsa ke-

rült ki a most román megszállás alatt levő vidékekről s 2000 métermázsát meghaladó kis rész a Muraközről.

A nemesak világító anyagnak, hanem energiaforrásnak is alkalmas kőolajból természetesen sokkal nagyobb fogyasztásunk van, hogysem a hazai termelés elmaradása itt lényeges zavarokat okozhatna. Félő azonban, hogy határaink közt maradt kőolajfinomítóiparunk az átmeneti megrázkoáltatások alatt sokat szenvedhet.

Kőolajforgalmunkról és a finomításról a háborút megelőző évben a következő adatok tájékoztatnak :

	Behozatal	Kivitel	Behozatal (-), kivit. (+) többlet	ezer métermázsákban
Ásványolaj nyers	2.888	—	—2.888	
Könnyű ásványolaj, finomított v. félíg finomított, 770 foknál kisebb sürűségű	117	55	—62	
Könnyű ásványolaj, finomított v. félíg finomított, 770—880 fok sürűségű; ásványégölaj	341	193	—148	
Nehéz ásványolaj, 880 foknál nagyobb sürűségű	100	127	+27	
Ásványkenőolaj	227	114	—113	
Az ásványolaj gyártásánál viszszamaradt üledék	2	7	+5	

Tizenegy kőolajfinomítónk maradt meg, amelyek a békeidőben mintegy 860 munkást foglalkoztattak; a megszállott területre 17 üzem esik, közel 1500 munkás-sal. Ez utóbbiak 1.6, a központi területen lévő finomítók pedig 1.5 millió métermáza nyersolajat dolgoztak föl.

Bányászati termelésünkben csak ujabban szerepelt a bauxit, az egyre fontosabb aluminium anyaga. Termelése 1915-ben már 590.670 métermázsára rugott s ilyen fejlődő volt. 1916-ban és 1917-ben már másfél-milliós mm. terméke került Németországba kivitelre. Bihar megye keleti felének lekapcsolásával ettől az értékes teleptől is megfosztanak.

De elveszítjük folyóink arannyal vegyült fővényét, s a szikláinkban kigyózó arany- és ezüstereket is.

Arany- és ezüstérből, arany- és ezüstattalmu réz- és ólomérből 3 millió métermázsát meghaladó tömeget aknáztunk ki s ebből több mint 2.52 milliót a román megszállás alatti vidékeken (Nagybánya környéke s a hunyadmegyei aranybányák), közel félmilliót pedig Selmecz és Kőrmöcz vidékén, ahol ma cseh parancsszó hallik. Tiszta aranytermelésünk évenkint tudvalevőleg átlag 3500 kgr. volt, ezüstermelésünk pedig 12.000 kgr.

A rézércnek 105.000 mázsányi termelését szintén teljesen elveszítjük. A román megszállás vidékein (a folyhagyott székelyföldi bányákat nem is említye) a fönti mennyiségnek nem egészen egy tizedét termelik, a többi bánya cseh területen van s a szepesmegyei Iglóholló-patak szállítja az egész termelés négyötödét.

A horganyércnek 1330 métermázsát tevő termelése a román megszállás folytán vesz el, antimonérctelepeink pedig, amelyek 114.000 métermázsát termeltek, főleg cseh megszállás alá estek, bár az Ausztriának itélt vasmegyei sóvon is folyik termelés, s kis töredék a románok által megszállt területről való. Legnagyobb antimonérctelepünk, amely a termelés 55%-át szolgáltatta, magyar nyelvvidéken van, a gömörmegyei Csucsomon.

A kénkovandnak egymillió métermázsán felüli termelése szintén 55%-ában esik cseh megszállás alatt levő területre, a szepesmegyei Szomolnokra; a többi bányánkat Románia tartja megszállva, így a jelentősebb zálatnavidékit s a korábban kisebb, a háború alatt megbüntetett termelőképességű északkeleti bányákat.

Mangánércből sem maradt semmi szüksébb határainkon belül; a 117.000 métermázsányi termelésből közel 55% ered a cseh megszállás vidékeiről (Szepesből és Trencsénből), a többi pedig a románok által visszatartott területen: Arad és Krassó-Szörény vármegyékből.

Amint így közeledünk a vastartalmu bányatermékhez, kezdjük látni ijesztő passzivánkat iparunk legfontosabb anyagában, a vasban.

A vasérc termelése szüksébb határainkon belül is több mint 2 millió métermázsát ér el borsodmegyei bányáink révén, ezek termése azonban gyöngén vastartalmu s az érctelepeknek esetleg gyors kimerülésétől kell tartanunk. Több mint 10 millió métermázsát azonban

gyelőre nélkülözünk kell. A csehek $7\frac{1}{4}$ millió termelőtépességű bányáinkat tartják vissza (ezek közül 2.34 millió esik magyar nyelvterületre), a román megszállás utatti vidékeken pedig a 3 milliót meghaladja a termelés, majdnem kizárálag Hunyad és Krassó-Szörény megyékben.

A vastermelésnek 3.9 millió mázsát tevő mennyiségréből 1.2 millió került ki megmaradó telepeinkről, a többi a cseh és román megszállás főnt emlitett vidékeire esik. A megmaradó vasipari telepek a vasércet azonban jó részt azokról a gömöri vidékekről szereztek, amelyeket most a cseh tilalomfa zár el előlünk.

A vasnak s a különböző vastartalmu érceknek termelési mennyiségei nem tájékoztatnak vashányunk nérlegéről; hozzá kell még füznünk, hogy az utolsó hétközéven vasércből 950.000 métermázsát hoztunk be s 5.76 milliót vittünk ki; a behozatalnak mintegy negyede került megmaradó területünkre, a kivitelnek azonban közel két ötöde onnan indult ki. Behozatalunk leginkább Bosznából eredt, kivitelünk Ausztriának most már Csehországhoz csatolt részére irányult.

Nyersvas-behozatalunk 1.58 millió métermázsa volt, kivitelünk mintegy 150.000 mm. Központi területünk 1.2 millió mm. nyersvasat használt föl.

Vasérceinket tehát külföldre szállítottuk s vasszük-ségleteinket idegen feldolgozású áruba fedeztük, ami részben annak a magángazdasági kapcsolatnak a folyománya volt, amely a cseh és a magyarországi vasművek között fönnyállott.

Helyzetünk a jövőben annyival is inkább rosszab-hodni fog, mert a vastermelésnél szükséges koksban és szénben is nagy hiányunk lesz s a gazdasági terület egy-sége — ha időlegesen is — megcsorbul.

VASFogyasztók maradtunk, de érctelepeinket más fogyasztóterület kapcsolta magához.

A szénellátás kérdésének megvilágítása szintén nehéz. Az 1915. évi termelési adatok szerint 10.97 millió mm. feketeszéri-termelésünk ből majdnem 8 milliót megtarthatunk, az egész termelés 72.8%-át. Ez a termelés kizárálag a pécsi szénvidékre esik, amely ma, sajnos, még nincs birtokunkban; Pécs, s a szomszédos

baranyai járások adják a szén zömét, de Tolna völgyégi járásában is közel félmilliós mázsát aknáznak ki. 3 millió métermázsa kőszéntermelésünket most a román megszállók elvezik; jelentéktelen töredéken kívül ez mind krassó-szörénymegyei termék.

Barnaszén-termelésünk 79.7 millió mm.-ra rugott s ennek 70.4%-a marad határainkon belül, több mint 56 millió mm. A komárom-, veszprémi-, esztergom-megyei szénvidék ebből közel 30 milliót produkál, nögrádmegyei 15, a borsodi 12% milliót. A hazai barnaszéntelepek jó negyedrésze azonban román megszállás alá került. Legjelentékenyebb itt a petrozsényvidék termelés, több mint 19 millió métermázsával; kisebb szénbányák vannak még Biharban, a Székelyföldön, s a Maros innenő részén is. A cseh megszállás 2.39 millió mm. barnaszéntől foszt meg bennünket; ennek tulnyomó részét a nyítrabányai telep tárja föl. Több mint 600.000 mm. barnaszén kerül ki végül a sopronvidéki bányákból.

Ezek a termelési adatok hallgatnak az egyes szén-telepek gazdagságáról. Valószínűleg e tekintetben is szegényebbek maradtunk; a zsilvölgyi és nyítrabányai szénmedencében a feltárás lehetősége még sokkal nagyobb, mint a központi területünk bányavidékein.

Szénforgalmunk adatai a háború előtt következők voltak:

	Behozatal	Kivitel	Behozatal többlet
	ezer métermázsában		
Barnaszén	3.106	2.571	535
Kőszén	38.429	457	37.972
Pirszén	6.868	84	6.784
Brikett	49	12	37
Összesen	48.452	3.124	45.328

Barnaszenet főleg Ausztriából kaptunk, a most délszláv fönhatóság alá került bányákból, s Bosznia-ból és Szerbiából; kivitelünk majdnem kizárolag Ausztria szomszédos részeire irányult. Kőszénbehozatalunkban Németországé volt a tulnyomó nagy rész, (25 millió mm.), azután az osztrák sziléziai bányák következtek,

ekély mennyiséggel Anglia is szerepelt; kivitelünket gnagyobb részt az Aldunai hajójáratok részére szükséges kőszén képezte. A pirszen főleg az osztrák sziléziai önyákból, a brikett Németországból eredt; a kivitel isebb nagyobb ingadozással a Balkánállamok, különösen Románia felé irányult.

Hogy széninségünk mértékéről tájékozódhassunk, terész kombinációhoz kellene folyamodnunk.

Aki meg akarja állapitani, legalább hozzávetőleg, zt a szénmennyiséget, amelyre Magyarországnak a megmaradó belső területén szüksége van, nem alkalmazhatja a mai mértéket, mikor vonataink redukált szemmel vergődve közlekednek, mikor a fűtési szennel koláink és közintézményeink nagy kárára garasodni kell, s mikor iparunk azzal enyhíti a szénvását, hogy nem dolgozik.

Minden ilyen kísérlet sok gyöngéje közül nem utolsó z, hogy nemcsak nem tud különbségeket tenni az egyes zéntermelő vidékek anyagának eloszlása, s így a különöző kaloriaértékek között, hanem még a kőszén-, tokosz- és barnaszénszükségletnek a megoszlását is ténytelen együvé foglalni.

Magának a vasuti szénszükségletnek kiszámítása em indulhat el a pálya hosszúsága alapján, mert a sik idékek nagyobb forgalma, s a hegyi pályáknak fokozottabb szénszükséglete mellett nehéz kellően mérlelni a budapesti pályaudvarok rendkívüli nagy szükségletét. A fűtési szén is a lélekszám arányánál sokkal nagasabb az ország központján, különösen Budapesten, hol igen sok közintézmény nagy fogyasztásával kell zámolni, s ahol a magánháztartások is kevésbbé tudnak fával helyettesíteni a szenet. Elég említenünk, hogy 1916-ban, amikor a gázfogyasztást már erősen korlátoztuk kellett, a fővárosi gázmuveknek a szénszükséglete 3 millió mm.-át meghaladta (bár ezzel két milliónyi tokoszt is termelt), oly szénből, melyet csak behozatállal edezhetünk, s így látjuk, hogy a főváros fogyasztása miatt a megmaradó terület szénszükségletére nem lehet elég magas kulcsot számításba venni. Ujabb hányadot kellene a fogyasztott mennyiséghoz ütnünk azon a cémen is, hogy most az alacsonyabb kalóriáju barna-

szénre vagyunk inkább utalva, s végül — ezidőszerin ez a legfontosabb — figyelemmel lennünk arra a tényr is, hogy szénbányáink termelése most talán a felét sen éri el a békeidők átlagának, s ekkor kezd — ha határozott számokba nem is foglalhatóan — kibontakozni előttünk a szénválság nagysága.

Nem kell azt sem felednünk, hogy országunknak főleg azokat a területeit szakították el tölünk, amelyei fában gazdagok, s szén helyett több üzemben (különösen a fafeldolgozótelepeken) fát fogyasztottak, valamint figyelemmel kell lennünk arra is, hogy nagyobb energiafejlesztésre alkalmas vizierőink is jobbára a deindarákció kivül maradtak.

Vajjon vigasztaló mozzanat-e, hogy nemcsak maga a szétdarabolás sodort ebbe a válságos helyzetbe hanem a szétermelésnek európaszerte általános csökkenése is, amely a kivitelre képes országokat arra kényszeríti, hogy csekély fölöslegükkel minél takarékosabban bánnjanak, s azt minél súlyosabb ellenszolgáltatásért apró adagokban utalják ki a szénre éhes országoknak.

Az általános szénnyomoruság halogatja a termelés rendjének megindulását, s ezzel segít lejebb nyomni a megbénult gazdasági erejű országok valutáját, növelve az általános szegényedést.

Nyilvánvaló, hogy a mi szénhiányunk ebben az általános válságban szinte helyi jelentőségüknek látszik, s a kibontakozás felé igazán csak akkor haladhatunk, ha a szén világválsága enyhülni kezd, s azután a szénmennyiség után, amelyet javult termelési viszonyok mellett is importálnunk kell, nem kapkod annyi más versengő ország.

A megoldás tehát nem tölünk függ elsősorban; rajtunk leginkább az mulik, hogy mennyire tudjuk eddig üzemünkben a szétermelést a békeátlag felé közelíteni s mennyi kilátásunk van arra, hogy ujabb föltárasokkal is előmozditsuk a hazai produkciónkat?

Gazdasági és szociális intézkedéseknek átgondolt együttese bizonyára növelheti a szénkitermelés mennyiségett. Az átlagos teljesítmény egyes bányáinkban még lehetősen eltérő; lehetnek helyi okok, amelyek a kisebb eredményt okozzák: szolgáljon a nagyobb például arra,

hogy a hátráltató okot kiküszöbölni, a kisebbet is emelni tudjuk.

Új föltárasok ma a befektetéshez szükséges töke hiánya miatt, nehezebben indulhatnak meg, s lassabban válthatnak a termelésnek figyelemremélő tényezőivé. Sajnos, ugyanezt kell mondanunk a vizierők hasznosításáról, amely szintén hatalmas tökeerőt igényelne, vagy az energiák központosításáról, amelynek kétségtelen megtakarításai csak nagyobb anyagi áldozatok után kezdenének mutatkozni. A megnyitásra váró földgázkutakat, mint ma még csak a jövő reményeit, egyelőre egészen figyelmen kívül kell hagynunk.

Minthogy azonban csak a legnyomasztóbb kényszer húktálhatja azt, hogy szénben, illetve munkaenergiában fukarkodunk, s a gazdasági fejlődés irányába csak az lehet, hogy minél több erőfejlesztő anyagot használunk föl minél nagyobb munkateljesítményre, számot kell vetnünk azzal, hogy a szénnek a világválsággal összefüggő rendkívüli hiánya mellett, s ha ez el is mulik, szénterületünk elégtelensége miatt minden vonatkozásban gondolhatunk a fogyasztás korlátozására, s minden lehetőséget képzelünk az erőtermelés fokozására?

A fogyasztás a mai inség mellett már is korlátozódott. A vasutak megritkitott járatai, a gyárok sűrű — nemely iparágban állandó — szünetelései, s a közintézmények és magánháztartások fűtési nehézségei a legkiáltóbb példák erre. Vasutaink minél nagyobb teljesítőképességet annál inkább kívánunk kell, mert azok az áruk, amiket közvetítenek, ma sokkal kevésbé vannak egyenletesen, s a szükséglethez képest elosztva, mint békés időkben: a vasuti forgalom meg-megakadása csak fokozza a gazdasági élet zavarait. Az iparban a legnagyobb szénfogyasztást a vasipar és gépipar, a téglagyártás, élelmezési ipar s a vegyészeti ipar mutatja; nagyvállalataink hozzávetőleges szénszükséglete 40.7 millió métermázsa, kokszszükséglete pedig 2.7 millió. A fölösörök iparágak helyzetéről a következő fejezetben részletesebben megemlékezünk: legyen itt elég hangsúlyozni azt, hogy a legtöbb energiát fogyasztó iparok bár melyikének csonkulása is igen érzékeny veszteség volna, sőt a téglagyártás kényszerű szünetét súlyosan érezzük,

az élelmezési iparágak fejlődésébe vettet hitünk alapja a későbbi gazdasági kibontakozás reményének, vegyszeti iparunk pedig megcsönkitásunk folytán annyira megyöngült, hogy csak növelésére gondolhatunk, nem pedig a megmaradt néhány üzem elsorvasztására. A fűtési szén mai kényszerű korlátozása sem az a kivánatos állapot, amelynek hosszu ideig való elhuzódását szeretnök; egész nemzedékek kulturája megsinyli, ha iskoláinkban még tovább tartanak a csonka évek, s az egyébként is legyöngült lakosság életereje csökken, hasonlókig fütellen szobákban didereg. Mégis, a mult gonddatlan fogyasztásával szemben a fűtési szénnél továbbra is el lehet érni megtakarításokat: iskolákban s egyéb közintézményeknél megfelelő órabeosztással, háztartásokban, hivatalokban a hely jobb kihasználásával s a fűtött helyiségek korlátozásával a békeidőbeli mérték-nél jelentékenyen alább lehet szállítani a fogyasztást ami azt a jövőbeli mérlegünket, amikor kisebb termelési hiánnal küzdünk, némileg javithatja. Olyan iparágak decentralizálása pedig, amelyek több munkáskezet igényelnek, s kevésbé szorulnak nagy energiamennyiségre, valamit szintén enyhíthat a hiányon, s jövőbeli iparfejlesztésünknek is egyik vezető gondolata lehet, hogy az olcsóbb energiákkal is beérő iparágakat növelje.

E gondolat azután visszavezet bennünket a vizierők kérdéséhez. Egy ismert szakértőnk, Hoor Tempis Mór, Magyarország összes mechanikai energia szükségletét 1913-ra 4000 millió kilowattorrára becsülte; a szüksébb Magyarországon szerinte 2330 millió kilowattorrára lenne a szükséglet, 58.3%-a az egésznek. Ugyanelek az összámítása azonban az 500 kw.-nál nagyobb, megépített és megtervezett vizierőket a demarkációs vonalon belül csak 130 millió kilowattorrára, a kisebb s a még meg nem tervezett vizienergiákat 150 millióra teszi, míg az elszakított területen 5370, illetőleg 7350, együtt 12.720 milliós vizierőre lehetne számítani. Csakugyan belső területünk vizeinek alig van oly esése és bővíze, hogy nagyobb energiatermelésre lehetne gondolni.

Az apró energiák jobb kihasználása azonban, s lehet, egyesítése szintén hozhat valami enyhülést a

szénhiányba, ha tervszerűen oly iparágak fejlesztésére gondolunk, melyeknek anyaga könnyen hozzáférhető, szervezetük egyszerű, s energiaigényük nem nagy. Németország műszaki körei a kisebb szél- és vizimotorok szaporításának kérdésével foglalkoznak; nálunk régebbi kezdeményezésre lehet gondolnunk, a mecenzáfi kapahámorokra s a nagyszabevídeki posztómalmokra. Vizimalmaink — mi helyt a gabonafogyasztás korlátozása fölszabadul — ugysem versenyezhetnek a gazdaságosabban örlő nagy malmokkal, (sőt ez utóbbiakat kár-pótolni kell a délvidéki gabona esetleges elmaradásáért) — mint energiatermelők készen állanak, csak belső berendezésüket kell a választott alkalmas iparágra átalakítani, vagy ugyanazon viz mentén esetleg erőátvitellel összegyűjteni energiájukat. Talán nem érdektelen tehát itt bemutatni apró vizi és szélmüveink energiarendjét egy régebbi — 1906. évi — felvétel alapján.

T e r ü l e t	Turbi-nák	Felül	Alul	Szél-kerekek
		csapó vizkerek	ö s s z e s i ó e r e j e	
Cs eh megszállás % -ban	2974 35·6	13,008 31·0	6641 22·1	4 0·0
Román megszáll. % -ban	2695 32·3	20,590 49·1	12,524 41·6	64 1·8
Délszláv megszáll. % -ban	254 3·0	36 0·0	875 2·9	1519 41·9
Osztrák követelés % -ban	349 4·2	655 1·6	1187 4·0	65 1·8
Piume	—	—	22	—
Összes követelés % -ban	6272 75·1	34,289 81·7	21,249 70·6	1652 45·5
A megcsónkitott Magyarország % -ban	2073 24·9	7,647 18·3	8827 29·4	1975 54·5
Magyarország összesen	8345	41,936	30,076	3627

Természetesen, csekélység mindez, s a Balatonban, tán Tihanyán létesítendő nagyobb turbinákkal, vagy a

tervezett Sió-csatorna mesterséges esésével sokkal nagyobb munkaerjű vizierőket is lehetne produkálni ; de a szénhiány arra késztet, hogy minden meglevő berendezkedésünket igyekezzünk kihasználni.

Ez fordítja a figyelmet Magyarország tőzeglápjai felé is, amelyek kitermelése legalább a közelebbi környék fűtési, malom és mezőgazdasági energia szükségletét tudná többé kevésbbé kielégíteni. Az ország tőzegállományáról László Gábor munkája közöl bővebb adatokat. Ezek szerint Magyarország tőzeglápjai 966 km² területet foglalnak el, a tőzeg térfogata 1235 millió köbméter, s a melegfejlesztőképesség tekintetében a Hany-ság, a Nagyberek s a zala-somogymegyei lápcsoport tőzegei a legértékesebbek.

A lápvidékek közül az ecsedi láp s a Hany-ság részben kiesik területünkhez, a Szernyi mocsár, az erdélyi árvamegyei, s egyéb kisebb felsőmagyarországi lápok teljesen határainkon kívül maradnak. Eddig tudomásunk szerint csak a hany-sági tőzegipari társulat termelt nagyobb mennyiségi tőzeget s azt Ausztriába szállította.

Ezek az apró lehetőségek egy-egy árnyalattal talán csak enyhítenek a helyzeten, de nem változtathatnak azon a tényen, hogy a termelés helyreállta után is szénhiánnal fogunk küzdeni.

Ha azonban kihasználjuk az apró lehetőségeket is, nagyobb biztonsággal fordithatjuk jövőbeli szénimportunkat az ipar s a vasutak szükségletére.

Amíg a szén európai válsága tart, ennek a sulya a mi erőkifejtésünket is akadályozza ; ha a nagy zökkenőn valahogy átestünk, szénszükségletünket egyéb terményeink árán megvásárolhatjuk a külföldtől, — s a hazai termelés nivóemelkedését föltételezve — végeredményben igazán nem kell attól a problémától félnünk, ha a megcsontkitott Magyarország szénbehozatala azért fog nöni, mert ipari fejlődése így kívánja.

IX. IPAR.

Magyarország népének vékony ipari rétege évtizedről-évtizedre jobban izmosodott. A kereső iparosok aránya az egész dolgozó népben az utolsó három évtizedben a következőleg alakult: 1890: 12.3%; 1900: 13.8%; 1910: 17.4%. Ez az iparosodási folyamat — ha nem is egyforma ütemben — az ország minden részében előre haladt. A központi területek — élükön Budapesttel — elüljártak az indusztriális fejlődésben: a Duna-Tisza közének dolgozó ipari népessége 1890-től 1910-ig 18.2%-ról 26.9%-osra nőtt. Az északnyugati felvidéken, a Duna halpartján 1890-ben a dolgozó nép 13.1%-a kevésre iparral kenyérét, 1910-ben már 18.2%. Északkeleten (a Tisza jobb partján) 11.9%-ról 16.2%-ra nőtt husz év alatt • az iparosok aránya; Erdélyben pedig 8.2%-ról 11.8%-ra, s az ipart a központi területek vagy mint Erdélyben, a magyar végek) magyarsága vitte szét az országban. Fajunk külföldi mesterek és előmunkások tanítványa lehetett az ipar ügyességeiben, de a saját értelmével és akaratával fejlesztette azt tovább, s ültette ki és növelte olyan vidékeken is, ahová már mesternek és tanítónak ment ő maga. Ahol nem magyar nyelvterületen e század első tizedében a magyarág fejlődött, ott a fejlődés mértékének magyarázatát többnyire az iparnak, s az iparban foglalkozó magyarság-nak növekvése adja meg. Íme néhány szembeötlő példa:

	M a g y a r a j k u v o l t % - b a n	az összes népességből	az ipari népességből	
		1900-ban	1910-ben	1900-ban
Selmechbánya t.jv.	19.9	41.8	23.3	53.3
Nógrád vm.	70.5	75.6	73.8	78.1
Nyitra vm.	18.9	22.0	20.2	26.3
Turóc vm.	4.2	10.0	4.7	12.3
Zólyom vm.	7.3	12.4	9.0	14.6
Sáros vm.	6.3	10.4	14.5	24.5

	M a g y a r a j k u az összes népességből 1900-ban	v o l t % - b a n az ipari népességből 1900-ban	% - b a n 1910-ben
	1910-ben		
Szepes vm.	6.3	10.8	9.3
Ung vm.	30.2	33.2	51.2
Zemplén vm.	53.1	56.5	68.9
Krassó-Sz. vm.	4.8	7.3	8.5
Temes vm.	9.3	11.9	9.9
Nagyküküllő vm.	11.8	12.4	17.4
Szolnok-Doboka vm.	19.9	20.7	52.4
Magyarország összesen	51.4	54.5	58.8
			62.8

Az 1910. év általában kedvező ipari konjunkturában találta országunkat, s közel két esztendő még a fejlődés időszaka volt; csak 1912 vége — a balkáni háború kitörésének ideje — állította meg, s fordította később kissé vissza ezt az irányzatot. Igy az 1910. évi adatokat nagyjában jellemzőnek találhatjuk a világháború kitörésének idejére is. Iparos népességünk ez adatok szerint Magyarország szétdaraboltságában a következően alakul:

T e r ü l e t	Az iparral foglalkozó kereső népesség megoszlása				20-nál több segéddel dol- gozó iparvá- llalatoknál alk. mun- kások száma
	önálló	tiszt- viselő	egyéb segédsze- méllyzet	összesen	
Cseh megszállás % - ban	68.559	4.304	157.255	230.118	80.057
	17·2	13·2	18·2	17·7	20·4
Román megszáll. % - ban	95.827	4.902	166.363	267.092	67.827
	24·0	15·0	19·2	20·6	17·3
Délszláv megszáll. % - ban	40.524	947	50.147	91.618	8.968
	10·1	2·9	5·8	7·0	2·2
Osztrák követelés % - ban	9.755	361	28.533	38.649	8279
	2·4	1·1	3·3	3·0	2·1
Fiume	1.497	517	7.830	9.844	5.881
% - ban	0·4	1·6	0·9	0·8	1·5
Összes követelés % - ban	216.162	11.031	410.128	637.321	171.012
	54·1	33·8	47·4	49·1	43·5
A megcserekített Magyarország % - ban	183.138	21.655	454.972	659.765	221.927
	45·9	66·2	52·6	50·9	56·5
Magyarország összesen	399.300	32.686	865.100	1,297.086	392.939

Az ország központi területei tehát a nagyobb iparosodás s a nagyobb koncentráció képét mutatják. Az iparosok aránya jóval magasabb, mint amekkora hányadot a népességből általában megtarthattunk: az önnálló iparosoké azonban nem sokkal haladja meg a népességi arányt, nyilvánvaló jeléül, hogy a kisipar apró exisztenciái ezen a területen gyerebben vannak képviselve. A segédszemélyzet sokkal tulnyomóbb, különösen pedig azok, akik 20-nál több segéddel dolgozó, tehát terminológiánk szerint gyárnak minősíthető üzemben vannak alkalmazva. Ez az utóbbi arány, végül pedig az, hogy az ipari tiszttiselőknek kétharmada esik erre a terüetre, mutatják az itteni üzemek nagyobbfokú koncentrációját.

Utalhatunk itt arra, hogy mig a lekapcsolásra szánt területeken száz önnálló iparosra 190 alkalmazott esik, Magyarország átlagában 225, addig a megmaradó központon 248. A segéd nélkül s legfeljebb egy munkással dolgozó vállalatok tekintetében a periferiák járnak elől magasabb arányukkal, de már a két munkást s fokoztasan az összes többi, magasabb létszámot alkalmazó üzemkategóriák a központi területen fordulnak elő növekvő tulssallyal.

Azok a nagy ipari üzemek, amelyek 100 munkásnál is többet foglalkoztatnak, feltétlenül a megmaradó Magyarországon a legjelentősebbek; arányuk az egész ország adataihoz képest 54.3%-os, az ily üzemekben alkalmazott munkások létszáma hozz képest pedig 56.1 százalékos, jöllehet nagy vállalataink közül sok helyezkedik el a periferiákon a nyersanyag termelőhelye körül (Nógrád, Szepes, Gömör, Hunyad megyék stb.), vagy a kereskedelmi forgalom szempontjából alkalmas pontokon (Fiume, Brassó, Pozsony, Zsolna stb.), másfelől pedig az iparban szegény, kifejezetten agrárjellegű vármegyék csaknem egészükben szintén a központi területhez kapcsolódnak.

A legnagyobb ipari koncentráció természetesen Budapesten mutatkozik, ahol a kereső iparosok a dolgozó népesség 44.1%-át teszik s az ipari segédszemélyzet a kereső iparosok 77.1%-át. Itt a gyári jellegű vállalatokban a segédszemélyzet 76.4%-a dolgozik, sőt a 100-nál

nagyobb munkáslétszámu üzemekré is 51.3% jut. Mégis a kisipari üzemek sem hiányoznak a fővárosból, sőt Budapest vállalatainak 51.1%-a segéd nélkül dolgozik, ujabb 36.2% legfeljebb öt segéddel s csak 3.5% esik a husz alkalmazottnál népesebb üzemekre. Budapest után Pest megye, a városok s Borsod és Nógrád megyék mutatják a legerősebb ipari tömörületeket. Még a nagyobb vállalatok hijával levő megyékben is jóval meghaladja azonban az ipari segédszemélyzet száma az önállókét, kivétel csupán Hajdu s azon töredék vármegyék közül, amelyeknek kisebb része maradt határainkon belül: Bács, Abauj, Bereg, Bihar, Szatmár.

Az iparosodás tekintetében a központi területen kívül legértékesebb az, amelyet most a csehek tartanak megszálva. Iparos népességünk 17.7%-a esik ide, a munkások 18.2%-a, a gyáripari alkalmazottak 20.4%-a. A segédszemélyzet aránya az önállóhoz képest még ezen a területen is magasabb az országos átlagnál, a száz fónél népesebb üzemek száma a központi magyar terület után a leggyakoribb s ezek az üzemek a megmaradó Magyarország vállalatai után átlag a legnagyobbak is.

Főként a magyar nyelvterület azonban itt is az, amely indusztrializálódásával kiválik. A nyugaton levő magyarság (Pozsonnyal) fejlett és egyenletesen megoszló iparosnépességet jelent ugy a kis-, mint a közép- és nagyüzemekben; a keleti megyék magyarsága a második a sorban, amely élénkebb ipart tudott teremteni; a középvállalatoknak még fokozódó szerepével. A Garam völgyén főleg a nagyüzemeknek van erősebb szerepük, amit mutat az egész országban legszembeötlőbb aránszám, hogy itt száz önálló iparosra 432 alkalmazott jut. Figyelemremélő még a Vágvölgynek iparosnépe és a Szepességé.

A román megszállás vidékére iparosnépességünknek ugyan nagyobb hányada esik, 20.6%, de a megszállt nagy területhez képest ez mégsem oly jelentős, sőt az összes népességből itt jut legkisebb rész, 12.7% az iparüzőkre. S még ez az ipar is inkább kisipari kerekek felé hajlik; az önállók közül 24.0% él ezen a vidéken, a munkások közül 19.2%, s a 20 munkásnál töb-

bet foglalkoztató üzemekben 17.3%. Száz önálló iparosra csak 173 munkás jut, a vállalatoknak közel két-harmada segéd nélkül s közel kétötöde egy segéddel dolgozik. Nagyüzemek természetesen erről a vidékről sem hiányoznak, de a vállalatok átlagos munkáslétszáma is kisebb már.

A népességi arányhoz viszonyítva, a román megszállás területén a szászföld a legiparosabb, de közvetlenül utána a magyar nyelvterületek válnak ki s még a székelység sorában is jóval több az iparos, mint a vegyes nyelvvidékeken vagy az oláhság sorában. Különösen a Marostól északra eső oláhság közt fejlett az ipar. Nagyobb iparostömegek vannak a magyar nyelvterület déli részén (Arad, Temesvár stb.), a Szamos mentén (Kolozsvár stb.) s a Marostól délre eső oláhvidéken (Hungiad, Krassó-Szörény).

Népességi arányához képest nagy részt vesz ipari termelésünkben Nyugatmagyarország, ahol leginkább a sopronmegyei rész jellegzetesen iparos: a nép 29%-a iparüző. Az ország központi területéhez hasonlit annyiban, hogy itt is csökély szerepe van a segéd nélkül dolgozó apró iparvállalatoknak (száz önálló iparosra 296 alkalmazott jut), s a kisiparnak fejlettebb üzemkategóriái jobban vannak képviselve: a koncentráció olyan fokáig azonban nem jutnak ezek a vállalatok, mint az ország központján.

Legkevésbé iparos az elszakításra ítélt területek közül a délszláv megszállás, ahol a nép 14.7%-a iparüző, de ez az arány a Muraközön leszáll 11.4, a vend nyelvterületen 8.8%-ra s csak a Bácska déli részén emelkedik közel 20-ra. Magyarország iparosságának 7.0%-a él ezen területen, az önállóknak 10.1, a segédeknek 5.8, a gyári alkalmazottaknak azonban csak 2.2%-a. Ez adatokból is látszik, hogy itt ismét típusk kisipari néppel van dolgunk. Csakugyan az egész országban itt a legalacsonyabb a segédszemélyzet aránya: száz önállóra 124 munkás jut. A Muraközben, s a vendek közt számszerűleg is kevesebb az ipari munkás, mint a mester.

Az ipar jövő eshetőségeit vizsgálva, a kisipar helyzetén kevesebb tűnődni valónk van. Ha a nagyforgalom utját barrikádok záraják is el, a helyi forgalom és üzlet

kevesebb akadályal küzd. A kisiparos megélhetésében kisebb szerepet játszik az invesztíció, az anyagkérdés és a piac helyzete, s nagyobb fontosságu a saját munkaereje, s a közvetlen megrendelések, amiknek érvényesülését a demarkáció kevésbé akadályozza.

Figyelemre méltóbb a gyáripar válsága, melyet az anyaghiány s a gazdasági széttagoltság fölidézett.

Az utolsó hétevű adatai alapján gyáriparunkról (ideérte egyfelől azokat a vállalatokat, amelyek munkáslétszámauk alapján, másfelől azokat, amelyek a használt motorikus erő folytán, s végül azokat is, amelyek tömegcikkeknek készletre való termelésével emelkednek ki a kisipari típusból), a következő képet festhetjük:

T e r ü l e t	Az ipartelepek száma	Az ipartelepeken használt motorok időreje	Az évi legnagyobb munkáslétszám	Kifizetett munkabér ezer koronában	A termelés eladási értéke ezer koronában
Cseh megszállás %-ban	817 19·3	173.815 21·7	98.238 22·0	66.525 18·1	618.979 18·2
Román megszáll. %-ban	927 21·9	153.667 19·3	92.650 20·8	61.930 16·8	614.895 18·1
Délszláv megszáll. %-ban	301 7·1	39.862 5·0	15.378 3·5	8.449 2·3	148.043 4·4
Osztrák követelés %-ban	132 3·1	12.773 1·6	11.303 2·5	7.232 2·0	52.007 1·5
Fiume %-ban	35 0·8	19.003 2·4	8.498 1·9	12.237 3·3	74.237 2·2
Összes követelés %-ban	2.212 52·2	399.120 50·0	226.067 50·7	156.373 42·5	1,508.161 44·4
A megcsönkitott Magyarország %-ban	2.029 47·8	398.929 50·0	219.725 49·3	211.381 57·5	1,887.930 55·6
Magyarország összesen	4.241	798.049	445.792	367.754	3,396.091

A 4241 gyártelep közül határainkon belül maradna 2029, a gyárak 47.8%-a. Az itt alkalmazott 5958 motor, összesen 399.000 lóerővel, a 220.000 főnyi munkáslétszám több, mint 53 millió munkanappal s 211 millió

korona munkabérrel, végül az 1888 millió eladási értékű*) termelvény minden arra vall, hogy a megmaradó gyárak voltak a nagyobb teljesítményük és értékesebbek. A gyárak számában csak 47.8%-kal részesedtünk, a lőerők számában már 50.0%-kal, a munkások számában 49.3, s a munkanapokban 51.8%-kal, végül a termelés értékében 57.5, valamint a munkabérékben 57.5%-kal. Gyáraink számukhoz képest tehát nagy erőkifejtésre képesek, munkásaiak rendszeresen voltak foglalkoztatva. Már itt előre kell bocsátanunk, (amire később esetenkint visszatérünk), hogy a határainkon belül maradt gyáripar arra a gazdasági egységre volt alapítva, amely elszakított területünkkel összefűzött. A számok tehát, amelyeket idézünk, gyáraink békebeli teljesítményeit mutatják, nem pedig azt, hogy ma is ily teljesítményre képesek volnának. Tegyük hozzá, hogy az 1919/20. évi oláh megszállás gyárainkat nemcsak anyagaiból és készleteiből fosztotta ki, hanem igen sok értékes gépi fölzszerelést is elhordta.

Budapest gyáripara közel egymilliárdnyi (987 millió K) értéket állított elő, s utána Pest vármegye következik, a főváros környékén lévő gyárkülvárosok révén, 210 milliós termelési értékkel. Borsod megye 94, Győr város 71, Debrecen 57, Szeged 53, Heves 33, Miskolc 29, Vas, Nógrád és Zemplén megyék egyenkint 27 milliós körüli termeléssel a legfontosabb ipari területeink közé tartoztak; a 20 milliót meghaladta még Komárom, Somogy, Sopron és Zala vármegyék nagyipari termelése.

Ha nem is gyárainak számával, s értéktermeléséneknek nagyságával, de motorerejével, munkásainak számával s a bérösszeg magasságával a központi terület után e vonatkozásban is az a vidék következik elsősorban, amely most cseh megszállás alatt van. Több mint 98.000 munkás, 619 millió értéket állít elő ezek-

*) Az eladás értékét legföljebb az iparágak szerinti részleteknél lehet szószerinti értelmezésben pontosnak tekintheti, mert az összes ipari termelésben számos oly áru van, amely további feldolgozásra is kerül, s eladási értéke az első, a második stb. feldolgozásnál is külön van számítva.

ben a gyárakban. A magyar ethnukumon belül folyik a legértékesebb ipari munka : 36.000-nél több munkás jó negyedmilliárdnyi értéket termelt, főleg a nyugati részeken. Említést érdemel a felső Vágvölgy ipari termelése 114.5 millió értékkel, a Garamvölgyé 96.8, s a Szepességé 70.6 millióval.

A román megszállás területén több a gyár, de a motorikus erő szerepe kisebb, kevesebb a munkás, azok gyöngébben vannak foglalkoztatva s keresetük is aránylag alacsonyabb, s ennek megfelelően valamivel kevesebb a termelés értéke is. A 615 milliós termelési értékből 316 millió esik a magyar nyelvvidékekre ; a Marostól délre eső iparos megyék 172 milliót produkáltak, a Kolozsvárt is magába foglaló vegyes nyelvterület 69 milliót.

A délszláv hódítás gyártelepei átlagban kisebb energiájuak, termelésüket csekélyebb s rendszertelenebb foglalkoztatott munkáslétszámmal végezik, de kevesebbet is juttatnak munkabérekre. A 148 milliós termelésből a Duna-Dráva szöglete, s Bácska és Torontál veszik ki leginkább a részüket (munkabér és termelési érték között ez utóbbi helyen legkedvezőtlenebb az arány).

Fiume elvészét az ipari termelés szempontjából már fájón érezzük : kikötővárosunk gyáraiban 8500 munkás 74 milliónál több értéket állított elő. Nyugat-magyarország 11.300 gyári munkására már csak 52 millió értékű ipari termelvény esik, s ez összegből 39 millió jut a sopronmegyei csíkra, 10 millió Vas és 3 millió Moson németajku vidékeire.

Tovább haladunk ipari helyzetünk főismerésében, ha az eddigi általános adatokat részleteikre bontjuk, s főiparcsoportok szerint vizsgáljuk a megmaradt és veszni induló ipari kultúra sorsát. Erről az 1913. évi adatok alapján a következő lapon lévő tábla tájékoztat.

Magyarország nagyipari termelésének ez adatok szerint közel felét, 1650 millió koronát, az élelmezési és élvezeti cikkek gyártása szolgáltatta. Ennek az iparnak a termeléséből a szétdarabolás következtében 42.7%-ot vesztenénk el.

A gyári ipari termelés megoszlása iparágak szerint.

Térület	Vas- és fémipar	Gépgyártás	Kő-, agyag-, stb. ipar	Fa- és csonthipar	Bőr-, sűrít- stb. ipar	Fonó- és szövőipar	Ruházati ipar	Papíros- ipar	Élelmezési stb. ipar	Vegyészeti ipar	Sokszorozó- sító-ipar	Az összes
	termelés eladási értéke ezer koronában											
Cseh megszállás	135,194	12,362	26,667	45,213	25,032	70,190	1,965	28,193	230,174	43,039	950	618,979
% -ban	26·9	4·1	22·1	24·3	32·0	36·4	6·1	56·9	14·0	18·7	2·0	18·2
Román megszáll.	111,181	25,531	15,946	89,805	7,088	24,759	4,689	7,640	283,776	41,112	3,368	614,895
% -ban	22·2	8·3	13·2	48·2	9·0	12·8	14·4	15·4	17·2	17·8	7·0	18·1
Détszláv megszáll.	735	2,590	4,578	7,486	333	6,699	1,539	—	116,524	7,202	357	148,043
% -ban	0·1	0·8	3·8	4·0	0·4	3·5	4·8	—	7·0	3·1	0·8	4·4
Osztrák követelés	2,265	1,185	2,275	1,954	581	12,271	—	869	26,985	2,995	627	52,007
% -ban	0·5	0·4	1·9	1·0	0·8	6·4	—	1·8	1·6	1·3	1·2	1·5
Fiume	—	13,098	—	515	130	346	—	2,150	47,518	10,187	293	74,237
% -ban	—	4·3	—	0·3	0·2	0·1	—	4·3	2·9	4·4	0·6	2·2
Összes követelés	249,375	54,766	49,466	144,973	33,164	114,265	8,193	38,852	704,977	104,535	5,595	1,508,161
% -ban	49·7	17·9	41·0	77·8	42·4	59·2	25·3	78·4	42·7	45·3	11·6	44·4
A megcsönkitött												
Magyarország	252,388	250,680	71,164	41,295	44,975	78,712	24,127	10,690	945,306	126,029	42,564	1,887,930
% -ban	50·3	82·1	59·0	22·2	57·6	40·8	74·7	21·6	57·3	54·7	88·4	55·6
Magyarország összesen	501,763	305,446	120,630	186,268	78,139	192,977	32,320	49,542	1,650,283	230,564	48,159	3,396,091

A román megszállás alatt álló gyárok 283.8 millió korona értékű termelvényt állítottak elő; ennek tulnyomó része, 151.2 millió a magyar nyelvterület déli feléről került ki, majdnem 50 millió pedig az északi részen megszállt magyar vidékről. A Székelyföld 18.7 milliós, a Mezőség és Szamosmenti terület 28 milliós termelését kell még számításba vennünk, hogy lássuk, mennyire elsőrendű ennél az iparcsopornál a magyar ethnikum termelése, s mily jelentéktelen a periferiáké. A román megszállás alatt lévő területek itt csak három iparágban mutathatnak föl ezer fónél nagyobb munkáslétszámot: a dohánygyártásnál (3644), amely azonban mesterségesen telepítetett a végekre, hogy munkaalkalmakat juttasson a szegény népnek, a malomiparnál (2513), amely már főleg a magyar vidékek ipara, s a cukorgyártásnál (1574). Az ezret megközelítő még a szesz- és sörgyárok munkáslétszáma.

Azon a területen, amelyet most a csehek tartanak megszállva, élelmezési ipari termékeinknek 14%-a készült, a 230 milliót meghaladó összegben. Ebből azonban közel 134 millió tisztán magyar nyelvvidékről került ki, 29 millió a Nyitrának s a középső Vágnak a magyar róna felé lejtő völgyéből, 28 millió Sáros és Szepes megyékből (főleg dohány és sör). Cukorgyártásunk a cseh megszállás vidékein nagyarányú volt, 7890 munkással; a dohánygyártás 4948 munkásnak adott kenyерet, 1335-en foglalkoztak a malomiparban, 1214-en a cukorka-, csokoládé- stb. gyártásnál (Pozsony); a sörgyártás s pótkávé- és konzervgyártás érdekel még emlitést, 832, illetve 574 főnyi munkáslétszámmal.

A délszlávok mezőgazdaságilag nagyjelentőségű területekre tették rá a kezüköt, ugy, hogy itt az élelmezési ipar is figyelemremeltő, a 116 millió koronát meghaladó értékkel (az összes egyéb nagyipari termékek csak 32 millió értéket képviselnek). Leginkább Bács-Bodrog vármegye, azután Torontál és Temes megyék veszik ki ebből a termelésből a részüket, a Muraközre s a vend területre egész kis hányad marad. Itt azonban már csak a cukorgyártás játszik nagyobb szerepet

(2366 munkás), s a malomipar (1571 alkalmazott) : minden egyéb élelmezési iparág sokkal szükebb kerek között mozgott. A cukoripar még az osztrákok által követelt területen is említésremélő, 1394 munkásával ; egyéb élelmezési cikket itt alig produkálnak s az összes termelés értéke valamivel alul marad a 27 millió koronán.

A megmaradó magyar terület az élelmezési ipar valamennyi ágában elüljárt. A munkáslétszám szempontjából legnagyobb volt a cukorgyártás, azután a dohánygyártás, mind a kettő 10.000 főt meghaladó alkalmazottal. A malomiparban 7122 munkást talált az 1917 őszén végrehajtott összeirás, mert a liszttermelés ekkor a nagy kereskedelmi malmoktól részben már átterelődött a kisebb vámőrlő malmokhoz. A sörgyártásnál 3583 munkás volt ekkor, s 1000—2000 között a cukorka-, a tézsza-, szalámi-, szeszgyártásnál, közel ezer a tejtermékek előállításánál, stb. Budapesté volt az elsőség az élelmezési ipar termékeinek feldolgozássában : a főváros gyárai több, mint 503 millió K értéket állítottak elő. Az értéktermelés nagysága szerint a megmaradt területen Debrecen következett 49.5 millióval, azután Pest megye 45.2, Szeged 35.2, Győr 32.2, Heves megye 30.1, Miskolc 24.1 és Zemplén 23.9 millió K-val.

Az élelmezési ipar jövőjét nemcsak elégé biztatónak tekinthetjük, hanem egyik igen fontos tényezőnek a megcsönkitott ország további iparosodása szempontjából. A fűtőanyagok tekintetében fönnállanak ugyan itt is azok a komoly aggodalmak, amelyeket fönt általában minden ipari fejlődésre mondottunk. A feldolgozásra kerülő anyag azonban az ajánlott ökonomikus mezőgazdasági termeléssel az eddigit jóval felülhaladó mértékben is rendelkezésre állhat, s minthogy Európa élelmiszerlástsága még hosszu évekig eltarthat, az ipari feldolgozás és konzerválás mezőgazdasági termékeinket értékben nagyon megnövelve vetheti piacra. Bár az új délszláv állam malomipari berendezéseit most szaporítja s arra el lehetünk készülvé, hogy Jugoszlávia, s kisebb mértékben Románia is nemcsak mezőgazdasági termékeinknek, hanem mezőgazdasági iparunknak is

igyekszik versenyt támasztani, valószínűleg még nagy malmaink sorsán sem kell aggódnunk, tekintve kész berendezésüket s a hozzájuk vivő vizi ut ocsóbbaságát. A versenyt azonban mindenkorra ezek sinylik majd meg legjobban. A térsztagyártás, növényi konzervgyártás, borlepkálás, husipar terén azonban termelésünk még rendkívül fokozható akkor is, ha a mezőgazdaság produkciójában nem állana be érdemleges fejlődés. Különösen a konzervgyártás (főleg a gyümölcskonzerveké) fejlődhetik, mert a munkabéreknek s a fuvarozási költségeknek hosszu ideig várható magassága mellett a gyümölcsértékesítés egyáltalán nem kielégítő. A dohánygyártásnak — ha az elszakított területek hamar vissza nem kapcsoltatnak — új hajlékokra lesz szüksége, sőt a gyártás még fejleszthető is, mert a legutóbbi évek kísérletei azt mutatták, hogy az eddig csak néhány jellegzetes vidékre koncentrált dohánytermelés nagyon kiterjeszthető. A dohánygyártás, de az élelmezési iparnak számos ága megbirja a decentralizálást, s ezzel az energiahány is csökkenhető, mert egyébre kevésbé hasznosítható kisebb vizierőket lehet így foglalkoztatni.

A cukorgyártás fejlődése a szénellátás átmeneti nehézségein kívül főleg attól függ, hogy a cukorrépter-melésben a birtokviszonyok eltolódása folytán milyen helyzet alakul ki.

Egyelőre kérdéses, hogy a sörgyártás, — mely Budapesten és környékén az utolsó hétevben több mint másfél millió hektolitert termelt, — teljes üzemképes-séggel működhetik-e, s megcsökkent árpaterületünk az állattenyésztés és zsírszükséglet sérelme nélkül adhat-e elég nyersanyagot sörgyárainknak? Mégis a sörtermelés kilátásait a jövőben nem gondoljuk kedvezőtlennek.

Fontos és sürgős feladat a burgonyakonzerválás ipari meghonosítása, mert ebből az értékes tápszerünk-ból most sok elvész a késedelmes szállítások, s az ebből eredő fagy és rothadás miatt.

Másodsorban a *vas- és fémpipar* termékeiből produ-káltunk eddig legtöbb értéket, közel 502 millió koronányit, azután a gépipar termelvényeiből több mint 305 milliónyit, a kettő tehát együttvéve is alig fele az élelmezési ipar termelési értékének. Az idegen megszállá-

sok nem egyformán érintik e két ipari csoportot, mert vas- és fémipari telepeink termelésének 50.3%-a maradna meg csak határainkon belül, a gépipari produkciónból azonban 82.1% esett a központi területekre. Mégis szükséges párhuzamosan foglalkoznunk e kettővel, mert mindegyiknek jövő sorsa attól függ, hogy vasanyagot mily mértékben használhatnak, s kokszerűséhez — amelyekből e két iparág megmaradó területén eddig hozzávetőleg évi 16–17 millió métermázsát fogyasztott (közel harmadfél millió métermázsa koksot) — mennyire jutnak?

A cseh megszállás alatt levő terület a vas- és fémipar terén 135, a géptgyártás terén 12 millió korona értéket produkált. A gépipari termelés tulnyomó nagy részben magyar nyelvterületen ment végbe (8.4 millió K), a vas- és fémipar terén azonban a Garamvölgynek volt elsősége (66.9 millió K), azután a szepesi vasműveknek (31 millió), majd a magyar vidékek következtek (28.4 millió), s még a gömöri tót terület 6.9 milliós termeléssel. Érdemes kiemelni a vas- és acélművek szerepét (4541 munkás), a vaskohókét (2135 munkás), a zománcedénygyártást 2749 munkással, a kazán-, wagon- és gépgyártást 1240, továbbá a vas- és acélöntődéket, lemezhengerműveket, s a kovácsolt áruk gyártását 1000 körül ingadozó munkáslétszámmal.

A román megszállás területén szintén a vas- és fémiparé az elsőség 111.2 millióyi produkciónal, mikor a gépgyártás nem egészben 26 milliós értéket állított elő. Ez utóbbi a magyar nyelvterület déli részén legfejlettebb (főleg Arad és Temesvár) 11.5 milliós értékkel, azután a Marostól délre eső vidéken (Hunyad, Krassó-Szörény) 6.4 millióval. A vas- és fémipari termelés tulnyomó része (104.5 millió) ez utóbb emlitett két vármegyéből kerül ki. A gép- és vagongyártás itt 4445 munkást foglalkoztatott, a kohókban és öntődékben 1000-kétezer munkást találtunk, a vas- és acélművekben a lemezhengerművekben az ezret meghaladó munkáslétszámot.

Nyugatmagyarországon s a délszláv megszállás alatt levő területeken a vas- és fémipar szerepe már sokkal jelentéktelenebb.

A megcsonkitott központi terület a vas- és fémipar termékeiből 252.4 millió K értékűt állított elő, a gépgyártás terén pedig 250.7 milliós értéket termelt. A gépgyártás négyötöde (199.7 millió érték) Budapesten folyik, s minthogy a vas- és fémipar termékeiből is 72.5 milliót a fővárosban állitanak elő, Budapest a legközvetlenebbül van érdekelve e két rokonipar jövő sorában. A vas- és fémiparban Borsod (90 millió), Pest megye (65 millió) és Nógrád (15.6 millió) visznek még nagyobb szerepet. A gépiparban Pest megye 19.7 és Győr város 15.3 milliós termelése után a következő Vas megye már csak 2.7 milliót állított elő, de kisebb összegekkel hozzájárult a gépipari termeléshez majdnem minden megmaradt megyénk és városunk.

A gyári munkás létszámból is következtethetünk a megmaradó területen folyt nagy termelésre. A vas és fémipar 68.134 nagyvállalati munkásából 43.478 dolgozott itt, tehát majdnem kétharmadrész, a gépipar 49.105 munkásából pedig 42.201, tehát 85.9%. Maga a kazán-, gép-, vagon- és hajógyártás közel 30,000 embert foglalkoztatott, a vas- és acélművek közel 16.000-et, az elektrotechnikai cikkek gyártása 6000-et, az épület- és műlakatosság 3500-at, a kovácsolt áruk és szerszámok gyártása 2400-at stb.

Az ország vasérc és vasszükségletét — az eddigi nagyobb gyárok üzemképességét figyelembe véve, tehát messze alul a helyreállítási munkák szükségletén s a kisipar által kivánt anyagon — az új határok szerint való megoszlással, az alábbi adatok mutatják be:

Az anyag megnevezése	A megcsonkitott Magyarország	A cseh megszállás	A román megszállás	A délszláv megszállás	Az osztrák követelés
Vasérc	4,024	4,462	5,017	—	—
Nyers és ócska vas	4,583	2,303	1,597	6	6
Vas és acél-félgyártm.	4,056	2,001	1,661	17	178

Ha összvetjük e számokat a vastermelésünkről és forgalmunkról az előző fejezetben közölt adatokkal, lát-

ruk, hogy megmaradó területünk a leghiányosabban van ellátva nyersanyaggal. Románia a megszállással fontos érctelepeinkhez jutott, de onnan aligha várhatunk anyagot. Az új délszláv állam Bosznia termeléséből bocsáthatna talán rendelkezésünkre vasércet és nyers vasat. Egyedül Csehország az, amely gömöri és szepesi érctelepeink anyagából vas- és gépiparunkat kiszolgithetné.

Am a vasműveinkbe és gépgyárainkba fektetett töke oly rendkívül nagy, s ezen iparágakban dolgozó munkáslétszámi is oly értékes eleme ipari munkásainknak, hogy ezeket az üzemeket pihentetnünk nem lehet. Ez idő szerint — ahhoz képest, hogy mikor mennyi vasat kapunk feldolgozásra — részint kivitelre való termelés, részben bérunka folyik a gyárakban, részben az állami, különösen a vasuti rekonstrukciós munka, ez utóbbi délszláv és romániai megrendelésre is. A vasanyag, amely időnkint rendelkezésünkre áll, cseh területen kívül szórványosan Lengyelországból érkezett, sőt Triesztből is angol, sőt amerikai származásúak is. Ezek az óriási fuvarlátelekkel küzdő szórványos szállítások csak ideiglenes segítséget nyújtanak. A javítási ipar egyideig szintén ad némi foglalkoztatást anélkül, hogy számodra összefügg a szén- és vasbányászat csökkenésével, s hogy Nyugatnak óriási kereslete a nyersanyagot igyekszik minél inkább magához szívni, s a vastermelésben és gépiparban erősebb, szénben azonban jóval gyöngébb Ausztria pedig berendezett ipartelepeit szintén minden lehető eszközzel foglalkoztatni kívánja.

A mostani átmenet nehézségeinek elmultával is a hazai vaséretelek elvészése miatt alig remélhetünk a vas- és gépipar terén többet, mint hogy a korábbi nívóra nagy áldozatok árán újra felemeljük termelésünket. További fejlődésnek föltételeit egyelőre nem látjuk a horizonton, még үnnak a figyelembevételével sem, hogy a

magunk rekonstruáló munkájánál is minél nagyobb termelésre volna szükségünk, sőt annak a feltételezésével sem, hogy a Balkán piac előbb-utóbb ujra megnyilik termékeink előtt. Különösen a földbirtokrendezéssel kapcsolatban néznök fájdalmasan, ha a mezőgazdasági gépek szükségletéből — amelyekért eddig is oly sokat adóztunk a külföldnek — nem a hazai gépgyártás fedezhetné az őt illető nagyobb részt.

A termelés értékét tekintve, vegyészeti iparunk válik ki ezután 230.6 milliós produkcójával, amelyből 54.7% került ki megmaradó területünkéről. Az elszakított részek közül a cseh és román megszállás részesednek nagyobb összegekkel (43, illetve 41.1 millióval), azután Fiume következett a 10 milliót meghaladó értéktermeléssével, (főleg kőolajfinomítás), majd a délsruák hódítás 7.2, s végül Nyugatmagyarország nem egészen 3 millióval.

A cseh megszállás alatt levő területen a magyarvidékek közel 23 milliós értéket termeltek, azután a rutén szögletnek 7, s a felső Vágvölgynek 6 milliós produkcíja említésre méltó. Legnevezetesebb iparág itt a falepárolás 2840 munkással, a robbantószergyártás 1117 munkaerővel s a gyufagyártás és keményítőgyártás egyaránt 7—800 munkással.

A románok által megszállt területen a magyarvidékek 16 millión felüli értéket állítottak elő a vegyészeti ipar terén; figyelemre méltó még a Marostól délre eső vidék 12.7, s a Mezőség s a Szamos mente 6.7 milliós termelése. Itt is a falepárlásnak van legnagyobb szerepe 2612 munkással, azután az aszfalt- és kátránytermelés 1000 munkással, a gyufagyártás, mütrágyagyártás, kőolajfinomítás s a hazánkban nagyban egyedül e-vidéken üzött szódagyártás méltó még az említésre.

Megmaradó központi területünkön a gyertya- és szappangyártásnak, a növényi olajgyártásnak, gyógy- szergyártásnak, aszfalt-, kátrány-, gyufa-, enyv-, festék-, mütrágya-, keményítőgyártásnak és kőolajfinomításnak van nagyobb jelentősége. A falepárlás teljesen hiányzik termelésünk ből, s a szódagyártás is alárendelt szerepü.

Budapest 66.7 milliós termeléssel járult hozzá vegyészeti iparunk produktivitásához: Pestmegyében 25.7, Győr városban 14, Komárom megyében 8.2, Zemplénben 2.2 millió volt a termelés; figyelemreméltó még Szeged, Debrecen és Pécs szerepe.

Vegyészeti iparunk két igen fontos nyersanyagot kénytelen egyelőre nélkülözni, a fát és a kőolajat. Falepároló-telepeink jórésze ugyan az új határokon kívül esik, viszont azonban a falepárlás termékeit egyéb ipari üzemeknél kellene igénybevennünk. Arra kevésbé gondolhatunk, hogy csekély erdőterületünk mellett falepároló-ipart teremthessünk, inkább az a valószínű, hogy a politikai határokon egyelőre kívül esett telepeink nálunk keresnek piacot termékeiknek s a gazdasági vonzóerő hatalmasabb lesz a határsorompóknál. Ugyanennél az oknál fogva féltehető, hogy kőolajfinomítóink, amelyekről fönreve részletesebben megemlékeztünk, szintén nem maradnak egészen foglalkoztatás nélkül s a nyerstermék megtalálja az utat a finomítóhoz.

Több vegyészeti iparágnál pedig — ha a gépi berendezés egyelőre nagy tökét kíván is, s ha a tüzelőanyag kérdése hátrálattalag hat is — határozottan föllendülést kell várunk a közeli vagy távolabbi jövőben, attól függetlenül, hogy politikai határaink az Alföldet szelik-e vagy a Kárpátok gerincén vonulnak. Azokra az iparágakra áll ez főleg, amelyek elég könnyen megszerezhető anyaghból nagy értéket produkálnak, s amelyeknek a termékei iránt állandóan nagy a kereslet. Elég említeni főleg a növényi olajok gyártását, a gyufa-, gyertya-, szappangyártást, a keményítőgyártást, az aszfalt-, kátrányelőállítást, festék- és lakkgyártást, gyógyáruk készítését. A mütragyagyártás szintén nagy jövőjű, ha most átmenetileg ugy látszik is, hogy mezőgazdaságunk nem fokozhatja mindenkor az intenzitást. A tengerentuli foszfátföld szállításának ujabb megkezdése, a nitrogénnek a levegőből való nyerése, s a fejlett mezőgazdasági chemiai ipar egyéb vivmányainak a meghonosítása mind biztos kilátásuk.

Általában mezőgazdasági termelésünk fokozódása egyre több anyagot nyújthat a vegyészeti iparnak és minden többet vásárolhat is onnan. S minthogy köz-

ponti területünk szakerőkben is sokkal többet adhat, mint az elszakított részek, s a közlekedési viszonyok tekintetében is igen nagy előnye van, ez a terület a vegyészeti ipar jövő fejlődése és elhelyezkedése szempontjából azon a határon belül, amelyet a nyersanyag elérhetősége megszab, valószínű elsőbbséggel bír.

A *fonó- és szővőipar* termelése Magyarországon közel 193 millió koronát képviselt, ennek azonban csupán 40.8%-a maradna határainkon belül. Fonó- és szővőipari berendezésekkel aránylag a cseh megszállás alatti terület van legjobban ellátva; ezek a telepek több, mint 70 millió K értékét állítottak elő, a román megszállás közel 25 milliónyi évi termelést hódított el. Nyugatmagyarországon 12 milliót meghaladó termelés folyt, a délszláv megszállás 6.7 milliós termelésű üzemeket választott el tölünk.

A csehek által megszállt területen két nagy gyárunk, a zsolnai és a rózsahegyi a Vág felső folyásánál van, s ennek a résznek a termelését 40.8 millió K-ra emelte; a magyar nyelvterület nyugati részén 18.5, keleti felében pedig 3.8 millió értékű textilárutermelés folyt, az Ipoly mentén 3.3, a Garamvölgyben 2.9 millió értékű. A gyapjufonás a legnépesebb gyári iparág, hatodfélrezer munkással; a pamutipar több, mint 4000 alkalmazottat foglalkoztatott, mintegy 2600-an dolgoztak a len- s kenderiparban, s 1500-an a textiltermékek további feldolgozásánál.

Román megszállás alatt a magyar nyelvterületen 14 milliós textilipari termelés folyt, a szászok lakta vidiéken a 4 milliót meghaladja, s a Marostól délre eső területen 8.6 milliót ér el a fonó- és szővőipari termelés. Ezer munkásnál többet (de ezeröttszázánál kevesebbet) foglalkoztatott a gyapjufonás, pamutipar, len- és kenderkikészítés, a kötő- és szővőipar. Nyugatmagyarországnak Ausztria részére követelt csíkjában Sopron 10.4, Vas pedig nem egészen 2 millió értékű termeléssel részesedik. Legnagyobb szerepe itt a jutaiparnak volt, azután a gyapjufeldolgozásnak, majd a textiltermékek további kikészítésének.

A délszláv állam Bács-Bodrog és Torontál megyében 5% millió, Temesben több, mint egy millió termel-

lésü textilipari üzemeket foglalt le. Ezeknek zöme főleg a kenderkikészítésre esik, a gyapjufeldolgozás már egészen lényegtelen szerepü.

A megmaradó terület fonó- és szövőipari termelésből Budapestre 25, Pest megyére 21 milliós érték esett, s említésremélő még Szeged 10.7, Vas 4.6, Györ város 4.1, Székesfehérvár 2.8 s Veszprém megye 2.6 milliós értéket termelő ipara.

Központi területünknek legkisebb részesedése volt a gyapjuiparban, melynek 8500 alkalmazottjából csak 600 esik ide. A pamutfeldolgozásban 2600 munkást foglalkoztattunk, a kenderiparban 2400-at, a jutaiparban közel 2000-et, selyemiparunk egy része is erre a területre esett, de már a leniparban ismét csekély volt a részesedésünk. A textiltermékek további feldolgozásában ismét vezető helyre kerültünk, különösen a kötő- és szövőiparban.

Magánföljegyzések szerint a megcsenkitott Magyarországon 30.000 pamutorsó, 13.000 posztó- és 5000 takaróorsó, azonban 3300 pamutszövőszék, 525 posztó- és 100 takarószövőszék van.

A magyar textilipar minden csekély hányadát tudta fedezni a szükségletnek s behozatali többletünk a textilipari termékekből állandóan magas volt, amit az alábbi adatok is mutatnak. Behozatali többletünk volt a fonó- és szövőipari termékekből ezer koronákban :

1901—1905. átlag	327.654
1906—1910.	,	,	,	,	420.904
1911-ben	450.295
1912-ben	,	,	,	,	440.737

Abban az irányban tehát, hogy szükségleteinket ellássuk, még szinte korlátlan volna a további fejlődés lehetősége. A pamut- és jutafeldolgozás növelését — pedig behozatalunkban ezek játsszák a főszerepet —, nem szólva a berendezkedés nehézségeiről, a nyersanyag behozatali eshetőségei erősen befolyásolják. Kérdés, hogy a nagy valutakülönbségek miatt a közeljövőben ezekhez a cikkekhez oly könnyen hozzáférhetünk-e, hogy eddigi gyári berendezéseinken túl ujabb

üzemeket is elláthassunk. A gyapjuipar fejlesztését korlátozza az a hanyatló tendencia, amely juhtenyésztséinkben évtizedek óta általában mutatkozott, s amelynek során különösen megmaradt területünk juhállománya fogyott. Bármily biztosra vesszük is, hogy politikai elkülönzsünk nem lesz tartós, az elmúlt válságos évek elég tanuságot nyújtottak arra, hogy a gyapjutermelést fokoznunk kell, s gyapjuiparunkat is fejlesztenünk. Ugy a gyapjuiparban, mint a pamut- és jutaiparban, főleg a fonóipar nagyobb kiépítésére kell törekednünk. A kenderipar szintén fejleszthető még addig a határig, amíg a nyersanyagtermelést fokozni tudjuk, sőt a háziiparszerű feldolgozás nagyon fokozható volna, hiszen ez nem más munkától vonja el az erőket. Még nagyobb mértékben áll ez a selyemiparra, amelynek növelése attól a szervező erőtől függ, amellyel a selyemtermelést a Dunántúl s az Alföld falvaiban tovább tudjuk terjeszteni. A kötő- és szövőipar a fonalak gyártásával párhuzamosan fejlődhetik, a szalag-, paszomántáru-, himzés- és csípkegyártás előfeltételei szintén nem romlottak meg.

A fonó- és szövőipar termékei oly nagy mértékben lekötötték eddig is kiviteli értékeinket, hogy ezt a nagy passzivitást, amennyire lehet, csökkenteni fontos gazdaságpolitikai cél. A fejlesztés mellett szól, hogy sok nyersanyag kikerülhet hazai termelésünkbeli is, továbbá az, hogy ez az ipar aránylag kisebb hajtóerőt igényel s így a szénválság kevésbé érinti, végül az, hogy a női munkaerőt — amelyben nem oly nagy a hiányunk — jobban tudja értékesíteni. A legnagyobr tömegű textilanyagokban és cikkekben ugyis állandó külföldi behozatalra leszünk szorulva, azokban az ágakban kell tehát az importszükségletet lehetőleg korlátozni, amelyknél a hazai anyag és munkaerő ezt lehetővé teszi.

A ruházati ipar termékeit jelentékeny részben kisüzemekben állítja ugyan elő, de gyári termelése is meghaladta a 32.3 milliós értéket. A ruházati iparban — Budapest nagy termelése révén — a megmaradó belső területé volt a vezető szerep; az eladási érték 74.7%-a esett az ország központjára. A román meg-

szállás alatt lévő terület 14.4%-kal részesedik, a csehek kezére került vidék 6%-ot meghaladó, a délszláv megszállók közel 5%-os hányaddal. Nyugatmagyarországon azonban számottevő gyári produkció egyáltalán nincs a ruházati ipar termékeiből.

A román megszállás 4.7 milliós termeléséből 4.2 millió a magyar etnikum körében folyik; a legjelentősebb ága a cipőgyártás (főleg Temesvárott), amelyben közel 1700 munkás foglalkozott, s azután a kalapgyártás, amely majdnem 600 munkásnak adott kenyeret.

A Felvidéknek a 2 milliót megközelítő termelésén a magyar nyelvvidék, a Vág- és Garamvölgy körülbelül egyformán osztoznak; itt a szabóipar a legnépebb, aztán a cipőgyártás, fehérnemükészítés és a szűcsáruk gyártása. A délszláv megszállás területe a kalap- és cipőgyártásban termel legtöbbet, s a termelés elégéig megoszlik a különböző vidékek között.

Magyarország központi területén a ruházati iparnak minden fontosabb ága a nagyobb gyári üzemekben is képviselve van. Legnépesebb a szabóipar, több mint 3000 gyári munkással; azután a cipőgyártás, a fehérnemügyártás, posztó- és szalmakalapkészítés, szemfedélgyártás, keztyüipar, esernyő- és napernyőkészítés, művirág- és disztollgyártás stb. mind kisebb-nagyobb tömegét foglalkoztatja a gyári munkásoknak. A 24 milliós termelési értékből 17 milliót Budapest nagyipara állított elő; a vármegyék közül Tolna, Pest és Békés, a városok közül Pécs, Győr, Szeged, Miskolc termeltek még említésreméltó, de mindenütt egymillió koronán aluli mennyiséget.

A ruházati ipar foglalkoztatását a mostani mesterséges elkülönítés bizonyára csökkenti átmenetileg, amihez hozzájárulhat az is, hogy a tömegcikkek vázárlását a nehéz megélhetési viszonyok korlátozzák. Ellensúlyozóul azonban már itt is elő-előfordul a bérmutka, amelyet a valuta-diszparitás előmozdít.

Válságos gazdasági viszonyok között a ruházati ipar sok termékénél — ahol az egyéni izlés, a divat, a fényüzésre való hajlam nagyobb szerepet játszik — valószínűtlen és kockázatos a továbbfejlődés; a fontosabb és tömegfogyasztásra alkalmas termékeknél

azonban lehet törekednünk arra, hogy a készáruk behozatalát korlátozva, a külföldi anyagok értékét hazai munkabérrel növelve adjuk át a fogyasztásnak. A ruházati iparra még inkább illik az, amit a fonó- és szővőipari termékekről mondottunk, hogy a kisebb hajtóerőszükséglet, s a női munkáskezek könnyebb értékesíthetősége indokoltá teszi, hogy behozatalunk csökkentésére a hazai termelést fokozni igyekezzünk.

A *faipar* gyári termelése Magyarországon 186.3 millió K. értéket állított elő, ebből azonban csak 22.2% esett központi területünkre. A termelésnek közel fele, 48.2%-a a román megszállás alá került, 24.3%-kal részesednek a cseh megszállás alatti részek, délen és nyugaton azonban már alig van súlya a faiparnak.

A román megszállás minden vidékén jelentékeny faipari munka folyik; az elsőség azonban a Székely-földet illeti, ahol mintegy 28 millió koronányi az évi termelés értéke, főleg Háromszék megyének Romániával határos erdőségeiben. A 24 milliót elérte a gyergyó-vidéki s a gyimesi szoros mentén folyó termelés, s a 15 milliót meghaladta a Petrozsény közelében, szintén a határ mentén üzött faipar produkciója is. A magyar nyelvvidék 12 milliós termelése is említésremélő még. A román megszállás alatt túlnyomónan fűrésztelepek munkája folyt, közel 39.000 munkással; a faipar egyéb ágai közül a butorgyártás, hajlitott fabutorkészítés, nádszövetek készítése említethető még; ezek a telepek azonban együttvéve sem foglalkoztattak 3000 munkást.

A csehek a Felső-Vágvölgyben fosztottak meg a legértékesebb, közel 13 milliót termelő faiparuktól; de 8 milliót meghaladtak a Bereg felső részén lévő fűrészek termékei is, 7 milliót a Garamvölgy faipara, s ugyanannyit a magyar nyelvvidékeken lévő üzemek termelése. Itt is erős túlnyomóságu volt a fűrésztelepek szerepe, közel 10.000 munkással; a többi ágak azonban szintén eléggé képviselve voltak, különösen a hajlitott fabutorgyártás és egyéb butor- és asztalosipar, a hordó-, bot-, parkettagyártás, gazdasági eszközök és apró áruk gyártása, melyek együttvéve több, mint 4000 nagyipari munkásnak adtak kenyerset.

Délszláv megszállás alatt nem egészen ezer fűrészgyári munkás dolgozott, s ezenkívül a butorgyártás, a celluloid-, nád- és szalmafeldolgozás folyt nagyipari jelleggel; a termelésből Torontál és Bácska veszik ki leginkább a részüket.

Nyugatmagyarországon Vas megyében fűrésztelepek dolgoznak, s apróbb faárukat is készítnek gyárilag.

Országunk központi területén a hajlitott fabutorgyártás kivételével a faipar minden ága képviselve van, legerősebben a butor- és asztalosipar, azután a nád- és szalmafeldolgozás, kocsigyártás, gazdasági eszközök készítése, parkettgyártás, hordó-, bot-, képkeretkészítés stb. Ez a sokoldalú hasznosítás azonban legnagyobb tömegében ismét Budapesten történt, ahol 20.6 milliónyi értéket termeltünk a faiparban és rokonágaiban. A 4 milliót meghaladta Pest, a 3 milliót Jász-Nagykun-Szolnok megyék termelése, s egy millión felüli értéket állítottak még elő Somogy, Vas, Csongrád és Hajdu megyékben, továbbá Szegeden.

Fahiányunk a legsúlyosabb gazdasági veszteségeink közé tartozik, különösen az átmenet azon nehéz idejében, amikor a belső rekonstrukcióhoz szükséges faanyagot politikai, valutáris és közlekedési akadályok választják el tőlünk, vagy teszik súlyosan drágává. Erdőink elvesztése ezenkívül kereskedelmi mérlegünket is magyon rontja, mert fakivitelünk elmaradását a mai helyzetben alig tudjuk más áruval pótolni. Függetlenül azonban a fahiánynak általános közgazdasági jelentőségétől, iparunkban általában nagyon érezhető lesz a hiánynak, mint tüzelőanyagnak s ezenkívül a fasznénnek a hiánya is. Fafeldolgozó iparunk is nagy válságon megát a faanyag hiánya folytán; s kérdéses, hogy butorgyártásunk megtarthatja-e majd korábbi pozícióját. Szenvedni fog a hordógyártás is, s az építőanyagokat gyártó faipar, bár ez utóbbival valószínűleg fönny fogja tartani továbbra is az összeköttetést két hatalmas fakereskedőcég, a Vág és a Duna, amelyek az usztatott fát továbbították eddig, s amelyeknek olcsó fuvarával más vállalkozó alig tud versenyezni. Leginkább azoknak a ma kisebb jelentőségű ágaknak épsegben való-

fönnmaradására, s esetleg fejlődésére lehet kilátásunk, amelyek a nádnak, szalmának, ciroknak, fűzvesszőnek stb. feldolgozásával foglalkoznak, másfelől azonban a faanyag művészibb kikészítésére, faragására törekvő ágak fejlődésére is. Az egyszerűbb asztalosipar helyett a műbutorkészítés terjedése inkább meg fogja birni a fabehozatal költségeit, sőt az iparművészeti munka szervezésével nemcsak Kelet felé tarthatnók meg eddig piacainkat, hanem Nyugaton is terjeszkedhetünk.

A kő-, agyag- és üvegipar termelése sokkal nagyobb mértékben folyt központi területünkön, főleg egy ma, sajnos, tétlenségre kárhozatott iparágnak, a téglagyártásnak a révén. 120.6 milliós termelésünk 59%-át mondhatnók továbbra is a magunkénnak; 22.1% esnék a csehek által megszállt területre, 13.2% arra a vidékre, amelyet a románok özönlöttek el. A délszláv megszállás területén már sokkal kisebb arányú termelés folyt, 3.8% erejű, s jelentéktelen a nyugatmagyarországi ipar is.

A csehek magyar vidéken több, mint 10 milliós értékű termelést hódítottak el; kiemelkedik még a Felső-Vág vidékén levő 6.6 milliós, s a Gömörben folyó 5.7 milliós termelés. Cseh megszállás alá került üvegyáraink legnagyobb része, közel 2800 munkással; a téglagyártásban ez a terület közel 5000 munkással részesedik, a kőiparban 2500-zal, s azonkívül a mészégetésnél, cementgyártásnál, magnezitgyártásnál, agyagáruk előállításánál stb. van nagyobb szerepe.

A román megszállás a kő- és agyagipar terén a magyar nyelvvidéken több mint 3 millió termelőképes-ségű vállalatokat nyert, s 2–3 millió közt ingadozott az évi termelés értéke a Mezőségen s a Szamos mentén, a szász földön, valamint az oláh nyelvterületnek a Maros által elválasztott minden felén. A megszállás egy speciális iparágtól foszt meg bennünket: a gipszgyártástól; egyébként a kögyártás, téglaiipar, üvegyártás stb. szintén mind elégé képviselve vannak ezen a területen is.

A délszláv hódítás főleg a Bácskában ragad el értékesebb ipartelepeket, Nyugatmagyarországon a sopron-megyeiek a legnagyobb termelőképességük; kevés

cement- és kőiparon kívül azonban minden területen inkább a téglagyártás viszi a legnagyobb szerepet.

Ez a legkiemelkedőbb iparág megmaradó területünön is, ahol közel 19.000 munkásnak adott kenyereset; után a kőipar következik, több, mint 4000, a cementgyártás 3500 munkással, majd a mészégetés, üvegyártás, üvegesiszolás, a különféle agyagárak készítése, működik stb. Ez iparágak természetéből folyik, hogy a versanyag lelőhelyéhez igazodnak, s így a koncentráció sem jelentkezik oly élesen; a nálunk termelt 71.2 milliós értékből a fővárosra csak 18.8 millió jutott, Esztergom vármegye (cementgyár és kőfaragóipar) egymaga 11.7 milliós értéket állított elő, Pest megye 6.2, Komárom 5.2, Nógrád 3.3, Borsod 2.9, Zala 2.6 milliót, ezenkívül a vármegyéknek egész sora van, amely egy milliónál magasabb összeggel részesedett a termelésben.

Területünk megesonkitása kétségtelenül ennek az iparnak is fontos léterdekeit támadja meg, de a veszteleg itt aránylag mégis kisebb mértékű. Megmaradt üvegyáraink küzködnek az anyag- és főleg a szénhiánnal, s üvegiparunk, amely eddig sem volt nagylehetőségű, elégé összezsugorodik. A központi területek köben való szegénysége a kőipar eddigi méreteit szabdalja szükebbre: a mész hiánya az építkezéseknel esz nagyon érezhető. A mi formailag megmaradt, a téglaipar, a tüzelőanyag hiányát sinyli most.

Mégis valószinű, hogy mészkkőben gazdagabb hegycímkben (a budai és pilisi hegyek, a Mecsek stb.) az ipari célokra alkalmas kőnek és márványnak ujabb fölárása még nagyon lehetséges; építési kövünk — ha most nem is elég hozzáférhetően — többhelyütt akad. A téglagyártás szünetelése csak átmeneti jellegű lehet, s bár az árunak tartós drágasága nem engedi az építkezés olyan fellendülését, hogy ez viszont a termelést nagyobb és olesőbb munkára serkentse, a kibontakozás akadályai bizonyára nem legyőzhetetlenek.

A bőr-, sorte-, szöripar termékeiből — melyek Magyarországon 78.1 millió K eladási értéket képviseltek — negmaradó területünkre esik 57.6%. Aránylag magas a cseh megszállás alatt levő vidékek szerepe, 32%-kal,

messze mögötte marad a román megszállást sinylő terület 9%-os termelése.

A csehek uralma alá vont vidéken a magyar nyelvterület nyugati részén volt a legélénkebb ez az ipar 12.3 milliós termelésével; kiválik még a Felső-Vávidéke, ahol főleg a bőrgyárák 8.6 millióra emelték a termelést, s azután a Vág középső folyása, 3.5 millió értékkel. A bőrgyártás itt a legvirágzóbb iparág, köze 1400 munkaerővel; a sörte-, ször- és tollipar több, mint 800 munkást foglalkoztatott, s a viaszosvászonkészítés is 100-nál többet.

A román megszállás vidékén a szászoklakta fölválik ki leginkább, 3.5 milliós termelésével; a Szamomente 1.4 millió értéket állított elő. A bőrgyártásos kivül, mely 600 munkásnak adott kenyeret, itt leginkább a bőrdiszmű- és bőrönagyártás érdemel említést, mintegy 140 munkaerővel.

A délszláv hódoltság alá került terület a bőriparban alig részesedik; Nyugatmagyarországon Sopron megyében folyik a félmilliót meghaladó értékű gyári produkción. A bőrgyártáson kívül Sopronban a ruggyantagyártásnak is van némi szerepe.

Az ország központi területe a bőrgyártásban közel 2000 munkást foglalkoztatott, a sörte-, ször- és tolliparban mintegy 1600 embert, a ruggyantaárak készítésében közel ezeret, s figyelemreméltó volt — bár kisebb arányú — a bőrdiszsmükészítés s a viaszosvászongyártás is. A központositás ezeknél az ipartelepeknél már erősebben mutatkozik: Budapest 14.8 milliós termeléssel mellett az ujpesti nagy bőrgyárák révén Pest megye 21.6 millióval szerepelt, Győr város 3.2, Pécs 2.1 millióval, egyéb törvényhatóságok termelése alig számottevő.

Bőrgyártásunk szintén nehézségekkel küzd most: a cserzőanyagok s a só hiányával; minthogy azonban a közel multban is nagy nyersbőrkivitelünk volt, fóltható, hogy a gazdasági forgalom szabályozottabb működésével ezeknek a teljesítőképessége csorbitatlanul visszaáll, sőt a bőrarárukban való nagy szükségre való tekintettel még fejlődhetik is. A bőr finomabb kidolgozásában iparunk növelésének lehetőségei éppen ugyan megvannak, mint a butoripar művészibb irányában. A

ugyantaárugyártás kérdése kizárálag a tengerentuli nyersanyag beszerezhetőségén mulik; a gyártás azonban e cikkben annyira megsokszorozza a nyersanyag termékét, hogy legalább az eddigi nivón való föntartását minden esetre lehetőnek tartjuk.

Sokkal vigasztalanabbak a kilátásaink egyelőre a papír- és papíráruipar kérdésében. A közel 50 milliós évi termelésből (amely különben távolról sem tudta felérni szükségletünket) megmaradó területünk csak 1.6% erejéig részesedett, 56.9% esett arra a területre, mely most cseh megszállás alatt van, 15.4% a románok által által előzönlött földre, Fiuméra is jutott 3%-nyi, Nyugatmagyarországra már csak 1.8%.

A csehek a Felső-Vág mentén kerítették hatalmukba a legértékesebb papíripari berendezéseket, évi 7 milliós produkciónal; a magyar nyelvterület keleti részén 6.6 milliós termelés folyt, a Garam völgyében 3 milliós. Közel 4400 munkás foglalkozott közvetlenül a pirosanyag- és papirgyártással, s mintegy 440 papírüzemekkel és könyvkötészettel.

A román megszállás papíripari termelésből a Măestral délről eső oláh nyelvvidék 6.4 millió értékűt állított elő, a többi részek szerepe jelentéktelen. Itt 1700 munkás dolgozott a papirgyártásban, s mintegy 60 a további feldolgozásnál. Délszláv hódoltság alá egy papirgyár sem került. Nyugatmagyarországon, Sopronban van némi papírárfeldolgozás.

Szükséges szabott határaink között a papirgyártás megelőző nyersanyag hiánya miatt egészen jelentéktelen, legfeljebb 140 munkást foglalkoztatott; a további feldolgozásban jóval nagyobb arányú, s mintegy 2500 munkásnak adott kenyерet. Ez a termelés legnagyobb része Budapesten összpontosult, s az itt termelt 9.7 millió Krtékkal szemben a vidéki ipar eredményei egészen elörpülnek.

A megfelelő erdőségekben való hiányunk kizárttá teszi, hogy a papirgyártás terén egyelőre valamilyen létre való alakulást hozzunk létre; arról azonban szó lehetne, hogy a kellőleg nem gyűjtött s elkallódó hulladékpapír szervezett gyűjtésére, megőrlésére s így durvább minőségű papirosfajták előállítására gondoljunk.

Ha azonban a kukoricaszárnak a papirgyártásban való főhasználása komoly lehetőség, akkor ezt a lehetőséget idején megragadva, olyan papiripart teremthetni lenne amely a mostani kényszerhelyzetet járásban szabályozzá változtathatná át. Nem szabad ugyanis fellednünk, hogy a papirgyártás nemcsak ipari kérdés, nem csupán a kereskedelmi mérleg kérdése, hanem a kultúrával is a legszorosabb kapcsolatban van. Bármennyire helyes is a nehéz viszonyok között szerzett papirban való okos takarékosság, a kultura terjesztésének érdekei mégis megkívánják, hogy ez a béklyó ne szorítson erősen és maradandóan.

A sokszorosítóipar pedig egyenesen a kultura terjesztésének az eszköze, s ezért érthető, hogy központi területünk ebből vette ki legerősebben a részét, a termelést 88.4%-át állítva elő; magának Budapestnek a 39 millió koronát meghaladó termelése is 81%-át teszi az egész ország sokszorosító ipari tevékenységének. Csak termékesztes tehát, hogy az idegen megszállás alatt sinylő videkeken is ott magaslik ki a sokszorosító ipar szerepe, ahol a magyar kulturának meleg, tiszta műhelyei voltak. Igy érezzük kiemelkedni a cseh megszállás területén Pozsony és Kassa kulturális felsőbbsegét, ahol a sokszorosító ipar is legélénkebb volt, a románok által megszállt vidéken Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár nagy szellemi és nyomai munkásságát, amelyek mellé Nagyszében is csatlakozik, ezért válik jelentéktelenné a sokszorosító ipar terén a délszláv hódoltság. Nyugat-magyarországon pedig érezhetővé Sopron műveltsége. Az ország megmaradt területén Budapest vezető faktoriája mellett Szeged, Pécs és Debrecen hintik szét a legerősebb fényt.

A sokszorosító ipar helyzetét vizsgálva nemcsak azon kell tündoink, hogy a megszükitett fogyasztó terület mellett iparunk milyen kedvezőtlenebb konjunktúrák közé kerül, hanem az a legfájdalmasabb kérdés merül föl, hogy az elszakított vidékek hogyan juthatnak újra a megszokott szellemi táplálékhöz; Prága, Bukarest és Belgrád minden sajtóművészete sem ér föl azza a hatással, mint mikor egy elszakított magyar városkába ritka vendégként, csempészve belekerül valamelyik

budapesti ujságnak egy-egy régi száma. Akik szomjuhozzák a híreket mirőlünk s akiknek irunk mi, valamennyinek, bárha nem is tudjuk, mint kerül el hozzájuk a szavunk: mikor és hogyan fogunk egymásra találni a közös kultura forrásából ivó, szétkergetett szomjazók?

Tán a legjobb eszköz arra, hogy újra találkozzunk, a mai szétszakításnak durvasága, s a szellemi érintkezésnek ily merev eltiltása. Ha kevésbbé feszülne a húr, esetleg később pattanna szét.

Amiket föntebb az egyes iparágak helyzetéről és reménységeiről mondtunk, azok természetesen mind esak relativ értékük. A szén- és vasinség Európaszerte nyomja a termelést, a fahíány pedig a mi helyzetünket még külön is megnehezíti. A szén szerepét illetőleg a különböző iparcsoportokban ki kell emelnünk, hogy a megesonkitott Magyarországon 100 mm. szénfogyaszsára aránylag a ruházati iparban esett legmagasabb termelési érték, 62.500 K, azután a papiriparban, s a fa- és csontiparban, 35.000 K (ezek azért járnak elül, mert szén helyett inkább fát használtak tüzelőül), majd a bőriparban (12.000 K), az élelmezési iparban (10.000 K), a gépgyártásban (9000 K), a vegyészeti gyáráknál s a fonó- és szövőiparban (6000 K), a vas- és fémparban (2000 K), s végül legkevesebb az agyagiparban (1000 K). A megszállt területeken ezek az átlagszámok annyiban módosulnak, hogy ott a faipar főleg erdőségekben folyik s szenet még kevesebbet fogyaszt, a ruházati ipar pedig sokkal jelentéktelenebb.

A világgazdaság rendes menetét a szén- és vashiányon kívül egyéb rendellenesség is bolygatja. Tengerentül a nyersanyagok ára csökken már, de az európai jó valutáju államokban nem fokozott termelés a fejelet, hanem terjedő munkanélküliség. Ránk nézve még bonyolultabb a helyzet.

Ott vannak ugyanis a szigorú forgalmi sorompók, amelyeket ellenünk fölállítottak, s amelyek hirtelenében megzavarják az áttekintést. Nem itélhetjük meg, hogy az ipar — amely most sorompón innen és túl is termelési nehézségekkel küzd — hogyan találja meg később a számítását az áruk elhelyezését illetőleg?

Nem kell minden ipartelepünket, amelyet politikai elszakítanak tölünk, a gazdasági összeköttetések tekintetében is elveszettnek tekinteni, mert a mesterségek korlátozások dacára is, az áru előbb-utóbb kifürkész az utat oda, ahol legkedvezőbben érvényesülhet. De nem szabad minden korábbi piacunkat sem maradandónak tekinteni, mert a fejlett és régen amortizált cseh ipar elhódíthat termelésünk elől olyan fogyasztó területeket, amelyekre eddig gondtalanul számítottunk.

Viszont az ország megkisebbedése, s az államnak, a legnagyobb ipari patronusnak meggyöngült anyag ereje az itthon való értékesítés sok lehetőségtől is megfoszt s ezzel veszélyezeti az ipari munkásság helyzetét is.

Nehogy munkaerőt legyünk kénytelenek exportálni, ami a legnagyobb veszteség volna, az ipari termelés téren éppen a kiviteli törekvések kivánatosak, ellentétben a mezőgazdasággal, amelynek termékeit a jövőbe nézve szemmel egyelőre inkább visszatartandónak gondoljuk.

Két általános vezető elv látszik csak olyan erejünnek, amely alkalmasint tuléri a politikai villongások szeszélyes és önkényes alakulásait. Az egyik, hogy az árukban való nagy hiány az ipar termelőképességét s így fejlesztését is biztosítja hosszu időre mindenkorban az ágakban, amelyekben nem játszik közre valamit lehetetlenítő mozzanat (pl. vashiány); az a törekvés tehát, amely az ipar további lehetőségeit keresi, s a pilla-natnyi rossz konjunkturától nem riad vissza, az ország javára szolgál s ipari termelésünk fölöslegével meg fogja szerezhetni a szükséges nyers anyagokat. A másik az, hogy az ipari munkás megélhetését a kelleténél nagyobb centralizáció nehezítette, sőt kereseti alkalmait is gyengítette. S minthogy az energiákkal való szükséges takarékosság mellett megélhetése is jobban és állandóbban volna biztosítva, a vidék nagyobb indusztriálizálása is fontos feladat, olyan módon, hogy a nyersanyag forrásaihoz közelebb települjenek az üzemek, lehetőleg háziiparszerű mellékágakkal, melyek a vidék népét télen segítik, s az ipar új nemzedékét nevelik. Vídeki városaink világító berendezéseinél is bizonyára sok helyen nincs elégé kihasználva a termelt energia s középüzemeket elláthatnának hajtóerővel.

X. KERESKEDELEM.

Azt a hosszabb-rövidebb utat, amelyet az áru születésétől haláláig, a termelőtől a fogyasztóig megtesz, a kereskedelem egyengeti. Hogy a kereskedelem — ha kisebb részét foglalkoztatja is az ország lakosságának — egyre növekvő, mutatja az utolsó évtizedek fejlődése: 1890-ben a kereső népességnek 2.7%-a tartozott a kereskedelemhez, 1900-ben 2.8%, 1910-ben pedig már 3.6%, számszerint 278.104 ember. Már ez a szám is magasabb a kelleténél. Az árucsera szüksége nem nőtt olyan mértékben, mint a közvetítők aránya.

A magyar kereskedelemnek Budapest a központja, s az ország megmaradó belső területén 4.6%-os volt a kereskedők aránya, míg az elszakítottvidékeken 3.1%-os, sőt a Romániához csatolt területen 2.6%-os. A kifejezetten oláh és tót ethnukum esvén legtávolabb a forgalom utjaitól, itt sűlyed legalacsonyabba a kereskedő népesség szerepe is.

Az ország belsejében végbemenő árucseréről nem sok folyjegyezni valónk van. Ennek az alakulását eddig sem tartották számon, s a kisforgalom valószínűleg tovább járhatja a maga utjait cenzertul is, az ország területének szétdarabolása dacára.

Annál fontosabbnak tekinti minden állam a külső kereskedelem alakulását, s népének vagyonosodását, a nemzeti munka eredményes voltát ítéli meg a külkereskedelmi mérlegeből. Magyarország külkereskedelmi mérlege a háboru előtt nem volt kedvezőtlen, s bár számszerűleg ujabban passzivitást mutatott, ez sem volt rossz irányú: kivitelünk majdnem kizárolag évi termelésünk fölöslegeiből alakult, behozatalunkban pedig szükségleteink kielégítésén kívül mindig nagy szerepe volt a beruházási tárgyaknak, gépeknek és

egyéb olyan felszereléseknek, amelyek a további termelés fokozását segítették elő. Külkereskedelmi mérlegünk végső adatai — millió koronákban — a háború előtt a következően alakultak :

	Behozatal millió koronákban	Kivitel millió koronákban	Behozatali többlet	Kiviteli többlet
1901—1905. év átlaga	1.242·7	1.338·9	—	96·2
1906—1910. "	1.685·7	1.625·6	60·1	—
1911.	2.082·2	1.830·5	251·7	—
1912.	2.212·1	1.962·8	249·3	—
1913.	2.075·3	1.904·8	170·5	—

Minthogy azonban a külső kereskedelem adatait csak egy összegben kisértük figyelemmei, nem gondolva oly területi részletezésre, amely megfelelne a most ránk kényszerített határoknak, s másfelől azokat az országokat is, amelyekkel élénkebb árucserét folytattunk, így különösen Ausztriát egy földrajzi fogalomnak tekintettük, nem gondolva arra, hány darabra fog később szélesni, igen bajos arra pontosan felelni, miként is alakulhat a megcsontkitott Magyarország külkereskedelmi forgalma a jövőben.

Ha kísérletet teszünk is a mult adatainak szétválasztására, több hibaforrással kell számot velnünk. Az egyik az, hogy valamely hazai föladóállomás még nem jelenti szükségképpen az áru származását, esupán gyűjtő- és továbbítóhelyét : különösen pedig a leadóállomás nem jelentheti az áru rendeltetését, mert — Budapest a legszembeötlőbb példa — a külföldi áru többnyire nagy tömegben érkezik egy állomásra, s ez osztja azután szét azt a legkülönbözőbb részek felé. A másik az, hogy a szétdarabolás folytán külkereskedelmünk sok vonatkozásban kénytelen-kelletlen egészen más irányokat nyerhet : amit eddig ugyanazon a gazdasági területen megkapott a fogyasztó, azt ezentul esetleg másutt kell keresnie, ott, ahol a hozzájutás könnyebb, a kompenzálat kevesebb nehézséget okoz stb. Különösen kivitelünk szervezete alakulhat egészen más módon az ország megcsontkitása folytán. Mezőgazdasági termékeink útja Nyugat felé vezetett, s így országunk nyugati részei szolgáltatták a kivitel nagyobb részét, mert kárpótlást találtak a határhoz

távolabb eső, hozzájuk azonban mégis közelebb fekvő központi vagy még inkább déli vidékek termésfölöslegéből. Egy és ugyanazon gazdasági területen belül ez a helyettesítés könnyen megtörténhetett: mihelyt azonban megvan bontva az ország egysége, az áruk kieserélésének ez a rendje is csorbát szenned.

Minden adat tehát, amit itt felsorolunk, elszakított és megmaradó területünknek a multban való külkereskedelmi szerepét is csak az előrebocsátottak fönnytartásával világítathatja meg, anélkül, hogy a jövő alakulásra néhány kisebb részleten kívül következtetéseket mernénk vonni.

Kivitelünknek eddig a mezőgazdasági termelés volt a legbőségesebb forrása, nevezetesen az állattenyésztés és a növénytermelés.

Az állattenyésztés termékeiből a szarvasmarhakivitelt kell elsősorban említenünk, amiből 1913-ban 347.318 darabot vittünk ki. A főfogyasztó Ausztria volt, mely 20.000 drb hiján az egész mennyiséget átvette, főleg a mai Ausztria, sokkal kisebb részben annak cseh és olasz uralom alá került területei számára. 132.000 darabot megmaradó központunkról indítottak utnak, de elég nagy a cseh és román megszállás területéről exportált mennyiség is. Az állatszállítás körülményességenél fogva természetesen mindegyik területről a régi Ausztriának azon darabja felé irányult a küldemény, amely a föladás helyéhez legközelebb feküdt. Marhabehozatalunk — 11.400 drb — Ausztrián kívül Bosznia-ból volt, s tenyészcelokra Svájc-ból és Németalföldről, inkább a Felvidékre, mint az ország közepére.

A sertéskivitel 893.192 darabot tevő mennyiséget jóformán kizárálag Ausztria vette át, főleg a mai Ausztria, kisebb hányadban a cseh uralom alá került rész. A kivitelnek mintegy fele ugyan a megcsónkitott Magyarországról indult ki, ahol az iparszerű hizlalás folyt, azonban a sertés s a kukorica is a délszláv megszállás vidékről való, másik felében Horvátország s a román megszállás alá került vidékeink részesednek erősebben.

Lókivitelünk 46.567 darabnyi mennyiségből több,

mint felerészt a mostani Ausztria vásárolt, de több ezer darab jutott a cseh és lengyel részekre is, továbbá Romániára, Német- és Olaszországra. A megmaradt magyar terület közel 27.000 lovat exportált, a cseh, román és délszláv megszállás alá került lótenyésztő vidékeink egyenkint 4—5000 darabot szállítottak közvetlenül.

Baromfitenyésztésünk termékeiből az eleven szárnyas 6.3 millió darabbal került külföldi piacra, két-harmadában Ausztriába (a mai Ausztriába, s a cseh részre), egyharmadában Németországba; Svájc, Olaszország szintén vásároltak kisebb tételeket. Közel négy-millió darabot megmaradó központi területünkön adtak fel, bár ez nemesak termelő-, hanem gyűjtőhely gyanánt is szerepelt; Horvátország és a cseh megszállás alatti magyar terület egyenkint több, mint fél-millióval részesedett még kivitelünkben. Szárnyasból közel kétmilliöni behozatalunk is volt, főleg Szerbiából, s elsősorban központi területünkre.

Leölt szárnyast közel 140.000 mm.-át vittünk ki, elsősorban a mai Ausztria használatára, azután Németország, Anglia számára s a cseh és olasz uralom alá került osztrák tartományokba. A kivitel kétharmada központi területünkéről indult ki; említésremélő még a délszláv megszállás alatti vidék közvetlen exportja is, amely mögött jóval elmarad a cseh és román uralom alá került vidékeink szerepe.

Tojáskivitelünk 354.000 mm. volt, megmaradó területünknek mintegy 30%-os részesedésével; kiemelkedik még a délszláv és a román megszállás alatt levő terület. A kivitel felerészben Ausztriába, (főleg a mai Ausztriába) harmadrészben Németországba irányult; kisebb mennyiségeket vittünk ki Svájcba és Nagy-Britanniába.

Disznózsirból és szalonnából 225.000 métermázsát vittünk ki, legnagyobb részét Ausztriába, annak német és cseh vidékeire. Az export leginkább központi területünkéről indult ki, természetesen nagyrészt a most délszláv megszállás alá került vidékek árujából.

Friss husóból 134.000 métermázsát adtunk el, s ebből 100.000 m.m. került a mai Ausztriába, nem egészen

10—10.000 annak cseh és olasz kézre jutott részeibe. A kivitel fele ugyan központi területünkéről való, de (a román megszállás kisebb szerepe mellett) elszakított részeink mind közvetlenül is hozzájárultak az exporthoz.

A hozzáink érkezett 69.000 métermázsa friss hus fele Szerbiából való, azután Ausztria lengyel része, Románia, s a bécsi piac szállítottak legtöbbet, főleg Budapestre, kis mértékben a nyugati határszélekre.

Az állattenyésztés termékeinek mérlege ezek szerint legtöbb vonatkozásban azt mutatja, hogy központi területünk vitte az áruggyűjtésben a főszerepet. Bár legfőbb fogyasztónk Bécs volt, Ausztria mai területe és Csehország is nagyobb importot igényelt.

A növénytermelés eredményeiből elsősorban a gabonaneműek érdemelnek említést, amikből 13.5 millió métermázsát szállítottunk külföldre. Németország, Bosznia, Nagy-Britannia mellett sok egyéb európai állam szerepel vevőink közt, de 12.4 millió Ausztriába irányult és pedig elsősorban a mai Ausztria területére, s azontul egy és két millió métermázsa közt ingadozó mennyiségekkel Ausztriának cseh, lengyel és délszláv uráalom alá került részeibe. A kivitelből 7.9 millió métermázsát központi területünk indított utnak, 3.5 milliót a nyugati határhoz közel eső, a cseh megszállás alá került részek küldtek a mai Ausztriának s a cseh és lengyel tartományoknak. A gabonakivitelnek értékben és tömegben legjelentékenyebb tétele a buza volt, 5 millió mm.-ával, azután az árpa 2.8, rozs 2.6, kukorica 1.8, s a zab 1.3 millióval. Az árpa 2.8 milliós kivételből 1.8 millió a cseh megszállás alatt lévő területünkéről irányult. A gabonabehozatal 2.7 milliós volt, főleg Romániából (1.8 millió), azután Argentinából, Ausztriából, Bosznia-ból, Bulgáriából.

Lisztkivitelünk a 8 millió métermázsát haladta meg s kisebb mennyiségekkel minden piacot fölkeresett, de 7.2 milliót Ausztria részére szállított, főleg a mai Ausztriának (2.6 millió) azután a cseh és lengyel uráalom alá került vidékeknek (2.2, illetve 1.4 millió). Budapesti nagy malmaink révén a kivitel zöme (5.1 millió) központi területünkéről indult ki; a cseh, román és délszláv megszállás alatt álló vidékeink a félmillió mé-

termázsát egyenkint meghaladó kivitelüket Ausztria cseh, lengyel és német részei között osztották szét.

Látjuk tehát, hogy a gabona- és lisztkereskedelemben központja eddig Budapesten lévén, a mult adataiból nehéz megállapítani, milyen lesz a jövő árucseréje. Csehország fölvevő képessége nagy, Ausztria szükséglete még sokkal nagyobb. Ha lesz saját fölöslegünk, annak elhelyezése nem nehéz, nagyobb kérdés azonban, hogy Budapest kereskedelmi fölényét a Duna mennyire segít megtartani.

A hüvelyesekből való 522.000 métermársa kivitelünk sokfelé oszlott el: Ausztriára (még pedig főleg annak olasz és német részeire) 153, Németországra 106 ezer mm. jutott. A kivitelből 162.000 mm. került ki központi kereskedelmünk ből, kisebb a részesedése a cseh és délszláv uralom alá került vidékeinknek; az utóbbiak Ausztriának olasz részeire szállítottak sokat.

Friss gyümölcsexportunk — amelynek mennyisége annyira ingadozó — 1913-ban 376.000 métermázsát tett, kétharmadában Ausztria, egyharmadában Németország javára. Ausztriába főleg a német s azután a lengyel részekre szállítottunk. Központi területünk szerepe ezeknél a szállításoknál, amelyeknek közvetlenül a termelés helyéről kell törlénniök, nem olyan tulnyomó. A román megszállás alatt levő vidékeink főleg almavitelükkel válnak ki. Behozatalunk közel 200.000 métermázsájából az almára jut legnagyobb rész s leginkább a mai Ausztriából érkező áru.

Friss zöldségből és főzelékfélékből közel 800.000 métermázsát exportáltunk (ennek majdnem fele hagma volt) ismét több európai állam felé, amelyek közül ujra Németország válik ki, közel 136.000 és Ausztria 547.000 métermázsányi vásárlással. Ez utóbbit főleg a mai Ausztria vette, de nagyobb mennyiség került még a lengyel és cseh uralom alá jutott osztrák részekre is. Szállításunknak több, mint fele központi területünkről való, ez láttá el a német kivitel legnagyobb részét s az osztrák export felét is. Cseh és délszláv megszállás alatt sinylő területeink részesedtek még erősebben a kivitelben, többnyire a mai Ausztria részére. A 132.000 mé-

termáza behozatal Ausztriából (főleg a déli tartományokból), Olaszországból, Németalföldről s Egyiptomból érkezett, központi területünkön kivül leginkább a cseh megszállás vidékeire.

Mezőgazdasági iparunk legfontosabb terméke a cukor. 2.4 millió métermáza fogyasztási és 1.7 millió mm. nyers cukrot oszlottunk szét a világ minden tája felé, főleg Brit-Indiába, a Levanterá, s Angliába, s jóformán semmit Ausztriába. Cukorbehozatalunk 278.000 mm. volt, leginkább Ausztriából, a cseh vidékekről s központi területünk után főleg a csehek által megszállt megyéinkbe. Cukoriparunk mai válságos helyzete után közelben legerősebb versenytársunk a cseh cukoripar lesz.

Söríparunk termékeiből 85.000 métermáza került kivitelre, központi területünkön kivül leginkább Horvát-Szlavonországokból. A kivitel fele Ausztriába irányult, a horvát termelést inkább Bosznia vásárolta. A sörbehozatal 575.000 mm.-ja legnagyobbrészt a mai Ausztriából, egyötödrészben Csehországból került hozzáink, központi területünkön kivül Horvátországba, s a cseh megszállás videkeire.

Szesztermelésünkbenből 155.000 mm. került külföldre, kisebb mennyiséget vett át Szerbia, a többit Ausztria, főleg a német, kisebb mértékben a cseh és lengyel rész. Az export nagyobb fele központi területünkéről való s ez láttá el a szerb és német-osztrák szükséglet nagyobbrészét; jelentékeny hányad ered a csehek által megszállt vidékeinkről, amely a volt Ausztriának német, cseh és lengyel részeire szállított. A szeszbéhozatal csekély mennyisége Ausztriából eredt s inkább a csehek által megszállt megyéink felé irányult.

Borkivitelünknek az egy millió métermázsát meghaladó tömegét majdnem kizárálag az osztrák kereskedelem vette át, még pedig tulnyomóan a mai Ausztria, kisebb mértékben a cseh részek. A kivitelnek több, mint fele központi területünkéről eredt s utána a délszláv és román megszállás alatt álló területek részesedése említésremélő. A borbehozatalnak 440.000 métermázsát tevő mennyisége majdnem teljesen osztrák eredetű, leginkább tengeren jött Isztriából és Dalmáciából.

A növényi termékekből említésreméltek még az olajos magvak, amelyekből 120.000 métermázsányi kivitelünk főleg az ország központjából s majdnem kizárálag Ausztriába irányult, ennek német, délszláv és cseh részeire. Behozatalunk 360.000 métermázsás mennyisége nagyrészt tengerentuli termék, az európai államok közül csak Románia, Oroszország s Bulgária szerepelnek kisebb mennyiségekkel.

Heremagyavkból 56.000 métermázsát szállítottunk külföldre, Németországon kívül főleg Ausztriába, ennek is leginkább cseh, azután lengyel és német részeire. A kivitel fele központi területünkről történt, mindegyik irányba, másik fele a cseh és román megszállás alatt levő vidékeinkről. A behozatal 29.000 métermázsája olasz, osztrák és francia eredetű.

Mezőgazdasági termelésünk fontosabb termékei közül még a nyers bőrök szerepelnek nagyobb tételellel kúlsó forgalmunkban, mintegy 145.000 métermázsával a kivitelben és 155.000-rel a behozatalban. A kivitel Németországon kívül főleg Ausztria felé irányult, inkább a német, kisebb mértékben a cseh részek felé. Központi területünk után a cseh megszállás alatt lévő részek exportáltak legtöbbet, ez utóbbiak Ausztria közelségekben német és cseh piacaira. A behozatal sokfelől áradt, de több, mint fele Ausztriából, annak lengyel, olasz és német részeiről. Központi területünk egyéb országokon kívül főleg Németausztriából szerezte be a nyers bőrt, a cseh megszállás alatt lévő bőrgyáraink pedig lengyel földről.

A mezőgazdasági termékek forgalmának egyéb részleteire nem térve ki, itt még csak egy figyelemreméltó adatcsoporthoz akarunk idézni. Ausztria Nyugat-magyarország egy részét kivánja elvenni tölünk, élelmiszerkből való válságának enyhítésére. Külső kereskedelmi adataink pedig éppen arról tanuskodnak, hogy a legfontosabb élelmiszerüknek igen jelentéktelen hányada került Nyugatmagyarországból Ausztriába. Egyedül a nagy távolságokra nem küldhető tej az, melynek Ausztriába szállított mennyiségeből közel 12% Sopron, Moson és Vas megyékből eredt. Az Ausztria felé irányuló egyéb mezőgazdasági termények közül a

zabkivitelnek 1.8, a buzakivitelnek 3.6, az árpakivitelnek 2.6, a rozskivitelnek 7.8, lisztkivitelnek 0.2, szaryasmarhakivitelnek 6.1, sertéskivitelnek 1.0, burgonyakivitelnek 1.2%-a származott csupán az említett területekről, ezek egy része is (különösen az előállatok) Sopron közvetítő kereskedelme folytán; a zsír- és szalonna-kivitelben pedig ezek a területek egyáltalán nem vettek részt. Ausztria élelmezését tehát nem ezek látták el, hanem központi kereskedelmünk, mely az országnak élelmiszerben gazdag délvidékéről gyűjtötte az árufelesleget.

Hosszu sorozata következik most azoknak a cikkeknek, amelyekből vagy mindig behozatalra szorultunk, vagy megcsónkitásunk tartamára szűnik meg korábbi kivitelünk.

Ezek sorába tartozik a fa. Megmunkálatlan épület- és műfát 2.9 millió métermázsát szállítottunk ki, nemcsak Európa majd minden államába, de tengerentulra is. Legjobb vevőnk Ausztria volt, főleg a cseh részek, továbbá Németország. Kivitelünknek több, mint fele a cseh megszállás területéről irányult Ausztria cseh tartományai felé; a szlavóniai fát inkább Németország vásárolta, keleti erdőségeink fája pedig Románián át indul utjára. Ugyancsak Románia szolgáltatta többnyire drótkötélpályán a magyar fűrészgyár határmenti romániai erdőségeiből a 2.4 milliós behozatal közel felét. Ezenkívül Bosznia szállított nagyobb tömegeket horvát megyéinkbe, Ausztria lengyel része Felső-Dániaire s Német-Ausztria országunk központi területeire.

Bárdolt fából 1 millió mm. kivitelünk és 870.000 mm. behozatalunk volt. A kivitel a világ minden táját fölkereste, de főleg Francia- és Olaszországban s Ausztria német és cseh piacain talált vevőre. Ebből a kivitelből is nagy rész a cseh megszállás alatti vidékeinkről való. A behozatal majdnem kizártan Ausztriából eredt, elsősorban a német, azután a délszláv és a lengyel vidékekről; az elhelyezés tulnyomóan központi területükön történt.

Kiviteli többletünk legnagyobb volt a fűrészelt fából: az 5.2 milliós kivitelrel nem egészen 2 milliós behozatal áll szemben. Ez a kivitel már tulnyomóan a ro-

mánok által megszállt vidékeinkről ered, kisebb része van benne a cseh uralmat sinylő részeinknek; igen sokfélé oszlik el, leginkább Olaszország és Ausztria vá-sárolták, főleg ennek német részei. A behozatal Ausztriának délszláv, lengyel és német részeiről, továbbá Bosznia-ból való; legnagyobb hányada központi területünkre irányult s azután a délszláv és cseh uralom alá került földünkre.

A textilanyagok és áruk nagy tömegénél főképpen az érdekelhet bennünket, hogy központi területünk kereskedelmi közvetítése mekkora szerepű volt.

A pamutból való szövőfonalak 98.000 métermázsás behozatalából, mely majdnem kizárolag Ausztriából érkezett, kétharmad részben annak német s egyhar-madban cseh vidékeiről, központunk vett át legnagyobb részt, azután a keleti részek, majd Horvátország s a cseh uralqm alá került vidékek. A 70.000 métermázsás kivi-tel kisebb részben a Balkán-államok felé irányult, na-gyobb részben Ausztria cseh vidékeire, még pedig fel-vidéki fonagyárainkból.

A pamutszöveteknek 460.000 métermázsás behoza-tala — értékben egyik legnagyobb tétele kereskedelmi mérlegünknek — majdnem kizárolag Ausztriából érke-zett, háromnegyedében a német és egynegyedéhen a cseh részeiről. Bécsnek a közvetítő szerepe itt nagyon szembeötlő. Központi kereskedelmünk vásárolt több, mint 300.000 métermázsát, az elszakított részek kisebb hányadokat, amelyek közül a Felvidék behozatala ér-demel említést azért, mert ez nagyobb részben a közelí cseh vidékekről való. Kivitelünk 56.000 métermázsás mennyisége a Balkán és Levante s egyéb európai álla-mok kisebb beszerzésein kívül főleg Ausztriába s leg-inkább ennek német területeire irányult.

A pamutból való kötött és kötöszövött áruk (be-hozatal 52.000, kivitel 7000 métermázsa) majdnem ki-zárolag Ausztriából s főleg ennek német részeiről valók; központi területünk nagy vásárlásain kívül leg-följebb a Felvidék részesedése említésreméltó, amely a cseh föld kereskedelmével is öszkötötet tartott fenn.

Lenből alig volt számottevő külforgalmunk, len-fonálból azonban mintegy 30.000 métermázsát hoztunk

be, főleg a cseheknek jutott osztrák tartományokból s leginkább cseh megszállás alatt levő vidékeinkre; megmaradó központunk már csak másodsorban részesedett.

Kenderkivitelünk 137.000 métermársa volt, amelynek közel felét Németország vásárolta, leginkább dél-szláv megszállás alá került vidékeinkről, egyharmadát Ausztria, szintén jobbára délvidékünkönkről. Központi területünk kenderkivitele azonban szintén számoltevő volt s az emlitetteken kívül más piacokat is felkeresett. 39.000 métermázsás behozatalunk főleg Olasz- és Oroszországból, elsősorban központunk felé, kisebb részben a délvidékre irányult. A kenderfonál inkább behozatalunkban szerepelt, ott is csekélyebb mennyiséggel. Fontosabbak azonban a len- és kenderszövetek, amelyekből közel 30.000 métermázsát importáltunk Ausztria német és cseh vidékeiről. Ez utóbbi áruk kis része Felvidékre irányult, kereskedelmünk azonban a behozatal legnagyobb részét az ország központja felé terelte. Az 5700 métermázsás kivitelt főleg a mai Ausztria területén helyeztük el.

Jutabehozatalunk kizárólag tengerentuli eredetű s a központi területen s Nyugatmagyarországon lévő feldolgozó telepeinkre irányul. Jutaszövetekből és jutaszákokból behozatalunk 134.000 métermázsára rug, egy tizede Angliából, a többi Ausztriából jött, főleg a német részkről, kisebb részben az északi és déli vidékekről. 57.000 métermázsás kivitelünk Nyugatmagyarországból és központi területünkönkről indult ki s a Balkán-államokon kívül Ausztriát, főleg annak német részeit kereste föl.

Gyapjuból és gyapjuhulladékból 65.000 métermázsás kivitelünk körülbelül kétszerese a behozatalnak. Leginkább Ausztria cseh részeit kerestük fel s a kivitel elsősorban központunkból indult ki, nagyobb szerepe még csak a Felvidéknak van. A behozatal több irányból jött; Romániának, Németországnak volt benne legnagyobb szerepe s főleg a csehek által megszállt vidékünkre irányult. Gyapjufonálból közel 20.000 métermázsányi behozatali többletünk felében cseh területről eredt, elsősorban megmaradó országunk s csak kisebb részben Felvidékünk számára.

Gyapjuszövetekből behozatalunk a 130.000 métermázsát meghaladta; kis német és angol szállitmányokon kívül felerészben Ausztria német, felerészben cseh területeiről. Tulnyomóan központi kereskedelmünk vette át, az elszakított részek közül a Felvidéknek volt csak jelentősebb behozatala. Kivitelünk leginkább tiszta gyapjuszövetekből állt, a behozatal egy tizedéig ért csupán, főleg a Felvidékről s Ausztria cseh és német védéki felé tartott.

Selyemből és selyemfonálból való csekély kivitelünk mellett közel 9000 métermársa selyem- és fél-selyemszövetet hoztunk be, majdnem kizárálag Ausztriából.

Férfiruhákból való 27.000 métermázsás behozatalunk főleg a mai Ausztriából s a cseh tartományokból inkább országunk központja felé törekedett s innen indul ki a csekély kivitel is; a női ruhák utja ugyanez volt, bár a kész ruhák importja itt természetesen sokkal kisebb.

A konfekcionált áruk sorából a kalapokat érdemes említeni, amelyek a behozatalnál és kivitelnél több országot érdekelnek, de a nagy behozatali többlet főleg Ausztriából eredt, továbbá a fehérneműket, amelyek ugyaninnen érkezve, elsősorban szintén központi területünk kereskedelmét gyarapították.

Külső forgalmunknak jelentékeny tétele volt a papíros, melyből 630.000 métermázsánál többet hoztunk be, majdnem kizárálag a mai Ausztriából és tulnyomóan központi területünk részére; a 168.000 métermázsza kivitel viszont főleg cseh megszállás alatti gyárainkból való s Ausztria német, cseh és lengyel részein kívül sok egyéb államban igyekezett elhelyezkedni. Papírárukban is főleg Ausztriának adóztunk, ahonnan azonban megszállt területeinkre is történtek közvetlen szállítások; kivitelünk inkább az ország központjáról származott, részben a felvidéki papirgyárárból.

Bőrbehozatalunk 132, kivitelünk 57 ezer métermázsát tett. Az import főleg Ausztria német részéből a megcsónkitott Magyarország felé irányult; a kivitelben központi területünkön kívül északi Felvidékünk és Horvát-Szlavonországok is részesedtek s bár Európa sok-

államában helyeztünk el kisebb mennyiségeket, exportunk zömét Német-Ausztria felé küldtük. Bőrárukban 58.000 mm. behozatal mellett 12.000 mm. kivitelt tudunk elérni. Behozatalban és kivitelben egyaránt az ország központjáé volt a főszerep; amig azonban a behozatal fóleg Ausztriából eredt, addig a kivitel Németországban és a Balkán-államokban is elhelyezte áruit.

Az üvegárak behozatalában Ausztria szerepe majdnem kizárolagos; öblösüveget fóleg a cseh tartományokból, táblaüveget ugyaninnen s a német részről is hoztunk be; a szétszántást legnagyobb részt központi területünk kereskedelme végezte. Táblaüvegből alig volt kivitelünk; öblösüvegexportunk felvidéki üveggyárainkból s az ország központjából történt.

A nyersvasnak szerepét fontebb már érintettük; országunk megesonkitásában a központi területek visszánya nagy szükségletet idéz elő, amelyet megszállt területeinkről most fedezni nem tudunk.

A vasgyártmányok közül említésremélő a pléheden, melynek behozatala Ausztria német és cseh részeiről fóleg központi területünk felé irányul s ugyanakkora (54.000 mm.) kivitele — országok szerint igen nagy megoszlással — cseh megszállás alatt lévő gyárainkból történik. Szerszámokat, csavarokat, szegeket (ez utóbbiakat legnagyobb súlyban) fóleg Ausztria német részeiből szerzünk s leginkább az ország központján vesszük át. Szerszámkivitelünkben azonban a cseh és román megszállás alatti területeink is eléggé részesednek s áruinkat fóleg Románia felé irányítjuk; a szegek és csavarok kivitele majdnem kizárolag országunk központi területéről Ausztria és a Balkánállamok felé haladt.

A gépipar termékei közül a stabil-gőzgépek behozatala érdekelhet bennünket; ez 28.100 métermázsát tett, fóleg cseh vidékről ered s leginkább központi kereskedelmünk felé irányul. Az egyéb hőmotorok 54.000 métermázsányi behozatalában német és amerikai gyártmányokon kívül fóleg osztrák áru szerepel, de már inkább a német részkről s ujra az ország központja felé gravitálva.

A mezőgazdasági gépek nagy mennyiségéből (236.000 métermársa) központi területünkön kívül a csehek által megszállt vidék is nagyobb tömeget vásárolt; behozatalban Németország s Anglia kisebb, Amerika nagyobb mennyiséggel szerepel, de Ausztria német és cseh részei ismét messze előljártak. Kivitelünk Ausztrián kívül főleg Romániát és Oroszországot kereste föl s legnagyobbrészt az ország központjáról.

Textilipari gépeinket Ausztria, Németország s Anglia szállította, leginkább a csehek által megszállt Felvidékünkre, de nagy mennyiségen az ország központjára is. A csekély kivitel cseh és román megszállás alatti vidékeinkről eredt. Varrógépbehozatalunk (39.000 métermársa) elsősorban Ausztriából s azután Németországból és Angliából származott, főleg központi kereskedelmünk javára; kivitelünk is innen indul ki Ausztria és Bosznia felé.

A vegyészeti ipar termékeiből kell még néhányat említenünk, így a keményítőt, amelyből jelentéktelen behozatalunk mellett 200.000 métermázsát meghaladó kivitelünk volt, majdnem felében a Felvidékről, főleg Ausztria cseh s azután német vidékeire. Az ország központján kívül még a délszláv megszállás alá került részek is sokat exportáltak.

A festékáruk ból viszont csekély kivitel mellett a behozatal volt erősebb, 28.000 mm., kis részben Németországból, jobbára Ausztriából, főleg a német részről s leginkább központi területünk javára.

Csekély szappankivitelünk Ausztria és Bosznia felé irányult, országunk központjáról s Nyugatmagyarországról; ennek közel tizszerese azonban a 150 000 métermázsát meghaladó behozatal, mely tulnyomónan Ausztria német részeiről eredt s központi területünket keresve föl elsősorban, sokat elhelyezett az északi Felvidéken is.

19.000 métermázsányi gyufabehozatalunk főleg Ausztria német részéből Magyarország központja felé tartott, a 35.000 mm. kivitel azonban nagyrészt a Felvidékről eredt s Ausztria lengyel, cseh és német részei felé irányult.

A kőszénnek, ásványolajnak forgalmi adatait már ismertetük; behozatalunkban nagyobb szerepü még a hántolt rizs, kávé, dohány, foszfátföld, kivitelünkben a mezőgazdaságnak több terméke.

A felsorolás, bárcsak a legfontosabb áruk utját igyekezett ismertetni, szükségszerűen egyhangúvá vált, mert a behozatalnál majdnem minden Ausztria német és cseh részeit kellett említenie, a kivitelnél pedig központi területünkön kívül — amely az egész országról gyűjtötte s az egész országba osztotta szét az árut — többnyire csak iparos Felvidékünket. A Felvidéknak a csehekkel való kereskedelmi összeköttetése eddig is élénk volt; egyéb megszállt területeink sokkal kevésbé érintkeztek gazdaságilag azzal az állammal, amelyhez most esatolták őket, mert alig volt kieséríni, illetőleg esetleg kinált árujukért kapni valójuk.

A békés idők forgalmi viszonyaiba a háboru már nagyon energikusan beleavatkozott. Közvetlen kereskedelmi összeköttetésünk ugyan korábban kevés árunál terjedt messzebb Ausztriánál és Németországnál, amelyek a háboru alatt sem zárták el sorompókat előttünk. De a szükséglet óriási volta mellett mindenjában kifogytunk áruinkból s piacunkon megjelentek — gyéren kinált, de kapva-kapott behozatalukkal (jórészt élelmiszerekkel) az északnyugati semleges államok: Németalföld, Dánia, Svédország, Norvégország s növekedett a szerepe külső forgalmunkban Svájenak és Törökországnak is.

A kielégítetlen keresletet sok vonatkozásban a fogyasztás korlátozásával kellett megfizetnünk, bár nem lehet tagadni, hogy némely cikkben — nem csupán hadiárukát értve — a fogyasztás nem várt módon emelkedett.

A kereskedelemben utjaiba kénytelen volt beleavatkozni az állami akarat is. A maximálások, a vonakodó kinálatnak lefoglalással való fenyegetése, a gyámoltaianabb keresletnek hatósági uton való ellátása minden olyan új alakulatot, amelyek a háborus évek kereskedelmi forgalmát az eddig ismert tényezőknél sokkal erősebben befolyásolták.

Az állami gyámkodásnak a külső kereskedelem fölött még élesebben meg kellett nyilvánulnia akkor, mikor a forradalmak után teljesen kifosztott piacot talált, s óriási szükséglet s fizetési eszközünknek nagy diszáziójá mellett keressnie kellett az állami jövedelmek fokozását.

A legujabb külső forgalom, mely az állam ellenőrzése, szomszédaink blokádja, de rendkívül nagy szükségleteink nyomása alatt alakult ki, az 1920. év első felében nagyjában a következő képet mutatta:

Új szomszédaink közül a délszláv állammal és Romániával elég jelentéktelen volt az összeköttetésünk. Csehország azonban ugy a maga területéről, mint a megszállott magyar vidékekről megindította a kereskedelmi forgalmat s Ausztria ezuttal is szivesen vállalkozik a kereskedelmi közvetítő szerepére. Kezdünk hozzájutni Lengyelország termékeihez is. Németország és Olaszország sürűn szerepel kötéseinkben s a nyugati államoktól is ered szórványosan néhány küldemény.

Behozatalunk árui közt sajnosan látjuk azokat az élelmiszereket is, amelyeket korábban mi adtunk a különöknek. Ime: 24.000 métermázsa cukor, majdnem kizárálag Cschorzágából, 18.000 mm. buza Argentinából, 10.000 mm. liszt az Egyesült-Államokból, ugyanonnan 30.000 mm. disznózsir és szalonna, 22.000 mm. gyümölcs, részben cseh megszállás alatt lévő saját területükön, részben Ausztriából, Csehországból és Olaszországból. Halak, hántolt rizs, csokoládé, cukorka stb. egészítik még ki élelmiszerbehozatalunkat. Talán itt említhetjük a sót is, melynek 456.000 métermázsás behozatala német eredetű.

A gyarmatárukknak 6000 mm. behozatala főleg Olaszországából ered s ugyanonnan 67.000 mm. déli-gyümölcs sietett elhelyezkedni.

Az ipari gyártmányok közül a papír és papírlemez 100.000 mm. mennyiségen érkezett leginkább Ausztriából, cseh megszállás alatt lévő területeinkről, de Svédországából is.

Textiláruk ból is nagyobb mennyiségekre szorultunk, pamutszövetekből közel 25.000 métermázsát, gyapju- és félgyapjuszövetekből közel 6000 métermá-

zsát, pamut kötött és köttszövött áruk ból közel 2200 métermázsát importáltunk legnagyobbrészt Ausztriából, kisebb részben Csehországból, pamutszöveteket Olaszországhól is.

Kalapokból közel 175.000 darabot, felsőruhák ból 1500 métermázsát kaptunk leginkább Ausztriából.

Bőrcipőt 4000 métermázsát kaptunk, főleg Ausztriából, öblösüveget 23.000, tükör- és tábláuveget 15.000, porcellánárut 6000 métermázsát, legnagyobbrészt Csehországból, Ausztriából s cseh uralom alá került magyar vidékeinkről.

Vascsövet 18.000, egyéb vasárut 150.000 métermázsá mennyiségen importáltunk. Gépeket, készülékeket 60.000 mm. mennyiségen hoztunk be Ausztriából, Németországból és Csehországból.

Gyertyabehozatalunk a 10.000 métermázsát meghaladta, gyufát 7000 és szappant 9000 métermázsát meghaladó mennyiségen szereztünk be. A gyertyánál Ausztria, Lengyel- és Olaszország áruit vásároltuk, szappanból osztrák és olasz, gyufából osztrák, cseh és svéd gyártmányt.

Fabehozatalunk közel 650.000 mm. volt, ennek majdnem fele tűzifa, legnagyobb részben cseh megszállás alatt lévő erdeinkból. A 46.000 mm. köszén majdnem kizárálag cseh területről jött, a 38.000 mm. gázkoksz Csehországból és Ausztriából.

A hazai iparunk munkájához szükséges anyagok közül az ásványolajtermékek ből 60.000 mm.-t szereztünk be, legnagyobbrészben lengyel földről, jóval kisebb mértékben osztrák és román területről. A paraffinbehozatal (7000 mm.) Trieszten át, továbbá lengyel földről eredt.

Talpbört 6500 métermázsát hoztunk be, főleg Ausztriából, ugyanonnan 12.000 mm. nyers ólmot, a 7000 mm. szóda legnagyobb részét, a 23.000 mm. marónátron is (bár ebből olasz árut is vettünk) s a 20.000 mm. rézgálic felét. A rézgálicnál még Csehország és Olaszország, a közel 10.000 métermársa kénél kizárálag Olaszország voltak szállítóink.

Nyersón, sósav, kalciumkarbid, festékek, firniszek, gipsz stb. egészítik még ki ilyen rendeltetésű behozatalkat.

Kivitelünkben természetesen a mezőgazdaság termékei viszik a főszerepet, itt is érdemes azonban külön foglalkoznunk azokkal, amelyek további feldolgozást már nem igénylenének s azokkal, amelyeket kénytelenek voltunk kiszállítani, mert nem volt módunkban itthon feldolgozni.

Kivitelünk legjelentékenyebb tétele a bornak fél-millió métermázsát meghaladó tömege. Négyötödét Ausztria közvetítette; sokat küldtünk a cseh megszállás alá került területeinkre is s vevőink közt szerepel még Svájc. Megindult az ásványvízkereskedelem is, s a 18.000 métermázsát meghaladó kivitel sok irányban tapogatózva, Németalföldön, Németországban és Ausztriában tudott elhelyezni legnagyobb tételeket.

Szállítottunk külföldre paprikát (2800 mm.), friss gyümölcsöt (28.000 mm.), főleg Ausztriába, hagymát (50.000 mm.), szintén leginkább Ausztriába s odairányult 11.000 mm. burgonyakivitelünk tulnyomó része is. Közel 30.000 mm. heremagvat helyeztünk el, jobbára Németországban, a 10.000 mm. cirokmagvat Ausztriában. Száritott gyógynövény 2000, ciroksalma 3500 mm.-val szerepel kivitelünkben, rendeltetés szerint eléggé szétoszolva. A takarmányneműek közül a 3000 métermázsás bükkönyszállitmányt Németország és Ausztria, a 6300 mm. olajpogácsát Németország, az 5000 métermázsás száritott répaszeletet Ausztria vette át s ugyanoda jutott közel 90.000 métermársa szénakivitelünk nagyobb hányada is, bár Svájcba is jelentékeny mennyiséget küldtünk.

Allatkivitelünk nagyon kicsiny volt.

Azok közül a mezőgazdasági és egyéb anyagok közül, amelyek további feldolgozásra alkalmasak lettek volna, említethetjük az Ausztriába küldött 19.000 mm. katánggyökeret, 42.000 mm. nyersbört, amelyből Németországba s megszállt északi Felsvidékünkre is nagyobb mennyiség jutott. Állati szörből és fosztállan ágytollból való kivitelünk főleg Németország felé irányult, nyers gyapjukivitelünk, mely 15.000 mm.-nál több volt, a cseh megszállás alatt lévő magyar területre, Németországba és Ausztriába irányult, ócskavasat (50.000 mm.) főleg Olaszország és kisebb részben Csehország,

csonthulladékot (22.000 mm.) Csehország, bőrhulladékot Felvidékünk és Ausztria, papirhulladékot (11.000 mm.) Ausztria, rongyot és üvegeserepet Ausztria és Csehország vásárolt.

Ipari munkánk eredménye a sör, melyből Ausztria 15.000 mm.-át meghaladó mennyiséget vett át, a cognac, a fabutor, amelyből 8000 mm.-át szállítottunk Ausztriába és Olaszországba, a cement, amelyet Ausztrián kívül Csehország, Németalföld és Németország vásárolt, az Olaszországba küldött 12.000 mm. parquetta-deszka, a Franciaországba szállított vasszerkezetek s a villamos izzólámpák, amelyeket Ausztrián kívül több európai piacon el tudtunk helyezni, továbbá kapcsolókészülékek, dinamógépek, kénsavas káli, enyv, feszétek, fehérnye és albuminoidok.

Eladtunk azonban — leginkább Csehországba — különféle használt gépeket is.

Nem a legjobb benyomásokkal fejezhetjük be ezt a szemlélt ujabb áruforgalmunk fölött; a kifosztott ország kereskedelme ez, mely aggodalmasan gyűjt össze minden, amit még eladhat s kapkodva szerez be olyan árukat, amikhez hozzájuthat.

Mégis jól esik belőle látni legalább azt, hogy indul a kereskedelmi kapcsolat oly országokkal is, amelyektől hosszu ideig el voltunk zárva s amelyekkel az előtt részben közvetítő utján érintkeztünk.

A termelő és fogyasztó országokkal való közvetlen érintkezés vágyának mindig benne kell lennie a magyar kereskedelemben, ha most a forgalmi lehetőségek igen szük sorompói közt kénytelen is járni.

A kereskedelem szabadságában, amely most oly sűrűn hangoztatott jelszó, ez idő szerint a behozatal terén még az állami beavatkozás lényegben a legkisebb akadály; a szabad mozgást régi lekötöttségek, külső és belső politikai okok, valutadifferenciák sokkal inkább korlátozzák, legfőképpen pedig az áruforgalom örök örvénye, amelyet ma ugy lehet megszövegezni, hogy rendkívül nagyra növekedett kereslettel szemben cseély és közömbös kinálat áll.

A termelési válságból kell kibontakoznunk, hogy a kereskedelem újra könnyebben mozoghasson s akkor

megkötöttsége is lassankint feloldódik. Szeretnők ujratátni a beruházási cikkek felénk való tódulását, szeretnők mindenkit, amire szükségünk van, fölöslegeinkkel kifizetni, szeretnők érezni, hogyan szövögeti a magyarkereskedelem összeköttetéseinek szálait a legtávolabbi fekvő fontos országokkal is.

Ezeket a vágyakat azonban nem a kereskedelem fölszabadításának elvi kijelentései hozzák közelebb hozzánk, hanem a termelő munka, amely Merkurnak végre is szárnyakat ád, hogy kedvére járja be a világot.

XI. KÖZLEKEDÉS.

Magyarország gazdasági tényezői közül az utolsó ötven évben a közlekedésügy fejlődött a legrohamosabban. Mindig akadt gyors és merész kéz, mely az ujításokat sietett átültetni hozzánk, — hamarább és energikusabban, mint a gazdasági haladás egyéb vonatkozássaiban, — és nemesak az ország kedvező földrajzi fekvése segítette ezeket az intézményeket megerősödni, hanem termelésünk bősége s népünk gyorsan növekvő vállalkozó hajlama.

Több, mint félmillió ember (586.227) élt már 1910-ben Magyarországon a közlekedésből; ezek 51.8%-a azon a központi területen, ahol az ország főközlekedési vonalai összefutottak; román megszállás alá került a közlekedésből élő népesség 20.4%, a cseh megszállás területén élő 18.7%. A közlekedéshez tartozóknak az összes népességhez való viszonyitása mutatja legjobban, hogy az ország egyes vidékein ez a foglalkozás menynyire jelentős. Országos átlagban a lakosság 3.2%-a fűződik a közlekedéshez; a megcsenkitott Magyarországon 4.1%-ra emelkedik az arány, a békészerződéssel elszakított részeken pedig csak 2.6%-ot ér el. E részeken közül a cseh megszállás területén legsürűbb a közlekedésben dolgozó nép, az országos átlagot is megközelítő 3.1%-ával: Fiume város azonban minden eddig említett arányt meghalad 15.7%-os közlekedésben élő népességgével, ezzel is sejtetve, hogy közlekedésünknek micsoda fontos lehetőséget veszítettük el a fiumei kőparthoz csapkodó tenger hullámaiban.

Közlekedési hálózatunk sürűbb vagy gyérebb voltát — még ha az utvonalaik hosszára nem is lennének figyelemmel — megítélhetjük a közlekedésből élő nép magasabb, vagy alacsonyabb arányából. Igy — csak az

elszakításra ítélt területekről beszélve egyelőre — kivátnak sűrűbb forgalmi népességükkel a cseh államhoz kényszerített magyar nyelvvidékek, különösen azok nyugati része, a Garamvölgy, a Szepesség, továbbá a Bácska, a Muraköz, Moson és Sopron megyék nyugati sávjai, a román megszállás alatt lévő magyar nyelvterületek és a szászoklakta föld; ellenben feltüntetni alacsony a közlekedéssel foglalkozók aránya az Ipoly mentén, Zemplén és Ung északnyugati részeiben, Máramarosban, Beszterce-Naszódban, a Székelyföldön, a Marostól északra eső hegyvidéken s Vas megye nyugati határszélén is.

Közlekedési hálózatunkból, mint fontebb már utaltunk rá, kiesett a legsfontosabb, a legszabadabb és legfüggetlenebb, a tenger. Kálmán király böles előrelátása vezetett el hozzá nyolcszáz évvel ezelőtt: sok viszontagság után az utolsó ötven év erőfeszítései eljuttatták járatainkat az Atlanti-tengerhez, sőt rendes összeköttetést kezdtünk a Csendes-Óceán partvidékeivel is. Egyelőre mindez törölnünk kell a lehetőségek közül s hajórajunkról is nehéz megállapítani, mely értékes része hová, kinek jutott. Fiuméban fog-e ujra föléledni a magyar kereskedelmi tengerészeti, vagy Triesztkben, esetleg Spalatóban, tán Szalonikiban, vagy éppen a Fekete-tengeren, arról ma még tervezni sem lehet. minden ország gazdasági élete keresi a kivezető utat a forgalom szabadsága, a tenger felé s ezt előbb-utóbb a megcsontkított Magyarország is meg fogja találni. Amily érdeke gazdasági területünknek, hogy minél olcsóbb, rövidebb, éa barátságosabb úton jusson a tengerhez, úgy érdeke lesz nem egy kikötőnek, hogy megfelelő gazdasági hátteret biztosítson magának, amely forgalmát táplálja.

Amig e két érdek nem tud találkozni, addig a tengerhez vivő sinpáraink elvesztését fájlalva, ennek a szomorú témanak zárómondatául még azt a pár adatot kell folygyni, hogy kereskedelmi tengerészettünk hajóállománya 1914-ben, a világháború kitörésének évében 549 volt és pedig 412 vitorlás, 1837 tonnattartalommal, továbbá 137 gőzös, 147.906 tonnattartalommal.

A belső hajózás lehetőségei szintén nagyon csekélyre zsugorodtak. Korábban 6011 km. hajózható viziutat tartottunk számon, amiből 2511 km. hosszúságban

gőzösök is járhattak. Most, hogy Dunánk Szobnál kezdődik s a békészerződés végrehajtása után sem fog Baján tulra terjedni, a hajózható viziutak hossza csak 2128 km. marad, gőzerővel pedig legfeljebb 1022 km. hosszuságot járhatunk be.

A hajózható vizekből csak a következő töredékek maradnak meg:

a) Gőzhajóval az év legnagyobb részében szabadon járható utak:

1. A Duna az Ipoly torkolatától a délszláv állam határáig (ide számítva a györi és szentendrei mellékágakat is) 343 km.

2. A Tisza Szegedtől Szolnokig 192 „

3. A Körös Szarvasig 30 „

4. A Balaton 80 „

b) Részben hajózható vonalak:

1. A Tisza Szolnoktól Vásárosnaményig 352 „

2. A Maros Makóig 25 „

Ezekben kívül mint hajózható határfolyók szerepelnek a Duna (a jobbparton) a cseh felső határtól az Ipolyig 159 s a Dráva (a balparton) Podgajcitol Barcsig 78 km. hosszúságban.

A Ferenc-csatorna összekötő vonala teljesen kiesik hatalmunkból.

A Duna és Tisza között évtizedek óta tervezett újabb csatorna most kezd életbe vágó kérdés lenni, mikor anyagi erőink legkevésbbé alkalmasak ilyen vállalkozáshoz. A Tiszavölgy termékei — különösen a távolabbi fekvő Szabolcs és Szatmár megyékre gondolunk — a nagy torlódás miatt vasuton sokszor nehezen s késedelmesen jutnak el akár Budapestre, akár a továbbító nyugati állomásokra; a csatorna közvetítése nemcsak a gazdasági élet forgalmát szabályozná jobban, hanem áldásos könnyítést szerezne a vasutnak is.

Hajózó vállalataink forgalma természetesen nincs oly szük határok közé szorítva, mint a magyar folyók fölötti impérium. A Duna nemzetközi jellegét a békészerződés biztosítja s ha a dunai kérdések intézésében meglehetősen alárendelt szerepre szorultunk is le, ha-

jóink kihasználhatják a folyami ut előnyeit. A belső forgalom lebonyolítása azonban csak akkor történhetik rendszerességgel és haszonnal, ha a hajózható folyamrészek közt meg van a teljes összefüggés.

A belső hajózásnak s a vasutnak kapcsolata különben régebben — amikor az összeköttetés lehetősége nem volt így megcserbulva — szintén nem volt elégé megtervezve. A hajóállomásokhoz vezető vasuti vágányok, közös raktárak hiányoztak. Gőzössel nem járható vizeink forgalma (Kapos, Sió, Rába) élénkebb lehetett volna és lehetne, ha a szállítást bizonyos rendszerességgel s a vasuti továbbfuvározáshoz közvetlenül kapcsolódóan létesítették volna.

Vasuti hálózatunknak és kiépített utainknak hosszáról az alábbi adatok tájékoztatnak :

Térület	A vasutak hossza	Az állami utak hossza kilométerekben	A törvény- Az állami és hatósági törv.-hatós.	
Cseh megszállás ...	3.833	2.548	6.931	9.479
% -ban ...	19·5	23·1	21·2	21·7
Román megszállás ...	5.263	4.552	7.946	12.498
% -ban ...	26·6	41·3	24·5	28·6
Délszláv megszállás ...	1.834	490	2.510	3.000
% -ban ...	9·3	4·4	7·7	6·9
Osztrák követelés ...	468	272	995	1.267
% -ban ...	2·4	2·5	3·0	2·9
Fiume ...	5	3	85	88
% -ban ...	0·0	0·0	0·3	0·2
Összes követelés ...	11.403	7.865	18.467	26.332
% -ban ...	57·8	71·3	56·7	60·3
A megcserekített				
Magyarország ...	8.320	3.163	14.134	17.297
% -ban ...	42·2	28·7	43·3	39·7
Magyarország összesen ...	19.723	11.028	32.601	43.629

Csak kevessel volt a 20.000 kilométeren alul a magyar sinhálózat hossza s a töredék, amit megtarthattunk belőle, alig haladja meg a 8000 kilométert, vala-

mivel emelkedve fölül a népességi arányon, amelyben részesednünk még megengedték. A cseh és román megszállás területe lakosságához viszonyítva gyöngébben van ellátva vasúthálózattal, a délszláv uralom alatt lévő terület s Nyugatmagyarországnak határsávja pedig jóval kedvezőbb, mint a megcsónkitott Magyarország, amelynek sürű népességéhez, különösen pedig nagyrannott városaihoz képest a megmaradt vasúthálózat csekélynek mutatkozik.

Nehéz is azt az összehasonlitó formulát keresni, mely az ország nagy népességű és nagy gazdasági forgalmu közepének megfelelő vasuti erőviszonyokat tudná bemutatni. A sinhálózat hosszúsága alig irányadó erre; a vonatforgalomnak adatai egyáltalán nem számíthatók ki oly pontossággal, hogy meg lehetne állapitani, mennyi esik ebből a megcsónkitott Magyarország javára, mennyi az elszakított részekre. Hiszen a gazdasági kapcsolat oly erős volt, hogy a központ s a végek egymást segítve, önmagukat táplálták s a Budapestre besutó vonatok hosszu sorai egyszerre szolgálták minden fél érdekeit.

A vasutakban való nagy veszteségünk inkább abból tűnik ki, hogy a központi gazdagabb vidékek tökeerejéből sokszor igen súlyos gazdasági áldozatok árán (emlékezzünk csak vissza a magyar keleti vasut történetére) építettük ki a rendkívül költséges hegyi pályákat a szegényebb, elmaradottabb vidékek javára, hogy azok bekapcsolódhassanak az egész ország elevenebb gazdasági életébe. A nekünk maradó sik terület olcsóbb előállításu, nagy forgalmu vonalainak jövedelmén tul is komoly állami költségeket kellett fordítanunk a kevésbbb jövedelmező s igen nehéz terepviszonyú vasutak építésére, amelyeknek gazdasági hasznát most idegen államok élvezik.

És élvezik a magyar vasutaknak azt a fölszerelését, amely sokkal nagyobb arányban volt szükséges a központi területek forgalmának lebonyolításához, mint az elszakított részekének.

A magyar vasuti park 1913 novemberében 4949 mozdonyból, 8718 személykocsiból, 3537 podgyászkocsi-ból, 105.837 teherkocsiból állott, amivel szemben 1920-

ban mintegy 1549 mozdony, 2284 személykocsi, 749 podgyászkocsi és 18.010 teherkocsi állhatott rendelkezésünkre, forgalmunk lebonyolításához megközelítően sem elégsges állomány s a vonalhosszusághoz való arányitásban is jelentéktelen kis töredék.

Amig a vasutti vonalak 57.8%-át veszítettük el, a mozdonyoknak 68.7, a személykocsiknak 73.8, a podgyászkocsiknak 78.8 s a teherkocsiknak 83%-át ragadták el tőlünk, holott a nép nagyobb sürűségéhez s a forgalom intenzívebb voltához képest szállítási eszközeink nagyobb hánnyadát kellett volna itt hagyni, mint ahogy a vonalak hosszaságában részesedünk.

Vasutti hálózatunk megcsontkitása, fölszerelésünk legnagyobb részétől való megfosztás mellett közlekedésügyünk egységét abban sujtották legvégzetesebben, hogy a forgalmi csomópontokat határaink megállapításánál következetesen az új államoknak adták, hogy egymásra utalt vidékeink ne tudjanak érintkezni egymással s vasutti vonalaink csomópontján, befejezetlenül meredjenek a mesterséges határok felé.

Ime a sorozata azoknak a kisebb-nagyobb központoknak, amelyek ujabb vasutti vonalak szálait ereszítik szét s amelyeket azért kellett elveszítenünk, mert vasutti központokká fejlődtek: Párkány-Nána, Csata, Ipoly-ság, Losonc, Fülek, Feled, Pelsőc, Szepsi, Bárca, Alsó-mihályi, Csap, Bátyu, Beregszász, Királyháza, Szatmárnémeti, Gilvács, Nagykároly, Érmihályfalva, Székelyhid, Biharbüspöki, Nagyvárad, Ujszentanna, Arad, Perjámos, Nagyszentmiklós, Valkány, Horgos, Szabadka, Regöce, Pélmendorf, Csaktornya. Ha Nyugat-magyarország határszélét is el kellene veszítenünk, ujabb 6–7 fontos csomópont esnék áldozatul.

Nyilvánvaló, hogy Párkány éppen ugy magyar vidéken van, mint Szob s Lökösháza sem fűződött erősebb kapcsokkal Magyarországhoz, mint Arad: a szétágazó mellékvonalak tettek Párkányt s a többi csatlakozó állomást kivánatosabbá s ez tulajdonképpen az összes érv is elszakításuk mellett.

Ha a határok átlépésénél nagyon lényeges könnyítések nem történnek, Magyarországnak tulajdonképpen uj határain belül körvasutat kellene építenie, hogy a

esonka vonalakat összekapcsolja s így a levágott vérző tagokat bekötözze.

Igaz, hogy a határon kívül felejtett csomópontok így is, ugy is nagyon csökkenni fognak jelentőségükben s igaz, hogy ezzel az érátvágással, amit a határmegállapítás cselekedett, a gazdasági élet veszít, a megcsontkított Magyarország ugy, mint a szomszéd államoké, főképpen pedig a közvetlenül érdekelt és kizárolag magyar vidékeké, de ennek a tanulságait már későbbi, higgadtabb vérű idők krónikása fogja levonhatni.

A vasut- és uthálózatnak a területhez és népességhoz való viszonyítását az alábbi adatok mutatják be:

Térület	A vasutak hosszából esik		Aközutak hosszából esik	
	száz km.-nyi területre	százezer telekre	száz km.-nyi területre	százezer telekre
Cseh megszállás ...	6	107	15	265
Román „ ...	5	100	12	237
Délszláv „ ...	9	122	14	200
Osztrák követelés ...	9	119	25	323
Fiume	24	10	419	177
Összes követelés ...	6	106	14	244
A megcsontkított Magyarország	9	111	19	231
Magyarország összesen	7	108	15	239

A népességhoz való arányról már szólottunk; a területi viszonyításban a tanulság az, hogy a pályaépítésre alkalmas sik vidékeken körülbelül egyforma sürü a vasúthálózat (ugy Magyarország központi területén, mint a délszláv uralom alá került vidéken s Nyugat-magyarországon), a lakatlanabb s csak a folyó völgyekben megközelíthető vidékeken, tehát a cseh és a román megszállás területén pedig ritkább.

Vasúthálózatunk megcsontkítása s a folyamhajózással való kapcsolat megrontása annál súlyosabb ránk nézve, mert — nem említve a most külön gátló akadályul szolgáló szénhiányt is — gazdasági életünk berendezkedése

mellett az év bizonyos hónapjai igen nagy feladatok elé állítják közlekedési szerveinket s ekkor minden kis eltolódás súlyos anyagi károkat okozhat: az év más részében pedig nincsenek teljesen kihasználva forgalmi vonalaink.

A gabona- és lisztszállitást oly gyors egymásutánban követi a kukorica, cukorrépa, burgonya szállítása, s e közben oly parancsolóan lép fel a tüzifa szétosztása, másfelől időhöz van kötve a közutak burkolatához szükséges kőanyag fuvarozása is, hogy vasutaink korábbi teljesítőképessége mellett is gyakran merültek föl forgalmi késedelmek.

Ha az ország nem volna annyira kifogyva készleteiből s ha a gabonaraktárak hálózata szervesen ki volna építve, akkor meg lehetne kerülni a nehézségeket s a romlandó anyagok számára betakarításuk idejére föntartva a szállítási eszközöket, a többinek szétosztása oly időben történhetnék, amikor a vasút kevésbé van igénybe véve.

Egyelőre ily gazdaságos kihasználására csak részben lehet gondolni, mert a terményekre a fogyasztásnak rögtön szüksége van. Mégis, az elmult évek tanulságain okulva, a télen kitermelt vagy a megszállott vidékről vásárolt tüzifának szállítását lehetőleg a tavaszi hónapokra kellene áttolni s különösen ügyelni arra, hogy a cukorrépa s a burgonya, mihelyt szállításra képes állapotban van, azonnal továbbítassék. A közigazdaságot milliókra menő károsodástól, a közélelmezést igen súlyos gondoktól mentené meg a forgalomnak ily tervszerű irányítása, amelyet esetleg némi tarifakedvezménnyel is elő lehetne mozdítani a szállításra legalkalmasabb időszakokban s amelynek keretében később, a kenyérmagvakban való nagyobb bőségünk idején bele kellene illeszteni a gabona- és lisztszállitást is.

Attól, hogy egy másik fontos tömegárunknak, a szénnek ily tervszerű elosztása, s készletek gyűjtésével a vasút szempontjából legalkalmasabb időben való fuvarozása is megtörténhessék, a közeljövőben aligha lehet szó.

A közlekedés hálózatának szétágazóbb fonala, a közutak még nagyobb mértékben kiesnek impériumunk

alól. A kiépített állami és törvényhatósági utaknak 43.630 kilométernyi hosszuságából csak 39.7% marad a megcsontkötött Magyarország területén; az állami utahálózatnak 28.7, a törvényhatóságiaknak 43.3%-a.

A kétféle uttipusnak ezt a nagyon eltérő arányát az magyarázza, hogy az állam a nehezebb építésű, fontosabb vonalakon vezető utak gondozását — röviden szinte azt lehetne mondani, a drágábbakat — vette magára, a könnyebbeket, a kevésbé jelentőseket a törvényhatóságoknál hagyta. Közrejátszott ebben az elhatározásában az is, hogy állami utnak minősített olyanokat is, amelyeknek föntartására a törvényhatóságok anyagi eszközei elégtek voltak. Igy történt, hogy a perifériáknak uthálózata — ismét a központi vidék nagyobb adózóképességből — javarészt igen jól megépített állami ut s különös gonddal készültek éppen azok az utszakaszok, amelyek hágókon és szorosokon át a szomszéd államokba közvetítették az átjárást, az ország központi vidékei pedig gyerebb szövésű uthálózattal maradtak s inkább törvényhatósági utakkal.

A területhez való viszonyitásban körülbelül ugyanazok az arányok alakulnak ugyan ki, aminőket a vasúthálózatnál látunk, hogy a sikvidéket az utak jobban át és átszelik, mint a nehezebb járású hegyvidéket, a népességhez való viszonyitásban azonban uthálózatunk csak a délszláv megszállás alatt lévő vidékekénél jobb. Ez utóbbiak alföldi jelegük; nálunk is az Alföld uthálózata van leggyöngébb állapotban.

Az utak építéséhez szükséges köanyag nagyobb részt elvesztettük s arra egyelőre nem is gondolhatunk, hogy az uthálózatnak itt számszerüleg még nem is emlitett további erezeteit, a községi és közdülő utakat jobb karba hozhassuk. Az Alföld termékei pedig ezeken át jutnak a forgalom nagyobb vonalaihoz s a nemcsak számban megcsökkent, de teljesítőképességen is gyöngült igaerő most sokkal nagyobb nehézségekkel küzd az áru szállításában, mint eddig, jóllehet a fogyasztó súrgősebben várja az árut, mint korábban.

Talán célravezető volna közutainkon is bizonyos tervszerű erőegyesítő szállítóberendezés, esetleg gépkocsikkal, hogy a szekéren, igás állatokkal való fuva-

rozás annál gyorsabban és könnyebben folyhasson olyan utvonalakon, ahova egyéb jármű az áruszállítás egyenetlensége s az ut kiépítetlen volta miatt nem hatolhat be. Némely külföldi államban a vasuti vállalatoknak szinte versenytársaivá váltak a közutti fuvarozások, gépjárműveken. Nálunk nem versenyre kell gondolni, hanem a szállító berendezések egybekapcsolására s kölcsönös támogatására. Ha egymással párhuzamosan futó vasutvonalaik egyes állomásainak összekötésére vagy egy központból kiinduló sugárszerű vonalaknak távolabbi pontokon való összekapcsolására is alkalmassá lehetséges tenni a közutti közlekedésnek bizonyos menetrendszerű szervezetét, ez a vasuti áruszállításnak is javára válna, mert rendszeresebben és gyorsabban juttatná be az árut a vasuthoz, a kocsi kihasználását jobban előmozdítaná s az amugy is számra kevés, de sok dolgu igaerőt odaterelné, ahová igazán való, a kisebb utak forgalmának lebonyolítására s a mezőgazdasági üzemekbe.

Közlekedési szervezetünk egy fontos — s az ujjtá-sokban szintén soha hátra nem maradó szerve, — a posta- és távirada-intézmény — szenvedett legkevésbé az ország szétdarabolása folytán. Ez természetes is, mert a postának nincsenek külön utjai, a vasutat s a közutakat használja a saját forgalmának lebonyolítására. A posta befektetései tehát nem annyira a megtett ut hosszától, mint az egyes helyeken mutatkozó forgalom nagyságától függnek. Ez a forgalom pedig a népesség számával nő, annak nagyobb tömörülésével s a postát jobban igénybevevő gazdasági kultúrájával viszont a berendezéseket jobban kihasználhatóvá s intenzívebbé teszi.

Ezért van az, hogy mikor 4324 postahivatalunk közül 1837-et tarthatunk meg, ez 42.5%-ot jelent s mikor 4972 távirdahivatalunkból 2092 marad meg, ez 42.1%-os részesedést jelent, valamivel nagyobbat, mint amekkora a népesség számából országunknak visszagyott hányad.

Hogy megmaradó posta- és távirdahivatalaink a nagyobbak s azokon át forróbban lüktek a magyarság szellemi és üzleti életének élénksége, azt számokkal igazolni nem is kell.

XII.

TŐKESZERVEZET.

Végigpillantva a magyar gazdasági élet értékein, meg kell világítanunk még azt a kérdést is, hogy mekkora tőkeszervezet segít ezeket az értékeket valóban termékennyé, gyümölcsözövé tenni, s országunk szét-
darabolásá micsoda rombolásokat visz végbe a tőke-
áramlás finom erezetén? Ez a munkánk azonban csak töredékes lehet. A magyar tőke, a már említett végze-
tes okból, a korábbi századok zivataros erőpazarlása miatt nem halmozódhatott föl ugy, hogy elégsges le-
gyen gazdasági életünk állandó táplálására; idegen tőkék vegyültek hitelszervezetünkbe, főleg osztrák ere-
detük, s nem tudjuk kimutatni, mekkora a részesedésük. A magántőkéknek a gazdasági vállalkozásokban való szerepe számszerüen nem ismeretes előttünk; a magyar földnek, legfőbb erőforrásunknak eladósodásáról csak néhány vázlatos adatot nyújthatunk. Tő-
künk a hitelintézetekben, bankokban, takarékpénztá-
rakban és szövetkezetekben vannak leginkább meg-
szervezve; ezenkívül a kereskedelmi és ipari részvénnytársaságok gyűjtötték össze nagyobb tőkeerőt, de részben a bankszervezet segítségével s a kettőnek egybefonódása szintén ismeretlen mértékű. Az utolsó évtizedekben pedig a hitelintézeteknél ugy, mint a termelő részvénnytársaságoknál hazai, de velünk ellentétes irányú tőkecsoportosulásokat is tapasztalhattunk, a nemzetiségi intézetekét, amelyek nem erőink gyarapítására, hanem azok elforgácsolására törekedtek. Igyné-
knünk kell mindezekkel a jelenségekkel számot vetni, hogy — ha a kép, amit nyújtaní kívánunk, nem is lesz teljes és könnyen áttekinthető — minden félrevezetéstől és homálytól is mentes legyen.

A magyarországi hitelintézetek számáról és tőke-
erejéről a következő adatok tájékoztatnak:

T e r ü l t e t	A h i t e l i n t é z e t e k		
	s z á m a	saját tőkéje millió koronákban	i d e g e n tőkéje
Cseh megszállás	723	172·1	772·7
% - b a n	15·1	7·0	6·0
Román megszállás	1.651	428·0	1.488·5
% - b a n	34·5	17·5	11·6
Délszláv megszállás	443	105·3	375·4
% - b a n	9·3	4·3	2·9
Osztrák követelés	102	17·0	110·1
% - b a n	2·1	0·7	0·9
Fiume	9	14·3	57·5
% - b a n	0·3	0·6	0·4
Összes követelés	2.928	736·7	2.804·2
% - b a n	61·3	30·1	21·8
A megcsorított			
Magyarország	1.852	1.708 0	10.036·1
% - b a n	38·7	69·9	78·2
Magyarország összesen	4.780	2.444·7	12.840·3

Magyarország hitelszervezetének 2.4 milliárdos saját tőkjéből tehát közel 70% esik a megmaradó központi terület tőkegyűjtő intézeteire. S ezek, a multban legalább, amikor a gazdasági kapcsolatoknak semmi gátja sem volt, jobban vonzották magukhoz az idegen tőkét is. Több, mint tízmilliárdnyi idegen tőke bizalma kereste föl ezeket az intézeteket, 78.2%-át téve az összes hazai hitelintézetek fölszivott tőkjének. Központi területünkön kívül legerősebbek a hitelintézetek a románok által megszállott vidéken, ahol nemcsak az Alföld szorgalmának gyümölcsét forgató nagyváradi, aradi, temesvári pénzintézetek vannak, hanem Erdély tőkegyűjtő szervei is Kolozsvárott és Marosvásárhelyt, valamint a takarékos és fejlett hiteléletű szász faj nagyszebeni és brassói pénzintézetei is: sőt itt kezdett lassan szétágazni az oláh nemzetiségi hitelszervezet újabb keletű növénye is.

A népességhez viszonyítva, a délszláv uralom alá került intézetek valamivel gazdagabbaknak látszanak, s a felvidékiek és a nyugatmagyarországiak legkevésbé tőkeerősek. Az intézetek saját tőkjéből ugyanis Magyarországon általában egy lakosra 134 K esett; az ország központi területén ez az átlag 228 K, a délszláv megszállás alatt álló intézeteknél 70, a románoknál 81 korona, a cseh megszállás alatt azonban 48, s Nyugatmagyarországon 43 korona.

A hitelszervezés két főcsoportja, a közkereseti társasági és a szövetkezeti alakulás oly erősen elválik egymástól, hogy a hitelintézetek adatainak egybefoglalása helyett indokoltabbnak látszik e két tipussal a továbbiakban már külön foglalkozni. A bankok és takarékpénztárak működési irányá közt Magyarországon oly kevés a különbség, hogy bátran egybefoglalhatjuk őket, hozzájuk csatolva a számra kevés földhitelintézet adatait is. Az intézetek számát és tőkjét ebben a csoportosításban ezek az adatok világítják meg:

Térület	A bankok és takarékpénztárak				
	száma	saját tőkéje	idegen tőkéje		
			összesen	e b b l	
			millió koronákban		
Cseh megszállás	286	152·2	717·2	631·8	—
%-ban	16·0	7·0	5·9	11·2	—
Román megszáll.	603	390·2	1,356·8	843·6	265·7
%-ban	33·7	18·0	11·2	15·0	7·0
Délszláv megszáll.	188	85·0	308·8	259·7	—
%-ban	10·5	3·9	2·6	4·6	—
Osztrák követelés	32	9·7	94·3	88·9	—
%-ban	1·8	0·5	0·8	1·6	—
Fiume	6	11·7	56·8	28·6	—
%-ban	0·3	0·5	0·5	0·5	—
Összes követelés	1,115	648·8	2,533·9	1,852·6	265·7
%-ban	62·3	29·9	21·0	32·9	7·0
A megcsónkitott					
Magyarország	673	1,515·6	9,552·6	3,782·2	3,516·5
%-ban	37·7	70·1	79·0	67·1	93·0
Magyarország					
összesen	1,788	2,164·4	12,086·5	5,634·8	3,782·2

Az ország megmaradó részének a központi helyzetnél fogva is nagyobb tőkegyűjtő ereje tehát itt még feltünőbben kidomborodik, mint az összes hitelintézetekről szóló adatoknál láttuk. A 9.5 milliárdot meghaladó idegen tőkében, mely központi intézményeink felé áramlott, a takarékbetétek s a záloglevételek körülbelül egyformán a 3 és félmilliárdot meghaladó összeggel szerepelnek. A záloglevélüzlet nagyobb aránya az, amely központi területünk passzív üzletkörét leginkább megkülönbözteti az elszakított részekétől: csupán a román megszállás területén találunk alig egy-negyedmilliárdos tételel a záloglevéltárcában, főleg szász pénzintézeteknél. A délszláv hódítás területe, s Nyugatmagyarország határszéli csíkjai meglehetősen kis terjedelmű önálló hiteléletre mutatnak: ezeknek a gazdasági kapcsolata eddig is sokkal szervesebb volt az ország központjával.

A cseh megszállás által elvágott hitelintézetek tőkéjének fele a magyar nyelvterület városaiban halmozódott föl, s ezenkívül a Felső-Vág mentén látunk nagyobb koncentrációt, már bizonyos nemzetiségi szinezettel is, továbbá a Garam mentén s a Szepességben, ezek azonban a magyar, vagy megmagyarosodott gazdasági vállalkozás alapításai. Az idegen tőke, amelyet ez intézetek magukhoz vonzottak, majdnem kizárálag takarékbetétek alakjában jelentkezik.

A magyar tőkeszervezkedés még nagyobb erejű volt a románok által előzőnlött vidéken. E terület bankjainak 390.2 milliós saját tőkéjéből a máramarosi és besztercei oláhság csak 6.7, a Marostól északra eső oláh nyelvterület 17.9 milliós tőkeerőt képviselt. A Maroson aluli részben már sok a magyar tőke is, a szászoklakta földön az ő tőkeerejük a tulnyomó, a többi területen pedig majdnem kizárálag magyar alapítások szolgálták a hitelszükségletet. A szász intézetek a záloglevélüzlettel aránylag jóval nagyobb idegen tőkét tudtak magukhoz vonzani; ezeknél a betétüzlet kisebb szerepet is játszik.

A délszláv megszállás a Bácska felső részén lévő nagyobb városokban talált csak fejlettebb hiteléletet, Nyugatmagyarországon pedig Sopron város mutatko-

zik élénk, s az idegen tőkét is jobban vonzó központnak, de a vasmegyei németségnek aránylag sok kis hitelintézete több tőkét halmozott föl.

Az ország visszamaradó központi területén természetesen Budapest tőkeszervei viszik a vezetőszerepet — az 1,5 milliárdos saját tőkéből 1,1 milliárd, a 9,5 milliárdos idegen tőkéből 8 milliárd a budapesti intézetek vonzókörébe gyült. A városok közül Debrecen, Szeged és Miskolc, a vármegyék közül Pest, Békés, Jász és Szabolcs említésreméltek nagyobb — de Pest megyét kivéve, a 100 millión alul maradó — tőkegyűjtőrejükkel. Valószínű azonban, hogy az utolsó években a vidéki tőkeszervek is inkább izmosodtak, mert maga a vidék fejlődött, s a helyi alakulások iránt a bizalom nőtt.

A hazai bankok aktiv üzletágainak alakulásáról az alábbi számok tájékoztatnak :

Térület	A bankok és takarékpénztárok vagyona				A bankok, takarékpénztárok nyeresége	
	Összesen	e b b ó l				
		váltótárcá	jelzálogos kölcsön	érték-papírtárcá		
		millió koronákban				
Cseh megszállás	883·4	290·7	222·4	99·2	14·0	
% -ban	6·1	9·7	4·8	5·5	7·5	
Román megszáll.	1,773·0	631·3	449·7	209·3	26·1	
% -ban	12·3	21·1	9·9	11·6	14·0	
Détszláv megszáll.	401·9	186·6	51·8	49·4	8·0	
% -ban	2·8	6·2	1·1	2·7	4·3	
Osztrák követelés	105·3	12·9	52·7	18·2	1·3	
% -ban	0·7	0·5	1·1	1·0	0·7	
Fiume	69·9	3·4	13·8	13·8	1·4	
% -ban	0·5	0·1	0·3	0·8	0·7	
Összes követelés	3,233·5	1,124·9	790·4	389·9	50·8	
% -ban	22·4	37·6	17·2	21·6	27·2	
A megcsorikitott						
Magyarország	11,204·8	1,863·4	3,801·5	1,421·2	136·5	
% -ban	77·6	62·4	82·8	78·4	72·8	
Magyarország összesen	14,438·3	2,988·3	4,591·9	1,811·1	187·3	

Az összes bankvagyonnak a 14.4 milliárdot meghaladó összegéből megmaradó területünk 11.2 milliárddal részesedett, s így 77.6%-os erejű. A váltótárcá szerepe legkisebb az ország belsejében s legerősebb tulnyomásággal a román megszállás alatt lévő területek pénzintézeteinek mérlegeinél található. Az értékpapírüzletben már az átlagosnál valamivel magasabb arányban részesedünk s a román megszállás területeit kivéve, ez az üzletág a többi elszakított részen is elégé kultivált. A jelzálogos kölcsönök viszont az ország belsejében kötnek le legtöbb tőkét; a másik szélsőséget, a jelzálogüzlet leggyöngébb képviseletét a délszláv megszállás alatt lévő területen s a nyugatmagyarországi csíkon találjuk, abból a már említett okból, hogy ez a két vidék közvetlenebbül kapcsolódott be az ország központi hiteléletébe.

Ha még megemlítjük, hogy a vagyonmérlegben a nyereség az ország belsejében lévő intézeteknél a legkisebb, kialakul előttünk az a kép, hogy a központi terület intézeteinek bizonyos előkelőbb szoliditása volt meg, kisebb nyereséggel, több hosszu lejáratú hitellel, nagyobb tőkefelszívó erővel, s mert a záloglevélüzlet fejlett, mégsem tulságos lekötöttiséggel.

Gazdaságilag egységes területen ez természetes és helyes elrendezkedés is: a végeken lévő kisebb pénzintézetek előörsei és gyűjtői a központi nagy szervezeteknek. Az előörsöknek a mobilitásukat meg kell őrizni, a nyereséget gyors lebonyolítású kis üzletekben főlhajtani, s az erős központokra bizni a nagy tőkebefektetést kivánó, s kései gyümölcsöket igérő nehezebb üzleteket. Ha azonban a hitelszervezet összefüggő hálózatában megszakítják a kapcsolatot, ez minden a két félnek árthat: az előörsök biztonsági érzetüket veszíthetik, a központi szerveknek tápláló csatornái működnek rosszul.

A nagy magyar bankok siettek külföldi tőkeforrásokat nyitni, hogy a nagy pénzsükséglet és a valutaadósságok terhei mellett az elszakadás veszedelmét, s működésük sugarának megrövidítését kevésbé érezzék; aggódnunk kell azonban a határainkon kívül esett kisebb intézetek sorsán, amelyeket a kapcsolat

elvesztésén kívül a súlyosabb gazdasági helyzet válása is fenyeget.

Érdemes még megemlíteni, hogy az elszakított területeken a váltótárca nagysága determinálja többnyire az elért nyereség kulcsát is; azokon a vidékeken azonban, ahol kifejezetten nemzetiségi pénzintézetek vannak, a nyereség hányada valamivel alább száll, vagy legalább is elburkolva használtatik föl propagatív célokra. Ha ebben a főltekercsen lapozzuk át a megszállt területek pénzintézeteinek adatait, sajnálnunk kell, hogy éppen a magyar nyelvvidékek intézetei értek el viszonylag legnagyobb nyereséget, s a jelzálogos kölcsönök súlya itt meglehetősen csekély. A szász intézetek a jelzálogüzlet magas arányával, a váltótárca csekély szerepével s a nyereségnek okos korlátozásával tünnek ki. Nyugatmagyarország bankjainál szintén megfelelő harmóniát találunk az egyes üzletágak között.

Ne siessünk azonban a következetések levonásával, mielőtt meg nem ismerkednénk a hitelintézeteknek másik, erőben ugyan sokkal szerényebb, de elterjedtségiükkel fogva annál jelentékenyebb csoportjával, a hitelszövetkezetekkel.

A hitelszövetkezetek, bár országos hálózathba vannak is kapcsolva, mégis inkább a helyi tőkeigényeket szolgálják, idegen értékek alig sietnek a támogatásukra, ugy, hogy valóban a helybeli és szomszédos érdekeltség vagyoni erejének a kifejezői. Ezeknek jövő sorsát az ország szétválása talán kisebb mértékben fogja befolyásolni, s erejét az országos érvesztes kevésbé csökkenti, mint ahogy a kisiparos, kiskereskedő is kevésbé szenned a nagy kapcsolatok meglazulása folytán. A hitelszövetkezeteknél is megérezni azonban a magyar központi medeneében lakó nép szerényebb rétegének fejlettebb gazdálkodását s ehhez képest nagyobb vagyoni erejét.

Ahogy a következő tábla mutatja, a szövetkezetek száma tekintetében is meglátszik már a különbség a megmaradó Magyarország javára: hitelszövetkezeteink 39.4%-a marad magyar földön, holott községeinkból számszerint csak 27.5%-ot tarthatunk meg.

Térület	A hitelszövetkezetek			
	száma	saját tőkéje	idegen tőkéje	
			összesen	ebből takarékkbetétek stb.
			millió koronákban	
Cseh megszállás	437	19·9	55·5	38·0
%-ban --- ---	14·6	7·1	7·3	14·5
Román				
megszállás ---	1,048	37·9	131·6	73·4
%-ban --- ---	35·0	13·6	17·6	28·0
Délszláv				
megszállás ---	255	20·2	66·6	33·9
%-ban --- ---	8·5	7·2	8·8	12·9
Osztrák követelés	70	7·3	15·8	14·1
%-ban --- ---	2·4	2·6	2·1	5·3
Fiume	3	2·6	0·8	0·6
%-ban --- ---	0·1	0·9	0·1	0·2
Összes követelés	1,813	87·9	270·3	160·0
%-ban --- ---	60·6	31·4	35·9	60·9
A megcsontkitott				
Magyarország	1,179	192·3	483·5	102·9
%-ban --- ---	39·4	68·6	64·1	39·1
Magyarország				
összesen --- ---	2,992	280·2	753·8	262·9

Igaz, hogy Alföldünk falvai lazán tömörültek, de népesek, azonban az elszakított területen is vannak ily nagy — jórészt magyar, ritkábban vegyes nyelvű — községeink. S a Felvidék keskeny völgyei gyakori, de apró tömörülésre kényszerítették ugyan telepeseiket, de viszont a Dunántulnak nyugati részében éppen oly sűrűek az apró községek.

Ami azonban hitelszövetkezeteink mérlegét illeti, olt már egyszerre hatalmas felsőbbséggel ugrik elő a megmaradt területek szövetkezeti mozgalmának az ereje. A szövetkezetek 1051.7 milliós vagyonállapotából, mint a következő táblázatos összeállítás mutatja, 687.9 millió K. esett 1915-ben az új határokon belüli szük vonalra, ahol a szövetkezeti alakulatok legnagyobb részének országos központja is fennállott, s csupán 363.8 millió Magyarországnak elszakadásra itélt többi részeire.

Terület	A szövetkezetek vagyonára				A szövetkezetek nyeresége	
	Összesen	e b b ö l				
		váltó-tárca	jelzálogos kölcsön	érték-papírtárca		
m i l l i ó k o r o n á k b a n						
Cseh megszállás	76·5	13·4	8·1	4·0	1·1	
% -ban	7·3	8·5	6·4	7·9	6·1	
Román megszállás	171·7	40·0	22·8	10·1	2·2	
% -ban	16·4	25·4	18·1	20·0	12·3	
Délszláv megszállás	88·6	19·8	21·3	4·4	1·8	
% -ban	8·4	12·6	17·0	8·8	10·1	
Osztrákkövetelés	23·6	2·9	8·3	2·2	0·5	
% -ban	2·2	1·9	6·6	4·4	2·7	
Fiume	3·4	0·7	—	0·1	0·06	
% -ban	0·3	0·4	—	0·3	0·4	
Összes követelés	363·8	76·8	60·5	20·8	5·6	
% -ban	34·6	48·8	48·1	41·4	31·6	
A megessonkitott Magyarország	687·9	80·5	65·4	29·5	12·0	
% -ban	65·4	51·2	51·9	58·6	68·4	
Magyarország összesen	1,051·7	157·3	125·9	50·3	17·6	

Bár ismertes a királyhágontuli szászoknak gondos és fejlett szövetkezeti élete (amely magyar földön egyedül ragaszkodott a Raiffeisen-típus szerényebb kereleihez), valamint a román szövetkezeteknek az utóbbit évtizedekben nemzetiségi célzattal való gyorsütemű szaporitása, s a Felső-Vágvölgyben központosult tót pénzintézeti mozgalom, mégis az elszakadásra itélt területen is főleg a magyarajku vidékek azok, amelyeknek hitelszövetkezetei legforgalmásabbak és legnagyobbak.

A cseh államhoz itélt terület 76 milliós hitelszövetkezeti vagyonából 36 milliót meghaladó rész tiszta magyar nyelvterületre esik; a románok követelésénél 172 millióból 90 millió magyar falvak filléreiből verődött össze; a délszláv állam zsákmányában is 55 millió körül jár a magyar nyelvterületeknek szövetkezetekben összekuporgatott pénze.

Hogy a magyar nében már ennyire fölébreddt a szövetkezetek iránti hajlandóság, az rendkívül fontos szociálpolitikai szempontból is, mert megcsönkitott államunk megváltozó társadalmi rétegeződése mellett a kis exisztenciák önsegélye, a szövetkezeti mozgalom, az egyensúly megóvásának egyik nem kicsinylendő eszköze lesz. Ebben a tekintetben a fejlődés lehetősége nagyon megvan, mert egyes szomszédos vármegyéink községei elég eltérő számban kapcsolódtak be a szövetkezeti mozgalomba; Pest vármegyén kívül Sopronnak a szövetkezeti mozgalma a legelénkebb.

Szövetkezeteinknél a takarékbetét-gyűjtés kisebb jelentőségű üzletág, s feltünnően nagyobb a veszélyeztetett perifériákon, mint a magyar állam visszamaradó központi területén, amelyen egyéb hitelintézetek egész hálózata szitta föl magába a tökefölöslegeket.

Hogy szövetkezeteink kevés idegen tőkét forgatnak, az közismert dolog. Az idegen tőkének a saját tőkéhez való aránya az új határokon belül aránylag még a legkisebb (a 280 millió saját tőkéből a megmaradó területre 192.3 millió esik (68.6%), a 753 milliónyi idegen tőkéből csak 64.1%), ez viszont elég közel áll az összes vagyon arányához, amely 65.4%-os.

Szövetkezeteink aktív üzletágai közül — s ez főképpen az északi és keleti elszakadó részekre, valamint a megynyírbált Magyarország hitelszövetkezeteire is áll — a váltótárca a legjelentékenyebb, bár összesen 157, az új határokon belül 80 milliót tevő összegével általában nem nagyarányú. Kisebb a jelzálogos kölcsönök szerepe 126, illetve 65 milliós tételevel.

Összegében csekély mindenütt az értékpapirtárca, mindössze 50 milliónyi, ebben azonban a magyar vidéknek már aránylag jóval nagyobb a részvételle. 1915. évi adatokról van szó, amikor már a harmadik hadikölcsöncímlet is kibocsátás alatti állott; nem lehetetlen tehát, hogy a különben nem nagy összegnél a kilengést a felvidéki cseh agitáció okozta.

Szövetkezeteinknek 17.6 milliónyi évi nyereségből 12 millió esett az új határokon belüli részekre, az összes nyereség 68.4%-a. Minthogy a megcsönkitott Magyarország a szövetkezetek összes vagyonának

65,4%-át birja, az üzletévé nem volt ezeknél sokkal jobb, mint az ország többi részében.

Később két ellentétes irányú változás befolyásolta általában hitelintézeteink, különösen pedig szövetkezeteink anyagi boldogulását. A hadikölcsönök gyűjtése, s e kötvények hirtelen elértektelenedése veszteséget okozó volt; a falusi nép megerősödése, s a gabonán kívül az egyéb termények jobb értékesítése pedig javította a szövetkezetek anyagi erejét.

A hitelszervezetünkrol nyújtott vázlatos kép fontos kiegészítője az, hogy beszámolunk nemzetiségi pénzintézeteinkról, amelyek csak az utolsó évtizedekben fejtettek ki olyan élénk működést, hogy a közfigyelmet — sajnos, csak ezt, egyebet semmit — magukra irányították. A működés természetesen a hitelintézetek szürke munkaruhájában folyt, minden külön zászló, s megkülönböztető jel nélkül: a nemzetiségi irányzatot többnyire a vezető emberek magatartásából, az intézmény ügykezelési nyelvéből, klientálójának köréből lehetett csak megállapítani.

Az 1789 magyarországi bank és takarékpénztár közül az 1915 végi állapot szerint 1468 volt magyar, 95 német, 36 tót, 156 oláh, 30 szerb, 3 olasz és egy cseh. Az átlagos tökeerő tekintetében messze elől jár a magyar intézetek tőkéje, azután az olaszoké: az előbbieknél 1,4, az utóbbiak 1,2 millió átlagos tőkéjük. A német intézeteknél az átlag 630, a tótoknál 500, oláhoknál 350, szerbeknél 285 ezer koronára száll le. A terjeszkedő jelleget mutatja azonban az alakulás időpontja. 1900 előtt alakult 12 tót pénzintézet, 1900 óta 24; az oláh intézetek közül 57 keletkezett 1900 előtt s 99 azóta; a szerb intézetek közül 6 alakult a mult század végén s 24 az új század elején.

A hitelszövetkezetek sorában a nemzetiségi intézetek már 1890 óta nagyobb mértékben szaporodtak; a fejlődés menete elég tanulságos azonban akkor is, ha — mint főntebb — az 1900. évet jelöljük meg választó-vonal gyanánt. A tót szövetkezetek közül ugyan 14 való a mult század végéről, s 10 alakult 1900 óta, de már a szerb szövetkezetek között csak 5 régebb alaku-

lás van, s 7 keletkezett 1900 óta, az oláh szövetkezetek sorában pedig 17 régebb alakulással szemben 84 új intézet van. S a kifejezetten nemzetiségi szövetkezetek átlagos tőkeereje rendszerint nagyobb, mint azoké a magyar szövetkezeteké, amelyek az országos központ hitelnyújtó erejére támaszkodnak. A tót szövetkezetek saját tőkeereje átlagosan 74.000 K, a szerbeké 69.000, az oláhoké 20.000 K, s ezzel szemben a központi kötelekben élő magyar szövetkezeteké 28.000 (igaz, hogy a köteléken kívül állóké 322.000), a Raiffeisen-rendszerű szász szövetkezeteké 12.000, a kötelékhez nem tartozó egyéb német szövetkezeteké 111.000 korona.

S bármily csekély is végösszegében az elszakított területeken lévő szövetkezetek jelzálogüzlete, mégis feltűnő, hogy a nemzetiségi pénzintézetek és szövetkezetek mily tudatosan üzték a jelzáloghitelpolitikát. Egy 1907. évi tanulságos összeállítás mutatja, hogy a tót intézetek, ha nem is nagy összegekkel, behálózták az északnyugati Felföld majdnem minden vármegyéjét. Még tervszerűbb volt az oláh intézetek politikája, amelyek 1907-ben, amikor számuk és tőkeerejük is még sokkal csekélyebb volt, az országnak 26 vármegyéjére kiterjesztették már jelzálogüzletüket. Békés nem tartozott e 26 megye közé, hanem Pest szerepelt helyette, ahová szintén folyósítottak jelzálogkölcönt; a többi 25 vármegye azonban egytől-egyig ugyanaz, amelyeket 1918 őszén az oláhok a maguk imperiuma alá követeltek.

Vajjon ezek az adatok csak keserű szemrehányást jelentenek-e magunknak, vagy pedig ujjmutatást is a jövőre?

A jelzálogos kölcsönöket, mint a hazai tőkeszervezet egyik legfontosabb teljesítményét, érdemes még az új határok szerint való megosztottságukban is áttekinteni.

Az összes hazai hitelintézetek 3.6 milliárdnyi jelzálogköveteléssel birtak Magyarország területén az 1915. év végén; ehhez járult az Osztrák-Magyar Bank 237 milliós jelzálogkövetelése, ugy hogy közel 4 milliárdnyi az ezen tőkeszervezetek által a hazai ingatlánokra nyújtott kölcsön. A hitelintézetek követelésének 56.2, a jegybank kölcsönének 61.5%-a terheli az ország

központi területét; a román megszállás hatalmas területe valamivel több, mint 700 milliós jelzálogterhet hord, a csehek uralma alá került vidéken mintegy 460 milliónyi a jelzálogkölcsön, 414 milliót ér el a délszláv megszállás területén, 75 milliót Nyugatmagyarország határrészein. Külföldi pénzintézetek, hazai nem nyilvános számadásra kötelezettségi vállalatok és magánosok hitelezései természetesen nem szerepelnek ezekben az adatokban.

Hogy a jelzáloghitelt nyújtó tőkeszervezet elhelyezkedése, s az általa megterhelt ingatlanok fekvése között milyen az összefüggés, azt a következő érdekes viszonyszámok jellemzik:

A megterhelt ingatlanok területi csoportosítása	Cseh megszállás	Román megszállás	Délszláv megszállás	Osztrák követelés	Összes követelés	A megcsonkitott Magyaror.
	pénzintézeti által nyújtott jelzálogkölcsönök %-okban					
Cseh megszállás...	44·3	4·8	—	—	49·1	50·9
Román „ „	0·2	49·9	1·5	0·0	51·6	48·4
Délszláv „ „	0·4	12·8	9·1	0·1	22·4	77·6
Osztrák követelés	1·5	1·0	—	32·1	34·6	65·4
Összes követelés	12·4	26·0	2·9	1·5	42·8	57·2
A megcsonkitott Magyarország	0·8	2·8	1·8	1·7	7·1	92·9

Az ország központi nagy tőkecsoportjai adják tehnát a megszállott területek jelzálogos kölcsöneinek is 57.2%-át, megmaradó területünk földterhei pedig csak 7.1%-os arányban erednek a megszállott vidékek pénzintézeteitől. A csehek által lefoglalt vidéken a jelzálogos kölcsönök 50.9%-a a központ hitelszerveitől ered, a román megszállásnál ez az arány 48.4%-ra száll le, s itt csekély viszonylagos többségre emelkedik az ugyanekkora román megszállás alatt levő pénzintézetek kölcsöne. Bár fontosabb emlitettük ugyan az oláh hitelpolitika térszerűségét, ez a magas arány mégsem az ő terjeszkedésükre vezethető vissza, hanem a megszállott magyar városoknak és a szászoknak jelzálog-

üzleteire. Abban az adatban, hogy a délszláv megszállás területén a magyar központ nyújtotta jelzálogos hitel után sorrendben nem a helyi intézetek következnek hanem — bár nagy távolságban — a román megszállás alatt lévők, elsősorban a temesvári pénzintézetek nagy szerepét ismerhetjük fel.

Szükebb határainkon belül lermészesesen szintén előfordul az, hogy a jelzálogos terhek megszállott terütről erednek, legtöbbször szomszédos nagyobb városból, amelyet az új határmegszabás váratlanul elszakított, de gyakran elég távoli vidékről, annak a bizonyoságaként, hogy milyen élénk volt országunk egységebelül a gazdasági élet forgalma. Igen jellemző például, hogy a pestmegyei ingatlanok, amelyek részére elég tókeforrás kinálkozott volna közvetlen közelbe is, 2.2 millió cseh megszállásból eredő s 5.1 millió román megszállás területéről való jelzáloggal vannak megterhelve. Somogy megye földjét a központi tókeerőkön kívül nemcsak azok a közeli pénzintézetek tallálták hitelre érdemesnek, amelyek most délszláv hódoltság alatt sinylődnek, vagy Ausztriának vannak itélve, hanem még a román megszállás alatt lévő pénzintézetek is több, mint egy millió koronás jelzálog kölcsönben részesítették.

Végeredményben azonban nem nagy az az összeg, amelyért a központi terület a megszállott vidékeknek tartozik; a cseh uralom alá került hitelforrások 17 milliót nyújtottak (leginkább Nógrád megyének), a román megszállás területéről 55.5 millió jelzáloghitel ered (főleg Békés és Csanád megyék részére), a délszlávok által elfoglalt városok hitelintézetei 36 milliót nyújtottak (elsősorban Baranyának), az Ausztria részére követelt sávon pedig 35 milliónyi jelzálogkövetelés mutatkozik, legnagyobbrészt vasmegyei ingatlanok ellehetében.

A periferiák tehát az itt felsorolt adatok szerint erősebb függésben vannak a központtal szemben, de ezt az utóbbi területet is át és átjárja a végekről kiinduló gazdasági munka vékony erezete.

Ugyanezt a benyomást nyerhetjük akkor is, ha a tókeszervezetnek egyéb tényezőit kezdjük vizsgálni, a

ipari és kereskedelmi részvénytársaságokat, valamint szövetkezeteknek még nem ismertetett egyéb típusait.

Az ipari részvénytársaságok tőkéit, s azok eredetét az alábbi összeállítás mutatja be:

T e r ü l e t	A befizetett részvények, elsőbbségi kötvények millió K-ban	E részvényekből és kötvényekből érték szerint		
		Magyarországban	Ausztriában	Németországban
cseh megszállás	100·7	61·9	22·0	2·2
%-ban	9·5	7·9	11·6	9·3
omán megszállás	85·0	66·6	11·5	2·0
%-ban	8·0	8·6	6·1	8·3
élszláv megszállás	16·1	13·4	2·8	0·0
%-ban	1·5	1·7	1·6	0·0
sztrák követelés	13·3	6·2	6·8	0·3
%-ban	1·3	0·8	3·6	1·2
iume	15·7	9·1	1·6	1·3
%-ban	1·5	1·2	0·8	5·2
sszes követelés	230·8	157·2	44·7	5·8
%-ban	21·8	20·2	23·7	24·0
megcserekötött				
Magyarország	828·5	621·6	144·3	18·3
%-ban	78·2	79·8	76·3	76·0
magyarország				
összesen	1,059·3	778·8	189·0	24·1

Az egy milliárdot valamivel meghaladó befizetettből tehát 78.2% esik a szükebb határainkon belül lakult társaságokra, s a legiparosabb északi felvidékre csak 9.5% jut. A külföldi tőkének részvételéről is annak itt már adataink, de nem aggasztóak; 189 millió volt Ausztriában elhelyezve a részvényekből és elsőbbségi kötvényekből, 24 millió Németországban s mintegy 67 millió egyéb külföldi, főleg nyugati államokban. Egyes esetekben természetesen, ha például annak idején osztrák eredetűnek jelzett tőke cseh származású, s esetleg olyan ipartelepnél koncentrálódik, mely ma cseh megszállás alatt áll, a külföldi eredetű

tőke csakugyan idegenként, s ellensegégesen helyezkedhetik velünk szemben. A korábbi tőkeérdekeltségnek az új határmegállapításnak ilyen összetalálkozása azonban valószínűleg ritka, ámbár éppen a cseh által megszállt s az Ausztria részére követelt területeken találhatunk aránylag több külföldi tőkét.

A cseh megszállás alatt lévő ipari részvénytársaságok 100.7 milliós befizetett tőkéjéből 48.5 millió a magyar nyelvterületre esett, s itt volt legnagyobb a osztrák és német tőke érdekeltsége is, főleg Pozsony vállalataiban. A Vág felső folyásánál tömörült ipartőke szervezete már inkább hazai forrásból eredt (37 millióból 27 millió), bár itt a nemzetiségi jelleg valószínűbb.

A román megszállás még inkább magyar ipari részvénytársaságokat érintett: a magyar nyelvvidéken több, mint 48 millióval, a Szamos mentén, Mezőségen s a Székelyföldön több, mint 26 millióval alakult vállalataink voltak, ugy hogy mintegy 10 milliós tőkeérték esett csak a többi megszállott részre. Az idegen tőkének a szerepe itt már sokkal jelentéktelenebb. Dél-szláv megszállás alá került ipari részvénytársaságainak tőkeereje 16 milliónyi, Bácskában és Torontálban volt nagyobb szerepük, itt-ott az osztrák tőke erősebb részesedésével. Nyugatmagyarországon a sopronmegyei alakulatok már nagyobb osztrák tőkével létesülték ugy hogy itt a részvények többsége idegen kézben van.

A megcsonkitott területünkön maradó ipari részvénytársaságok közül a budapestieknek van legnagyobb külföldi érdekeltsége: a 688 milliós tőkéből 12% osztrák s 16 német eredetű. Az osztrák tőke Győrött Pest és Zala megyékben, a német tőke leginkább Veszprémben helyezkedett el.

A részvénytársaságok vagyonmérlegéből elsősorban az immobiliák érdekelnek bennünket, bár a részvénytársaság székhelye s a gyári telepek területileg igen távozhethetnek egymástól, s akadhat nem egy társaság, mely a megcsonkitott központon van, ingatlani pedig az elszakított részeken szétszórva. A mérleg főbb adatait a következő számok mutatják be:

T e r ü l e t	V a g y o n						N y e r e s g	V e s z t e s g
	Ö s s e s é n	g y á r t o l e k e s é pü- l e t e k	g y á r i b e- r e n d e z é- s e k, f ö l- s z e r e l e s	a n y a g- k e s z l e t	á r u- k e s z l e t			
	m i l l i á r d k o r o n á k b a n							
Cseh megszállás	329·6	61·2	76·1	28·7	33·8	18·7	3·1	
% -ban	9·9	8·7	10·1	10·4	11·1	13·1	6·2	
Román megszáll.	228·7	49·8	50·8	29·0	31·9	8·7	3·3	
% -ban	6·8	7·1	6·8	10·6	10·5	6·1	6·7	
Délszláv megszáll.	43·0	10·1	11·8	3·0	6·5	2·3	0·4	
% -ban	1·3	1·4	1·6	1·1	2·1	1·6	0·8	
Osztrák követelés	36·3	9·4	6·4	2·6	4·7	2·6	0·2	
% -ban	1·1	1·3	0·9	0·9	1·5	1·8	0·5	
Fiume	50·9	10·7	7·2	3·7	4·6	1·1	1·9	
% -ban	1·5	1·6	0·9	1·4	1·5	0·8	3·8	
Osszes követelés	688·5	141·2	152·3	67·0	81·5	33·4	8·9	
% -ban	20·6	20·1	20·3	24·4	26·7	23·4	18·0	
A megcsontkitott								
Magyarország	2,648·4	561·1	597·7	208·3	224·0	109·5	40·8	
% -ban	79·4	79·9	79·7	75·6	73·3	76·6	82·0	
Magyarország ö s s z e s e n	3,336·9	702·3	750·0	275·3	305·5	142·9	49·7	

Az összes vagyonnak 3.3 milliárdot tevő összegéből tehát központi területünk erősebben részesedik, mint a befizetett részvénytőkéből; megfelelően nagyobb a szerepe a gyári telkek és épületek, továbbá rendezések és fölszerelések értékében, ellenben kisebb az anyag- és árukészletek tekintetében. A nyereséggel dolgozó vállalatok sorában kisebb nyereséget ért el, a veszteséges üzemeknél nagyobb veszteség terheli. Ugy látszik, hogy mint a hitelszervezeteknél is, a központi terület lejlettebb gazdasági életében az ipari alakulatoknak is nagyobb a bonitása annyiban, hogy kevésbé hajszolják a nagy nyereségeket. A veszteséges üzemek nagyobb részesedése is érthető: az élénkebb gazdasági versenyben gyakoribb az eleső gyöngé fél, de gyakoribb lehet az olyan vállalkozás is, mely beruházásokra törekedve, a holnap nagyobb hasznát keresi inkább.

A cseh megszállás területén a felső Vág-völgyi ipartelepek nemcsak aránylag nagy vagyonukkal tűnnek ki, hanem értékes gyári berendezésükkel, nagy anyagkészletükkel, s elég nyereséges üzleteikkel is; a magyar nyelvvidéken lévő társaságok a befizetett tőkéhez arányítva, szerényebb mérlegadatokat mutathattak föl. A románok által megszállt vidékeken a magyar nyelvterület részvénytársaságai szintén kisebb nyereségek, s itt az ingatlanok s beépített értékek aránya sem nagy; erősebben kidomborodik azonban az anyag- és árukészlet szerepe.

A hazai ipari és kereskedelmi részvénytársaságokat nemzetiségi megoszlásuk szerint, a következőképp osztályozhatjuk: magyar volt 1313 részvénytársaság, 1288 millió befizetett részvénnyel, 46.7 millió előbbségi kötvénnyel és 4260 millió vagyonnal. Hogy a magyar vállalkozások szilárdabb alapítások voltak, mutatja az is, hogy mig a társaságok számában 97.4, addig azok tőkjében 99.3, vagyonában pedig 99.5%-kal részesednek. Oláh jellegű részvénytársaság 14 volt, de csak 1.5 millió tőkével és 3.7 milliós vagyonnal; ennél nagyobb sulyú nemcsak a 12 tót alapítás 5.2 milliós tőkjével és 13.2 millióyi vagyonával, hanem a 7 szász vállalat is, 2.1 millióyi tőkével, s 8.6 milliós vagyonnal. A sorozatot 2 szerb társaság zárja be 140.000 korona tőkével, s az 1 milliót valamivel meghaladó vagyonnal.

Országunk megcsönkitása tartamára a nem magyar részvénytársaságok termésszesen határainkon kívül esnek, sőt a magyar társaságoknak megszállott területen lévő telepeit is részben naturalizálni kellett.

A szövetkezeteknek azon típusai közül, amelyek nem csupán hitelközvetítéssel foglalkoznak, hanem a termelés, beszerzés, vagy értékesítés szolgálatába állítják tőkeszervezetüket, elsősorban a fogyasztási szövetkezeteket kell említeni, amelyeknek hálózata az országban legsürűbb volt, s amelyek nagyrésze a Hangya központban összefoglalva, egyre növekvő forgalmat bonyolít le.

Fogyasztási szövetkezeteink száma 1915-ben 1803 volt. Országunk belső területére 721 esik ezek közül; a

Felvidéken 555 fogyasztási szövetkezet volt, kevésbé jelentős a mozgalom a román megszállás alá került részeken, ahol csak 457, még kezdetlegesebb a délszláv megszállás alatt, ahol 27 szövetkezet működött; Nyugatmagyarországon 43-ról vannak adataink. A megmaradt szövetkezetek izmosabb voltára jellemző az üzletrészek száma, s az árucikkek forgalma, amely így alakult:

	Üzletrészek száma	Eladott áruk ezer koronában
Cseh megszállás	252.758	39.013
Román megszállás	121.840	20.896
Délszláv megszállás	10.971	1.758
Osztrák követelés	18.147	3.880
A megcsónkitott Magyarország	433.462	74.689
Magyarország összesen	837.178	140.236

A tejszövetkezetek szintén az ország központjában — különösen Dunántul, s itt is leginkább Baranyában — fejlődtek ki legjobban; a szövetkezetek 436-nyi összes számából megmaradó területünkre 257 jut, a románok által megszállt vidéken 70 van, cseh uralom alatt 46, délszláv megszállás alatt 30, Nyugatmagyarország határszélein 33. Ugy a megmaradó területnek, mint a Dunántul nyugati részeinek hasonlithatlanul nagyobb tejtermeléséről és ügyesebb értékesítéséről tanuskodnak a beszállított tejről, s az eladott termékek áráról szóló alábbi adatok:

	Beszállított tej hektoliterben	Termékek eladása 1000 K-ban
Cseh megszállás	2.861	1.564
Román megszállás	2.812	1.694
Délszláv megszállás	2.031	933
Osztrák követelés	4.456	2.949
A megcsónkitott Magyarország . . .	16.389	7.877
Magyarország összesen	28.549	15.017

Egyéb szövetkezeteink száma 1915-ben minden össze 1008 volt, 202.036 üzletrésszel, 12.4 millió tőkével. Ezek között 793 mezőgazdasági, 163 ipari, 14 kereskedelmi és 38 egyéb szakszövetkezet volt. A tőkeerőt s a résztvevő tagok számát tekintve, mindegyik típus az ország

központi medencéjében fejlődött eddig legjobban; számszerint azonban a mezőgazdasági szakszövetkezetek a román és cseh megszállás területén sűrűbb hálózatot alkotnak.

A szövetkezeti mozgalomnak ezek a differenciáltabb alakjai különben legfeljebb a jövő tőkeszervezésben játszhatnak komolyabb szerepet, mikor a kistermelők között is jobban utat tör magának a munkamegosztás és az erőegyesítés gondolata. Gazdasági helyzetünk arra utalna, hogy ez a jövő mielőbb beköszöntsön; ismerve azonban azokat a nehézségeket, amelyek az ilyen speciális szövetkezeti alakulatok megerősítésével járnak, alig remélhetjük, hogy az ezekkel járó sok aprólékos gond, s az első befektetések késő gyümölcsé mellett ma sok kitartó apostola akadna ennek a mun-

danak.

A szövetkezeti mozgalom mégis szétziláltságunk néhér idejében is fejlődik, s az egyszerűbb típusok alakulása és megerősödése egyengetheti az utat a nehezebb formák megteremtésére is. Az Országos Központi Hitelszövetkezet 1919. augusztus 1. óta 109 új szövetkezetet vett föl a kebelébe a megcsónkitott Magyarország területéről, az Iparosok Orsz. Központi Szövetkezete — amely mint összefoglaló szervezet, maga is új alakulás — 26 szövetkezetet létesített, a Hangya kötelékébe tartozó fogyasztási szövetkezetek száma pedig 820-szal gyarapodott. Ez a fejlődés kivánatos irányú, mert az apró erők egyesítése a munka intenzitását minden növeli.

Sokkal nagyobbnak látszik azonban, sőt szinte aggodalmas arányú a tőkeszervezésnek az az újabb folyamata, amely az emlitett időpont óta az ipari és kereskedelmi részvénytársaságok, s a hitelintézetek szaporodásában s tőkeemelésében megnyilvánult. Az új társaságok köztudomásulag nemcsak Budapesten, hanem a vidéki központokban is szinte lázas sietséggel jönnek létre.

Az 1919 folyamán alakult részvénytársaságok száma 267-re, az 1920-ban alakultaké 370-re tehető.

Részben a korábban meglévő, részben az új társaságok közül 415-ről ki tudjuk mutatni, hogy mennyi-

vel emelték alaptőkjüket. Ezekről adataink a következők:

	Korábbi alaptőke	Fölemlt tőke ezer koronában
Mezőgazdasági részvénnytársaságok	84.150	148.300
Ipari	966.970	2,008.988
Kereskedelmi	95.860	266.520
Közlekedési	25.810	46.372
Vegyes jellegű	189.593	351.630
Hitelintézetek	1,095.585	1,898.901
Összes tőkeemelő részvénnytársaságok	2,457.968	4,720.711

Ezeken kívül pedig 206 olyan részvénnytársasági alakulatról tudunk, mely a hivatalos lapban közzétett hirdetménye szerint szintén fölemele a tőkéjét, de vagy a korábbi alaptőke, vagy az emelés összegét nem tüntette ki.

Ha a tőkecsoporthoz modern formáinak történetét nem is kisérhetjük vissza a régibb háboruk idejéig, az újabbaknál általában tapasztalható volt, hogy a helyreállítás vágya mennyire hajtja az embereket az új alapításokba.

Ne nézzük ezt csupán a nyereséges láz mohóságának. Van benne valami örök ösztönszerűség, ugyanaz, amely a fecskét arra készíti, hogy a legnagyobb viharban, amely a fészkét letépte, újabb szalmaszálért röpüljön, s ha sikertelenül is, de igyekezzék a dühöngő széllel szembehelyezni a maga kis makacs fészekrákó energiáját.

A emberiség békevágyának is szimboluma ez az alapítási láz, s a hit az új alakulások maradandó voltában. De rejtőzzék mögöttük naiv hit vagy számító haszonkeresés, abban minden megegyeznek, hogy a pénztőkét — ma a legértéktelenebb jószágot — igyekeznek megszervezni reális értékekért.

A francia-porosz háború után az alapítások mohóságáért keserves leckepénzt fizetett a hirhedt fekete szombat. A szerencsétlenségeknek lehet ismétlődniük, a könnyelmüségeknek azonban nem szabad. Ki járhatna meg, hogy gazdasági életünknek kiégett ta-

lajában, amelyet termékeny eső régen nem öntözött, melyik mag fog gyökeret ereszteni, s melyik csíra szárad el meddőn?

Az olyan új vállalkozások, amelyek a termelő erőt akarják friss munkára serkenteni, talán igen sokszor kudarcot vallanak, mert arra törekszenek, ami ma a legnehezebb, s beruházásokkal kell kezdeniük, ami a legköltségesebb; de még bukásukban is valószínűleg használnak a gazdasági életnek, ha az utat a munka felé kissé egyengették. Olyan áldozatokká válnak, mint a szakadékba ugró Marcus Curtius; elvesznek, hogy mások boldogulhassanak.

Félő azonban, hogy ezeknek a száma kisebb, s a legtöbb új alakulás ari a nyereséget igyekszik kihasználni, amely az áruk folytonos közvetítéséből kerekedik ki, s minthogy — részben ennek következtében is — az árak folyton emelkednek, ujra és ujra közvetít, tőkéjét és hitelét messze meghaladó üzletekbe bocsátkozik. Ezek a halak — amelyek a táplálékban sem válogatósak — esetleg nagyra nőhetnek a mostani háborgó vizeken is, s tán egy tengerrengés sem árthat meg nekik. Végső eredményben azonban a tőkeszervezetnek mégis ártalmasabb fajai, s nem a közigazdaságot gyarapítják, hanem az erők eloszlását teszik egyenlőtlenné.

A tőkeemelések megitélésénél szintén irányadónak tekintjük ezt a két vezető szempontot. Mégis tagadhatlan, hogy az üzletvitel drágulása a tőkeemelések egy részét indokoltanak mutatja, s azok a reális értékek, amelyek a korábbi vállalkozásokban hosszabb ideje fölhalmozódtak, a fölemelt tőkének is nagyobb biztonságot nyújtanak. Nem minden megnyugtató azonban, hogy a tőkeemelések a külföldi tőkének oly előnyös elhelyezkedést kinálnak s ez az elhelyezkedés ismét többnyire csak az áruüzlet jövedelemezőségébe kapaszikodik, s a régi banküzlet szokásos ágait ma elégé elhanyagolja.

Az a reménység, hogy a külföldi tőke nagyobb beözönlése politikai védelmet is nyújt, elég csalóka, mert a hozzáink forduló tőkék a külföldi pénzpiacok nagy forgalmához képest sokkal csekélyebbek, hogysem külpolitikai változásokat befolyásolhassanak. Az a vágy

azonban, hogy tőkében minden szegény országunkat a termelés előmozdításában külföldi erő segítse, nagyon indokolt, s a termelni vágyó külföldi tőkék minden szívesen látott vendégek lehetnek; csupán az aggasztó, ha a külföldi kis tőke azért kivánkozik ide, hogy az áru születése és fogyasztása közti rövid időben nyereséggel megrakodva, azzal hazai kaptárába röpüljön vissza.

Tőkeszervezetünk ma hiányosan végzi régi funkcióit, s egyébként a többi gazdasági szerveknél egészsgesebbnek látszó állapota mellett ez az, amely bizonytalanná teheti helyzetét is.

A nagy üzletkötések szédítő összegei mellett a kisebb gazdasági exiszenciák hitellel való ellátása, a vállóüzlet ujabb fölkarolása, ha nem sok nyereséget, de bőven elég biztosítékot nyújt, még gazdasági válságok idejére is. Minél jobban viszatérnek intézeteink a régi üzletágakhoz is, annál közelebb jutnak a termelő gazdasági élethez, amely válságok idején a legjobb erőt tartalék.

XIII.

AZ ÁLLAM PÉNZÜGYEI.

Szerény milliók dölyfös milliárdokká nőttek az állam költségvetésében és terheiben, amig a háborúban szenvedtünk s mikor a nagy erőfeszítésnek összeroppanás lett a vége, a megcsontkitott kis Magyarországnak kellene felelösséget vállalnia a mult adósságaiért, a békészerződésnek frivol számlájáért s kikotornia tarisznyájából az utolsó kölcsönvett filléreket is a ma és holnap óriási szükségleteire.

Az ország megcsontkitásából s a békéakta lehetetlen és számbanileg még meg sem határozott követeléséből eredő pénzügyi helyzetünk válságos voltát több oldalról megvilágították már. Az a bizodalom, hogy a békészerződés pénzügyi részeiben annyira tulzott és vérengző, hogy nem is lehet végrehajtani, talán nem alaptalan; a koldusnak azonban mindenkor szomorú vi-gasztalás az, hogy annyira szegény, hogy nincs mit elvenni tőle.

Élni akarunk, fejlődni és ujra erősödni; nem az a célunk, hogy állandó fizetésképtelenséggel tengődjünk, hanem, hogy nagy fáradtságunk magunknak gyümölcsözzék s követ kőre rakva, ujra megtámasszuk zilált hajlékunkat.

Számszerűen azt nem lehet pontosan megállapítani, hogy a magyar állam jövedelmeiből mennyi vész el az uj határok folytán s terheiből mennyit lehetett volna igazságosan álháritani a hódító uj szomszédokra. Az állami számadások korábban sem gondoltak sokat a pénzügyi eredményeknek földrajzi tagolásával, az uj határmegosztás vakmerő kanyarulataival pedig igazán nem számoltak előre. A pénzegység változó érték-mérő ereje pedig ugy is alkalmatlanná tette volna az összehasonlitásra a különbözö időkből eredő beruházások s egyéb kiadások összegét.

Néhány adatot mégis fől kell említenünk, hogy az ország állapotairól e munka egyéb részeiben rajzolt kép az állami pénzügyek sötét árnyalatával is teljesebb legyen.

Ahogy a gazdasági fejlettség és vállalkozó kedv terén a magyarság volt mindig az első ebben az országban, ugy az adóteherből is sokkalta jobban kivette a részét, mint — a német kivételével — a többi itt lakó faj. Egy békés időbeli összeállítás (1904) a 24 éven felüli férfiak egyenesadó szolgáltatásáról a következő tájékoztatást nyújtja :

Anyanyelv	Az egyenesadó koronákban	%-ban
Magyar	64,084.926	62.1
Német	16,812.688	16.3
Tót	6,383.932	6.2
Oláh	9,010.580	8.7
Ruthén	848.676	0.8
Horvát	898.715	0.9
Szerb	3,611.519	3.5
Egyéb	1,532.599	1.5
Osszesen :	103,183.635	100.0

A kép távolról sem teljes, mert a jogi személyek adózása nincs belefoglalva, s az általános jövedelmi pótadó sem, amiket szintén a magyarok és németek fizetnek leginkább. A magyarságnak ebből a magasabb adóterhéből természetesen nem az következik, hogy a megcsönkitott Magyarország adóviselő képessége volna valami nagy s az elszakított részeké igen csekély. Igaz, hogy a legnagyobb vállalatok Budapesten összpontosultak s ezeknek adója még csak növelte a magyarság teljesítő képességét ; de a legnagyobb árnyékok is ideestek s a városi és falusi szegény napszamosok is nagyobb részben a megcsönkitott központi területen maradtak.

Az új szomszédállamok pedig ügyes körültekintéssel hasították ki területüket ugy, hogy nemcsak magyar nép, hanem magyar vagyon és teherbiróképesség is kerüljön hozzájuk. Erdély népességi arányából például a magyarságra 34.3, a németekre 8.7, az oláhokra pedig 55% jutott ; a 24 éven felüli férfiak egyenesadó-

jából ellenben a magyarságra 41.2, a németekre 17.4 s az oláhokra 40.8%. A magyar és német vállalatok adójának figyelembevételével az oláhságnak az adózásban való részvételle még alacsonyabb hányadra zsugorodna, ugy, hogy egy szakértőnk szerint nyugodtan lehetne állítani, hogy az Erdély lakosságának több, mint felét képviselő s az állami kiadásoknak valószínűleg felét igénybevevő oláhság az állami terhekhez legföljebb, ha egy harmadrésznyivel járult. A kép alig változnék, ha az északi Felvidékről vennők a példát.

Az egyenesadó-, fogyasztási adó- és jövedelmi adó-eredményeket bizonyos hozzávetőlegességgel még megkísértjük az alábbiakban az új határmegoszlás szerint is részletezni. Az adatok nem egyöntetűek, mert nem ugyanazon évről valók; amig azonban a fogyasztási adónak s a jövedelmi adónak, e két rugalmasabb adónemnek eredményei az ujabb időkből s egymáshoz közeleső évekhől származnak, addig az egyenesadó-eredményeknél kevésbé hiba az, hogy régibb keletüek, mert ezeknél nagyobb fejlődés nem történt. Adataink a következők:

Térület	Egyenes adó	Fogyasztási adó	Jövedelmi adó
	eredményei ezer koronákban		
Cseh megszállás % -ban	24,244·6 14·2	65,188·5 22·0	2,943·7 11·6
Román megszáll. % -ban	32,792·2 19·3	56,950·0 19·3	2,606·8 10·3
Délszláv megszáll. % -ban	20,183·0 11·9	13,258·4 4·5	1,177·1 4·6
Osztrák követelés % -ban	4,980·2 2·9	6,864·1 2·3	838·9 3·3
Fiume % -ban	739·6 0·4	2,566·5 0·9	312·6 1·2
Összes követelés % -ban	82,939·6 48·7	144,827·5 49·0	7,879·1 31·0
A megcsönkitött Magyarország % -ban	87,429·0 51·3	150,425·9 51·0	17,581·7 69·0
Magyarország összesen	170,368·6	295,253·4	25,460·8

Ez az összeállítás mindegyik adónemnél a megcsönkitott Magyarország sokkal erősebb teherviselését mutatja. Szándékosan nem említünk itt teherbiró képességet, mert hiszen a fogyasztási adók aránylag súlyosabban nehezednek a kis emberekre, különösen azokra, akik városi keretben kénytelenek életszükségleteiket ellátni: ezek aránya pedig a megmaradó központi területen jóval nagyobb. A központi terület erősebben megadóztatott voltát különben még tisztábban látjuk, ha az itt felsorolt adónemek összegét a népesség számához viszonyítjuk. Az egész Magyarországon ez adókból az egy főre eső teher 26.90 korona. Ezt az átlagot természetesen a tisztán városi jellegű Fiume léptől legmesszebb, egy főre eső 72.66 K adójával. A megcsönkitott Magyarország lakóira 34.13 K adóteher esik fejenként s ezen alul marad minden egyéb követelés. Nyugatmagyarország módos népe is csak 32.32 koronát fizet fejenként, a csehek által megszállt területen a városi népnek s a nagy ipartelepeknek adójával sem jut egy főre több, mint 25.83 K, a délszláv megszállás védékén a föld gazdagsága dacára is 23.09 K az adóteher, az ország keleti felében pedig leszáll 17.54 K-ra.

Érdemes még folyjegyezni egy adatcsoportot, amely a magyar közigazdaságnak az Ausztrián kívül fekvő államokkal való követelési és tartozási összegeit tünteti föl. Ezek az adatok kevessel a háború befejezte előtt, 1918-ban gyűltek össze: hézagosak s főleg abban hiányosak, hogy a legtöbb gazdasági szállal hozzánk fűződött Ausztria mérlegét nem tartalmazzák. Valószínű, hogy a mai napig az így fennállott terhek és követelések egy része ki is egyenlitődött, magyar intézeteknek külföldi eredetű tőkeemelése és más leszámlálások folytán. Mégis, mint a magyar közigazdaságot föltétlenül terhelő számlát, amelynek súlya akkor a legnagyobb, amikor inkább hiteleket keresünk, semhogyan régi követelések rendezésére volna tőkénk, a főbb összegeket itt ismertetjük:

A bennünket terhelő külföldi tartozások összege 2101.4 millió K-t tett, a mi követeléseink azonban csak 620.3 milliót. A velünk szemben fonnálló követelések legnagyobb tételeit képezik a külföldön elhelyezett bel-

földi kötelezetvények 690.8 millió K-val, a pénztartozások 642.0 millió K-val, értékpapirok 478.8 millióval. Saját követeléseink több, mint fele a pénzkövetelések 365.4 milliós tételére esik, ezenkívül említésremélő az értékpapirok 72.6, ingóságok 69 és árukövetelések 57 millió koronája.

A megcsenkitott Magyarország állami pénzügyi helyzetét körülbelül az 1920. év végének megfelelő állapot szerint a következő főbb adatok jellemzik :

Az ország államadóssága 61.4 milliárd koronára tehető, amiből 8 milliárd a háboru előtti időből származik, 32.7 milliárd adósság keletkezett a háboru alatt és 20.7 milliárddal növekedett a passziva a háboru befejezése óta. Ez az utóbbi összeg — amelyet jobb lesz minimumnak tekinteni — valamint a háboru alatt felvett adósság — kizárálag a megcsenkitott Magyarországot terheli. A háboru előtti adósságterhen a szomszéd új államoknak is megfelelően osztozniok kell, de az még nagyon bizonytalan, mikor és hogyan lehet velük meggyezni a szétosztás igazságos, arányos kulcsában.

A háboru óta fölvett kölcsönök majdnem kizárálag Magyarországon vannak elhelyezve, vagy az Osztrák Magyar Banktól vettettek föl; a háboru alatt kis részben, a háboru előtt nagyobb hánnyadban szerepeltek a külföldi kölcsönök is, amelyeknek összegét hozzávetőleg 6–7 milliárdra lehet becsülni.

1920 őszén közel 12 milliárdnyi magyar felülbélyegzsű bankjegy és 1.4 milliárd értékű postatakarékpénztári pénzjegy volt az országban forgalomban; a határainkon kívül keringő pénzjegyek összegéről és arról, hogy ezek közül minket mennyi terhel, nincs tájékoztató adatunk.

A megcsenkitott ország első költségelőirányzatát az 1920/21. pénzügyi évre állította össze, azzal a jó szándékkal, hogy 8.4 milliárdnyi rendes kiadása fedeztes sék a 8.8 milliárdra számított rendes bevételekből, míg az átmeneti kiadásoknak 10.8 milliárdos s a beruházásoknak 1 milliárdos tételeivel szemben csak 1.7 milliárdnyi rendkívüli bevételt tudván remélni, végeredményben 9.7 milliárdnyi lenne a hiány.

A rendes kiadások között az állami adósságok kamatterhe 1.4 milliárdtal szerepel, a kereskedelemügyi igazgatás (ahová a vasuti üzem is tartozik) 2.1, a pénzügyi igazgatás 1.1, a hadügyi 1.2 milliárdtal. Az átmeneti kiadásoknak súlyos tételei az aranyforintos vagy idegen valutára szóló kölcsönökknél fölmerülő árfolyamkülönbözetek 2.1 milliárdtal, a cukor, ásványolaj beszerzés s a mesterséges édesítő szerek vásárlása közel 1 milliárdtal, a tisztviselők természetben való ellátásának költségei 2.8 milliárdtal, stb. A beruházások legnagyobb részben az államvasutak teljesítőképességének megjavítására vannak tervbe véve.

A hiány összege magában nem volna meglepő, hiszen Csehország első költségvetése is 10 milliárdos deficittel áll elő s a szintén megcsönkitott (bár összefüggő egészet soha nem alkotó) Ausztria sem tudja háztartását 12.5 milliárdos névleges hiányon alul előirányozni, amely azonban főleg az élelmezési kölcsönök nagy valutakülönbössége miatt már eddig is több mint kétszeresére nőtt.

Félő, hogy a mi költségelőirányzatunk föltevései is azon a rövid időn belül, amennyi a pénzügyi év végéig hátra van, nem valósulhatnak meg s legalább a rendes kezelés mérlegét illetőleg rózsaszínűbbek a valónál. A szükségletek ugyanis nagyobbnak és terhelőbbeknek bizonyultak a reméltnél, az adóeredmények gyér beszolgáltatásán pedig még látszik az elmult forradalmi időszakok nyoma. Az átmeneti kiadások mértéke bizonytalan; ezek jórésze azonban olyan, hogy, ha az egyik évről eltolódik, a következőt talán még jobban fogja sujtani.

Az 1920/21. évi kísérleti költségvetés azonban távolról sem tudja államháztartásunk reális képét mutatni. A beruházások az egészséges gazdasági élet folytatásához szükséges mértéken alul vannak szorítva, a kiadások egy része fölött még az új viszonyokhoz alkalmazkodni nem tudó s tultengő bürokratizmus szelleme lebeg, más részük, főleg a jóléti kiadások még nincsenek egész fontosságuk szerint méltatva, a bevételek előirányzata kedvezőbb föltételezésből indul ki, mint az

ország gazdasági viszonyainak akkori mély pontja azt valószínűvé tette.

Pénzügyi helyzetünket az is bizonytalanná teszi, hogy nem ismert nagyságu terhek várnak ránk a jövőben, részben a békészerződésből folyólag, részben azért, hogy gazdasági termelésünk minél szélesebb alapon megindulhasson.

Ez a bizonytalanság azonban nem a mi külön végzetünk csupán s föl sem oldódhatik addig, amíg az európai válság valamilyen irányban enyhülni nem kezd. Hogy régebben dus jövedelmet hajtó állami üzemek a háboru alatt fokozatosan kimerülvén, sulyosan veszteségesekké váltak (pl. a magyar államvasutak 1918/19-iki éve 0.9 milliárd hiánnal végződött), az többé-kevésbbé közös sorsa a hadviselt államoknak. A saját szerencsétlenségünk az állami pénzügyek terén az ország megcsenkitásából s pénzünk lejárt hiteléből ered. A megesonkitás nemcsak a több helyütt emlitett erőforrásokat vette el tőlünk, hanem korlátozta a központi nagyüzemek és vállalatok működési körét is, tehát leszállította ezeknek s az általuk táplált sok kisebb szervnek a teherviselő képességét.

Pénzünknek a külföldi piacokon nyomott értéke, amely sokkal alantabb áll a belső vásárló képességnak, részben már is oda vitt bennünket, hogy oleső bérunkásai lettünk a külföldnek, helóta félük, akik a minden nap megélhetésért erőnk javát adjuk oda. Igaz, hogy a bérunka rendszeréhez jobbnak hiján ragaszkodnunk, sőt azt egyelőre keresnünk is kell, de örömmel megválnánk tőle, ha iparunk saját munkája a mi szempontunkból fölöslegessé, pénzünk javulása a külföld szempontjából drágává tenné.

Hosszu volna nyomon kísérni a korona utolsó évekbeli szerencsétlen történetét és meddő kísérlet lenne a pénz világpiacán tisztára mosni ezt az annyira befektetett pénznemet.

Allami pénzügyeinknek ujabb és biztatóbb fejezetet a magyar mezőgazda és iparos fogja megirhatni, talán lassan meginduló ujabb értéktermelésével.

XIV.

EGYHÁZ ÉS ISKOLA.

Pázmány Péter hiába istápolta Nagyszombatot, Honterus hiába prédkált Brassónak, s az egy Isten valló Dávid Ferenc mártirvére hasztalan hullott Torda piacára : a régi magyar egyházak köröskörül idegen kézre kerülnek, s velük nemcsak mai kulturális értékek, hanem sok százados tradíció és történelmi emlékek távolodnak el szemeink elől.

Egyházaink szervezetét keresztül-kasul hasogatják az új határvonalak. A római katholikus egyház négy püspökségének egész területét elveszti : az ősi Nyitrát, azután a besztercebányai, szepesi és az erdélyi egyházmegyéket. Érintetlenül csupán a veszprémi és a székesfehérvári püspökség s az egri érsekség marad. Pécs, Vác, Kalocsa, Győr, Szombathely s a pannón-halmi főmonostor plébániáik nagyobb felét meglarthatják ; de már csak kisebb töredékek maradnak meg az esztergomi egyházmegyéből, s öt olyan püspökségünk-ból, ahonnan a plébániák zömével együtt magának a főpásztornak a székhelyét is elszakítják. Ezek Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad, Szatmár és Temesvár, a csanádi püspökség székhelye. A római katholikus plébániák szétzilálását az alábbi összeállítás mutatja be :

Egyházmegye	A r. ka. plebániák száma		
	M a g y a r o r s z á g megmaradó	elszakított	egész területén
Esztergom	88	393	481
Besztercebánya	—	112	112
Győr	154	88	242
Nyitra	—	148	148
Pécs	151	15	166
Székesfehérvár	94	—	94
Szombathely	118	70	188

Egyházmegye	A r. kath. plébániák száma M a g y a r o r s z á g meg- maradó területén	
Vác	141	2
Veszprém	251	—
Pannonhalma	13	2
Eger	202	—
Kassa	46	154
Rozsnyó	18	81
Szatmár	13	86
Szepes	—	166
Kalocsa	88	47
Csanád	32	214
Erdély	—	241
Nagyvárad	30	50
A zágrábi érsekség magyar- országi egyházai	—	22
	Osszesen: 1419	1891
		3310

A plébániák több, mint felét veszítjük tchát, s a 3310 paróchia közül csak 1419 maradna határainkon belül.

A református egyház vesztesége látszólag kisebb, mert a reformátusok inkább az ország közepén tömörrülve éltek, s nem oszlottak szét annyira az egész országban, mint a katholikusok. Egy református egyházkör, az erdélyi (amely a legnagyobbak egyike volt, s történelmi emlékekben a leggazdagabb), teljes egészében elvész; a tiszáninneni és tiszántúli kerületek érzékeny veszteséget szenvednek, de lelkészségeik több, mint felét megtarthatják; a dunamelléki és dunántúli kerületek megnyirbálása már jóval enyhébb. A református egyház veszteségeinek számszerű képét az alábbi adatok mutatják:

Egyházkör	Az anyaegyházak száma a megeszonkitott Magyar- országon	az elszakított területeken	Magyar- országon összesen
Dunamelléki	246	34	280
Dunántúli	214	86	300
Tiszáninneni	217	142	359
Tiszántúli	331	250	581
Erdélyi	—	566	566
	Osszesen: 1008	1078	2086

A lelkészségek felénél itt is valamivel kevesebb maradna tehát meg a megcsontitott Magyarországon.

Az ágostai evangéliusok inkább a határmentét, s a hegyvidéket lakják, s ezért veszteségük is felötlőbb. Az erdélyi egyházkerület — amely a legnagyobb volt — itt is elvész minden lelkészségével. Kicsi hányad marad meg a dunáninneni és a tiszai egyházkerületből is, csak a bányai és a dunántúli egyházkerületek esorbulnak meg kevésbbé. Az ágostai evangéliusok 913 lelkészségéből azonban több, mint kétharmadrésznyi idegen uralom alá kerül, mint ahogy az alábbi adatokból is látszik :

Egyházkerület	Ág. ev. plébániák száma Magyarország megmaradó els. akitott területén	egész területén
Dunáninneni	35	131
Dunántúli	131	33
Bányai	105	58
Tiszai	15	162
Erdélyi	—	243
Összesen :	286	627
		913

A kis unitárius egyház Erdély hegyei közt elszórt 111 anyaegyházával hiába keres összeköttetést azzal a négy árván maradt lelkészségével, mely országunk központi területén fekszik.

A két görög felekezet egyházi szervei közül alig marad meg valami határainkon belül. A hajdudorogi görög-katholikus püspökség székhelye és 83 plébániája (a budapesti kivül 7 Biharban, 7 Borsodban, egy Csanádban, 3 Hajdúban, 37 Szabolcsban, 14 Szatmárban és 13 Zemplénben) továbbra is magyar fennhatóság alá tartozik, 80 plébánia azonban már kivül esik határainkon. Az eperjesi püspökség 20 plébániája hozzánk tartozik (Abauj, Borsod és Zemplén megyékben), de 162 elszakad ; a munkácsi püspökség 320 plébániájából egy, a nagyváradinak 125 egyházából 3 marad az ország belső területén. Egész terjedelmükben elszakadnak a gyulafehérvári püspökség (669 plébánia), a

lugosi (165) és a szamosujvári (492), valamint az a négy plébánia, amely a kőrösi püspökség szervezetébe volt eddig is beillesztve.

Az orthodox görög egyháznak egy püspöksége — amely különben is a legkisebb volt, s a magyarság közt élő szórványokat foglalta magában — a budai gör.-kel. püspökség az, amely 49 plébániájából Baranya lefoglalt részeinek kiürítése után 42-öt tarthat meg, s csak 7 esik határainkon kívül. Az aradi püspökség 18 plébániája van központi területünkön s 570-et a határmegállapítás elszakít; a temesvári püspök 5 plébániája megcsónkitott területünkre esik, 74 pedig az új határokön kívül; a bácsi püspökség plébániáiból 4 marad meg, 61 vész el. Teljesen határainkon kívül esnek azonban a verseci püspökség 75, a karánsebesi 326, s az erdélyi 954 plébániája.

Ez a néhány adat nemcsak a veszteségek mérvét mutatja, hanem azt is, hogy a görög felekezeteknél milyen egyenlőtlennél voltak az egyházmegyék besorozva, s némelyikben mennyi apró plébánia halmozódott föl. Arad, Temesvár, Versec, Karánsebes oly közel fekvők, s a négy püspökség paróchiáinak száma között oly nagy eltérések vannak (bár együttvéve sem nagyszámuak), hogy más felekezet az egyházkormányzati magasabb szerveknek ezt a fényűző berendezését nem igen tudta megengedni magának.

Hogyan alakul az egyházi kormányzat szervekedése akkor, ha határaink szétszaggatása esetleg hosszabb időre szólna, nem tudjuk. Amint azonban itthon legkonzervatívabb felekezetünknel, a római katholikusknál is kezdenek az autonómia körvonalaik kibontakozni, uly mindeneseitől számitanunk kell rá, hogy uj határainkon kívül az egység visszatértéig is fajunk megnyeri templomaiban az autonómiának azt a legcsekélyebb mértékét, hogy saját nyelvén hirdethetik előtte az ítélt. Erdélynek arra a 8088 fonyi görög keleti vállásu népére gondolunk itt elsősorban, mely nem is tud más nyelven, mint magyarul, s amely nem tudta megérni, hogy a Sepsiszentgyörgyön vagy Kolozsvárott oly régotá tervezett görög keleti magyar vikáriátus életbe lépjen s oltalma alá vegye őt.

Békeszerződésünk értelmében is jogunk van ily iutonómát sürgetni, s ez annál inkább szükséges, mert az orthodoxiának merevsége minden szabad fejlődés-iek gátja.

Ha az egyházi változásokhoz csak néhány panasz-szót füztünk, s az elszakadt hívőket csak ott feltük inkább, ahol ellenséges s meg nem értő egyházkormány-zati szervek alatt élnek, az iskolaügynél annál fájdal-nasabb feljajdulásra van okunk. Amit e téren veszünk, az szomoru valóság, amit a megszállások első percétől éreznünk kellett. Azok a kulturális áldozatok, amelyeket állami létfünk kezdetétől hoztunk, s az utolsó félszázad alatt bőkezüségünkkel szinte tetsze-egve megtehetünk, nagyrészt hiábavalókká válnak. A szülönböző fajú iskoláknak éppen a végek körül majd-nem palotaszámba menő épületei, a kulturális támoga-tás címe alatt a kezdetleges felekezeti oktatásnak pazar-támogatása — ez mind ellenünk használtatik majd föl — s a magyar központ nagyobb teherviseléséből eredt áldozatok hivalkodó nyereségei lesznek a komoly kul-turára kevésbé alkalmas, de a diszes kereteket mégis teljesen kihasználó szomszédoknak.

S abban az iskolában, amelyet mi építettünk, a ma-gyar gyermeket idegen szóra kényszerítik; a régi barát-ságos tanterem gyűlölt kinzőkamrává válik, mert ki-kergették belőle azt a szellemet, mely kultúrát, meleget árasztott szét.

A mult mégis ad valami vigasztalást. Abból a nem-zedékből lett nálunk a legizzobb magyar, amely a mult század ötvenes éveiben németül volt kénytelen tanulni az iskolában. A kulturerzésen elkövetett kényszer ke-nyetlen bosszúálló s az iskolaévek ritkán váltanak ki közömbös érzelmeket: az iskolát áldani szokta az em-ber, vagy — gyülölni.

Népoktatásunknak legalsó tagozata, a kisdedovás, három típusú intézetben helyezkedik el: a rendes kis-dedovó-intézetekben, továbbá az állandó és a nyári me-nedékházakban. Ezeknek megoszlását az ország meg-szaggatott területei szerint a háború előtti utolsó iskola-évről a következő összeállítás szemlélteti:

	T e r ü l e t	Kisded- óvók	Állandó és nyári menedék- házak	A fejisorok intézetek együtt
Cseh megszállás	Intézetek	498	74	572
	Óvónők	523	19	542
	Magyar gyermekek	12.947	1.566	14.513
	Nem magyar „	26.855	2.726	29.581
Román megszállás	Intézetek	549	247	796
	Óvónők	597	64	661
	Magyar gyermekek	26.011	7.849	33.860
	Nem magyar „	21.762	9.189	30.951
Délszláv megszállás	Intézetek	284	25	309
	Óvónők	296	9	305
	Magyar gyermekek	9.825	365	10.190
	Nem magyar „	21.086	1.884	22.970
Osztrák követelés	Intézetek	58	5	63
	Óvónők	71	1	72
	Magyar gyermekek	589	21	610
	Nem magyar „	4.992	269	5.261
A meg- csonkitott Magyar- ország	Intézetek	828	378	1.206
	Óvónők	993	101	1.094
	Magyar gyermekek	73.039	28.844	101.883
	Nem magyar „	16.085	2.418	18.503
Magyars- ország összesen	Intézetek	2.229	729	2.958
	Óvónők	2.500	194	2.694
	Magyar gyermekek	122.636	38.645	161.281
	Nem magyar „	92.085	16.486	108.577

A 2958 intézetből tehát csak 1206 marad határainkon belül, 1752 azonban kisiklik joghatóságunk alól, 1600 tanerő sorsa válik bizonytalanná, s 60.000 magyar gyermek alighanem elesik a magyar nyelvű kisdedővártól. Az elvesző intézetek fele eddig állami költségen állott fenn, különösen a nagyobb költséggel járó rendes kisdedővök. Az állami kisdedővök különösen nagyszámmal voltak a Felvidéken s az ország keleti felében. A Felvidéken 13.000 magyar gyermeken kívül 27.000 nem magyar ajku élvezte az áldásukat, a román megszállás területén 26.000 magyar és közel 22.000 nem magyar ajku.

A nem magyar gyermekek közül azonban több mint 30.000 német ajku (az osztrák követelés területén)

kivül is), s ezek is hiába várják anyanyelük fölcsendülését az iskolában.

Legfontosabb oktatási intézményünknek, az elemi iskoláknak széleszlása a következő módon történik:

T e r ü l e t	A z e l e m i i s k o l á k					
	összes száma	közil állami	tanítónak	magyar anyanyelvű tanulóinak	nem magyar anyanyelvű tanulóinak	egy tanító esett tanuló
	s z á m a					
Cseh megszállás	4.280	953	7.143	119.652	300.837	59
Román	4.928	1.306	8.490	180.018	300.874	57
Délszláv	897	266	2.671	50.346	113.959	61
Osztrák követelés	402	51	867	4.619	41.765	53
Fiume	20	7	148	629	4.420	34
Összes követelés	10.527	2.583	19.319	355.264	761.855	58
A megcsönkitott Magyarország	6.402	919	15.934	752.233	101.789	54
Magyarország összesen	16.929	3.502	35.253	1,107.497	863.644	56

A közel 17.000 elemi iskolából tehát 6402 maradna meg a mi kulturánk terjesztésére; az elveszett iskolák negyed része állami intézmény volt. 19.319 elemi iskolai tanító marad határainkon kívül, s több mint 350.000 magyar gyermek oktatása ezentul nélkülünk történik, 132.000 német gyermek oktatása szintén idegen nyelven. A román uralom, amely az eddigi hírek szerint legkiméletlenebb a magyar iskolákkal szemben, 180.000 magyar elemi iskolás gyermeknek diktálja ezentul a maga alacsonyabb kultúráját.

Bár a magyar állam az összes iskolafajokat egyre növekvő pénzbeli segítségben részesítette — amelynek részletezése terünket tulsoagosan igénybe venné —, az állami segítség magas összegét különösen ki kell emelnünk az elemi iskoláknál, amelyek nagyrésze községi vagy felekezeti, — tehát teljesen autonom igazgatás alatt állott, s amelyek közül igen sok állami segítségen részesült, függetlenül attól, hogy milyen a tanítás nyelve.

A nem magyar tanítási nyelvű népiskolák államsegélyét az 1913/14. évben — tehát hadi pótlékok még nem növelték a segély összegét — az alábbi összeállítás tünteti föl:

tanítási nyelve	összes száma	nem magyar tanítási nyelvű népiskolák			
		közül általai segélyes	személyi államsegélye	dologi az 1913/1914. éven	összes ezer koronában
Német	448	182	281	16	298
Tót	365	307	408	23	431
Oláh	2170	1480	1778	6	1785
Ruthén	47	40	45	—	45
Szerb	269	31	40	—	40
Vend	3	3	7	2	9
Olasz	12	1	3	0.1	3
Cseh	2	2	1	—	1
Egyéb	4	2	3	0.1	3
Mindössze :	3320	2048	2566	47	2615

Egy évtizeddel korábban ezek az iskolák 678.000 K állami segítségenként részesülték; a háboru előtt 2.6 millióra nőtt a segítségük s főleg oláh iskolák vették igénybe a támogatást. A háboru folyamán sokszorosan fokozódott az állami segítség, az elszakítás pillanatáig.

Az oláh iskolák és egyházak segítése évenkint az államnak már 14 milliójába került.

A hiába való áldozatok különben nem olyan fájóak, mint az a kérdés, hogy az elszakított területeken gyermekünk hogyan jutnak ezentul magyar oktatáshoz. Kétségtelenül az idegen fönhatóság zaklatásainak kitéve, de a felekezeti jogokra hivatkozva mégis talán föntarthatják magyar oktatási nyelvüket ezentul is azok az elemi iskolák, amelyek a magyar felekezetek kezén voltak. Nem érdektelen tehát a veszendőnek indulott területen ezeknek az eddig is magyar nyelvű is-

	R. kath.	Ref.	Ág. ev.	Unit.
	jellegű magyar tanítási nyelvű elemi iskolák száma			
Cseh megszállás . . .	1468	278	340	—
Román megszállás . . .	393	325	7	28
Délszláv megszállás . . .	219	26	24	—
Osztrák követelés . . .	179	1	24	—
Összesen : . . .	2259	630	395	28

koláknak a számát is áttekinteni, a görög szertartásuk kivételével, amelyek sorsát leginkább kockázatottnak tartjuk.

Az elszakított tizezer iskolából tehát több, mint 3000-nek talán meg lesz a lehetősége ezentul is arra, hogy véreinket magyaroknak nevelje. Részletekbe azonban már nem hocsátkozunk; félő, hogy ezek az iskolák legnagyobb részt kis falusi intézetek, egy-két tanítóval és csekély tanulószámmal, a városi nagyobb intézetek már korábban inkább állami vagy községi kezelésbe kerültek.

Az elemi iskolai tipus fölé emelt iparos- és kereskedőinas-iskolák tekintetében már csak az intézetek számát illetőleg látszik nagyobbnak a veszteségünk; az ipar és kereskedeleml erősebb koncentrációja folytán a tanulók száma sokkal magasabb az ország központi területén. Igy is az intézetek 109.660 fönyi tanuló létszámából közel 22.000 magyar ajku s mintegy 12.000 német tanuló vész el gondozásunk alól, s itt már a felekezeti jelleg sem segit, mert ennek az iskolatípusnak fenntartói között a felekezetek ritkán szerepelnek. Legtöbb magyar tanulót a román megszállás folytán veszítünk, mert az iparos városok ezen a területen a leggyakoribbak. A fontosabb adatok a következők:

Térület	Az iparosinas-iskolák			A kereskedőinas-iskolák		
	összes száma	tanítónak száma	magyar tanulónak száma	összes száma	tanítónak száma	magyar tanulónak száma
Cseh megszállás ...	110	542	5.017	14	60	399
Román „ ...	145	956	11.254	29	144	1.106
Délszláv „ ...	63	407	3.459	10	47	248
Osztrák követelés ...	6	33	389	1	5	42
Fiume	1	17	15	1	8	5
Összes követelés ...	325	1.955	20.134	55	264	1.800
A megcsenkitott Magyarország ...	308	2.857	49.996	44	291	3.450
Magyarország összesen	633	4.812	70.130	99	555	5.250

Válamivel kisebb tanulólétszámot mutathat egy másik fontos iskolafajunk, a polgári iskola. A fiúközépoktatás terén egyéb — a magasabbrendű tanulásra is előkészítő — iskoláink voltak, a leányoktatás azonban — a felsőleányiskolák meglehetősen ritka hálózata miatt — nagyrészt a polgári iskolák föladata maradt. Ezért van, hogy a polgári leányiskolák jóval népesebbek voltak, mint a fiúiskolák s jobb gyermekanyaguk is volt, s ezért érint érzékenyen, hogy a megszállott területeken lévő polgári leányiskolák elvesztésével, több mint 19.000 magyar, s 4500 német növendék, a fiúiskolákban 13.500 magyar s közel 4000 német gyermek kerül ki gondozásunk alól. Különösen a cseh és román megszállás vidékein aránylag sokkal nagyobb, (majd kétakkora) a polgári leányiskolák száma, mint a fiúiskoláké, s jó harmaddal több a magyar ajku tanulók részesedése is. A fiuk és leányok polgári iskoláit egybevéve, veszteségünk mérlege a következően alakul:

T e r ü l e t	A p o l g á r i i s k o l á k					nem magyar tanulóinak s z á m a
	összes száma	közül állami	tanítói- nak	magyar		
				s z á m a		
Cseh megszállás...	114	43	849	11.431	5.879	
Román	120	52	979	15.624	6.130	
Délszláv	49	19	357	4.523	3.925	
Osztrák követelés ...	8	4	64	822	556	
Fiume	4	2	58	284	775	
Összes követelés ...	295	120	2.307	32.684	17.265	
A megcsönkitött Magyarország ...	237	78	2.330	56.312	2.834	
Magyarország összesen ...	532	198	4.637	88.996	20.099	

A kilenc óvónöképző intézetből négy maradna meg határaink között; négy van román megszállott vidéken, egy Nyugatmagyarországon. A négy visszamaradó intézet tanulóinak száma azonban kétszerese az elszakításra szánt intézeteknek, s az utóbbiak 220 növendéke közül is 178 magyar nyelvű volt.

Férfitanítóképzőt 33-at vesztenénk (18-at a román, 11-et a cseh megszállás területén) s csak 17-et tarthatnánk meg, az így elveszített tanerők száma 342-öt tesz, s a 3108 határainkon kívül eső tanulóból 2165 fiú magyar ajku. A tanítóképzést átmenetileg korlátozni kell a menekült tanítók elhelyezhetése, majd pedig a csökkenő tanköteles létszám miatt; később azonban a tanulók számának növelésére kell törekedni.

Leánytanítóképző viszont 22 esnék határainkon kívül (11 a román, 6 a cseh megszállás vidékein), de 20 megmaradna központi területünkön, nagyobb tanulólétszámmal, mint az elszakított intézetek. 246 tanerő volna a veszteségünk, s a 2688 növendék közül 2232 magyar ajku.

Érthető, hogy a központi területen, amelynek sok nagyvárosi iskolájában a női tanerőket is jobban lehet értékesíteni, aránylag több tanítóképző volt a leányok, mint a fiuk számára; a megoszlás mégsem egészen arányos, s tudjuk, hogy a multban is fölössézzük tanítónői diplomára vezetett. Ha területünk megcsontkitása soká tart, a kirívó aránytalanságot meg kell szüntetni, s a leánytanítóképzők számát csökkenteni.

A felsőkereskedelmi iskolák közül annyi vész el, amennyi meg is marad: 27—27. A megmaradók azonban fejlődöttek, 6895 tanulóval, mig az elszakított részeken lévő kereskedelmi iskolákba 4347 növendék járt, s ezek közül 3145 volt magyar. Jellemző az állami áldozatkészsgére, hogy a 19 állami felsőkereskedelmi iskola közül 14 az elszakított részekre esik, ezek fele a csehek által megszállott vidékekre. Központi területünkön a kereskedelmi iskolák községi jellege a tulnyomó, a tanulóknak, tanerőknek több, mint fele a községi iskolákhoz tartozik, a főváros népes kereskedelmi iskolái révén.

Fájó veszteség középiskoláink nagyobb részének elszakítása, annyival is inkább, mert sok van köztük olyan, mely több százados tisztes hagyományra tekinthet vissza a magyar kultura terjesztésében.

A fiuközépiskolák tekintetében veszteségünk mérlege a következő:

Térület	Gimnáziumok	Reáliskolák	Fiu közép isk.	Ebből állami isk.	A tanárok	A tanulók	A tanulók körül magyar
	összes száma						
Cseh megszállás	36	7	43	13	655	12.702	10.112
Román "	51	9	60	19	942	19.544	12.888
Délszláv "	10	1	11	5	191	3.823	1.900
Osztrák követelés	4	1	5	1	75	1.296	1.038
Fiume -----	1	1	2	1	27	43!	128
Összes követelés	102	19	121	39	1890	37.796	26.076
A megcsönkitott Magyarország	85	15	100	38	1664	38.535	36.760
Magyarország összesen -----	187	34	221	77	3554	76.331	62.836

Veszteségünk 121 középiskola, amelyek közül 39 volt állami intézet. A visszamaradó 100 tanintézet azonban népesebb, bár tanerőinek száma aránytalanul kisebb; a tanárszemélyzet munkaereje a központi terület nagyobb iskoláiban jobban fől van használva. 1890 tanerőt veszítünk, s a 37.796 határainkon kívül maradó diákból 26.076 magyar fiú, 3000 pedig német. A délszláv megszállás alá került iskolákban a növendékeknek csak a fele magyar; sokkal magasabb az arányuk a román s különösen a cseh megszállás alatt lévő intézeteknél és Nyugatmagyarországon.

A leányközépiskolák száma általában alacsony volt; 43 intézetünkönkből 23-at tarthatunk meg, azonban a 21 állami iskolából csak hetet. A cseh megszállás 6, a románoké 9 intézetet vesz el tőlünk; ezeknek — valamint a többi elszakított intézeteknek is — tanulólétszáma aránylag csekélyebb, mint a fiuközépiskolánál, de általában sokkal magyarabb is, ugy hogy a határainkon kívül eső intézetek 3140 tanulójából csak 463 leány volt nem magyar ajku.

A középiskolák adatainál elidőzhetünk kissé hosszabban is, mert az ország vezető elemeit képezik ki. A középiskolai tanulók 82.6%-a volt magyar anyanyelvű, jöllehet a hazánkban divó egyéb nyelvek közül csak a tótnak nem volt saját középiskolája, a németek 9, az oláhok 6, a szerbek egy középiskolát

tartottak fönnyel (megfelelő állami, sőt építési segélyvel) a maguk nyelvén. Különösen jellemző azonban, hogy délvidéki nemzetiségeink tömegesen járatták Szegeden magyar középiskolába fiaikat, olyanok is, akik az országban találhattak volna a saját nyelvükön oktatóiskolát. A magyar kultura tehát vonzóerejű volt, minden kényszer nélkül is, s nem az iskola tette magyarrá a gyermeket (hiszen középiskoláink hűségesen kimutatták a nem magyar ajku tanulói számát, s magyar iskola bizonyítványával kezében indított ellenünk harcot sok nemzetiségi agitátor), hanem legföljebb az élet konvertálta az iskolában szerzett magyar nyelvismeretet abban, akinek későbbi sorsában erre az előfeltételek megvoltak, eleven magyarsággá.

A középiskolánál magasabb fokozatokat már nem szükséges számokba sorakoztatni, maga a megnevezés is ráutal a veszteség nagyságára. Hogy a kolozsvári egyetemnek 45 éven át gyűjtött gazdag fölzszerelései, s az egyetemi telep költséges építkezései ma idegen próbálkozásnak szolgálnak tüldiszes keret gyanánt, hogy pozsonyi egyetemünk földönfutóvá vált, még mielőtt igazán berendezkedett volna, hogy Selmec ősi akadémiája menekülésével kihalttá tette a régi bányavárost, Kassán és Kolozsvárott jól berendezett gazdasági tanintézeteket kellett hagynunk, három jogtanító intézetet teljesen elveszítettünk: a kassait, mármarosszigetit és nagyváradit, a negyedik pedig, az eperjesi, Miskolcon kereselt ideiglenes hajlékot: az mind közismertetű. Mindenki érezheti, mekkora veszteség ezeknek a kulturális áldozatoknak idegen kézre jutása, s mekkora hátrány, hogy a megszállott vidékek tanulni vágyó magyar fiatalok általában is elvesztek ezek az intézmények.

Még néhány szót az iskoláztatás eredményéről; arról, hogy az iskolai műveltség fokozatait a népesség egyes rétegei milyen arányban érik el?

A legelemibb műveltség fokmérőjénél, az írás és olvasás ismereténél, mint általánosan ismeretes, az inkább tömörülten lakó német ajkuak valamivel előnyben vannak a magyarság fölött, melynek egy része az iskoláztatásnak nehezen hozzáférhető tanyákon szét-

szórva él. A magyarság után a tótok következnek, majd a horvátok, a legalacsonyabb műveltségi arányt pedig a szerbek, főleg pedig az oláhok és ruthének mutatják. Az elemi oktatást ugyanis korábban főleg a felekezetek intézték, s a görög felekezeteknek csekély kulturérzéke mély nyomot hagyott az általuk gondozott nép szellemi színvonalán. Azóta terjed inkább ezek között a fajok között az írás-olvasás ismerete, mióta az állami tanfelügyelet s az állami iskolák segítették a népet kiemelni a görög felekezeti oktatás alacsony mértékéből. Igy is kedvezőbb a magyarországi oláhok népműveltsége a romániabelieknél, ami kitünik nemesak a gyermekek, hanem a katonák magasabb arányú irni-olvasni tudásából, a tankötelesek komolyabb iskoláztatásából, az iskolák (oláh nyelvű iskolák) nagyobb számából stb.*

Ezek a jellegzetes eltérések azért nem ütköznek ki élesebben Magyarország szélkapcsolt részeinek vizsgálatánál (legföljebb csak az egyes nyelvvidékek adatainál), mert mindegyik hódító nagyobb tömegű műveltebb magyart és németet is ragadt magával. Az arányok így sem érdektelenek. A hat évnél idősebb népességben irni és olvasni tudott:

A cseh megszállás területén	67.8%
A román megszállás területén	51.5 ,,
A délszláv megszállás területén	68.9 ,,
Az osztrák követelés területén	86.1 ,,
A megcsónkitott Magyarországon	80.2 ,,
Magyarországon összesen	68.7 ,,

Magában Erdélyben a magyarság között az irni-olvasni tudók 59.9%-kal szerepelnek ugyan, az oláhok között azonban csak 27.9%-kal. A délszláv megszállás területén szintén a magyarok és németek javítják az arányt.

A magasabb műveltségi fokozatok megoszlására vonatkozó adatok már nem annyira közismertek, s azért ezeket bővebb részeletezéssel mutatjuk be. A

* Kovács Alajos: Életképes-e a román uralom Magyarország keleti felében?

középiskola legalább négy osztályát elvégzettekről az alábbi számok tájékoztatnak:

Térület	A középiskola 4 osztályát végzettek száma	E b b ó l							
		magyar	német	tót	román	rutén	horvát	szerb	egyéb
		s z á z a l é k o k b a n							
Cseh megszállás	108.550	78·9	13·6	5·6	0·3	0·3	0·1	0·1	1·1
Román	145.681	69·2	15·2	0·1	13·9	0·0	0·1	0·9	0·6
Délszláv	34.160	64·4	18·3	0·6	1·7	0·1	0·2	13·5	1·2
Osztrák-követelés	10.489	75·6	21·7	0·1	0·1	—	1·2	0·0	1·3
Fiume	5.599	24·6	12·2	0·0	0·3	0·0	12·6	0·5	49·8
Összes követelés	304.479	71·4	15·1	2·1	7·0	0·2	0·4	2·0	1·8
A megcsónkitott Magyarország	368.660	92·7	5·2	0·2	0·4	0·0	0·3	0·3	0·9
Magyarország összesen	673.139	83·1	9·7	1·1	3·4	0·1	0·3	1·0	1·3

A magyarságnak a szerepe itt már döntően az első helyre kerül, s országos összegben a németek is a népességben elfoglalt arányuk alá hanyatlannak, csupán egyes elszakított részeinken alkotják a tanult elem nagyobb hányadát az ott szereplő egyéb nemzetiségekkel szemben. Felöttlő azonban, hogy mig az elemi műveltség tekintetében kedvezően álló tót faj a középiskola alsó négy osztályát végzettek között oly alacsony aránnyal részesedik még a saját ethnikai területét magába záró cseh megszállásnál is, addig az általában alacsonyabb kulturáju oláhság a román megszállás területén a 4 középiskolát végzettek között elég magasra tudja fölemelni az arányát. Ennek a magyarázatát abban találhatjuk, hogy a tótság vallási tekintetben nem alkot külön szervezetet, az oláhság azonban a görög felekezetek elzárkózó organizmusában él, papjait fölös számmal, s tanítóit is maga neveli, s ezeknek a tömege emeli magasabbra a 4 középiskolát végzettek arányát.

A műveltség magasabb lépcsőfokán, a középiskola teljes befejezésénél adataink következően alakulnak:

Térület	A középiskola 8 osztályát végzettek száma	Ebből							
		magyar	német	tót	román	rutén	horvát	szerb	egyéb
		százalékban							
Cseh megszállás	39.379	83·5	9·5	4·9	0·5	0·5	0·1	0·1	0·9
Román	53.141	68·6	13·0	0·1	16·7	0·0	0·1	0·9	0·6
Délszláv	12.229	71·0	12·7	0·7	1·4	0·1	0·2	13·0	0·9
Osztrák követelés	4.083	79·8	17·4	0·1	0·1	—	1·5	0·0	1·1
Fiume	2.121	25·3	12·5	0·0	0·3	0·0	12·8	0·1	49·0
Összes követelés	110.953	73·7	11·9	1·9	8·3	0·2	0·4	1·9	1·7
A megcsönkitött Magyarország	140.581	93·1	4·6	0·2	0·6	0·0	0·3	0·3	0·9
Magyarország összesen	251.534	84·5	7·8	0·9	4·0	0·1	0·4	1·0	1·3

A fejlődés ismét arról tesz tanúságot, hogy a magasabb kulturát megkivánó élethivatásokban a magyarság föltétlen elsőbbségbén van. Meglátszik ez nemcsak az országos arányokon, hanem minden egyes leszakításra szánt területnél, kivéve azt, amelyet a románok tartanak most megszállva. Ezen a vidéken, bár annyi nagy városunk magyar intelligenciája tartotta fenn benne a kultúrát, aránylag kevesebb magyar van a teljes, mint a félközépiskolát végzettek között, s az oláhok aránya — bár még mindig csak 16.7%-os — növekvő. Ismét a fontosabb magyarázatra kell utálnunk, azzal a megtoldással, hogy ebben a kategóriában a 8 középiskolát, vagy azzal egyenrangú intézetet végzettek foglaltatnak, tehát a tanítóképzőt végzettek is. S a gazdasági és gyakorlati pályán működő sok magyar és szász ember, aikik a polgári iskolát befejezték, hogy nagyobb ismeretekkel láthatassanak a termelő munkához, ezen a rostán minden kiesett; az oláh tanító és pap azonban mindenben maradt. Érthető tehát, hogy az oláh műveltség ezekből a számokból is bizonyos egészségtelen megoszlással tünik ki: alul vékony rétege az irni-olvasni tudóknak, följebb egyre több iskolai bizonyitvány, mely a tanítói és papi stalumokra képesít.

Ha ezek után azt vizsgáljuk: mik a jövő kilátásai a határainkon belül megmaradt magyar kultúrának, a jogos kivánlalmak végletesjét s a gazdasági okokból elérhető minimum szegényes csekélységét látjuk egymásba ütközni.

Az egyén szempontjából az a kulturális szin vonal, amelynek elérésére kell törekedni, szinte határtalan, mert nincs a műveltségnek az az ujabb és ujabb adagja, ami ne volna hasznos és lelket nemesítő. Jólében elő nemzet számára szintén magasabbra szabhatjuk a kötelező kulturális szin vonalat: a közművelődésre helyes meggondolással kiadott milliók igen gyümölcsözők.

De az életfenntartás nehézségeivel küzdő szegényebb országnak még a kultura terén is szeme előtt kell tartania azt a közgazdasági axiómát, hogy a lehető legkisebb fáradtsággal igyekezzék elérni a lehető legnagyobb eredményt. S ha már nem áldozhat a kultúrára annyit, amennyit szíve szerint akarna, meg kell elégednie olyan, valamivel alacsonyabb mértékkel, amiről legjobb tudása szerint még asznothajtóan nyujthat.

Talán nem tévedünk, ha ezt az alacsonyabb mértéket a következőkben körvonalazzuk: minden eszközt és áldozatkészséget meg kell ragadni arra, hogy a nemzet zömének, az alsóbb néprétegeknek műveltségi szin vonala fokozatosan, de folyton emeltessek, de minden olyan kísérletet távol kell tartanunk, amely az iskolázás idejét fölöslegesen kinyújtja, s a produktív munka megkezdésének időpontját ok nélkül későbbre tolja ki.

A részletek hosszu sorozata nem idevaló; egy-két példa azonban megvilágítja, hogyan kell érteni ezt a kettős kulturális irányt.

Az alsóbb néprétegek műveltségi szin vonalának emelése körül különösen az alföldi tanyai magyarságra gondolunk, amely még nincs eléggé ellátva iskolával. Ez az intelligens, kultúrára annyira alkalmas nép, olyan környezetben, ahol az élet élénk versenye nagyobb szellemi fölfegyverzést kiványa meg (hiszen ha a tanya maga ki is esik az utból, mégis a leglénkebb forgalmi vonalaknak, legnagyobb városainknak közelében van) részben még el van zárva az elemi művelődés lehetőségeitől is. Gazdasági szempontból is fonák-

nak látszik, elhanyagolni ezt a vidéket, ahol a föld termő erejének minél nagyobb kihasználása, a művelésnek minél okszerübb volta, tehát a földművelőknek minél nagyobb intelligenciája az érdekünk.

A másik végletben azonban óvakodni kell az iskoláztatás tultengésétől, amelyre nálunk ujabb időben nagy hajlandóság mutatkozott. Egyes, a gyakorlati pályákra nevelő iskolafajok ambíciója, amellyel a fölvételhez kikötött előképzettséget mindig magasabb fokban szabta meg, fölöslegesen meddővé teszi a munkában töltethető éveket. A középiskolák mentesítése legalább a felsőbb osztályokban a szakiskolákba készülőktől, s a szakiskoláknak gondos átvizsgálása abból a szempontból: melyikhez kell csakugyan teljes középiskolai tanfolyam, melyikben emelték az utolsó évtizedekben az előképzettség kivánumait és mily okon, melyikben lehet leszállítani az előzetes iskolázás mértékét és mennyivel: ez a mütét nem volna kulturaellesenes, hanem sok, ujabban ráaggatott költséges cicomától szabadítaná meg iskolászervezetünket, s hamarabb vezetné ki az ifjúságot a termelő munkába.

Márad még a kulturpolitikának egyéb feladata bőven, az iskolakereteknek minél nemesebb tartalommal való megtöltése, s iskolán kívül a szellemi élet valódi kincseinek minél pazarabb szétosztása körül.

XV.

ÉRTELMISÉG ÉS MUNKÁSSÁG.

Azokon a megjegyzésekben kívül, amelyeket a népességi és szociálpolitikával kapcsolatban elmondottunk a tisztviselőkről és munkásokról, ennek a két, súlyos válsággal küzdő társadalmi osztálynak a helyzetét néhány szóval még meg kell világítanunk.

A Balkán háború megelőző évek nemcsak az ipari fejlődés kedvező esztendei voltak, hanem a munkásság életszínvonalának emelése és politikai sulyának növelése tekintetében is emlékezetes időszakok. Jól szervezett sztrájkokkal sikerült magasabb munkabéreket kieszközölni, amik jobb megélhetést biztosítottak; a politikai küzdelmekben — noha parlamenten kívül — a munkásság befolyása nőtt.

A Balkán háboru az ipari pangásnak idejét hozta el, amikor a munkásság is jobbnak láta munkabeszüntetésekkel nem kockázatot az addig elért sikereket; a háboru folyamán pedig a békék folytonos emelkedése dacára sem tudta (sem nálunk, sem egyebütt) a korábbi életszínvonalat fentartani. A munkásság politikai befolyása pedig, mint tudjuk, később hirtelen nőtt akkorát, amikor hozzá az érés természetes folyamata mellett el nem juthatott volna és ezért mélyebbre is súlyedt vissza, mint ahol korábban állott.

A tisztviselő-osztály helyzete a gazdasági és politikai átalakulások ezen ideje alatt mindenkor előnyösebb volt, s a század elején megindult általános drágáság, mely a háboruig lassu fokozatokban, később gyors iramban fokozódott. A tisztviselő életfentartását egyre nehezebbé tette.

A háboru kitörésekor a tisztviselő életstandardja már jóval alacsonyabban állott, s a társadalmi tagozódásban ez az osztály lejebb csuszott; folytatnia kellett a harcokat mindmáig, mert az állam gyöngülő erejé-

hez mért bevételei távolról sem tudtak lépést tartani sulyosbodó terheivel.

Az a hetyke szó, amely a magyar értelmiség sulyos válságára nem tudott más megoldást ajánlani, mint a kivándorlást, meggondatlanságában is komoly problémát vetett föl, amely probléma, sajnos, a munkáseleme feje fölött is lebeg, s amellyel más háboruvesztes államokban aggódásasan foglakoznak már.

Gazdasági szerkezetünk megbénult voltát, s a gyögyulás igen lassu folyamatát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy akkor, amikor munkáskézben megfogyatkoztunk, s a jövőben ujabb csökkenésre kell előkészülnünk, a kivándorlás gondolata egyáltalán szóba is jöhet.

Azzal tisztában vagyunk, hogy minden el kell követni a kivándorló hajlam visszaszoritására, de ehhez tisztában kell lennünk azzal is, micsoda tényezők éleszthetik a kivándorlás kedvét, s így micsoda elleniségek ellen kel! küzdenünk.

A külső tényezők közül kettő a fontos: egyik az, hogy munkáskézre, s értelmiségre is a kedvezőbb viszonyok között lévő külföldön szükség van, különösen a megvagyonosodott, s ipari berendezkedésre készülő Délamerikai Államokban, amelyek közül nemesak a legfejlettebb Argentina, hanem Brazilia és Chile igyekeznek nagukhoz vonni az európai elemet. A másik az, hogy a hajótér kérdése sokkal kedvezőbben alakult, mint ahogyan a tengeralatti háboru után várni lehetett volna, s a versengő hajósvállalatok már is kivetik hálójukat a legkivánatosabb tömegcikk, az ember után.

Igaz, vannak a kivándorlástól elriasztó külső tényezők is; nemcsak az, hogy egyes államok (Anglia s az Északamerikai Unió) határozottan vonakodnak egy előre befogadni más elemeket, s a győztes népek idegenkedése a legyőzöttékkel szemben még alig észrevehetően enyhült, hanem azok a valutáris különbségek is, amelyek az elutazást s az első elhelyezkedést rendkívül nehézzé teszik, s az ujabban Nyugaton is fölmerült munkanélküliség. melynek megoldását még nem ismerjük.

A belső tényezők sorában az európai általános nyomorúságon, a ma még mindig tartó munkahiányon, a lakás és táplálkozás nehézségein kívül, mint különleges ok szerepel egyfelől az expatriálás, mely Magyarország megszállott területeiről is annyi családot kergetett a bizonytalanságba, másfelől pedig egy, a válságos időket jellemző pszichológiai tényező, az, hogy az ismert rossz után bizonyos kalandvágy is kergeti a nyugalmukból közel hét év óta kibolygatott embereket egy, még ismeretlen, de talán jobb helyzet felé.

A külső tényezőkkel szemben jóformán csak annyit lehet tenni, amennyire a rendőri beavatkozások eljuthatnak: a kivándorlásra való csábitást megakadályozni, csalogató, félrevezető igéretekkel a kellő értékükre leszállítani.

A belső okokkal szemben még nehezebb a küzdelem, bár minden vonalon folyik; az itthoni élet türhetőbbé, biztatóbá tétele a kivándorlás láza ellen a legjobb orvosság.

Mily mértékben lehet itt az általános gazdaságpolitikai intézkedéseken kívül az értelmiség s a munkásság sorsát külön is biztosítani?

Értelmiségi osztályunkban tultermelés mutatkozott már akkor is, amikor Magyarország politikai egységét semmi veszedelem nem fenyegette, s a közszolgálati pályák legalsó lépcsőfokára is egyre nehezebb volt fölkapászkodni.

De mert ugyanabban az időben, mint fontebb említettük, a tiszttisztelő-osztály már komoly anyagi nehézségekkel is küzdölt, ugy véltek a két külön bajon segíteni, hogy egybekeverték az orvosszert: megnyitották a létszámszaporítás zsílipjeit, s hogy a tényleg szolgáló tiszttisztelőket magasabb fokra emelhessék, elhelyezték alattuk az ujonnan kinevezetteknek ujabb panaszokra jogosult rétegét.

Sem az igazgatásnál, sem az állami üzemeknél távolról sem volt szükség olyan személyzetszaporításra, mint aminő a háborút megelőző évtizedben történt.

Az állami alkalmazottak száma 1904-ben a következően alakult:

Fizetési osztályba tartozók	24.400
Államvasuti fizetési rendszerük	15.603
Tiszteletdíjasok, kezelők, dijnokok	10.470
Összes tiszviselők	50.473
Altisztek, szolgák, napszámosok	164.451
Összes alkalmazottak	214.924

Az 1914/15. költségvetés pedig már így állapította meg a létszámot:

Fizetési osztályba tartozók	30.751
Államvasuti fizetési rendszerük	24.381
Tiszteletdíjasok, kezelők, dijnokok	17.362
Összes tiszviselők	72.494
Altisztek, szolgák, napszámosok	242.934
Összes alkalmazottak	315.428

A növekvés tehát a tiszviselőknél 10 év alatt 43.6%-ot, az összes alkalmazottaknál 46.8%-ot tesz. Ha kiemeljük még, hogy csak az államvasutaknál az 1904. évi alkalmazottak száma tiz év alatt 46.229 fővel, tehát 58.5%-kal nőtt, amit az üzem fejlődése aligha tehetett indokolttá, s hogy a fizetési osztályba sorozott tiszviselők sorában a legnagyobb igényű főiskolai képzetségük száma 23.4%-kal növekedett, akkor sejthetjük, hogy ez az orvosság csak növelte a bajt. A kétségtelenül növekedett igazgatási munka a tiszviselők intenzívebb kihasználására kellett volna, hogy vezessen, s e helyett extenzív tiszviselőszaporításra vitt.

A háboru a kisegítő alkalmazottak számának nagy növelését hozta magával, a forradalmak a bürokratizmust újra csak növelték, úgy hogy Magyarország megesonkitása az államtól kenyерet váró személyzetnek még soha nem tapasztalt óriási létszámát találta.

Az 1920/21. évi költségvetés — egyelőre természetesen csak elvileg — megkísérlelte a tiszviselők számát az adott területi helyzethez mérten megállapítani, igen bölcsen óvakodván minden elhatározó lépéstől s a következmények levonásától.

Az összehasonlítás a meg nem szállott terület alkalmazottairól a következő adatokat mutaja:

	1914/15. évi költs	1920/21. gvetés szerint
Tiszttiselők	48.776	52.410
Tiszteletdijasok, kezelők, dijnokok	13.766	4.269
Altisztek	32.241	28.778
Szolgák	3.710	1.685
Munkások és egyéb alkalmazottak	233.427	89.871
Összesen	331.920	177.013

Ez a mérleg 6 év alatt jelentékeny csökkenést mutatna, ha nem volna még így is a tiszttiselők számában 4000 főnyi emelkedés, s ha a csökkenés nem ott mutatkoznék, ahol az államnak szüksége van ugyan munkaerőre, de nem kap, mert nem tud nekik eleget nyújtani: az altiszteknél, szolgáknál, munkásoknál. A látszólagos apadás a létszámban ezek szerint nem javulást jelent, hanem egyenesen aggasztó tünet: bizonyos munkanemeket az állam nem tud ellátni, mert alkalmazottai más, jobb megélhetést kerestek. A tiszttiselő-gárda, a maga egyoldalu képzettségével kénytelen görcsösen ragaszkodni az államnyújtotta törékeny szalmaszálhoz, mert e nélkül — kevés kivétel leszámitásával — nem tudna boldogulni.

Ám ehhez a tiszttiselő-létszámhöz, amely magában is tulnagy, föltétlenül hozzá kell számítani azokat is, akiket a megszállott területről kiüldöztek, vagy akik ott eddig hősiesen kitartva, ezután fognak elcsüggni és hazavágynak.

Elméletben csakugyan helyes álláspont, ha azt izenjük az idegen uralom alá kerülteknek, hogy maradjanak helyükön, s onnan használjanak a megcsontkitott Magyarország érdekeinek. A valóságban azonban egyetlen emberünktől sem lehet rossz néven venni, ha az üldözésekbe, elhagyatottságba belefáradva, meggyöngül az energiája, haza menekszik és itt kér jogot a további élıhetéshez.

Tájékoztatásul az alábbiakban bemutatunk egy összeállítást a tiszttiselők azon kategóriáiról, akiket a magyar államnak, mint menekvőket számításba kell

vennie, mert nem üzemeknél vannak alkalmazva, ahol talán még tovább is működhetnének, hanem ki zárólag oly ügykörökben, amelyeket a megszálló idegen uralom alatt többé el nem láthatnak. Nagyjában ez lehet a minimális száma azoknak, akiket a megcsónkitott Magyarország tiszttiselőin kívül foglalkoztatnunk, vagy legalább is ellátunk kell. Az adatok az 1910. évi állapot szerint a következők:

A foglalkozás megnevezése	Cseh meg- szállás	Román meg- szállás	Dél- szláv meg- szállás	Osz- trák kö- vetelés	Fiume	Össze- sen
Állami tiszttiselők	1.926	2.843	525	155	105	5.554
Megyei tiszttiselők	915	1.406	255	98	—	2.674
Birák és ügyészek	493	854	210	43	9	1.609
Elemi isk. tanítók	2.121	2.795	795	90	46	5.847
Polgári fiuisk. tanítók	185	198	82	26	16	507
Polgári leányisk. tanítók	175	220	74	9	12	490
Középisk. tanárok	276	391	95	32	44	838
Kereskedel. isk. tanárok	65	14	27	6	14	126
Óvónők	345	408	98	25	4	880
Tanítóképző int. tanárok	76	87	19	—	—	182
Összesen	6.577	9.216	2.180	484	250	18.707

Bizonyos, hogy a tiszttiselő-létszámnak így közel egyharmadával növekvő mennyiséget az állam nem áltathatja sokáig a jövő reménységeivel, hanem olyan nagyobb mérvű ellátásban kell részesítenie őket, ami ról szintén bizonyos, hogy az állam pénzügyi erejét fölülhaladják.

Igen valószínű, hogy a tiszttiselőknek gyakorlati pályák felé terelése csak kis hányadban sikerül, s a részben tartott, részben tervezett átképző-tanfolyamoknak nem lehet számottevő eredménye, mert a gyakorlati pályák ma még több rátermettséget, előképzettséget kivánnak, s valóban azok komolyságát becsülnők le, ha azt hihetnők, hogy a tiszttiselő az íróasztala mellől rögtön kész emberként mehet oda át.

A magas tiszttiselői létszámnak olyan kihalásra ítélezése, hogy a köteles szolgálati idő betöltése után az idősebbeket nyugdíjba küldik, a fiataloktól az előmenetel gyér eshetőségeit vonják meg, az állam pénzügyi érdekei szempontjából is veszedelmesen rossz

politika volna, mert igen sok munkára képes, sőt tapasztalatánál és hosszu gyakorlatánál fogva munkára igen alkalmas embert fölszabadít, s a nyugdíj elég súlyos terhét viseli.

Az állami igazgatás érdeke pedig föltétlenül ellene szól annak a másik sorompónak, amelyet alul kívánának fólállitani, s az új nemzedéket addig be nem ereszteni a tiszttviselő-létszámba, amíg a mostani személyzetfölösleg föl nem szívódik.

A közszolgálat ugyanis folytonos tanulást, tapasztalatgyűjtést kíván meg; amint felsőbb fokon munkavezetőkre van szükség, ugy alsó fokon minden kell friss, ifju gárdának lenni, amely tanulja az igazgatás tennivalóit s fokról-fokra haladva érik hasznávhehető tiszttviselővé.

Sajnos, az állami alkalmazottakról készülő százfélénél nyilvántartás mellett még alig kísérleték meg annak az összeállítását, milyenek a tiszttviselők halandósági viszonyai, s hogyan alakul munkaképességük végső határa a különböző munkanemekben. Számításunkban tehát egyetlen adatra vagyunk utalva, arra, hogy az 1914/15. évben az államvasutak alkalmazottainak a lesszámításával 1196 tiszttviselő, 1143 özvegy, 1310 árva után állapították meg a nyugdijat. Föltéve, hogy a nyugdijjogosultság az altiszteknel és szolgáknál bezáródik, s mellőzve az összehasonlítás néhány kisebb-nagyobb aggodalmát (pl. hogy a nőtlen alkalmazott halála után senki sem kap nyugdijat, az árvák közül pedig többen részesülhetnek ellátásban ugyanazon tiszttviselő után), ez adatok szerint az állami alkalmazottak létszámából évenkint közel 1% dől ki. A fogyaték azonban, amelyet az új nemzedékből évről-évre pótolni kell, rendes körülmények között jóval nagyobb lehet, mert 1914/15-ben korlátozták a nyugdijazásokat.

Eddig nagyobb volt a pótlás a kelleténél és könnyelműbb az állami állások rendszeresítése; ha ezentul, — a fölös személyzetre való tekintettel — egyelőre a szükségesnél kisebb hányad pótolhatik is a kezdő fiatal-ságból, ennek egészen nem szabad elmaradnia, különben a bürokratizmus sötét folyosói még járatlanabbak és homályosabbak lesznek.

Az állami tisztviselőfölöslegnek azt a részét, amely társadalmi alakulásokban nem tud elhelyezkedni, két irányban lehetne hasznosítani.

Az egyik a községi igazgatásnak jobb megszervezése és munkaerőkkel arányosabb ellátása, mert eddig is az tette nehézkessé és eredménytelenné az igazgatást, hogy több volt a rendelkező közép- és felsőfokú közeg, mint a végrehajtó alsófokú tisztviselő, s a végrehajtás körülményességét és nehéz voltát a rendeleteit könnyen megtervezők nem is sejtették. A községi igazgatás számbeli leg is sok embert helyezhet el, ennek az erősítése közelebb hozza az adminisztrációt a néphez, s a tisztviselőnek könnyebb megélhetést biztosít, mint a budapesti nyomorgás.

Hogy ennek nevelő hatása is lehet olyan értelemben, hogy a tisztviselő gyermeké közelebbről látván a gazdasági életet, kevésbé kapaszkodik az eddig egyetlen lehetőségnak látott iróasztali életpályához, az szintén megfontolást érdemlő érv.

A másik fölhasználás a fölöslegnek oly hivatalokba való irányítása, amelyek a közönséggel folyton érintkezésben vannak. A termelő munkából rendkívül sokat von el a hivatalokban való ácsorgás, várakozás, sorbaállás; néhány új munkaerő beállítása oly hivatalokba, amelyeknek küszöbeit sokan koptatják, a közigazdaságnak hasonlithatatlannul többet használna, mint amennyibe kerül az illető tisztviselők ellátása.

A menekült tanító-személyzet egy része az alföldi tanyákon legalább mint vándortanító nyerhetne alkalmazást.

A tisztviselők fölös nagy tömegét átmenetileg mégis tartanunk kell, annál is inkább, mert az intelligenciában rejlő értéket inegbecsülhetetlenül eldobálni nem tanácsos.

Legbiztosabb — bár későn ható — orvosszer a tultermelés korlátozása, anélkül azonban, hogy az új nemzedék elől tartósan elzárnák a tisztviselőpályán való boldogulás lehetőségét.

Mindegyik megoldási mód mellett azonban még elintézetlen a legnagyobb kérdés: a tisztviselők megélhetésének, ha nem is a régi, de jóval magasabb szín-

vonalra emelése. Összefügg ez az állam teljesítőképességeinek egyéb irányú emelkedésével, következésképpen egész közigazdaságunk nagyobb erőkifejtésével is; nehéz volna elképzelni, hogy ezt az egyetlen óriási terhet az állam magára vállalhassa most, egyéb gondjainak a félretételével.

De a jövő igazgatásának a jósága minden esetre attól függ, hogy a tiszttiselői kar mennyire menekszik meg az anyagi gondoktól, s a közszolgálati pálya menynyi vonzóerővel bír az értelmesebb elemekre. Már is sok súlyos veszteség érte a közszolgálatot gyakorlottabb és hasznavehetőbb munkaerőinek a távozásával, s ha a pénzügyi megoldás sokáig késik, ez a fordított selejtezés még tovább folyik. Gyöngébb munkaerőkből többre van szükség, hogy ugyanazt a szolgálatot elvégezzék, s így — nem szólva az anyagi és prestigebeli károkról, amelyek az államot a tiszttiselők szellemi színvonalának súlyedésével érhetik — végeredményben a budget is súlyos kárát vallja a megoldás tulságos halogatásának.

Kevéssébb röghöz kötött, s ha dologhoz jut, aránylag jobban hasznosíthatja munkaerejét a tiszttiselőnél a munkás; gazdasági pangásunk mai helyzetében azonban igen egyenlőtlennél van foglalkoztatva, s az egyiknek jólétet biztosító magas órabérei mellett a másik tétlenül nyomorog.

A mezőgazdasági munkás helyzete korábban is bizonytalan volt, s a nyár állandó munkaakalmait a tél hosszu szünete váltotta föl; az ipari munkás a nagyobb válságokat megérezte ugyan, de keresetének egyenletesége mégis inkább biztosítva volt, mindaddig, amíg a szén- és anyaghiány iparunk egy részét szünetelésre kényszerítette.

A tanult munkásnak az az önérzete, hogy szakmai-ján kívül (vagy alul) álló munkát nem vállal, a szociális segítség szempontjából elég gyöngé eredményűvé tette az állami szükségmunkák rendszerét, amely különben gazdasági produktivitás szempontjából sem volt minden irányban átgondolt terv.

A valóságban azonban a korábbi — pedig mulóbb természetű — ipari válságok idején is megtörtént, hogy

a munkaalkalom kedvéért rokonszakmák emberei összekerétek, s mindenki ott igyekezett elhelyezkedni, ahol tanultságát az adott viszonyokhoz képest még legjobban tudta gyümölcsöztetni. (Szembeötlő példája volt ennek a századfordulón előállott ipari válság, amikor érdekesen lehetett megfigyelni a munkanemek közötti vándorlást.) Valószínű tehát, hogy azoknál a munkásoknál, akiknél a szükség komoly, az önerzet ezuttal is kevésbé lesz rideg, s elfoglalják azokat a munkahelyeket, amelyek képességeiknek még leginkább megfelelnek, s amelyekre — ha ők nem vállalkoznának — alacsonyabb rendű elem tódul.

Ennél az önerzeti vitánál — amelyet kár volna a kelleténél jobban kiélezni — sokkal sulyosabb dolog az, hogy akárhány szakma intelligens, tanult munkásait ezidőszerint tényleg nem lehet megfelelően foglalkoztatni s nincs is kilátás rá, hogy hamarosan a javukra változzék a helyzet.

Már pedig a tanult munkások gárdája nagyon érlekes és nehezen pótolható eleme a nemzeti termelésnek, s ha kivánni lehet is tőlük, hogy balsorsunk nehéz éveiben mindenjunkkal együtt szenvedjenek, igyekeznék, hogy e szenvedés pohara ne legyen telibb és keserűbb, mint másoké.

A szezonoszerű kivándorlás gondolatát, amellyel Németországban annyit foglalkoznak, igyekezzünk magunktól elhárítani. Kérdés, talál-e a munkás határainkon kívül olyan foglalkozásra, amelyből itthon maradt családját is eltarthatja, s amely anyagiakban kárpótolja ennek a nem közönséges helycserének egyéb gondjaiért? És van-e okunk a társadalom egyetlen osztályának a közvetlen segítségéről lemondani akkor, amikor az elvesztett nagy értékek visszaszerzéséről álmodunk?

Még közelebb fekvő gondolat, hogy az iparban munkához nem jutók a mezőgazdaság munkáshiányán segítsenek. Ipari munkáslétszámunk egy-két évtized alatt nőtt nagyra s ugyszólvan kizárálag a mezőgazdasági munkástömegből toborzódott; a visszatérés tehát — az átmeneti nehézségek idejére — nem lehet nehéz és ellenszenves.

A munkáskérdés megoldására ezenkívül abban az irányban szeretnénk valamilyen kivezető utat, amely irányban — kezdetben elvétve, később gyakrabban — a magyar ipar eddig is igyekezett tengődését biztosítani, a külföld részére való bérilmunkával.

A bérilmunka — abban a negatív irányban is, hogy mi végeztünk olyan ipari munkát a külföldön — a háboru előtt is szokásos volt, de soha sem szervezett.

Ujabban a valutaviszonyok a külföld figyelmét is felhívják arra, hogy a magyar termékek viszonylagos olcsósága mellett az árut kedvezőbben lehet értékesíteni, ha azt itt készítik el.

Soha általában nem rokonszenves is a gondolat, hogy munkásaink teljesítőképességét a külföld nagyobb haszna kedvéért eladjuk, még mindig helyesebb, ha itthon dolgozunk a külföld számára, mintha a munkaerőt szállítjuk oda nekik.

Már a kereskedeleml terén is fölvetődött a gondolat*, hogy a magyar kereskedővilág bérilmunkát végezzen a külföld részére, pedig a kereskedeleml egész gazdasági szerepével és pszichológiajával ellenkezik ez.

Az iparban sokkal kevésbé kockázatos az ily kísérlet. Bérilmunka folyik mindenkor, amig az jövedelmezőbb, mint az önálló termelés kockázatos kísérlete; de megszünhetik a bérilmunka, mihegyt elég hasznosítigér a saját felelősségre való termelés.

Az ipari munkásnak pedig nemcsak az az érdeke, hogy tanultságának megfelelő s megélhetését biztosító foglalkozáshoz jusson, akár közvetlenül a munkaadójától ered az, akár kerülőuton, idegen megbizásból, hanem az is, hogy ipara a válságon átvergődve, ujabb katasztrófák felé ne bukdácsoljon.

A bérilmunkának olyan általánosítása azonban, amely az ipari munkásság nagyobb részének javára válhat, csak élénken mozgó szervezés utján történhetik meg. A bérilmunka nem lehet pillanatnyi jótétemény, amelyet bármikor el is vonhatnak iparunktól, hanem

*) A budapesti kereskedelmi és iparkamara emlékirata 1920.

a megbizásoknak oly rendszeres egymásutánja, amely sem az iparost, sem a munkást nem sodorja kényszerhelyzetbe.

Igaz, hogy a Nyugaton növekvő munkanélküliség ujra akadálya nálunk a bérilmunkának, s a válságokkal küzdő európai termelés még sok kellemetlen meglepetést tartogathat számunkra.

Bármennyire közhellyé válik is azonban már, hogy az ország jövő holdogulásának a termelő munka az előfeltétele, s bárhogy igyekeztünk is kimutatni e könyvtöbb részében a munkás megtartásának és védelmének a szükségét, itt mégis ujra kiélezzen ezt. Egyes munkásszervezeteknek attól a törekvésétől, hogy hatalmi tényezőként szerepeljenek más társadalmi rétegekkel szemben, teljesen független az a tisztánlátás, hogy tanult, jól foglalkoztatott, jól kereső és megelégedett munkásokra szükségünk van.

Az értelmiség és a munkásság, a közelmultban legtöbb megpróbáltatásnak kitett ez a két társadalmi osztály, a közeljövő munkájában annyira érdekelve van, hogy ezek gondját apasztani kell, szervezetüket megerősíteni, s ugy védeni őket, hogy ha jó még valaha napfény erre a szerencsétlen országra, ez a két réteg valahogy árnyékban ne maradjon.

XVI.

VÁROS ÉS FALU.

A város és a falu harca, amely apró határvillogásokban majdnem állandóan megnyilvánul, néha élesenben és szenvedelmesében is kitör s ma éppen oly korszakot élünk, amikor egyéb sebeink gyógyítgatásán kívül a duzzogó város és falu békéjét is egyengetnünk kell. E könyvben többször volt már szó arról, hogy aránylag kicsi területen sürü nép lakja megcsenkitől országunkat s bár sok értékes városi tömörülésünket elszakították, köztünk maradt az ország fővárosa, a nemrég 20 millió lakosú államhoz képest — sőt sokban azon tul is — berendezkedett központ.

Egyfelől tehát a még mindig lappangó idegenkedés a falu és város közt, másfelől az a sok oldalról megnyilvánult aggodalom, vajjon Budapest nem lesz-e túlságos nagy fej az összezsugorított kis testhez, indokolttá teszik, hogy néhány adattal ezt a kérdést is megvilágitsuk.

Nem merünk Anglia példájára hivatkozni, melynek nagy ipara és világkereskedelete a népnél több mint egyharmadát százezer lakónál nagyobb hatalmas városokba zsufolta össze, de talán nincs miért az ellenkező véglebbe esnünk s elfogadnunk az entente-hatalmakhoz a románok által ellenünk beadott memorandumnak azt az érvelését, hogy a románok alkotják Erdély legdolgosabb népességét, mert teljes számukból 95% lakik falun és csak 5% városban.

Kétségtelen, hogy a gazdasági fejlődésnek s az egyszerűbb tipusról a tagozottabbra való átmenetelnek szükségszerű velejárója, hogy a népesség kisebb centrumai is szaporodnak és nőnek, de egyidejűleg a központi szerv is izmosodik.

A gazdasági fejlődés Magyarország visszamaradó részén a legelőrehaladottabban, természetes tehát, hogy itt a legelénkebb a városi élet is.

Magyarország lakosságának megoszlását városi és falusi népesség szerint az új határok alapján az alábbi adatok mutatják be :

T e r ü l e t	Th. jogu	Rend. tan.	F alv a k b a n
	városokban	é l a népességből	
Cs e h megszállás	159.956	293.346	3,122.383
% -ban	7·3	18·6	21·6
R o m á n megszállás	321.107	361.454	4,582.883
% -ban	14·6	22·9	31·6
D é l s z l á v megszállás	206.971	111.009	1,181.233
% -ban	9·4	7·0	8·2
O sztrák követelés	33.932	4.6 ⁸ 8	353.891
% -ban	1·6	0·3	2·4
F i u m e	49.806	—	—
% -ban	2·3	—	—
Ö sszes követelés	771.772	770.417	9,240.390
% -ban	35·2	48·8	63·8
A megcsenk. Magyarország	1,423.945	808.399	5,249.610
% -ban	64·8	51·2	36·2
M agyarország összesen	2,195.717	1,578.816	14,490.000

Könnyebben áttekinthető lesz a kép, ha a megoszlást viszonyszámokban is bemutatjuk :

T e r ü l e t	Th. jogu	Rend. tan.	F alv a k b a n
	városokban	é l száz lakós közül	
Cs e h megszállás	4·5	8·2	87·3
R o m á n	6·1	6·9	87·0
D é l s z l á v	13·8	7·4	78·8
O sztrák követelés	8·6	1·2	90·2
F i u m e	100·0	—	—
Ö sszes követelés	7·2	7·2	85·6
A megcsenk. Magyarország	19·0	10·8	70·2
M agyarország összesen	12·0	8·7	79·3

Központi területünk a törvényhatósági városok népének 64.8%-át tarthatja meg, a rendezett tanácsuk 51.2%-át, a falusi népességnek azonban csak 36.2%-át.

Az egyes megszállott területekkel való összehasonlításra alkalmas az az adat, hogy száz lakó közül mennyi él falun s mennyi a városok föntemlitett kétféle tipusában, szintén a központ népét mutatja leginkább városlakónak, azután a délszlávok által megszállott területet (amely egyik legnagyobb városunkat, Szabadkát is elhódította), majd a román, a cseh megszállás vidékét s legfalusiasabbnak Nyugatmagyarország határcsíkját.

Még élesebb lenne a különbség a központ s a perifériák városlakása közt, ha közvetlenül a határon nem választották volna el tölünk Pozsonyt, Kassát s több alföldi nagy városunkat. Ez utóbbiak különben bizony-ságai annak is, hogy tulnyomóan agrikultur környezetben is fejlődhetnek egymástól nem nagy távolságban erősen városias jellegű központok.

Ha a város-jelleget nem a közigazgatási szervezetben, hanem a népesség számában keressük, akkor a megcsorakitott Magyarországot még inkább városlakónak kellene tekintenünk, mert történelmi okok tömörülésre kényszerítették az Alföld tisztán agrikultur lakosságát is s az 5—10.000 lakóju, sőt ennél is sokkal népesebb községek legnagyobb részt a megmaradt területen vannak.

A községi szervezettel, de legalább tízezer lakóval bíró tömörülések száma és népessége a következő:

T e r ü l e t	Tízezer lakónál népesebb községek		
	s z á m a	l a k ó s s á g a	m a g y a r s á g á n a k a r á n y a
Cseh megszállás	2	20.355	19·0
% -ban	3·3	2·3	
Román megszállás	7	93.660	33·1
% -ban	11·5	10·6	
Délszláv megszállás	9	113.194	54·7
% -ban	14·7	12·9	
Osztrák követelés	—	—	—
% -ban	—	—	—
Összes követelés	18	227.209	42·6
% -ban	29·5	25·8	
A megcsorit. Magyarország	43	655.041	87·5
% -ban	70·5	74·2	
Magyarország összesen	61	882.250	76·0

Térjünk ki még ezek kiegészítéséül arra az adatra, hogy Magyarország városi lakosságából 76.6% volt 1910-ben magyarajku és 88.1% beszélt magyarul. A cseh megszállás városaiban a tót nép csak 28%-os, a román megszállás városaiban az oláhok 17.7%-kal szerepelnek, a délszláv megszállás alatt pedig a városlakók közt 22.6%-nyi szerb van: a magyarság a szintén városlakó németekkel együtt igen nagy többségen van mindenütt. A megszállt területek városi lakossága is tehát vagy magyar elemekből tevődött össze, vagy a gazdasági kultura forgalmi nyelvéhez simult. Minél előrehaladottabb és szervesebb volt ez a folyamat, annál ellentállóbbnak mutatkozhatik majd más nyelv ráerőszakolásával és más hatalom terjeszkedő vágyával szemben.

Ezért — bár a város a falu hajótöröttjeit is magához vonta s bár sok családra maga az gazdasági hanyatlást jelentett, hogy kénytelen volt városba vonulni — nincs miért azon aggódunk, hogy városiasodtunk. Az elszakított részeknek erőssége lesz a megpróbáltatás idejében, hogy magyar városai vannak, a megcsontkított Magyarország városai pedig — látszólag Budapest kivételével, amelyről azonban később szólunk — egy-egy vidék természetes központszükségletének az eredményei, amelyeknek akkor éreznők igazán a hiányát, ha nem volnának.

Ha Budapestet a megcsontkított ország népességeből leszámítjuk, még akkor is városiasabb a megcsontkított Magyarország, mint az elszakított részek bármelyike: a vidéki városok fejlődése pedig bizonyára nem szolgáltatott okot a város és falu között támasztott ellenétékre.

Ausztria viszont mai új alakulatában sokkal városiasabb a megmaradt Magyarországnál: mig nálunk városi szervezetben a nép 20.7%-a él, ott 38.5%. Ez az utóbbi adat már az 1920. év elején tartott új osztrák népszámlálás eredményeiből való s csökkenést mutat 1910-hez képest, amikor a nép 39.8%-a volt városlakó. Csökkent általában az ország népessége is, de erősödött a falusi elem. Nálunk 1920 tavaszának a népességről szóló fejezetben emlitett adatai nem mutatnak ilyen

hanyatló irányzatot, sőt városi népességünk növekedésére vallanak.

Kérdés azonban — s ez a kérdés aggaszt sok embert — melyik adat mutatja a jövő fejlődés határozottabb irányát: az osztrák-e, amely a sokkal korábban ismertté vált békének szinte már kezdi levonni a gazdasági következményeit s amelyet tömeges menekülések nem lendítettek ki annyira, vagy a magyar számlálás eredménye, mely ingatagabb alapon, ránk nézve még bizonytalannabb korszakban s a menekülők folytonos áramlása közben született meg.

A kérdés, ridegebben megszövegezve, így szól: el tud-e tartani a megesonkitott, erőforrásaitól megfosztott ország oly nagy fővárost, aminő az eddigi volt, nagyobb hatalomra, nagyobb területre és gazdaságra alapozva?

Az osztrák számlálás adatai már-már nemmel fejelnek, mert Bécs lakossága csakugyan csökkent 9.33 százalékkal, sőt hanyatlott a német fővárosnak, Berlinnek a lakossága is.

Figyelnünk kell azonban arra, hogy Ausztriának akkora termelő területe, aminő nekünk, nem maradt s arra, hogy Bécset évszázadok óta mesterségesen erősítették oly nagy birodalom központjává, amelynél a központi helyzetet sem gazdasági, sem földrajzi tényezőknél fogva nem igényelhette. A fejedelmi kegy sugara kulturális kincseket halmozott föl benne, a központosság az igazgatási, katonai és pénzügyi erőket gyűjtötte össze, de fejlődésében csak másodrangban szerepelt a gazdasági egység vonzereje.

Ezért Bécs tul is nőtt azokon a kereteken, amiket gazdasági ereje be tudott volna tölteni. Hogy szemléltessük ezt a tulterjeszkedést s közelebb jussunk Budapest jövő sorsának megvilágításához is, az alábbiakban néhány kisebb európai állam népességét és fővárosának lakosságát mutatjuk be, a főváros népét mindenütt a város közvetlen vonzókörébe tartozó s már külvárosoknak tekinthető falvakkal együtt, ha az egyesítés — mint nálunk — még nem is történt meg.

Az állam neve	Lakossága ezrekben	A főváros lakossága	
		összesen	a népesség %-ában
Belgium	7,424	720.347	9.7
Bulgária	4,338	102.812	2.4
Dánia	2,757	559.398	20.3
Görögország	2,632	167.479	6.4
Norvégia	2,358	242.850	10.3
Németalföld	5,858	271.280	4.6
Portugália	5,960	435.359	7.3
Románia	15,747	341.321	2.2
Svédország	5,522	342.323	6.2
Svájc	3,753	85.264	2.3
Jugoszlávia	13,707	89.876	0.7
Csehország	13,724	586.274	4.3
Ausztria	6,295	2,031.498	28.6
A megcsönk. Magyarország	7,482	1,069.040	14.3

A sorozatból messze kiválik Ausztria, ahol a főváros a népesség 28.6%-át foglalja magában. Sorban utána Dánia következik, egy kiválóan agrár ország, (igaz, hogy e tekintetben a legszervezetebb az európai államok között), a nép 20.3%-ának a fővárosba tömörítésével. Jóval lentebb marad a megcsönkitott Magyarország, mely népének 14.3%-át Budapestre és környékére küldte, az utána következő példák pedig: Norvégia és Belgium, amelyek még erős fővárosi tömörülést mutatnak, egyáltalán nem elijesztő példák.

Ha visszapillantunk Budapest fejlődésére, azokra az elmúlt századokra, amikor politikailag nem volt az ország fővárosa, mert Pozsonyban gyült össze a diéta, Erdély külön tartomány volt s az igazgatás összes szálai Bécsben futottak össze: úgy találjuk, hogy a város árvizek, járványok dacára mindig gyorsan népesedett. Budapestnek — a környező falvak nélkül — 1720-ban 12.200 lakója volt, 1780-ban 35.215, 1821-ben 78.599, 1851-ben 178.062, 1869-ben 280.349*. Kereskedőelem telepedett ide, mely idegen létére is megérezte a Duna könyökénél elterülő város kitűnő fekvését, a hajózás és kereskedelelem iparosokat vonzottak, aminek

* Thirring Gusztáv: Das Wachstum Budapests.

következménye volt némi hivatalnokgárda idetelepítése s íme a balpart homokján nőtt, erősödött ez a város minden külső tényező segítő ereje nélkül. Ezekre a kezdetekre kell gondolnunk, ha valami sötétlátásban Budapestet megint kivetkőztetve képzeljük a külső tényezők adta fényes köntöséből.

Budapest főváros marad, ha átmenetileg egy megcsónkitott országé is: főváros, amelynek sulyt és erőt adnak közhivatalai és igen értékes kulturális intézményei. Még a hivatalok központi létszáma sem fogna tulokat csökkenni esetleges szerényebb berendezkedés mellett sem; a kulturális intézmények legfeljebb expanzív fejlődésükben veszíthetnének, de eddigi erejük-ból semmit.

Budapest a közlekedés fontos csomópontja marad, akárhogy helyezkednek is el az új államok figurái a Dunamedence sakktábláján. Hegyek között vándorolva végig, fokozatosan táguló völgyek vizét és forgalmát fölszíva, itt fordul először neki a Duna a szabad, nagy sikságnak, hogy végig ussza azt s hogy utána dolgavégezetten ballagjon végső célja felé. Muló technikai és politikai akadályai lehetnek ugyan annak, hogy Budapest a Duna-hajózás központjává váljék; de minél inkább benépesül a folyam háta hajókkal, annál jobban emelkedik Budapestnek és pedig elsősorban ennek a városnak közlekedési jelentősége. Természetesen nem szabad álmáinkat tulmerészre csigázni: a dunai forgalomnak oly hatalmasra fejlődését, aminőt nemrég elénk rajzoltak városunk jövendő nagyságának alapjául, egyáltalán nem várhatjuk. A Duna utyonala ellenkezik a nyertermények utjával, eredeténél mások a forgalom természetes irányai, utolsó hullámai belső tengerben simulnak el: világfolyam nem lehet s világvárossá Budapestet egymágában nem teheti. Lényeges főleg az, hogy a dunai forgalom Budapestet folyton táplálja s hanyatlani nem engedi.

Budapest megmarad kereskedővárosnak is, mert földrajzi helyzete s kiépített forgalmi vonalai erre utalják. Mint kereskedőváros kezdett fejlődni s megtartotta ezt a jellegét akkor is, amikor a kereskedelem modern formái kialakultak s mikor a távoli külfölddel való

nagy összeköttetések fonalát csak közvetve, Bécs mögött tarthatta a kezében. Szerencsétlen válságaink miatt elmulasztottuk a lehetőséget, hogy Bécs közvetítésétől megszabadulva, egyenes utat keressünk a nagy piacokhoz. Közben új szomszédaink kereskedelmi politikája elterelte tölünk az árucsera nagy országutját. De Budapest kezében tudja továbbra is nemcsak a megcsontkított Magyarország árurgyűjtésének és szétosztásának a vezetését, de legalább az árurgyűjtőszolgálat egy részét az elszakított területekről is.

S vajjon megmarad-e Budapest ipari városnak? Legfejlettebb két iparágát, a vas- és gépipart és a malomipart fenyegeti veszedelem; a harmadik, az építőipar már hosszu évek óta nagy beteg. A malomiparnak a délszláv versenytől kell tartania annyiban, hogy kevesebb megörölni való gabonát kaphat a Délvidékről, a megcsontkított Magyarország gabonatermelése pedig, még ha a kis vámörölk malmok más munkára térnek is át, nem foglalkoztatja elégé nagy malmainkat. De nem foglalkoztatta megfelelően már hat éve óta sem s Budapest háborus növekvése elleneslyozta ezt. A vas- és gépiparban legértékesebb felszereléseink vannak s legtanultabb munkásaink. Ha ennek az iparágnak a helyzete most nagyon sötétnek látszik is, a város organizmusában nem képvisel oly nagy részt (a vas- és gépiparban dolgozók a főváros kereső népességének 10.4 százalékát teszik), hogy ez döntő lehetne a város sorára, annyival is inkább, mert Budapest vas- és gépipara legföljebb csökkenhet bizonyos hánnyaddal, de megszünni nem fog. Nem lehetetlen, hogy egyéb iparágakban is lesz hanyatlás (pl. fafeldolgozás), de aligha oly nagyarányú, hogy Budapestnek komolyabb visszafejlődésétől kellene tartanunk.

A főváros eddigi zsufoltsága egyébként nem volt egészsges jelenség s ha ez csökkent is a háboru alatt idetódultaknak lassu oszlásával, akkor Budapest nem fejlődésében akadt meg, hanem csak egy áltmeneti néphullám elsimulását érte meg.

Egy gazdasági folyamat — bár hatását számokban még nem tudjuk lemérni — tényleg amellett szól, hogy a fővárosok általában s így köztük Budapest is, nem

tarthatják meg az ország többi részével szemben korábbi tulzott felsőbbségüket. Ez a folyamat szinte a háboru kezdetével indult meg s folytatódik tovább is. A vidék értéktermelése s a fővárosok értékközvetítése között a nagyobb súly az előbbire terelődött s a vidék reálisabban gazdagodott, a fővárosok képzelt értékekkel zsufolódtak tele.

Ez azonban nem veszedelmes, mert a főváros boldogulásának előfeltétele, hogy jómódú vidék legyen a háttere.

Budapest jövő sorsa nagyrészt attól függ: miként tudjuk a mezőgazdasági termelést szervezni és fokozni s hogyan és mikor lehet az építőipar munkáját ujra megkezdeni.

Az ország mezőgazdasági fejlődése a fővárost is élteti, mint Dániának főnt idézett példája is mutatja; az építőipar főlledésével egyéb iparok is ujra hangsakká válhatnak.

Ha nem is zárkózhatunk el annak a gondolatától, hogy több olyan iparág, mely nyers anyagában vagy piacában nincs föltétlenül a fővároshoz kötve, veszíteni fog jelentőségből, ebből inkább azt a következetést kell levonnunk, hogy ilyen iparágak ne is telepítessenek mesterségesen a fővárosba.

A vidéknek olyan irányú indusztrializálása, amely a fővárostól nem vesz el semmi Budapestet illetőt, de a kisebb uj alapításokat közelebb viszi a termelés helyéhez, a főváros fejlődésének alig árthat, másfelől pedig tompithatja a városi és vidéki népesség összetételében való ellentéteket.

A legnagyobr szélsőségeket, sajnos, lenyirbálta már az ország megesonkitása. A kulturális szinronal tekintetében megmaradt területünk városi és vidéki népe közt nagyobb az összhang; az iparosodás folyamata körül kisebbek az eltérék; nyelvben, szokásokban szorosabb a kapcsolat.

Mig látszólag ellentétek hegyeződnek ki a város és falu közt, a higgadt szemlélő a rokonvonások erősebb kidomborulását látja. S minthogy az ellentétek csak

hangulatképek, melyeket a hullámzó érzések ma elkeseredettebben, holnap szelidebben szinezhetnek ki, a rokonvonalások pedig a tényleges helyzetnek és egymásra utaltságnak felelnek meg, remélhető, hogy a haragos szemekbe visszaszáll a régi megértő tekintet. Budapest tisztábban látja, mit ér neki a falu csöndes munkája, a vidék pedig ujra örömmel nézi a szenvedésünk éveiben is fejlődő Budapest körvonalait.

XVII.

AZ UJ SZOMSZÉDOK.

Legyőzve, megcsufolva, szétdarabolva, még mindig olyan erőseknek, vagy oly megbizhatatlanoknak látszunk-e, hogy az uj szomszédállamok, amelyek vétélkedve hizlálták magukat nagyra a mi testünkön leszaggatott értékes darabokkal, kénytelenek csoporsulni és szövetséget alkotni — ellenünk ?

Ausztria, Csehország, Románia és Jugoszlávia az uj szomszédság ; vajjon török átok lesz-e, a régi közmondás szerint, vagy pedig kifejlődhetik az idők folyamán a gazdasági együttműködés szükségénck olyan érzése, amely elnyomja a svülölködés, s a jogtalan szerzemény fölötti aggódás gondolatait ?

Kisértsük meg, hogy az uj szomszédek erőviszonnyait néhány adattal megvilágitsuk. Nehéz munka és nem lehet teljes, mert az uj határok alakítása másutt is oly szeszélyesen történt, mint nálunk s különösen idegen alig tudja a hozzá nem férhető részletadatok nélkül az egésznek a képet megalkotni. De nehéz azért is, mert a volt Ausztria kivételével a többi államok statisztikai főjegyzései a háboru előtt elég primitivek voltak, s igen sok fontos gazdasági viszonyukról egyáltalán nem tudtak tájékoztatást nyújtani. Megbizható adatok keverednek tehát teljesen ingatag számokkal ; amily ködös ez uj államok jövendője, olyan ismeretlen és bizonytalan a mai helyzete is.

Aránylag Ausztriáról tudunk legtöbbet, bár Karinthia meggyöngítése, Stájerország megcsorvitása és Tirol kettémetszése itt is tapogatózóvá teszi számításunkat. Ha a békeszerződéssel Ausztriának igért nyugatmagyarországi részek 5055 négyzetkilométer területét hozzászámítjuk, akkor is Ausztria lesz a legkisebb az ugynevezett utódállamok között, 82.610 km² terü-

letével. A legujabban tartott karinthiai népszavazás eredménye ezt a területet némileg növelni fogja.

E területen 1910-ben 6,731.787 ember élt, az 1920 elején tartott népszámlálás szerint azonban Ausztria (természetesen a követelt magyar területek nélkül, sőt a Karinthiából visszanyerendő részek nélkül) 6,067.430 lakost talált, s kilenc év alatt a népesség 3.61%-os fogását volt kénytelen megállapítani. Az ország népsűrűsége 81-ről 78-ra szállt le, a megcsontkitott Magyarországnál tehát az új Ausztria ritkább népességű lesz. Alsó- és Felső-Ausztria, valamint Salzburg népességén kívül egyéb területei ritkábban lakottak, mint a tőlünk követelt nyugatmagyarországi csik. Népességének 89.8%-a német ajku (illetve társalgási nyelvű, mint az ottani fölvételek terminológiája kifejezi), 1.9% cseh-morva, de 5.5% idegen állampolgár, aki-nek a nyelvét nem tudakolták. Az 1910. évi adatok szerint a mai Ausztriában 323 magyarajku osztrák állampolgár élne, ami elég valószinülen, mert 1890–1910 között csak Alsó-Ausztriában több, mint 35.000-en vették föl az osztrák honosságot a magyar állampolgárok közül (ebből 27.000-en Bécsben), a magyar állampolgárok száma pedig 1910-ben Alsó-Ausztriában 206.000 volt, s ebből 148.000 Bécsben élt. Ez utóbbiakból mintegy 35.000-et, az Alsó-Ausztria többi községeiben élő magyar honosok közül pedig 10.000-et magyar ajkunak is tekinthetünk. Bécs különöző iskoláiban az utolsó békés tanévben 2500 magyar ajku nö-vendék volt. A Nyugatmagyarországból követelt terület közel 80.000 fővel növelné Ausztria magyar lakosságát.

A hitfelekezetek szerint való megoszlás Ausztriában szintén nagy egyötötetűséget mutat: népének 93.3%-a katholikus, 3.5%-a protestáns, 2.9%-a zsidó, a többi egyéb apro felekezetek között oszlik meg. A görög ritus szerepe Ausztriában is jelentéktelenné vált.

A foglalkozás szerinti megoszlás azonban sejteti már Ausztria bizonytalan gazdasági jövőjét: 31.4% erejéig részesedik a mezőgazdaság, 32.9%-os a bányászat és ipar szerepe, 16% a kereskedelem és forgalom körébe tartozik, 17% a közszolgálathoz és szabad fog-

lalkozásokhoz, 2.7% pedig házi cseléd. A közszolgálati foglalkozásoknak ez a tulmagas aránya, s a kereskedelem és forgalom körébe tartozók nagy száma csak akkor nem egészségtelen, ha biztosított ipari rétegre, vagy széles mezőgazdasági alapra van fölépitve. Az osztrák mezőgazdasági népesség azonban igen kevés, ipari népességének biztosított voltát pedig — az alább elmondandók szerint — szintén ingatagnak kell tekintenünk. Az östermelő népnek 29.3%-a birtokos, 33.8%-a a birtokban segítő családtag, 28.5%-a gazdasági cseléd és 8.3%-a gazdasági munkás. A segédszemélyzetben tehát még élesebben látjuk azt a nálunk is tapasztalt jelenséget, hogy Nyugat felé az állandó alkalmazás a gyakoribb; ezt előmozdítja különben az is, hogy Ausztriában több az állattenyészlő gazdaság, amely a segédszemélyzet nagyobb lekötését kívánja meg. A segítő családtagok magas aránya pedig arra utal, hogy a birtokmegoszlás Ausztriában egyenlőtöbb, s inkább a kis üzemek felé hajlik, mint nálunk.

Nagy jelentősége a birtokmegoszlás ingadozásainak különben nem is lehet azon a csekély szántóterületen, amellyel a megmaradt Ausztria rendelkezhetik.

Amig ugyanis nálunk 60.3% a szántóföld aránya (sokkal magasabb, mint az utódállamok bármelyikében), addig Ausztria területének csak 24.8%-a a szántóföld. A népességhez viszonyítva a szántó nagyságát, az új államokban a következő arányokat találjuk: ezer lakosra csík szántóterület hektárokban:

Magyarországon	735.4
Ausztriában	307.5
Csehországban	460.3
Romániában	616.3
Jugoszláviában	422.9

A rét 13.4%-os arányával már sokkal kedvezőbbnek látszik ugyan, mint nálunk, de e művelési ágak számbavétele tekintetében Ausztria a mindenből eltérő eljárást követett — s így — mint jobban összehasonlíthatót, csak azt emelhetjük ki, hogy Ausztria szőlőterülete meglehetősen jelentéktelen, erdőállománya azon-

ban földjének 37.7%-át foglalja le, s több mint háromszor annyi, mint a mi erdőink. Ez az osztrák faiparnak és papiriparnak kedvező kilátásokat nyújt. A fontosabb termékekből való mezőgazdasági termelés Ausztriában a következő eredményeket mutatja tizedes (1904/13.) átlagban: Buzából 3.4 millió, rozsból 6 millió métermázsa volt a termés; egy főre tehát e két kenyérterményből 1.40 mm. esett, míg a megcserekített Magyarországon 3.74 mm. A kenyérellátás tehát Ausztriának minden súlyos gondja lesz; a mostani válságos időben legalább tíz milliárd korona állami terhet jelent. Az árpa hozama 2.3, a zabé 4.1, a kukoricáé 1.2, a burgonyáé 14.7 millió métermázsa. A termésátlagok buzában, rozsban s a burgonyában valamivel magasabbak voltak a magyarországiaknál, a többi terménynél gyengébbek. A cukorrépatermelés 4.2 millió métermázsára emelkednék Nyugatmagyarország termelésével együtt; anélkül 2.6 milliót tesz a régi Ausztria 60 milliós termésével szemben. A lenfonál termelése 60.000 métermázsányi, Magyarországának több mint kétszerese; a musttermés adatai az évenkénti nagy ingadozás dacára is átlag bő szüretekről tanuskodnak, mert sokkal kisebb szőlőterületről, mint a miénk, körülbelül ugyanannyi mustot nyertek, közel 2 millió hektolitert. Az osztrák mezőgazdaság tehát igen nagy kenyérmagbevitelre szorul, cukortermelése folytonos hiányokkal küzd, s leniparának is kevés nyersanyagot nyújthat.

A főbb állatfajtákat 2.4 millió szarvasmarha, 1.9 millió sertés, 318 ezer ló és közel 300.000 juh képviseli. A szarvasmarhalétszám kielégítőnek látszik, s a területhez való viszonyításban magasabb állományra vall, mint a miénk, a sertések, különösen pedig a lovak és juhok aránya azonban sokkal kedvezőtlenebb, jóllehet a sertéslétszámot kedvezően befolyásolta az, hogy Magyarországból szállított sertéseknek magyar eredetű tengerivel való ipari hizlalása nagy mértékben folyt Ausztriában. A juhtenyésztsé fejlődésének azonban Ausztriában biztos eshetőségei vannak.

A bányászat köréből a vasérctelepek gazdag termelése szembeötlő: 16.4 millió métermázsa vasérc az

évi átlagos produkción, 4.9 milliónyi nyersvasat állítottak elő, de már a kénkovandtermelés jelentéktelen (28.000 mm.), a rézerc 160.000 métermázsányi, arany, ezüstérc náluk is hiányzik, ugyszintén a kőolajtermelés. A sótermelés évi 1.5 millió métermázsányi, ami nemcsak födözi a szükégettet, hanem nagyobb (Magyarország hiányát azonban távolról sem fedező) kivitelre is lehetőséget nyújt.

A vasérc bősége Ausztriának fontos segélyforrása, teljesen kihasználnia azonban ezt az előnyt azért nem lehet, mert szénellátása annál gyöngébb. Jelentéktelen köszéntelepein kívül főleg barnaszénbányái vannak, de összes széntermelése 1915-ben alig tett 25 millió métermázsát.

Az új Ausztria tőkeszervezetére vonatkozó adatok sok hasonlóságot mutatnak Magyarországgal. Bár-mennyire is fölülmulta Bécs régen gyűjtött hatalmas tőkeerejével Budapestet, meglátszik mégis, hogy mig Budapest csakugyan központja, és pedig egyetlen központja volt Magyarország gazdasági életének, addig a régi Ausztriából hiányozván a földrajzi egység, a lazán összefüggő koronatartományok kiemelkedőbb fővárosai (Prága, Trieszt, Lemberg) külön gócpontjai voltak a hitelszervezetnek is. Igy azután a megesonkitott Ausztria és megesonkitott Magyarország hitelügyének fejlettsége között nincs sok különbség.

Ha még megemlíttük, hogy Ausztriának 7.478 kilométer vasúthálózata van, s egy kilométernyi vasuthosszuságra 11 km² terület és 900 lakó esik (Magyarországon szintén 11 km², illetve 899 lakos), akkor ugy kell találnunk, hogy Ausztria Magyarországhoz hasonlóan sok értékét elveszítette, sőt két vonatkozásban foltlétlenül súlyosabb gondokkal küzd: élelmiszerhiánya hasonlithatatlanul válságosabb és szénhiánya is sokkal aggasztóbb. A nép foglalkozási tagozódása szintén szerencsétlenebb összetételű s mert fejlett iparának sok nyersanyagát nélkülöznie kell*, a változott viszonyok között még komorabb kilátásai vannak. A volt

* Ferenczi Izsó: Német-Ausztria gazdasági létreproblémái.

Ausztriának földrajzilag heterogén területei között pedig nyomát sem látni annak az összefüggő egységnak, amely Magyarországot elszakított részeivel oly szorosan összekapcsolja.

A megcsontkötött Magyarország területét másfél-szeresen meghaladja, de déli szövetségeinek mégis sokkal kisebb az új cseh köztársaság. Kompakt földrajzi egységgel nem lehet vádolni; a Morva déli folyásánál tud csak egybesimulni a két külön rész, amelyet a Kárpátok széles háta választ el egész hosszában egymástól. Csehországban 142.252 négyzetkilométer területen 13.724.453 ember él; a 96 fönyi népsűrűség (amely különösen Sziléziának és a korábbi Csehország-nak sűrű lakosságából alakul ki), jóval nagyobb, mint az utódállamok bármelyikéé.

A nyelvi egység szintén nem erős oldala az új köztársaságnak. Cseh-morva lakossága 45.9%-os; ha a tótokat, akik a megszállás óta 12.4%-kal szerepelnek az új állam népében, hozzájuk számítjuk is, még mindig kisebb marad az uralkodó faj, mint volt a régi Csehországban. Ám tudjuk, hogy a tótok nyelve nem azonos a csehekével, s a tót — mint cseh tudósok is elismerik — külön faj; a megszállás óta hangoztatott panaszaik szintén arra vallanak, hogy a tót is egyik kisebbségi nemzetisége lesz Csehorszignak. Ily kisebbség pedig akad még több is: a német 27.5%-os arányával, mely különösen Csehországban tekintélyes, s nálunk is a tót nyelvterületen alkotott szigeteivel ellenálló tudott lenni, továbbá a magyar 7.9% erejéig, közvetlen alkotórészeként a nagy magyar nyelvterületnek, s a völgyekben messze felnyulva a tót etnikum körébe is, a ruthén 3.2 százalékkal, szintén egy tömegben, végül a lengyel 2%-kal, ugyancsak szomszédos fajrúkonakra támaszkodva.

A hitfelekezeti megoszlás — ha csak a cseh egyházkiérlete a katholicizmust ketté nem bontja — már jóval egységesebb: 89.9% a katholikus, 7.1 a protestáns és 2.7% a zsidó. A protestánsok és a zsidók kétharmadrészbén a megszállott magyar terület révén kerültek Csehország alá.

A nép foglalkozásában a legszélesebb réteget az östermelés képezi, 41.9%-os arányával, 33.9%-ot foglal el a bányászat és ipar, 10.5% esik a kereskedelem és forgalom körében dolgozókra, 12.1% a közszolgálatra és szabad foglalkozásokra. Föltétlenül arányosabb megoszlás, mint Ausztriáé; a hódítás az addig kevessé képviselt östermelő lakosságot erősíti meg leginkább — az ipar korábbi tululyával szemben.

Az östermelő nép további megoszlásában a birtokosokra 33.2% jut, a segítő családtagokra 32.2, a mezőgazdasági cselédekre 20.8, s a napszámos-elemre 13.6%.

A segítő családtagok nagy száma a kisbirtok-típus elterjedt voltára vall, s a Magyarországból megszállt részen csakugyan a kisüzem az uralkodó. A mezőgazdasági tiszttiselők elég magas aránya azonban másfelől azt mutaja, hogy főleg a volt Csehországban a sok kisbirtok mellé jelentékeny nagy üzemek is járulnak.

A szántóterület 6.3 millió hektárjával, mint fontebb láttuk, jóval kedvezőbb Ausztriánál; a szántónak több, mint egyharmada a megszállott magyarvidéken fekszik. A rét, melynek fele magyar területen van, 9.3%-kal vesz részt Csehország földjében. A 4.7 millió hektárnyi erdő teljes 33%-ot képvisel; az erdőterületnek több mint felét a Kárpátoknak felénk hajló lejtőin kapta az új cseh állam.

Jóval kedvezőbbek a mezőgazdasági termelés kilitásai, mint Ausztriában, jelentékeny részben szintén azért, mert a cseh térképet kicifrázó olló a magyar rónára is bekanyarodott.

A cseh állam átlagos buzatermése 9.9 millió, rozstermése pedig 15.1 millió métermázsára tehető, egy főre tehát 1.82 mm. kenyérmag esik. Az árpa 15.1, a zab 12.7, a kukorica 1.9, a burgonya 74.2 millió métermázsát ad. Csehország szakszerű mezőgazdasági üzeminek tudható be, hogy a termésátlagok a kukorica kivételével, amely ezen a zordabb vidéken nem igen diszlik, magasabbak, mint akár Magyarországon, akár Ausztriában.

A szőlőtermelés a cseh köztársaságban csak 26.000 hektáron folyik, s mintegy 330.000 hektolitert ad; az átlagtermés középhelyen van Magyarország és Ausztriáé közt.

Fontosabb a lentermelés, mely közel 240.000 métermázsa lenfonalat ad, s a textiliparnak jó támaszul szolgál; még jelentősebb azonban a cukorrépatermelés, amelynek átlagos eredménye 72.5 millió métermázsa Csehország korábban is fontos répatermelő (s cukorfeldolgozó) terület volt, s minden nyereség, amihez a háboru után jutott, répában gazdag és cukoriparban fejlettvidék.

Az állatállomány szintén értékes; 4.6 millió szarvasmarhájával Csehország aránylag legjobban van ellátva a környező államok között; a 2.6 millió sertés, 700.000 ló és 1.4 millió juh a területhez viszonyítva már alatta marad a magyarországiaknak. A juhállomány 86.6%-a különben a megszállt magyar területre esik.

Csehország kedvező mezőgazdasági helyzetét csak erősíti a bányatermékekben való gazdagsága. Igaz, hogy sója kevés van, 620.000 métermázsa, ásványolajat mintegy 40.000 métermázsát termel, rézérce nem egész 100.000 métermázsányi, de vasércet 19.2 milliónyit termelhet, kénkovandot 617.000 métermázsát s nyersvasat 11.3 milliónyit, végül 1.1 millió métermázsa arany- és ezüstércet is aknáz ki. Föl kell azonban jegyeznünk, hogy a sótermelés kizárolag Magyarországból elvett területen folyik, kénkovandot, rézérceket szintén innen szereznek, az arany- és ezüstércnek, valamint a vasércnek közel fele a magyar föld mélyéből kerül ki, s csupán a nyersvas előállításában lesz az Ausztriából nyert részeknek most is döntő szerepe.

Az ásványi kincsek feldolgozásához bőséges szénforrások állanak az új köztársaság rendelkezésére: 375.3 millió métermázsányi széntermelésből (itt mindenütt békéidőbeli termelést értve) 142.7 millió a köszén. Hogy Csehországnak ezenkívül vizienergiái is vannak, s Magyarország kiépíthető vizierői is javarést a cseh megszállás területére esnek, az ismeretes.

A fejlett cseh ipari életet aránylag nem nagy hitel-szervezet mozgatja. A hitelintézetek saját tőkéje 825.8 millió korona, amelynek segítségére 7 milliárdos idegen tőke sietett, 3.9 milliárd erejéig takarékbetétekben, 1.8 milliárd erejéig záloglevelekben elhelyezkedve. A hitelintézetek összes aktivái 7.9 milliárdra rugnak, amelyek sorában igen nagy tulnyomósága van a jelzálogkölcönöknek, 3.8 milliárdtal; a váltótárca s az értékpapírüzlet — egyenkint 0.9 milliárdtal — jóval alárendeltebb jelentőségű.

A magyar területek megszállása Csehország vasuti hálózatát 13.697 km.-re növelte. A földterülethez viszonyifva magyar területen kétszer oly sürű volt a hálózat, a népességhez viszonyítva majdnem oly sürű; ez az egész új köztársaság vasutvonalait gazdagabbnak mutatja, mint aminő Ausztriáé és Magyarországe marad.

Ahogy ezekből a szórványos adatokból látszik, Csehország a nyertes fél előnyei! ügyesen kihasználta s eddigi fejlett gazdasági életét oly értékekkel gyarapította, amelyek vagy szerencsésen kiegészítik azt, ami je már volt, vagy kisegítik abban, amit eddig nélkülözött. Ha a faji és földrajzi egység meg volna, talán sikerült alakulatnak lehetne mondani új szomszédunkat. De ahogy a gyöngén összekapcsolt Ausztriának szét kellett hullania, bár területén minden gazdasági kincs akadt, ugy nem lehet tartós ez a kapcsolat sem, amely heterogén vidékeknek különböző hajlamú népeit akarja összefűzni. Ausztria kapcsolata oly időben kezdődött, amikor a gazdasági élet fejlettlenebb volta mellett az igazgatás és katonai erő már bizonyos összekötő fonalakat tudott létesíteni: kiélezettebb faji és gazdasági életben már nehéz ily primitív fonalakat is szóni. Amint a német hegemonia nem tudott tartósan a csehek fölé kerülni, a cseh hegemonia sem birja összeragasztani a szétkivánkozó részeket.

Nem szabad azonban felednünk, hogy Csehország földjének és ásványi kincsinek gazdagságában olyan előnyvel bír, amelyet átmenetileg, mint nyertes fél is, nagyon kihasználhat a maga erősítésére, s kitolhatja vele a bomlás processzusát.

Kevesebb tájékoztató adatunk van a déli két szomszédról, Jugoszláviáról és Romániáról.

A délszláv állam 251.205 négyzetkilométer területével nagyobb, mint Magyarország és Csehország együttvéve; 13.080.649 fönyi lakossága azonban kisebb Csehországénál; népsűrűsége 52 fönyi négyzetkilométerenkint. A külső formában a délszláv állam kerekább s összefüggőbb ugyan, mint a cseh köztársaság, de földrajzilag szintén heterogén, s az alpesi nyúlványoktól a Balkán-hegységig sok össze nem való elemet foglal magában. Hogy északi határa más állam területével egybeolvadó sikság, az nem kis gyöngesége az új alakulatnak.

Ha a lakosságot fajok szerint vizsgáljuk, kikerekedik ugyan a délszláv többség, de szerbnek, horvátnak, szlovénnek, mohamedán-bosnyáknak, bunyevánnak az összetevésével. Sulyos vegytani probléma lesz, hogy ezek az elemek csakugyan tartósan egyesítethetők-e? Sorrend szerint így alakul Jugoszlávia nemzetiségi képe:

A szerbek 39.2%-ot alkotnak (a régi Szerbiában 63.9%-os arányukkal csakugyan föltétlen és egységes elsőbbségük volt), a horvátok 21.4, a szlovének 8.3, a bolgárok és macedónok 5.4, a bosnyákok 5.1, a németek 4.6, a magyarok 4.5 százalékot s ezeken kívül még mindig 11.1%-os egyéb népfaj lakja az országot.

Ha az új államnak azokat az egyes darabjait külön nézzük, amelyekről a háboru után összetevődött, mindegyiknél megtaláljuk az okot, amely ott a jövő nemzetiségi kérdést kiélezheti. A magyar és német elem az egész államban csekély ugyan, de az észak felé szabadon érintkező, Jugoszlávia többi részeitől pedig természetes határokkal elválasztott eddig magyar területen erős abszolut többséget alkot. Ujszerbiának a bolgár és macedon kérdés, Isztriának a német és olasz kisebbség, Bosznianak a mohamedán-bosnyák elem okozhat főfájást, nem szólva arról, hogy Horvát-Szlavonországban a horvátokat a szerbektől a néha lappangó, de gyakran szenvedelmesen kitörő faji antagonizmuson kívül igen éles vallási különbség vá-

hasztja el, az ott erősebb kisebbséget alkotó magyar és német elemhez pedig vallási kapcsolat füzi.

A hitfelekezeli megoszlás mérlegén az orthodox görög vallás nyom legtöbbet, 52.2%-os arányával, de csak magában Szerbiában és Montenegróban képez abszolut, Boszniaban pedig viszonylagos többséget; a katholikusok 40.3%-os részesedésükkel pedig a többi csatolt részek uralkodó vallását alkotják, csupán Boszniaban nem, ahol a mohamedánok aránya magasabb. A protestánsok 1.8, a zsidók 0.5, az egyéb vallásuk (főleg mohamedánok) 5.2%-kal tarkítják az új állam vallási megoszlásának képét. A nép foglalkozási tagozódása elég primitív képet ad. A lakosság 79%-a óstermelő, 9.2% jut az iparosokra és bányászokra, 4.7% a kereskedelemben és forgalomra, 6.3% a közszolgálati és egyéb értelmi munkára. A megszállt magyar terület nagyot lendített az utóbbi három foglalkozási csoport szerepének.

Jugoszlávia földjéből 28% szántó, 28.2% erdő, 14.9% nem termelő terület. Az első két tipusan Szerbia nagyon nyert, szántót főleg Magyarországból és Szlavóniából szerezvén, erdőt Bosznából és Horvát-Szlavonországokból; a balkán háború utáni saját területének 47.7%-a terméketlen volt. A szőlőterületet nemcsak a tölünk elvett részek, hanem főleg Dalmácia, s azután Isztria segítenek gyarapítani. Montenegró adatai ebből az összeállításból hiányzanak, de tudjuk, hogy ott nagyobb mezőgazdasági művelés nem folyt.

A délszláv állam új területén 15.9 millió métermázsba buza és 1.8 millió rozs terem meg, a mi kenyértermékeinkből tehát egy főre 1.35 mm. esik. Hozzá kell azonban tennünk, hogy a lakosság egy része itt (és Romániában is) nem annyira buza- és rozsfogyasztó, mint inkább kukoricataplálékkal él; kukoricát pedig a régi Szerbia is bőven termelt, Horvát-Szlavonországokban elterjedt a művelése, a megszállt magyar területek pedig elsősorban kukoricatermelők, ugy hogy évi 28.8 millió métermázsára lehet kilátás. Az árpa 3.2, a zab 4.7, a burgonya 12.1 millió métermázsát igér. A termésátlagok természetesen mindenütt jóval

alacsonyabbak, mint többi szomszédainknál, mert a megszállt magyar rész dus termése nem tudja ellen-sulyozni a többi, meddőbb terület sovány aratását.

Mint bortermelő ország azonban Jugoszlávia elég számottevő lesz, 250.000 hektár beültetett szőlőterüle-tével, s 3.3 millió hl. musttermésével. A cukorrépából 4.9 millió métermázsát várhat, háromötödrészben a magyar területek elfoglalása folytán; lenfonáltermelése pedig főleg Horvát-Szlavonországok csatlakozása következtében emelkedik 63.000 métermázsára.

Az állatállomány a földterület egyenlőtlen volta miatt nem nagy, bár némely fajtákból itt-ott elég bőség mutatkozik. 4.6 millió szarvasmarha lehet Jugoszláviában, 3.8 millió sertés, 1.1 millió ló és 9.6 millió juh és kecske. A területhez viszonyítva egyéb szomszédaink portája a juhok és kecskék kivételével mind jobban föl van szerelve állattal.

A föld mélye még sok rejtett kincset takarhat; adataink szerint azonban az eddig folyó bányászati termelés kisebb jelentőségű. A sótermelés 440.000 métermázsára rughat, s főleg Boszniaban folyik; Szerbia s kis hányadban Krajna is arany- és ezüstérzetet aknáz ki, 11.8 millió mm. erejéig; a szerb rézérctermelés csak 40.000 métermázsát ér el, a kénkovandtermelés 224.000 métermázsát. Vasérctermelés főleg Boszniaban folyik, 5.5 millió métermázsányi mennyiségen; ugyanitt nyersvasat is előállitanak, 2.5 millió métermázsát. A szénprodukció megközelíti a 20 millió métermázsát, ebből azonban 18 millión felüli a barnaszén, s közel fele Boszniahóból ered.

A délszláv vasuti hálózat 7.520 km.; ebből Horvát-Szlavonországokban s itthon magunk építettünk mintegy 4.200 kilométert, nem szólva a bosnyák vasutakról, amelyekbe szintén nagyobb tőkét fektettünk. Szerbia gyér vasuti hálózatát ezzel ugy a népességhez, mint a területhez viszonyítva sürűbbé tettük.

A délszláv állam a föntiek szerint elsősorban mezőgazdasági jellegű, de még ezen a téren is komolyabb termelés leginkább a magyar, német és horvát nyelvterületeken folyik. Az állami élet alapja e három műveltebb és differenciáltabb nép szorgalmán és va-

gyonosságán alapszik. S minthogy mindegyiket vallási különbségek választják el az orthodoxiától, továbbá számonkövető műveltségi eltérések is (1900-ban a szerbiai 6 éven felüli lakosság 20.3%-a tudott írni és olvasni, a horvátországi horvátoknak pedig 44.8%-a) s minthogy végül a magyar és német elemet (kis részében a horvátot is) természetes földrajzi határok is elválasztják az állam többi részeitől, nehéz lesz annak a szerkezetnek egyensúlyban tartása, ahol a súlypont a szerkezet szélén van.

A szerbeknek a Duna-vonaltól délre húzódása, amely állandóan tart, olyan világtörténelmi és faji kényszer hatásaképpen, amelyet utjában feltartóztatni a most lefolyó háboru sem tudhat, szintén arra késztheti majd őket, hogy a Duna-vonalat, amelyen felül sem számbanileg, annál kevésbé kultura tekintetében nem versenyképesek, előbb-utóbb feladják.

A magyar terület birtoka azonban a délszláv állam részére átmenetileg kétségtelenül nagy nyereséget jelent, mert jó export-lehetőségeket kinál. Nagy előnye továbbá az új államalakulatnak a tengerpart, ha ezt az olasz vetélykedés és kereskedelmük szervezetlensége folytán nem is tudják eléggé kihasználni.

A negyedik szomszéd, területben és népességen egyaránt a legnagyobb az utódállamok között, Románia. A háborús osztalékból neki jutott legtöbb, s 297.405 négyzetkilométernyi területével, 15.746.832 lakosával erősen megkétserezte eddigi hatalmát. Az 53 fönyi népsűrűség nem több, mint az eddigi Romániaé; a tőlünk elfoglalt területek ritkább népességek, Bukovina ellenben sűrűbben lakott terület.

A nyelvi egység Magyarország és Ausztria után itt van meg legerősebb, amennyiben a nép 66.7%-át román ajkuak teszik. A legerősebb kisebbség a magyar, 11.9%-kal, azután az ukrán és orosz jö 6.6%-kal, majd a német 5.3, a bolgár 2.2%-kal. A román ajkuak fölénnye azonban csak a régi Románia területén igen nagy — bár itt a magyarságnak mintegy 150.000 fönyi száma szinte egészben el van hallgatva; az ujabban elfoglalt részeken mindenütt jelentékeny kisebbségekkel állanak szemben.

Ugyanez áll a felekezeti megoszlásra is, amely különben Románia mostani nagy területén a következő arányokat mutatja: az orthodoxa hívei közé tartozik 70.1%, katholikus a nép 16.3%-a, protestáns 6.9, zsidó 5.5%.

Annál egyöntetűbb a foglalkozások megoszlása: 80.2% esik az östermelésre, a bányászat és ipar 8.1, a kereskedelem és forgalom 3.7, a közszolgálat és egyéb értelmi foglalkozás 6.9%-kal részesedik. Az ipar, kereskedelem és forgalom szerepe a régi Romániában sokkal alárendeltebb volt; az új hódítások nélkül az östermelés még kizárolagosabb lenne.

Besszarábiáról nincsenek megbízható adataink a földterület művelési ágairól; Románia többi része nem mutat kedvezőtlen képet, mert 40%-os a szántó aránya, 26%-os az erdő (itt a Magyarországtól elvett területek javították nagyon a helyzetet), s 14.4%, tehát a délszláv állammal valamivel kisebb a nem termő terület.

A buza- és rozstermésből egy főre 2.66 mm. esik, amennyiben a buzatermés 39.6 millió, a rozs 2.4 millió mm.; a lakosság egy része azonban itt is a kukorica felé fordul hajlandóságaival, amiből 41.7 millió a valószínű termés. Az árpa 7.1, a zab 7.8, a burgonya 9.6 millió métermázsa termést adhat, a termésátlag buzában Magyarországét is felülmúlja. A délszláv állammal szemben Románia gazdag mezőgazdasági termelésének nagy előnye, hogy főleg magából a centrumból ered, a régi Romániából. A cukorrépa termelése is elég nagy volt Romániában, de itt a megszállott magyar területek megkétszerezik az eredményt s így 6.4 milliós évi termelés alakul ki. Bortermelés 117.000 hektáron folyik, s 2.2 millió hektoliter mustot ad; lenfonálból 44.000 métermázsát produkálnak.

Románia területéhez mértén a délszláv államéval körülbelül egyező állatlétszámmal bír, csak sertésekben szegényebb, 5.5 millió szarvasmarhája van, 3 millió sertése, 1.8 millió lova s 10.3 millió juha. A magyar terület megszerzése mindegyik állatfajtánál nagyon számbavéhető nyereséget jelent.

A kőolajat és sót kivéve, a bányászati termelés egyéb ágaiban még nagyobb fontosságu volt Romá-

niára, hogy magyar földet hódítson el. Az évi 13.3 millió métermázsás kőolajtermelés volt ez ország eddig gazdagodásának is egyik fölőmozdítója, ehhez csekély mennyiség magyar területről is járul, s ugyancsak magyar földről szerzi a földgáz bőséges forrásait is. A sótermelés 3.4 millió métermázsát szolgáltat; ebből 1.9 millió magyar területről ered. A 2.5 milliós arany- és ezüstérc, a 0.5 milliós kénkovandtermelés, a 3 millió vasérctermelés s az 1.7 milliós nyersvasclőállítás már minden magyar területről nyert ajándék. A széntermelés 25 milliós mennyiségből is 1.6 millió ered csak Románia régi területéről, a többi magyar föld kincse, s magyar szorgalom tárta föl.

A 10.158 kilométer vasuti hálózatból 5.262 kilométernyi hosszúságban magyar területen futnak sinek; a bukovinai vonalak aránylag még sűrűbbek.

Románia még kifejezettenben mezőgazdasági állam, mint Jugoszlávia, de gazdagabb, s központi területében is fejlődésre képesebb. Ez, továbbá kőolajforrásai, valamint tengerpartja, melyet hosszabb idő óta bír, nagyobb energiakifejtésre képesítik. A háborúban nyert területei közül Bukovina és Besszarábia elégé összefüggnek vele, bár könnyen le is szakíthatók: Románia kelet felől nincs elégé védve természetes határok által.

Nyugat felől annál jobb védelmet nyújtott a Kárpátok hegylánca: amit azonban a hegyláncon túl most nyert, az nehéz lesz megtartania, vagy szorosabb kapcsolatokkal fűznie magához.

Annál nehezebb, mert a földrajzi tilalomfán kívül kulturális és gazdasági különbségek is terősen elválasztják ezt a részt a többitől.

A kulturális különbségekről már említést tettünk: a megszállt magyar területen a kis számbeli többséget képező oláh elem sokkal alacsonyabb nívója, mint a magyar és német, de mégis magasabban áll, mint romániai fajrokona. A gazdasági foglalkozások értelmiségeben az oláh alig vesz részt, Románia csekély ipari rétegét figyelemremélő arányban magyarok alkotják, s a 15 milliós állam igazgatására Romániának nemcsak most nincs elég intelligenciája, hanem középiskolái ezentul sem tudnak megfelelő új sarjadékot nevelni.

Mindegyik hódító új szomszéd zsákmányát kese-rűvé teszi néhány olyan vonás, amelyet nem tudnak le-törülni térképükön. Csehország ipari előnyei, Romá-nia mezőgazdasági ereje nem lesznek képesek tartósan ellensúlyozni azt, hogy egy, a szellemi és gazdasági kulturában egyaránt előrehaladt faj a földrajzi helyzet segítségével is centrifugális törekvéscket fejthet csak ki új államukban.

Keserű sors magunknak is, a szomszédok álmát nyugtalanítani. De nem mi kerestük, legszívesebben dolgoznánk békén a magunk portáján, másuktól sem zavarva.

XVIII.

NÉHÁNY TANULSÁG.

Vajjon teljesen vigasztalan-e az a kép, amelyet a megcsontkitott Magyarország letarolt, szétdarabolt mezőin végigkalandozva, az elveszett értékeket és a meg-hagyott erőforrásokat vizsgálva, nyerni tudunk?

Ahogy eddig a helyzetet vázolni igyekeztünk, minden erőtartalékunk mellett ott kisért néhány fájdalmas és bizonytalan kérdés: ki tudjuk-e ezt használni a magunk javára? És minden romokba döntött és elszakított értékünk mögött mégis ott dereng valami halvány reménység: hátha termékeny, új életet tudunk kicsikarni itt is?

Kiséreljük meg pár szóval összefoglalni azt, amit Magyarország nem széteső, hanem erőszakkal szétválasztott részeinek szemlélésénél tapasztaltunk.

Kétféle válság van ma: az, amelyik a világkatasztrófából eredve, egész Középeurópa gazdasági életére ránehezedik, és az, amely a mi külön szerencsétlenségünk. És kétféle magyarság is van, illetőleg kétféle a sorsa a magyarságnak: más a mi végzetünk, akik a szétszabdalt organizmusban élve kesergünk a leváló részeken, és más azoké, akik tölünk eltépve, messzirol, egyre elhalóbb hangon sirnak utánunk.

A megcsontkitott Magyarország, bármennyire ellenséges gyűrű által van körülvéve, bármily termelési, pénzügyi nehézségekkel küzd is, és bármennyire bénává lett is azért, mert értékes tagjaitól megfosztották, mégis összefüggő egész, s idegen hatalmaknak közvetett nyomása alatt szenved ugyan, de a legtöbb viszonylatban önállóan intézi a sorsát, a maga belátása szerint, amennyire a belátást szembe lehet szegezni a mai idők viharos árjával.

Mint állam a legtöbbet veszítettük, ami veszthető volt; de megmaradt mégis egy dárabka földünk, amelybe kapaszkodva igyekszünk kivárnai a jobb időket.

Akiket azonban elszakítottak tőlünk, azok sokkal jobban vannak sujtva, mert idegenbe kerültek, nemcsak az önálló rendelkezésnek, hanem szinte a panaszairól való hiradásnak lehetősége nélkül is.

Ha a Bánságban bővebb a kenyér, ha Trencsénben fürgébbek a vonatok, s Déván hozzáférhetőbb a szén, mégis a mi helyzetünk a jobb, s azoké számanatóbb, akik kivül rekedtek szük határainkon.

Nem érzelmi okok csupán, amiért ezt a különben oly egyszerű igazságot annyira hangsulyozni kell, hanem főképen gazdaságiak. Talán hamar eljöhét az idő, amikor megvásárolhatjuk ujra termékeinkért Gömör vasát, Máramaros sóját, Csik erdeit. Látszólag helyreállítottuk a gazdasági összeköttetést, s mégis tökéletlen marad egész szervezetünk, Gömör, Máramaros, Csik népe nélkül.

Energiánkat nagyon kemény próbára teszi az, hogy lesújtott helyzetünkbeli talpra tudunk állni, de ennél az erőfeszítésnél ott kell járni mögöttünk a szigorú gondnak, hogy ezen kívül még a sokkal jobban szennyező véreink talprasegitése is a mi feladatunk. A szervezkedésnek, önsegélynek annyi eszköze hiányzik náluk, ami nekünk rendelkezésünkre áll, hogy a munkamegosztás csak az lehet: néma türelem s szívós kitartás az ő részükön, mint tették azt a lengyelek hontalanságuk hosszu idején, másfelől pedig megfontolt, okos erőgyűjtés a mi részünkön.

S mert vannak, még pedig éppen véreink közül, akik nálunk rosszabb sorsban vannak, mi, szegény jobb helyzetűek, a kishitűség minden árnyalata nélkül tekintsük a mai állapotot erőkifejtésünk és mentőakciónk jövő alapjául.

Kishitűség nélkül, de tulsiagba vitt bizakodás nélkül is.

Bár megcsenkitottak, az mégis előnyünk, hogy ezzel az irredenta folyama megfordította az utját. Eddig Magyarország épsegét ostromolták a környező államok, szítyva itt lakó fajrokonaik nagyratörését, elégedetlenségét, elkvánkozását: ezentul, ha magunk semmit sem mozditanánk, uj szomszédainknak kell előbb-utóbb megérezniök a mienknél sokkal sötétebb

végzetet: hogy mit jelent az, ha magasabb kulturáju faj nagyobb tömegét a szerepléstől félreszorítva, elnyomva, elégedetlennek növelve tartanak határaik között, a bomlás biztos csírájaként.

Ami pedig a kétféle válságot illeti, az európai nyomasztó helyzetből egymagunk ki nem kerülhetünk, annak minden baját, mint az európai közösség egyik apró tagjának, a többivel végig kell szenvednünk. Azok a beteges kilengések, amelyek a győztes államok gazdasági helyzetében most is mutatkoznak, jelzik a válságok folytatását. A világforgalom utjainak teljes megnyitása, a világtermelés egyenletesebb szétosztása indithatja meg Európa helyzetének megjavulását.

Melyik ponton és mikor következik ez be, s a gyorsan muló hónapok milyen új recidivákat okozhatnak, azt előre megmondani nem lehet.

Magyarország jövő sorsát ez a még el nem mult veszély egyelőre kénye-kedve szerint dobálja.

Máról-holnapra elővett eszközökkel, rövid lejáratú tervekkel lehet csak ilyen viszonyok között az ország gazdasági és társadalmi politikáját irányítani, s az a legnagyobb stílus politika, amely az apró lehetőségek e kényszerű összevisszáságába is, ahol lehet, bele tudja erőszakolni az ország fokozatos erősítésének szerves gondolatát.

Az erősítésnek — s ez már a saját válságunk — nagy akadályai és elég biztató lehetőségei is vannak.

Nagy akadály népességünk és gazdaságunk legyöngült állapota, a vérvesszés országunk megesonkitása miatt, s a gazdasági verseny, amelybe most oly kedvezőtlen kilátások mellett kellene indulnunk.

Nagyobb akadályok ezek, hogysem ez a nemzedék megyyőzné, s ha minden térrre szétforgácsoljuk maradékenergiánkat, egyiken sem tudunk tartós sikert elérni.

Ezért látszik legfontosabb főadatnak, — amely minden programon keresztül vonuljon, — először a népanyagnak a javítása, erősítése, azután s eközben a termelő munka utjainak az egyengetése. Népből egyáltalán, terményből alig lesz egyelőre szétosztani való fölöslegünk, ha a látszat talán az ellenkezőt mutatná

is; inkább le kell tehát mondanunk azokról az örömökről, amelyek a fölöslegek ellenében a külföldről felénk áradnának.

Kedvező termések esetén néhány év kérdése lehet csupán, s mezőgazdaságunk annyira megerősödhetik — s ezzel az ipart is ugy lélekzethet juttatja —, hogy visszatartott vágyainkat jobban kielégíthetjük, s a gazdasági érintkezésekbe sokkal nagyobb súlyal szólszhatunk bele, mintha legyöngülve, megcsorbult erővel már most futni kezdjük a versenyt s mihamar ki-dülünk.

Nem vonhatunk természetesen falat magunk köré, nem zárhatsunk ki olyan árukat, amelyekre föltétlenül szükségünk van s nem tarthatunk vissza olyan termelvényeket, amelyeknek összehalmozása ill fölösleges. Semmi elvet sem lehet ma oly nyileggenesen keresztülvinni, mint ahogy az kivánatos volna.

Sőt válságos helyzetünk hozza magával, hogy a kényszerű engedményeknek hosszu sorozata löki majd jobbra-balra a kitűzött irányvonalat.

Mégis minden tanulság arra mutat, hogy — ha koncessziók utvesztőjén is — az egészséges nép, a dolgozó találó munkás, a télen is elfoglalt földműves, a minden kis haszonért lehajoló s mégsem nagyigényű tőke irányában találhatja meg Magyarország leghamarabb azt, amit most elvettek ugyan tőle, mint részleteiben eddig is nem egyszer, ami azonban mégis visszakerül hozzá, mert ő illeti meg az Idők végetéig.

TARTALOM.

<i>I. A föld</i>	<i>5</i>	Gazdasági cselédek és munkások	90
Terület és népsűrűség	6		
A megmaradó részek	8		
Az elszakítottvidékek	9		
Művelési ágak	14		
<i>II. A nép.</i>	<i>18</i>		
A népesség anyanyelve	18		
A magyar nyelv ereje	21		
A belső vándorlás utja	25		
A népesség fejlődése	27		
Hittielekezetek	29		
<i>III. Népesedés, közigazságügy</i>	<i>34</i>		
Az elmaradt születések	36		
A jövő nemzedék hiánya	38		
A háborús halottak	41		
Népbetegségek	42		
Vándorlás	46		
<i>IV. Népességi és szociálpolitika</i>	<i>48</i>		
A munkásosztály	48		
A tiszttisztviselő-osztály	50		
A néperő gondozása	52		
Közélelmézési politika	54		
Lakáspolitika	57		
Harc a tüdővész ellen	57		
Küzdelem a születési szám emeléséért	62		
<i>V. Birtokviszonyok</i>	<i>67</i>		
Birtokmegoszlás 1895-ben	67		
Birtokforgalom	71		
A szántóföld megoszlása 1918-ban	74		
A birtokos-népesség	83		
<i>VI. Mezőgazdasági termelés és állattenyésztés</i>	<i>94</i>		
A főbb termények területe	95		
A szántóföld egyéb terményei	99		
Terméseredmények	103		
A termés és szükséglet mérlege	106		
Szölömiivelés	109		
Erdők	111		
Állatlétszám	112		
<i>VII. Birtokreform. Mezőgazdasági politika</i>	<i>119</i>		
A termelés válsága	119		
A birtokaprózás nehézségei	120		
Telepítésre alkalmas néprétegek	126		
Az állattenyésztés fontossága	127		
A föld szaporítása	128		
Szövetkezeti szervezkedés	131		
<i>VIII. Bányászat, szénválgásig</i>	<i>133</i>		
A bányásznépesség	133		
Az elveszített bányatermékek	135		
A vasérc hiánya	138		
A szénválság	139		
Vízierőink	144		
A tőzegtelepek	146		

IX. Ipar	147	Uj alapítások és töke-emelések	226
Iparosnépesség	147		
Ipari vállalatok	149	XIII. Az állam pénzügyei	230
Az élelmezési ipar	154	Egyenes adóteher nem-zotiségenkint	231
A vas- és gépipar	158	Némely adónem az ország megosztása szerint	232
A vegyészeti ipar	162	Külföldi adósságok és követelések	233
A fonó- és szővőipar	164	Az állam adósságai	234
A ruházati ipar	166	Az 1920/21. költségvetés	235
A faipar	168		
A kö- és üvegipar	170		
A bőripar	171		
A papiripar	173		
A sokszorosító ipar	174		
Iparpolitika	175		
X. Kereskedelem	177	XIV. Egyház és iskola	237
Kereskedőnépesség	177	Egyházaink vesztesége	237
Külkereskedelmünk a háboru előtt	178	A kisdedűvök	241
Nyugatmagyarország szerepe Ausztria élelmészésében	184	Az elemi iskolák	243
A háborús forgalom	191	Iparos- és kereskedőinas-iskolák	245
Kereskedelmünk 1920 első felében	192	Polgári iskolák	246
XI. Közlekedés	196	Felső kereskedelmi iskolák	247
Közlekedési népesség	196	Középiskolák	248
Tengeri és folyamhajózás	198	Főiskolák	249
Vasúthálózat	200	Elemi műveltség	249
Az elveszített csomópon-tok	202	Magasabb műveltség	250
A közutak szervezete	204	Kulturpolitika	253
Posta és távirda	206		
XII. Tőkeszervezet	207	XV. Értelmiség és mun-küsság	255
Bankok és takarékpénztárak	209	A tisztviselőlétszám növekvése	257
Hitelszövetkezetek	213	Menekült tisztviselők	260
Nemzetiségi pénzüntéze-tek	217	A jövő elhelyezkedés	261
Földünk jelzálogterie	218	Az ipari munkahiány	263
Ipari részvénytársaságok	221		
Szakszövetkezetek	224		
A szövetkezeti mozgalom fejlődése	226	XVI. Város és falu	267
		A városi és vidéki népesség	268
		A fővárosok szerepe	271
		Budapest sorsa	272
		XVII. Az uj szomszékok	277
		Ausztria	277
		Csehország	282
		Jugoszlávia	286
		Románia	289
		XVIII. Néhány tanulság	293

BENEDEK ELEK

©

ÉDES ANYAFÖLDDEM!

EGY NÉP ÉS EGY EMBER
TÖRTÉNETE. KÉT KÖTET.

Akülföld gazdagon ontja az érdekes memoárirodalom kincseit; nálunk évtizedek multak el anélkül, hogy valamely hasonló munka a közönség elé került volna. Most megszólal irodalmunknak egy rokonszenves, finomérzésű egyénisége, aki belső és külső életének meglepően gazdag és végig érdekes eseményeibe nyújt bepillantást.

Benedek Elek, a székely nép gyermeke, megismertet bennünket nemzetsegének multjával, otthonának érdekes sajátságaival, gyermekkorának legbensőbb impressziójával, székelyudvarhelyi iskoláztatásával. Azután elbeszéli, hogy Budapestre kerül, itt egyetemet végez, irni kezd, nehézségek és családok az öngyilkosságig elkeserítik, csudás véletlennek köszönhető, hogy életben marad, visszakerül Budapestre, megnyilik előtte az ujságírói, majd a komoly írói pálya, képviselő lesz, végigcsinálja a nagy véderővitát, családot alapít, részt vesz a csángók visszatelepítésében, ír, dolgozik, a háboru idejében pedig az oláh betörés elől otthonából menekülni kénytelen. Az utolsó 40 év irodalmi és politikai áramlatai és egyéniségei megelevenednek előttünk Benedek könyvében, melyből többi közt a székely nép élete, a Tisza Kálmán-korszak, az Apponyi-féle politikai irányzat, a zsidókérdés eredeti és elfogulatlan megvilágítása, az oláh betörés mint különösen érdekes részek magasanak ki.

Anagy irodalmi jelentőségű mű ára füzve 160 K, kötve 200 K

SEBESTYÉN KÁROLY:
EMLÉKEK ÉS TANULMÁNYOK

ÁRA FÜZVE 60 KORONA.

Egy harmincéves írói és huszonötéves tanári pálya sor-dulóján Sebestyén Károlyt ennek a könyvnek kiadásával tisztezték meg tanítványai. Az előszóban megható köz-vetlenséggel és melegséggel jellemzik a tanárt. A könyv maga hitelesen és írói tevékenysége minden oldaláról jellemzi az írót. Pedagógiai dolgozatai hitet tesznek arról a lelkes komolyságról, amellyel tanítói tisztét ér-tékelte és gyakorolta. Készülő Esztétikájának egy fejezete programmot ad művészettelmeletéről, amely a művészeti alkotásból indul ki és hozzá tér vissza. Kritikai tanulmánya, utirajzai, könyvismertetései érdeklődése éberségét és sokoldaluságát mutatják. Arcképei a kegyelet adóját rójják le az irodalom, művészet és tudomány ama nagyjai iránt, akiknek közelében élt, akiknek egy-egy ösztönzésért, tanításért, művészeti gyönyörködésért érzi magát adósnak.

A PANTHEON ISMERETTÁRA.

BEVEZETÉS A FILOZÓFIÁBA

Irta: PAULER ÁKOS

MÁSODIK JAVITOTT KIADÁS

Egy tanult bölcselő és önálló gondolkodó adja e könyvben a filozófia valamennyi diszciplinájának elemeit, meg-magyarázza keletkezésüket, végigkísér bennünket történetén, feltárra az egymást követő rendszerek belső össze-függéseit, ellenmondásait, egymásból fejlődését. minden művelt olvasó, aki érdeklödik a filozófia problémái iránt, biztosan el fog igazodni e nehezen járható területen, ha Pauler kalauzolására bizzza magát. És a teljes tájékozódással együtt tudást szerez a filozófiának, mint tudománynak mai állásáról és megismerkedik egy előkelő szellemmel, akinek fényes dialektikája, önmagában ki-egyensulyozott felsőbbsges világnezete és tiszta, minden elfogultságtól ment tárgyilagossága a legnagyobb tiszteletet ébreszti.

Ára kötve 100 K.

E L S Ö R E N D Ü D I S Z M U N K A !

MADÁCH IMRE

AZ EMBER TRAGÉDIÁJA

HARANGHY JENŐ KÉPEIVEL

15 önálló műlappal, 30 figurális keretrajzzal, záróképekkel, rajzolt fedőlapokkal, stb. — Csak 500 amatőr- és 50 bibliofil-példányban kerül forgalomba. A bibliofil-véldányok valódi pergamentbe költve, a kötésen Haranghy Jenő eredeti festményével. Az amatőr-kiadás ára szövetbe költve 1000.— K. — A bibliofil-kiadás ára 4000.— K. — Pompás kiállításu diszmű, melynek képanyaga minden képen méltó a költemény fenségéhez és nagyszerűségehez.

KISS JÓZSEF:

E STELEDIK, ALKONYODIK.

Az ősz költő epilógusnak szánta ezt a gyönyörű verseskönyvet. De költeményeiben oly eleven a humor, oly megragadó a melancholia, oly erőre kap a honfibú, hogy nem hihetünk a bucsuzkodás komolyságában. Aki iádelokat énekli, annak teste törékeny lehet, de szelleme tevékeny, géniusza termő, képzelete nyugtalan, izgatott, alkotni vágyó és alkotni képes. Az *Esteledik, alkonyodik* gazdagon árasztja a verseket, amelyek diszei a magyar költészettelnek és maradandó helyet követelnek a magyar anthológiában. — Ára fűzve: 42.— K, kötve 54.— K.

FÉLIX TIMMERMANNS

A gyermek Jézus Flandriában.

Fordította: HARSÁNYI LAJOS.

Za bűbájos regény Jézus töröknelének szent legendáját lokalizálja Flandria földjén. Timmermanns a nagy holland és flamand festőművész stílumával él, akik népük festői díszeibe öllözötték az Ó-Szövetség és az Evangélium szentjeit és prófétáit. Megkapó és mindenkorig lebilincselő a költő naiv frissessége, kiapadhatatlan mesemondó készsége, mélységes vallásossága, amely egyazon csodálkozással és hódolatossal áll meg az Istenember születésének misztériuma és az alkotó természet csodái előtt. A regényt Harsányi Lajos teljes stilművészettel és költői megértessel fordította le. A műhöz Haranghy Jenő érlekes, a szöveghez hiven ragaszkodó, a költő ihletéi érezetére képeket rajzolt.

Ára: fűzve 60.—, kötve 70.— K.

ZENEI PANTHEON:

I. BACH. II. BEETHOVEN.

Irta : PAPP VIKTOR.

Gyönyörűen fejlődő zenei kultúráinknak hasznos és gyümölcsöző tényezője lesz a vállalat, amelyet ezen a címen megindítottunk. Első kötetében Papp Viktor, a fényes tollu és nagy tekintélyű zenei író és kritikus, Bach Sebestyén monumentális alakját és munkásságát ismerteti a monumentalitás nagyonalusságával, a tudós szigorú módszerességevel és az esztéta lelkесedésével. A második kötet Beethoven titán nagyságának szárnyaló himnuszsa és hiánytalan, minden oldalról való megvilágítása, Papp Viktorban megvan az a ritka képesség, hogy höseinek emberi tulajdonával magyarázza oeuvre-jukat; ezért hatnak tanulmányai emberi dokumentumokként. Előadása művészzi, stílusa választékos és nemes, tárgyi avatottsága tökéletes : I. BACH ára fűzve : 24.— K, kötve : 32.— K. II. BEETHOVEN, ára fűzve : 48.— K, kötve : 64.— K.

PANTHEON-KIADÁS

Tárgyilagos
és kimerítő

A LEGHASZNOSABB KÖNYV
A MOST MEGJELENT

Kiváló szak-
emberek írták

MAGYAR ÉVKÖNYV

a lefolyt év eseményeinek részletes, alapos és tárgyilagos ismertetése (1919 augusztustól kezdve 1920 végéig)

Gróf APPONYI ALBERT előszavával

Szerkeszti: SÜLE ANTAL

Ha tudni akarja:

Apponyi Albert gr.
Előszavából:

"EZ A KÖNYV NEM MÁS, MINT A MAGYAR NEMZET LEELKIÍMERETT VIZSGÁLÁSA AZ UTOISÓ ÉVRŐL. CÉLJA, HOGY TÜKRÖT TARTSON A NEMZET ELEL, MELYBEN LÁSSA, HOGY MIT CSINÁLT ÖNNÜMAGÁBÓL E SORS-DÖNTÖ ÉV ALATT. AKÖNYV A TÜKRÖT ODAVISZI A NEMZETI ÉLET minden megnyilvánulásához; megmutatja, hogy mit végeztünk ily nehéz viszonyok között a külpolitika, a hadügy, a pénzügy, a közigazdáság, a belügyi kormányzat, a kulturateérén. minden részletet iparkodik kitártári szépitgetés, elterítés, elfoglaltság, kedvezési szandék és gáncskeresés nélkül."

mit vesz el és mit hagy meg a trianoni béke, mily politikai események történtek a bolsevizmus bukása óta, milyen kormányok működtek, milyenek voltak a pártalakulások, mi a kormányzó alkotmányos helyzete, mivel foglalkozott a Nemzetgyűlés, kik annak tagjai, hogyan folyt le a trianoni béke-aktus, s mik a béke föbb rendelkezései, mi a Népszövetség, milyen volt a különböző felekezetek Egyházi Elete, milyen volt kulturális életünk, irodalmunk, képzőművészettünk (kiállítások, aukciók), színház, zene, közoktatás, mely jogi alkotások létesültek, milyen volt a mezőgazdaság helyzete és a termés, milyen volt a kereskedelem, ipar, pénzügy, a dunai hajózás, a szénellátás, munkaskérdes, a hitelélet, a tözsde, milyenek voltak a tözsdei árfolyamok, a szükségleti cikkek áralakulása, milyen adókat röltak ki, a sportélet eredményeit — labdarúgás, atletika, uszás, vívás, lósport, milyen volt az időjárás, mi történt a külföldön, stb. stb., 1919. augusztustól 1920 végéig.

mindezekre kimerítő és tárgyilagos cikkekben felel a

MAGYAR ÉVKÖNYV

Ára 110 K

Vaskos kötete, mely ezenelőli még teljes napiárl és számos közhasznú tudnivalót (pl. vasúti személydíjszabás stb.) is tartalmaz

Ára 110 K

Kapható minden könyvkereskedésben.